

1 | 2017

Slpř

Slovanský
přehled

Slavonic Review

Ročník 103 / Založen 1898

1 | 2017

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 103 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Studie | Studies | Статьи

- JANÁK Dušan
Nevydařená výprava. Českoslovenští horníci v sovětském Rusku
1921–1922 11
A Botched Mission: Czechoslovak Miners in Soviet Russia 1921–1922
- ЯНАК Душан
Неудачная экспедиция. Чехословацкие горняки в Советской России
1921–1922 гг.
- GUŽVICA Stefan
Books and Rifles: The Political Activity of Yugoslav Communist
Students in Prague from 1927 until 1937 (Part I) 65
ГУЖВИЦА Стефан
*Книги и ружья: политическая активность югославских
коммунистических студентов в Праге с 1927 по 1937 гг.
(Первая часть)*
- DLÁBIK Ľubomír
Problematika maďarského menšinového školstva na Slovensku: vplyv
na migračné tlaky a možnosti uplatnenia sa absolventov v pracovnom
procese 105
*The Issue of Hungarian Minority Education in Slovakia: Its Impact
on Migration Processes and the Flexibility of Graduates on the Slovak
Labor Market*
- ДЛАБИК Любомир
Проблематика образовательной системы венгерского меньшинства
в Словакии: влияние на миграционное давление и возможность
трудоустройства выпускников в рабочем процессе

- MAGOCSI Paul Robert, *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*
(Peter Švorc) 147
- V. LESKINEN Marija – CHAVANOVA Olga V. (red.), *Romanovy v doroge. Putešestvija i pojezdki členov carskoj semji po Rossii i za granicu*
(Zbyněk Vydra) 156
- BARON Roman – MADECKI Roman – MALICKI Jan et al., *Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej*
(Artur Patek) 159
- GROTT Bogumił, *Dylematy polskiego nacjonalizmu: powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha*
(Rafał Łętocha) 165
- PRZEPERSKI Michał, *Niežnośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*
(Jiří Friedl) 172
- ČAPSKÝ Martin, *Město pod vládou kazatelů. Charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích*
(Michaela Kosařová) 177
- WAIC Marek et al., *In the shadow of totalitarianism: sport and the olympic movement in the „Visegrád countries“ 1945–1989*
(Jana Hürská) 181
- Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech*
(Ludmila Tomášková) 185

Stijn VERVAET, Centar i periferija u Austro-Ugarskoj. Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova (Petr Stehlík) 188

Vojislav ŠIKOPARIJA, Sećanja srpskog oficira 1910–1918 (Jan Pelikán) 192

Vladimir ŠEKS, 1991. Moja sjećanja na stvaranje Hrvatske i domovinski rat (Jan Pelikán) 197

Zprávy | *Notices* | *Сообщения*

201

Zprávy z vědeckého života | *Reports from the scholarly life* | *Сообщения из научной жизни*

Jubileum profesora Jaroslava Pánka 205
Professor Jaroslav Pánek's Jubilee
(Ladislav Hladký – Radomír Vlček – Jiří Friedl)

Юбилей профессора Ярослава Панка
(Ладислав Гладки – Йиржи Фридл – Радомир Влчек)

Životní jubileum profesora Jaroslava Vaculíka 206
Professor Jaroslav Vaculík's Jubilee
(Radomír Vlček)

Жизненный юбилей профессора Ярослава Вацулика
(Радомир Влчек)

Akademik Mikuláš Nevrlý storočný 207
Mikuláš Nevrlý, Academic (One Hundred Years Old)
(Michal Roman)

Академик Микола Неврлий столетний
(Михал Роман)

Za Mečislavem Borákem <i>In Memory of Mečislav Borák</i> (Jiří Friedl) <i>В память Мечислава Борака</i> (Йиржи Фрида)	210
Janusz Tazbir (5. 8. 1927–3. 5. 2016) <i>Janusz Tazbir (5 August 1927 – 3 May 2016)</i> (Miloš Řezník) <i>Януш Тазбир (5. 8. 1927–3. 5. 2016)</i> (Милош Ржезник)	212
Václav A. Černý (27. května 1931– 21. ledna 2017) <i>Václav A. Černý (27 May 1931– 21 January 2017)</i> (Petra Košťálová – Vojtěch Kubec) <i>Вацлав А. Черны (27-го мая 1931 – 21-го января 2017)</i> (Петра Кошталова – Войтех Кубец)	218
Sedmé mezinárodní balkanistické sympozium v Brně <i>Seventh International Balkan Studies Symposium in Brno</i> (Ladislav Hladký) <i>Седьмой международный симпозиум балканистов в Брно</i> (Ладислав Гладки)	221
Tradice českých/československých bádání o dějinách a kultuře východní Evropy <i>Traditions of Czech/Czechoslovak Research in the History and Culture</i> <i>of Eastern Europe</i> (Radomír Vlček) <i>Традиции чешских / чехословацких исследований истории</i> <i>и культуры Восточной Европы</i> (Радомир Влчек)	224

- Pokušení anarchie: pojmy – historické příklady: východní inspirace 226
The Allure of Anarchy: Concepts – Historical Examples: Eastern Inspirations
 (Jakub Rumanovský)
Искушение анархией: понятия – исторические примеры: вдохновение с востока
 (Якуб Румановский)
- Dvanáctý ročník pražské Konference mladých slavistů 229
Twelfth Annual Conference of Young Slavists in Prague
 (Adriana Kokuňková – Marek Příhoda – Petra Steinbergerová – Naďa Vaverová)
Двенадцатый год пражской Конференции молодых славистов
 (Адриана Кокунькова – Марек Пршигода – Петра Штайнбергерова – Надя Ваверова)
- Konference o mírových iniciativách za první světové války na papěžské koleji Santa Maria dell'Anima v Římě 231
Conference on Peace Initiatives During the First World War at the Church of Santa Maria dell'Anima in Rome
 (František Šístek)
Конференция, посвященная мировым инициативам в Первой мировой войне в папской коллегии Санта-Мария-дель-Анима в Риме
 (Франтишек Шистек)
- Dědictví první světové války: reprezentace a reinterpretace. Sarajevo, 5.–8. října 2016 235
The Legacy of the First World War: Representation and Reinterpretation. Sarajevo, 5 –8 October 2016
 (František Šístek)
Наследие Первой мировой войны: репрезентация и реинтерпретация. Сараево, 5–8 октября 2016
 (Франтишек Шистек)

Mezinárodní workshop Mezinárodní asociace pro studium jihovýchodní Evropy (AIESEE) „Balkánští Židé a problém menšin v jihovýchodní Evropě“, Varšava, 7.–11. listopadu 2016 240

International Workshop by the International Association of South-East European Studies (AIESEE) on “Balkan Jews and the Problem of Minorities in Southeast Europe”, Warsaw, 7 – 11 November 2016
(Kateřina Králová)

Международный workshop Международной ассоциации по изучению Юго-Восточной Европы (AIESEE) „Балканские евреи и проблема меньшинств в Юго-Восточной Европе“, Варшава 7–11 ноября 2016
(Катерина Кралова)

Democratic Transformation in Post-Conflict Societies:
A Path to Ensured Success?
Mezinárodní konference, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy,
26.–27. září 2016 242

*Democratic Transformation in Post-Conflict Societies:
A Path to Ensured Success?
An International Conference at the Faculty of Social Sciences
of Charles University, 26 –27 September 2016*
(Nikola Karasová)

*Democratic Transformation in Post-Conflict Societies:
A Path to Ensured Success?
Международная конференция, факультет социальных наук
Карлова университета, 26–27 сентября 2016*
(Никола Карасова)

Zpráva z konference Central European Political Science Association
(CEPSA) 2016 v Lublani 245

*Report from the 2016 Central European Political Science Association
(CEPSA) Conference in Ljubljana*
(Přemysl Rosůlek)

*Обзор конференции Central European Political Science Association
(CEPSA) 2016 в Любляне*
(Пршемьсл Росулек)

Zpráva z konference o politické mobilizaci a anti-minoritním diskurzu v Kluži

247

*Report from the Conference on Political Mobilization
and Anti-Minority Discourse in Cluj-Napoca*
(Přemysl Rosůlek)

*Обзор конференции о политической мобилизации
и антиминоритарном дискурсе в Клуж-Напоке*
(Пршемьсл Росуллек)

STUDIE

Nevydařená výprava. Českoslovenští horníci v sovětském Rusku 1921–1922

DUŠAN JANÁK

Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě

A Botched Mission: Czechoslovak Miners in Soviet Russia 1921–1922

This study portrays the beginnings of what has been termed industrial immigration from Czechoslovakia to Soviet Russia in the interwar period. On the basis of materials mainly drawn from Russian archives, it tracks a group of 14 miners and mining engineers primarily from the Kladno mining district, but also from the North Bohemian mining district, and eight members of their families. They departed for the Soviet Donbass region in June 1921 with a vision of earning good income for a period of one year and of the possibility of permanently settling there, but after only a few months some already began returning to their homeland disillusioned and lacking funds. By tracking the fates of individual members of this expedition we elucidate the causes for the failure of this particular program as well as other unsuccessful attempts at employing foreign experts in Soviet industry at the beginning of the 1920s.

Key words: Soviet Russia, Donbass, employment migration, Czechoslovak miners

Úvodem

V našich moderních dějinách hrály nezanedbatelnou roli vztahy s Ruskem, jejichž součástí od poloviny 19. století do druhé světové války bylo i různě motivované vystěhovalectví. V předložené studii se pokusíme přiblížit epizodu, která představuje počátek jedné z forem pracovní migrace z Československa do sovětského Ruska, resp. Sovětského svazu, a sice kratších i delších cest jednotlivců nebo skupin československých dělníků a odborníků za prací v sovětském průmyslu.¹ V červnu 1921 odjela do Doněcké kamenouhelné pánve (Doněckij bassejn, Donbas) skupina převážně kladenských, ale i severočeských důlních odborníků, najatých sovětskou stranou na dobu minimálně jednoho roku. Odjížděli s vidinou dobrých výdělků a možností usadit se zde natrvalo, ale již po několika měsících se postupně začali vracet rozčarovaní a bez prostředků zpět do vlasti. Jejich případ sice zaznamenal při výzkumu československého vystěhovalectví do SSSR v meziválečném období už před více než deseti lety Miroslav Schneider,² přesto dosud zůstal stranou zájmu české i ruské, resp. ukrajinské historiografie, i když dnes již existuje poměrně rozsáhlá literatura k této problematice.

Obsažný přehled literatury k migracím evropského obyvatelstva v moderní době přináší syntetická práce Klause J. Badeho, zachycující hlavní etapy, formy a proudy evropských migrací od sklonku 18. století do současnosti.³ Sovětské imigrační politice a migracím do SSSR v meziválečném období věnovala pozornost už sovětská historiografie v 60. a 70. letech minulého století, která pracovní migrace interpretovala jako výraz mezinárodní solidarity proletariátu se Sovětským svazem a internacionální pomoci při jeho výstavbě. I když se této ideologické šabloně nevy-

1 Studie byla zpracována v rámci projektů Ministerstva kultury ČR NAKI č. DF12P01OVV013 Problémy právního postavení menšin v praxi a jejich dlouhodobý vývoj a Grantové agentury ČR č. 13-10279S Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948 a bylo v ní využito i dřívějších výzkumů v projektu Grantové agentury ČR č. 409/09/0555 Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956).

2 Miroslav ŠNAJDER [Miroslav SCHNEIDER], *Čechoslovackaja emigracija v SSSR v mežvojennoj period*, in: Professor MGU I. M. Beljavskaia. Matěrialy konferencii posvjaščennoj 90-letiju so dna rožděnja professor MGU im. M. V. Lomonosova I. M. Beljavskoj, Moskva 2005, s. 216–217; Idem, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*, Inaugural-Disertation zur Erlagung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät III (Geschichte, Gesellschaft und Geographie) der Universität Regensburg, Regensburg 2007, s. 130–131. Dostupné na: http://epub.uni-regensburg.de/10791/1/Elektronische_Publikation_2008_pt11.pdf, cit. 3. 12. 2013.

3 Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2004 (literatura s. 443–483).

hnula ani monografie Galiny Jakovlevny Tarle, opírající se bohatý archivní materiál k imigrační politice i průmyslové a zemědělské imigraci a reemigraci v první polovině 20. let, zachovala si informativní hodnotu.⁴ Další práce již této úrovně nedosahují.⁵ Imigrační problematika byla v různé míře zahrnuta i v pracích o československo-sovětských vztazích z první poloviny 60. let.⁶ Na československé straně byly jejich pandánem monografie Věry Olivové o československo-sovětských vztazích v letech 1918–1922 a dvě práce Pavla Polláka – monografie o vystěhovaleckém družstvu Interhelpo a širše koncipovaná studie z roku 1969 o vystěhovalectví do SSSR ve 20. letech, která v mnoha ohledech překračovala dobový ideologický rámec.⁷

Počátkem 90. let vyšla rozsáhlá stať Jurije Georgijeviče Felštinského o právních základech sovětské imigrační i emigrační politiky a znovu se jimi zabývala i G. J. Tarle.⁸ Metodologické otázky výzkumu meziválečné pracovní imigrace do Sovětského svazu jako součásti sociálních dějin rozpracoval v 90. letech především Sergej Vladimirovič Žuravlev, který se mj. zabýval i osudy tzv. zahraničních specialistů (inostrannyje specialisty, inospeci) a dělníků (inorabočije) z aspektu mikro-

-
- 4 Galina Jakovlevna TARLE, *Družja strany sovetov. Učastije zarubežnych trudjaščichsja v vosstanovlenii narodnogo chozjajstva SSSR v 1920–1925 gg.*, Moskva 1968. I když už tehdy prokazatelně znala prameny o sledované skupině československých horníků, využila je pouze k vágní zmínce o imigračních žádostech přicházejících z Československa. Naproti tomu působení tzv. Ziglerovské komuny horníků z Illinois, nazvané podle šachty, kde většina z nich předtím pracovala, v roce 1922 v Donbase popsala na jiném místě podrobně. Je tedy pravděpodobné, že odlišný přístup k oběma skupinám byl dán rozdíly v jejich organizaci i působení. *Ibidem*, s. 138 a 158–160.
 - 5 Např. Lev Stěpanovič OZEROV, *Stroitelstvo socializma v SSSR i meždunarodnaja proletarskaja solidarnost' (1921–1937 gg.)*, Moskva 1972; *Idem, Dělo trudjaščichsja vsech stran*, Moskva 1978.
 - 6 Např. Valerij Aleksandrovič ŠIŠKIN, *Proletarskaja solidarnost' rabočego klasa Českoslovakii s trudjaščimisja Sovetskogo Sojuza (1921–1925 gg.)*, Novaja i novejšaja istoria 1961, č. 5, s. 104–115; *Idem, Českoslovacko-sovjetskije otnošenija v 1918–1925 godach*, Moskva 1962; Igor Adrianovič PETERS, *Čechoslovacko-sovjetskije otnošenija 1918–1934*, Kyjev 1965 (citováno podle: G. J. TARLE, *Družja strany sovetov*, s. 367 a 370).
 - 7 Věra OLIVOVÁ, *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*, Praha 1957; Pavel POLLÁK, *Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Dějiny československého robotnického družstva Interhelpo v sovietskej Kirgizi*, Bratislava 1961; *Idem, Die Auswanderung in die Sowjetunion in den zwanziger Jahren*, Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum, Band 10, München 1969, s. 287–311.
 - 8 Jurij FELŠTINSKIJ, *K istorii našej zakrytosti. Zakonodatelnyje osnovy sovjetskoj immigracionnoj i emigracionnoj politiki*, Moskva 1991. Dostupné na: <http://www.lib.ru/HISTORY/FEL-SHTINSKY/zakrytost.txt>, cit. 3. 12. 2013; G. J. TARLE, *Rossijskije dokumenty o pravilach vjezda i vyjezda za granicu v 20-ch godach XX v. (Analiz istočnikov)*. Dostupné na: <http://www.rostmu-seum.ru/Publications/Publication/836>, cit. 3. 12. 2013.

historie, a později vydal pozoruhodnou monografii o životě zahraniční komunity moskevského Elektrozavodu od poloviny 20. let do roku 1941.⁹

Základní přehled české, především etnografické, ale částečně i historické literatury o emigraci Čechů do různých oblastí carského Ruska před první světovou válkou, poválečné reemigraci či repatriaci i osudech těch, kteří zůstali v Sovětském svazu až do repatriace v 90. letech, uvádí ve studii o českých migracích 19. a 20. století z roku 2004 Zdeněk R. Nešpor.¹⁰ Přehled vybrané, především zahraniční literatury z posledních desetiletí k migracím ve středoevropském areálu v moderní době přinesl Vratislav Doubek v práci o české politice a východním směru českého vystěhovalectví od poloviny 19. století do roku 1922,¹¹ který připomíná i Jaroslava Vaculíka, autora syntézy dějin volyňských Čechů a dalších prací k migrační problematice.¹² Českým a slovenským obyvatelstvem na Kavkaze se zabývali Pavel Havránek a Vladimír Pukiš, který ve své monografii sledoval osudy Čechů na severním Kavkaze od 60. let 19. století do současnosti,¹³ vývoj českých komunit v kyjevské oblasti v meziválečném období včetně přehledu obětí politických represí zachytil

-
- 9 Sergej Vladimirovič ŽURAVLEV – Viktoria Stanislavovna ŤAŽELNIKOVA, *Inostrannaja kolonija v sovjetskoj Rossii v 1920–1930-e gody (Postanovka problemy i metody issledovanija)*, Otčestvennaja istorija 1994, č. 1, s. 179–189; Sergej Vladimirovič ŽURAVLEV, *Inostrancy v Sovjetskoj Rossii v 1920-e–1930-e gg.: Istočniki i metody socialno-istoričeskogo issledovanija*, artikl 105565–tema disertacii i avtoreferata, nestr., Moskva 2000. Dostupné na: <http://search.rsl.ru/ru/record/01000317617>, cit. 2. 2. 2017; Idem, „Maleňkije ljudi“ i „bolšaja istorija“. *Inostrancy moskovskogo Elektrozavoda v sovjetskom obščestve 1920-ch–30-ch gg.*, Moskva 2000 (literatura a metodologické problémy zejména s. 5–40); Idem, *Inostrancy v sovjetskom obščestve 1920–1930-ch godov*, Trudy Instituta rossijskoj istorii RAN, 1999–2000, 3, Moskva 2002, s. 186–209. Z dalších autorů např. Leonid G. BABIČENKO, *Počemu protiv nas dějstvujut tak bescelovečno i s pomosčju lži? (O sudbe inostrannyh specialistov v SSSR)*, Otčestvennyje archivy 1992, č. 6, s. 60–62; Jelena Nikolajevna DANILOVA, *Immigracionnaja politika i sozdanije trudovyh kommun emigrantov i reemigrantov v SSSR v 1920-e gg.*, Vestnik Moskovskogo Universitěta, Serija 8, Istorija, 2002, č. 1, s. 3–20 (zachycuje období 1922–1927).
- 10 Zdeněk R. NEŠPOR, *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*, Soudobé dějiny 12, 2005, č. 2, s. 245–283 (relevantní česká literatura s. 254–255).
- 11 Vratislav DOUBEK, *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*, Praha 2012, s. 9–16.
- 12 Jaroslav VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů*, I–III, Praha 1997, 1998, 2001; Idem, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2007 (zejména s. 48–85); Idem, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009; Idem, *Nástin českých a slovenských přeshraničních migrací v meziválečném období*, Brno 2010.
- 13 Pavel HAVRÁNEK, *Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlování oblasti*, Národopisná revue 18, 2008, č. 1, s. 10–21; Vladimír PUKIŠ, *Čechi severního Kavkazu: gody i sudby (1868–2010)/ Češi severního Kavkazu: léta a osudy (1868–2010)*, Rostov na Donu 2010; Idem, *Slováci na Kavkaze, Slovenské korene 1*, 2010, č. 3–4, s. 10–11.

Sergej Nikolajevič Kovalenko.¹⁴ Souhrnný pohled na československé meziválečné vystěhovalectví do Sovětského svazu přinesly výše zmíněné práce Miroslava Schneidera, založené na zevrubném studiu literatury i materiálů v českých a ruských ústředních archívech.¹⁵ Česká i zahraniční literatura o imigraci do carského Ruska i SSSR byla znovu zachycena v monografii Dušana Janáka a Zdeňka Jiráska o československých vystěhovaleckých družstvech do SSSR ve 20. a 30. letech minulého století, která při charakteristice vystěhovalecké politiky v Československu vycházela z šíře koncipované monografie Jana Rychlíka.¹⁶

Politické, ekonomické a sociální poměry v sovětském Rusku a v Československu v letech 1918–1922, které s problematikou meziválečných migrací úzce souvisí, jsou dostatečně zpracovány v běžně dostupných syntézách.¹⁷ Specifickou pozornost vyžadují otázky organizace a řízení sovětského průmyslu i pracovní a mzdové politiky v tomto období, které se kryje s etapou tzv. válečného komunismu a počáteční fází Nové ekonomické politiky (Novaja ekonomičeskaja politika, NEP). V prvním případě jsme se opírali o přehled vývoje sovětských úřadů a institucí v letech 1917–1991 od Taťany Petrovny Koržichinové, ve druhém o monografii Alexandra Iljuchova o sovětské mzdové politice v letech 1917–1941, která se zabývá i problémem hyperinflace počátkem 20. let a jejího překonávání.¹⁸

14 Sergej Nikolajevič KOVALENKO, *Čechi na Kijevštině v dvacátýje i třicátýje roky XX veka*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd 26, 2012, č. 2, s. 169–184.

15 M. SCHNEIDER, *Čechoslovackaja emigracija v SSSR v mežvojennyj period*, s. 204–230; Idem, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*. Rozbor literatury a pramenů je na s. 14–22.

16 Mečislav BORÁK, *České stopy v Gulagu. Z výzkumu perzekuce Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*, Opava 2003, s. 14–37; Dušan JANÁK – Zdeněk JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, Opava 2014, s. 9–30; Jan RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 12–18.

17 Např. Milan ŠVANKMAJER – Václav VEBER – Zdeněk SLÁDEK – Vladislav MOULIS, *Dějiny Ruska*, Praha 1995, s. 272–278, 321–326; Nicolas WERTH, *Stát proti svému lidu*, in: Stéphane Courtois a kol., *Černá kniha komunismu. Zločiny, teror, represe I*, Praha–Litomyšl 1999, s. 103–115; Richard PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, Praha 1998, s. 189–207, 324–350; Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1922*, I. díl, Brno 2004, s. 21–110.

18 Taťana Petrovna KORŽICHINA, *Sovjetskoje gosudarstvo i jeho učrežđenija: nojabr 1917 g – děkabr 1991 g.*, Moskva 1995, s. 58–78; Aleksandr ILJUCHOV, *Kak platili bolsjeviki. Politika sovjetskoj vlasti v sfere oplaty truda v 1917–1941 gg.*, Moskva 2010, s. 7–101. K hyperinflaci v sovětském Rusku též např. Vladimír KRUPA, *Inflace a bolsjevici*, s. 3–5, Ludwig von Mises Institut Česko & Slovensko, 5. října 2013. Dostupné na: <http://www.mises.cz/clanky/inflace-a-bolsjevici-26.aspx>, cit. 5. 8. 2015.

Nelze opomenout ani současnou ukrajinskou literaturu věnovanou historii Donbasu v meziválečném období, i když tato problematika přesahuje rámec naší studie. Základní přehled poskytuje nejnovější syntéza historie Donbasu od 18. století do současnosti od Stanislava Kulčyckého a Larysy Jakubové, v níž se mj. nachází i zajímavá charakteristika postavení technické inteligence na šachtách Donbasu počátkem 20. let,¹⁹ literaturu k vývoji hornictví v sovětském období zachytil např. Pavel Nikolajevič Marcinovskij.²⁰ Přestože je řada titulů, hlavně nepublikovaných disertací, obtížně dostupná, provedené dílčí sondy ukázaly, že se výzkum tzv. pracovních migrací a působení imigrantů v Donbasu, především v období tzv. socialistické industrializace, bez jejich podrobnějšího studia neobejde.²¹

Už zběžné seznámení se starší sovětskou i novou ruskou či ukrajinskou historiografií naznačuje, že v rámci migrací do sovětského Ruska představovala výprava československých horníků marginální záležitost. Na české straně nepochybně hrála roli skutečnost, že většina relevantních pramenů se nachází ve Státním archivu Ruské federace (Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii, GARF) a v českých archivech jsou pouze vzájemně nesouvisející torza materiálů v různých fondech, která pochopitelně unikala pozornosti tuzemských historiků;²² některé konsekvence pak vyplynuly až ze srovnání českých a ruských pramenů.²³ Na základě

19 Stanislav KULČYCKYJ – Larysa JAKUBOVA, *Trysta rokov samotnosti: ukrajinskij Donbas v pošukach smysliv i batkivščyny*, Kyjiv 2016 (zmiňovaná charakteristika s. 163–165).

20 Pavel Nikolajevič MARCINOVSKIJ, *Sovremennaja istoriografija ugolnoj promyšlennosti Donbasa (sovjetskij period)*, Učenyje zapiski Tavričeskogo nacionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo, Serija „Istoričeskije nauki“, 2014, tom 27 (66), N° 2, s. 49–56.

21 Např. L. A. FEDOROVA – Igor Aleksejevič STUPAK, *Meždunarodnoje sotrudničestvo trudjaščichsja Donbassa s inostrannymi rabočimi i specialistami v 20–30-e gody XX v.*, Nauka. Religija. Suspilstvo, 2013, č. 1, s. 65–69; Anatolij Michajlovič MICHNĚNKO, *Istorija doneckogo basejnu drugoji polovyny XIX–peršoji polovyny XX st.*, Avtoreferat disertacii na zdobuttá naukovoho stupeňa doktor istoričeskich nauk, Dnipropetrovskij nacionalnyj universytet, Dnipropetrovsk 2002, 38 s.

22 Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj federacii (GARF), fond (f.) R-382 – Narodnyj komissariat truda (Lidový komisariát práce, Narkomtrud, NKT), odděl rynku truda (oddělení trhu práce), opis (op.) 4, dělo (d.) 600. Dílčí zmínky k této problematice a předčasnému návratu některých členů skupiny lze nalézt i v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV), zejména ve fondech II. sekce 1918–1939, katalog 2 (II. sekce-2), karton (k.) 539A, II. sekce 1918–1939, katalog 4, jmenná spisovna – 2. odd. (II. sekce-4) aj. Údaje o jednom z vystěhovalců se nacházejí v Ruském státním archivu sociálně-politických dějin (Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoy istorii, RGASPI), f. 17 Centralnyj komitet Komunističeskoy partii Sovjetskogo sojuza (CK KPSS), op. 98 – Komissija po perevodu byvsich členov kompartij 1920–1940 gg., tom (t.) III, d. 11761 – Souček Vaclav V. (Vasilij).

23 Jednalo se materiály dvou československých občanů pohybujících se v létě 1921 v Moskvě, a sice Rudolfa Nováka a Václavy Micky, nalézající se na české straně v AMZV, na ruské v prvním případě

stávající literatury i vlastního archivního výzkumu se však můžeme pokusit rekonstruovat příběh, který se odehrál téměř před stoletím, na pozadí tehdejšího politického, ekonomického a sociálního vývoje.

* * *

Migrační procesy v moderní době se podle K. J. Badeho vyznačovaly rozmanitostí a překrýváním forem pohybu, vzorců chování i motivů a vznikem mnoha přechodných forem. Podle pohybu v prostoru lze rozlišit mezinárodní (vystěholectví, přistěholectví) a vnitřní migrace, podle příčin, motivů a cílů zase odlišit hospodářsky, tj. ekonomicky, profesně nebo sociálně motivované migrace, od útěků a nucené migrace vyvolané náboženskými, politickými, etnickými či rasovými důvody.²⁴ Podle vzorce migračního chování se jedná o lokální a cirkulární migrace, vedoucí ke vzniku cirkulárních migračních systémů, nebo migrace dočasné (pracovní a kvalifikační) a definitivní (např. vystěholectví, přistěholectví). Přejít od dočasných k definitivním formám se zpravidla vyznačoval tzv. řetězovou migrací, při níž postupně přicházeli do cílové oblasti noví migranti jednotlivě či ve skupinách. K stabilizaci migračních systémů a definitivních migračních procesů přispívaly migrační tradice a přenos informací mezi výchozími a cílovými oblastmi zprostředkovaný migračními strukturami, které migranty často přiváděly do společenství krajanů.²⁵

Jestliže K. J. Bade z historického hlediska akceptuje tradiční dělení migračních procesů podle jejich příčin, resp. hlavních motivů, na politické a hospodářské, Z. R. Nešpor toto dělení, resp. odlišení exulantů či politických uprchlíků od ekonomických migrantů, odmítá z demografického hlediska jako problematické a málo explikativní. Migrace člení podle směru pohybu pouze na emigrace a imigrace, přičemž „(i)migrace“ dále dělí na legální a ilegální.²⁶

v Ruském státním archivu ekonomiky (Rossijskij gosudarstvennyj archiv ekonomiki, RGAE), ve druhém v GARF (viz níže).

24 V rámci hospodářských migrací je třeba rozlišit migraci za obživou jako existenční nutností (extrémním případem jsou útěky vyvolané ztrátou či zničením ekonomické existenční základny, např. válkou nebo ekologickou katastrofou) nebo příležitostí ke zlepšení životních podmínek od migrací s cílem zvýšení kvalifikace, profesní přípravy či v rámci jedné firmy. K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 8.

25 *Ibidem*, s. 8–9.

26 Z. R. NEŠPOR, *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*, s. 247–248. Podle něj se jedná o nejasně definované skupiny, které se „v hostitelské zemi setkávají s podobnými problémy a sociálními skutečnostmi, s nimiž se musí vyrovnat na základě existujícího sociokulturního, symbolického a ekonomického zakotvení.“

Tento přístup v našem případě nelze akceptovat, protože v sovětském Rusku a SSSR ve 20.–30. letech existovala speciální kategorie „politických emigrantů“ (političeskij emigrant, politemigrant), jimž byla poskytována řada materiálních výhod i zvláštní zacházení ze strany politické policie a úřadů; současně ovšem podléhali skryté kontrole a sledování, měli omezenou svobodu pohybu a zaměstnání a na sklonku 30. let často končili tragicky. Na druhé straně zde byla početná a různorodá skupina zahraničních dělníků a specialistů, kteří se lišili národnostně, profesně, politickou orientací či stranickou příslušností i délkou pobytu v SSSR, ale jedno měli společné – jednalo se o legální pracovní imigranty, kteří přišli jednotlivě i ve skupinách. Specifickou skupinu definitivních hospodářských imigrantů, tj. přistěhovalců, představovali členové vystěhovaleckých družstev z různých zemí.²⁷ Přitom u legálních přistěhovalců sovětské úřady vyžadovaly členství v komunistické straně nebo minimálně levicovou politickou orientaci, i když pochopitelně existovala řada výjimek.²⁸

Se zajímavým pokusem aplikovat tradiční členění migrací podle motivů na sovětské poměry se setkáváme ve studii M. Schneidera, kde rozlišil tři hlavní proudy v československé meziválečné emigraci do SSSR:

1. ekonomicko-politický, jenž byl typický pro 20. léta a tvořila ho jednak zemědělská družstva, jejichž příjezdy vrcholí v letech 1925–1926, jednak příchod jednotlivců i skupin do průmyslových závodů, kulminující v době světové hospodářské krize počátkem 30. let;

2. politicko-ekonomický, motivovaný individuální snahou změnit politické prostředí a současně si zlepšit životní úroveň, který nepřerušily ani sovětská opatření ve 30. letech;

3. politický, tvořený československými komunisty a organizovaný po linii Mezinárodní rudé pomoci (Meždunarodnoje objediněnije pomošči borcam revolucii, MOPR) nebo Všesvazové komunistické strany /bolševiků/ (Vsesojuznaja kommunističeskaja partija/bolševikov/, VKP/b/).²⁹

27 S. V. ŽURAVLEV – V. S. ŤAŽELNIKOVA, *Inostrannaja kolonija v Sovjetskoj Rossiji v 1920–1930-e gody*, s. 181–182. Specifické skupiny pak představovali imigranti ilegální, tzv. přeběhlíci (perebežčiki), turisté, kteří se rozhodli zůstat v SSSR, aj.

28 Např. v českém družstvu Pragomašina, které v září 1923 odjelo do Tbilisi, tvořili komunističtí dělníci jen třetinu členů a ve vedení družstva neměli prakticky žádný vliv, což pochopitelně po příjezdu do SSSR vedlo k tvrdému střetu, který ovlivnil brzký krach družstva. D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 33–42.

29 M. SCHNEIDER, *Čechoslovackaja emigracija v SSSR v meždvojennyj period*, s. 229–230.

Následně však ve své dizertační práci od tohoto vymezení tří proudů pomocí kombinace různých motivů ustoupil, vrátil se k tradičnímu členění migračních forem podle hlavních důvodů a z pohledu československých emigrantů rozlišil „hospodářské vystěhovalectví“ (wirtschaftliche Auswanderung) a „politickou emigraci“ (politische Emigration). Zvolenou diferenciaci odůvodnil tím, že pojem „emigrant“ označuje zejména lidi odcházející z vlasti z politických či náboženských důvodů, a obsahuje tedy implicitně jejich motiv. Naproti tomu „vystěhovalce“ se jako obsahově neutrální a v jistém smyslu širší či nadřazený pojem hodí lépe pro označení lidí hledajících lepší životní podmínky a nové možnosti obživy. Hospodářským vystěhovalectvím pak rozumí odchod do ciziny, jehož hlavním důvodem či motivem bylo nepříznivé hospodářské postavení vystěhovalců, bez ohledu na další okolnosti, které je vyvolaly či se na něm podílely. Hospodářské vystěhovalectví do SSSR, které dále dělí na zemědělské a průmyslové, a politickou emigraci v meziválečném období podle něj odlišovalo i to, že o nich rozhodovaly rozdílné sovětské orgány.³⁰

Sám ale zvolenou terminologii striktně nedodrжуje, když v souvislosti se zaměstnáváním československých dělníků a odborníků v sovětském průmyslu používá termín „průmyslová emigrace“ (die industrielle Emigration), za jejíž počátek považuje právě odchod československých horníků do sovětského Ruska v roce 1921.³¹ S přihlédnutím k ruské dobové i současné terminologii, používající zásadně pojmy emigrace, reemigrace a imigrace, v tom ale nevidíme problém a domníváme se, že dvojice pojmů „přistěhovalectví/vystěhovalectví“ a „imigrace/emigrace“ lze používat jako synonyma.

Při úvahách o migračních formách a vzorech chování nelze opomenout vliv migračních tradic. Ty se podle K. J. Badeho vytvářely zhruba od poloviny 19. století, kdy pracovní migrace z periferních oblastí východní a jihovýchodní a střední části východní Evropy směřovaly do průmyslových center západní, střední a severní Evropy. V rámci tzv. nové emigrace začínající v 80. letech 19. století pak hlavní proud vystěhovalců mířil do zámoří, zejména do Spojených států amerických, jejichž imigrační statistiky zaznamenaly v první dekádě 20. století 2 145 000 přistěhovalců z Rakousko-Uherska a 1 597 000 z Ruska.³² Po první světové válce dochází v Evropě k zásadním změnám pracovních migrací: skončilo dlouhé období „ma-

30 Idem, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*, s. 58–59. Zemědělským vystěhovalctvím rozumí československá vystěhovalcká družstva přijíždějící do SSSR ve 20. letech.

31 Ibidem, s. 58, 128–130.

32 K. J. BADE, *Evropa v pohybu*, s. 126–127.

sových proletářských migrací“ a volného pohybu přes hranice a prosadil se protekcionismus, regulující prostřednictvím státních intervencí migrační a pracovní politiku směrem k „národní uzavřenosti a segregaci.“³³ V těchto souvislostech Bade velmi stručně připomíná restriktivní vystěhoaleckou politiku SSSR související podle něj s industrializačními procesy (ty se ale odehrávaly až na přelomu 20. a 30. let) i velký pokles vystěhoalectví ze SSSR do zámoří ve 20. letech. Přestože přitom odkazuje na starší studii J. Felštinského o právních základech sovětské migrační a emigrační politiky, migrační politikou se už nezabývá.³⁴

Také z českých zemí směřoval hlavní proud vystěhoalců ve druhé polovině 19. století do Spojených států amerických, současně se však formoval východní směr vystěhoalectví. Už koncem 50. let zaměřily první skupiny emigrantů do Černomoří a v následujících dvou desetiletích nabylo hospodářské vystěhoalectví do západních oblastí carského Ruska, tj. na území dnešního Běloruska, Ukrajiny a Polska, masový charakter. Jednalo se o zemědělskou emigraci, jejíž nejpočetnější proud mířil za půdou na Ukrajinu. Zde se od počátku 60. let do poloviny 80. let 19. století usadilo přes 20 tisíc přistěhoalců v 65 osadách na Volyni, další české enklávy s podstatně menším počtem obyvatel vznikaly v Kyjevské, Chersonské i Tauridské gubernii.³⁵ Na území Ruska se čeští imigranti soustřeďovali v okolí Novorosijska na severních svazích Kavkazu, několik desítek rodin se pak usadilo i v Bělorusku, zejména v okolí města Mozyr.³⁶ Od 80. let tento proud vystěhoalectví slábně mj. v důsledku restriktivních opatření carské vlády vůči cizincům, koncem 19. a počátkem 20. století však probíhají druhotné migrace českých vystěhoalců

33 K. J. Bade vychází ze závěrů maďarského ekonomu I. Ferencziho, který v roce 1930 pro Mezinárodní úřad práce v Ženevě analyzoval migrační politiku a procesy v meziválečném období v Evropě, které se podle něj vyznačovalo sociálně a politicky regulovanými a mezinárodně uspořádanými pracovními migracemi. *Ibidem*, s. 237, 240.

34 *Ibidem*, s. 242–243; Yuri FELSHTINSKY, *The Legal Foundations of the Immigration and Emigration Policy of the USSR, 1917–1927*, *Soviet studies* 34, 1982, sv. 3, s. 327–348 (citováno podle: *Ibidem*, s. 453).

35 Helena DLUHOŠOVÁ, *Vystěhoalectví na Ukrajinu*, in: *Češi v cizině*, sv. 9, Praha 1996, s. 48–49. Součástí vystěhoalectví byla např. i sekundární, dokonce i terciární migrace „slezských polských Čechů“ na Volyn. Z. R. NEŠPOR, *České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium*, s. 254.

36 Svou roli při zemědělské emigraci do carského Ruska hrály různé faktory (např. kratší vzdálenost od domova a méně nákladná cesta, jazyková blízkost i myšlenka slovanské vzájemnosti, politické změny v Rusku po zrušení nevolnictví v roce 1861 i podpora ruské vlády, která přislíbila imigrantům řadu výhod včetně pětiletých daňových prázdnnin). Naďa VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, in: *Češi v cizině*, sv. 9, Praha 1996, s. 28–32; J. VACULÍK, *Češi v cizině 1850–1938*, s. 48–61 aj.

z Ukrajiny, jejichž výsledkem byl vznik jednotlivých českých osad u Samary i na Sibíři, v Kazachstánu i Besarábii.³⁷

Druhým typem hospodářské emigrace z českých zemí do ruské říše bylo podle N. Valáškové tzv. městské vystěhovalectví, při němž až do první světové války přicházeli jednotlivě příslušníci různých profesí – učitelé, hudebníci, inženýři, podnikatelé a obchodníci, řemeslníci včetně sládků a mlynářů i montéři či příležitostní dělníci. Usazovali se hlavně ve velkých městech, takže toto osídlení mělo rozptýlený charakter, ale pokrývalo celé území Ruska.³⁸

Na počátku první světové války se počet Čechů žijících v carském Rusku odhadoval na 60 až 100 tisíc, z nichž asi 10 tisíc předválečných emigrantů, především z velkých měst, uprchlo před bolševiky zpět do Československa;³⁹ podle novějších údajů se však repatriace měla týkat 40 až 50 tisíc osob.⁴⁰ Také předválečné tradice hospodářských migrací byly přerušeny a přistěhovalectví do sovětského zemědělství i průmyslu představovalo kvalitativně nový fenomén.

Sovětská imigrační politika v podmínkách válečného komunismu a Nové ekonomické politiky

Válečný konflikt a revoluce v letech 1914–1917 přivedly Rusko na pokraj zkázy a chaosu, mezinárodní intervence a občanská válka, ale zejména bolševická ekonomická politika v letech 1918–1921, známá jako „válečný komunismus“, rozvrátil ekonomiku i společnosti dovršily. Válečný komunismus, vrcholící v zimě 1920–1921, se vyznačoval likvidací soukromého sektoru a znárodněním průmyslu, dopravy i obchodu, zavedením jednotného plánování státního hospodářství a státem řízené distribuce zboží, snahou o zrušení směnné funkce peněz a zavedením všeobecné pracovní povinnosti. Výsledky jeho realizace byly katastrofální. Vyvlastňování průmyslových podniků, začínající na jaře 1918 a končící v roce 1920 totálním zestátněním průmyslu, vedlo spolu s militarizací práce k nebývalému propadu průmyslové výroby, která proti stavu z roku 1913 o klesla 82 %, i k alarmujícímu nedostatku strategických surovin.⁴¹ Dalším neblahým důsledkem zestátnění průmyslu

37 N. VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, s. 33–34; J. VACULÍK, *Češi v cizině 1850–1938*, s. 62–63.

38 N. VALÁŠKOVÁ, *Češi v Rusku*, s. 30, 33.

39 M. BORÁK, *České stopy v Gulagu*, s. 58–59.

40 V. DOUBEK, *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*, s. 117.

41 R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 196. Do roku 1920 těžba ropy klesla na 42,7 %, uhlí na 27 % a železné rudy dokonce na 2,4 %, produkce bavlny pak na 5,1 %.

byla nadměrná centralizace řízení a s ní související růst byrokratického aparátu. Klíčovou roli v těchto procesech hrála od poloviny roku 1918 Nejvyšší rada národního hospodářství (Vysšij sovjet narodnogo chozjajstva, VSNCH), která se „postupně změnila v průmyslový narkomat“ (tj. Narodnyj komissariat promyšlennosti, Lidový komisariát průmyslu).⁴² Vedle tzv. výrobních oddělení v aparátu VSNCH vznikla široká síť hlavních správ (glavnoje upravlenije, „glavk“) a centrály („centr“), řídících přímo menší organizační jednotky i jednotlivé průmyslové podniky, v níž byla veškerá výroba a distribuce surovin i hotových výrobků přísně centralizována. Od roku 1920 do kompetence VSNCH spadaly pouze otázky rozvoje průmyslu, který tehdy řídilo 52 hlavních správ a centrály, kromě toho existovaly dvě desítky výrobních oddělení VSNCH zasahujících do průmyslové výroby.⁴³ Vznikla tak obrovská byrokratická organizace, v jejímž ústředí působilo koncem roku 1920 na

42 VSNCH vznikla při Radě lidových komisařů RSFSR (Sovjet narodnych komissarov, SNK) už v prosinci 1917 s nezvykle širokými kompetencemi v oblasti ekonomiky, plánování i kontroly, které ale postupně ztrácela. Jejímí řídicími orgány byly plénium, byro a prezidium, které řídilo každodenní práci a zaujímal klíčovou pozici ve struktuře VSNCH. Ta se dále dělila na oddělení (otděl) – odvětvové (chemický, kovovýroby aj.), funkční (zásobování, výroby apod.) a obslužné (např. statistiky), které se dále členily na pododdělení a sekce. Současně se v roce 1918 formovaly místní orgány VSNCH – gubernské rady národního hospodářství, které však při řízení průmyslu sehrávaly jen marginální úlohu. T. P. KORŽICHINA, *Sovjetskoje gosudarstvo i jeho učrežděníja: nojabr 1917 g. – děkabr 1991 g.*, s. 59. Podle R. Pipesa byla VSNCH rozdělena na „organizační odbory vertikální (oborové) a horizontální (oblastní). Vertikální organizace, nazývané „glavki“ nebo „centry“, byly vytvořeny podle vzoru německých válečných organizací a odpovídaly za specifická průmyslová odvětví. K tomu měla rada organizační síť v provinciích. Organizační schéma připomínalo nebeskou mapu, na níž bylo prezidium znázorněno jako slunce a „glavki“ se svými regionálními zástupci jako planety se svými měsíci.“ R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 194.

43 Hlavní správy a centrály přitom byly dvojitého druhu: odvětvové a podle druhu výroby. Vedle Hlavní správy báňského průmyslu (Glavnoje upravlenije gornoj promyšlennosti, GUGP, Glavugol) nebo Hlavní správy naftového průmyslu (Glavnoje upravlenije neftnoj promyšlennosti, GUNP, Glavněft) tak existovala i Hlavní správa průmyslu paliv (Glavnoje upravlenije toplivoj promyšlennosti, GUTP), vedle Hlavní správy kovoprůmyslu (Glavnoje upravlenije metallobrabatyvajuščej promyšlennosti, Glavmetall) např. Hlavní správa hřebíků (Glagvvozď) apod. Velké hlavní správy řídilo prezidium VSNCH, méně důležité zpočátku kolegia příslušných výrobních oddělení VSNCH, posléze byly i ony podřízeny prezidiu. Organizační struktura hlavních správ kopírovala VSNCH, vedoucími orgány byly plénium a prezidium, výkonnými orgány byly oddělení a sekce. Je třeba připomenout, že některé „glavki“ VSNCH RSFSR včetně Glavugolu přitom působily i na teritorii dalších sovětských republik. T. P. KORŽICHINA, *Sovjetskoje gosudarstvo i jeho učrežděníja: nojabr 1917 g. – děkabr 1991 g.*, s. 59. s. 60–62. V případě hornictví jsou v archivních pramenech NKT dále zmiňovány kolegium GUGP a Nejvyšší hornická rada (Vysšij gornyj sovjet, Gornyj sovjet) VSNCH, u níž není z dochovaných materiálů jasné, zda působila v rámci GUGP či jako nadřízený orgán při prezidiu VSNCH. Srov. např. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, list (l.) 1.

30 tisíc zaměstnanců včetně množství předrevolučních vedoucích pracovníků, technických odborníků či majitelů podniků. Při kolektivním řízení průmyslových podniků naopak měli prostřednictvím tzv. dělnické kontroly „rozhodující slovo nezkušení dělníci a odboráři“, což mělo za následek drastické snížení produktivity práce v průmyslu o 70 % a počtu dělníků o polovinu.⁴⁴ Na těchto jevech se podepsala i bolševická „uravnilovka“, při níž výše mzdy byla prakticky nezávislá na množství a kvalitě práce, takže počátkem roku 1921 kvalifikovaný dělník dostával v průměru pouze o dvě procenta vyšší plat než nekvalifikovaný.⁴⁵

Záměrné inflační tlaky, způsobené urputnou snahou bolševiků o likvidaci peněz, přerostly v roce 1921 v hyperinflaci, při níž papírové peníze ztratily cenu. Hyperinflace vyvrcholila počátkem roku 1922, kdy byly v oběhu bankovky za dva kvadriliony rublů. Zestátnění velkoobchodní i maloobchodní sítě a zavedení centralizovaného přidělového systému distribuce zboží a potravin pak nevedlo k likvidaci trhu, ale jeho rozdělení na dvě části: státní sektor, který „prodával za nominální ceny nebo distribuoval (zdarma) spotřebitelské zboží“, a soukromý sektor, v němž se na četných černých trzích, zejména ve velkoměstech, prodávala většina zboží a potravin za smluvní ceny, a to za situace, kdy se dopravní systém prakticky zhroutil. Násilné rekvizice obilí a dalších potravin na venkově vedly v roce 1920 k velkým rolnickým povstáním, vrcholícím počátkem následujícího roku tambovským povstáním. Nedostatek potravin i spotřebního zboží a vysoká nezaměstnanost zase podněcovaly stávky a bouře ve městech, z nichž nejznámější byla vzpoura námořníků na základně v Kronštadu u Petrohradu v únoru 1921.⁴⁶

Obě zmíněná povstání byla sice krutě potlačena, bolševické vedení však muselo ustoupit od svého pokusu o násilný přechod ke komunismu a vyhlásit Novou ekonomickou politiku (Novaja ekonomičeskaja politika, NEP). Jednalo se o dočasné ústupky zahájené rozhodnutím o nahrazení rekvizicí naturálními daněmi, přijatým v březnu 1921. Trvalo však téměř půldruhého roku, než bylo nastoleno společenské příměří a do života uvedeny základní principy NEP, které přinesly do poloviny 20. let krátkodobou liberalizaci ekonomiky a otevření pracovního trhu. Ještě předtím však důsledky válečného komunismu a obrovská neúroda v roce 1921 ved-

44 R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 195–196.

45 Uravnilovka souvisela s pracovní povinností a každodenní distribucí potravinových dávek, při níž se místo množství a kvality vykonané práce uplatňoval třídní princip. Marija Akoševna CHEVEŠI, *Tolkovij slovar ideologičeskich i političeskich těrminov sovjetskogo perioda*, Moskva 2004, s. 158; A. ILJUCHOV, *Kak platili bolševiki*, s. 61.

46 M. ŠVANKMAJER – V. VEBER – Z. SLÁDEK – V. MOULIS, *Dějiny Ruska*, s. 321–322; R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 191–193; N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 103–110.

ly k hladomoru, který si do podzimu 1922 vyžádal v sovětském Rusku na 5 milionů obětí.⁴⁷

V období NEP znovu začaly částečně fungovat tržní mechanismy, především na venkově, neboť rolnictvo tvořilo 85 % obyvatel. Možnost svobodně nakládat s výsledky své práce a volný trh, pravidelné sezonní přesuny pracovníků, odcházejících z měst na polní práce, jak bylo běžné dříve, rozmach rolnického řemeslnictví, ale i soukromých dílen a živností i ve městech, obnovení soukromého podnikání v lehkém a potravinářském průmyslu a udělování koncesí zahraničním firmám – to vše stabilizovalo do jisté míry ekonomickou situaci v SSSR. Období NEP tak přineslo dočasnou dílčí liberalizaci ekonomiky, kterou se bolševické vedení snažilo vyvážit utužováním politické kontroly společnosti a posilováním svého mocenského postavení.⁴⁸

Strategická odvětví ekonomiky, tj. těžký průmysl, doprava, bankovníctví, velkoobchod i zahraniční obchod, zůstala i po vyhlášení NEP v rukou státu. Bylo však zřejmé, že má-li se zvýšit jejich výkonnost a efektivita, musí se řada věcí změnit. Především se bolševické vedení muselo vzdát snah o zrušení peněz a hledat cesty ke zkrocení hyperinflatione. Měnová stabilizace, která začala v roce 1922 zavedením dvou nových měn, papírových peněz nazývaných „sovznaki“, jimiž byl kryt deficit státního rozpočtu a které byly postupně znehodnocovány, a nového ruble krytého zlatem, „červonce“, vydávaného Státní bankou SSSR (Gosudarstvennyj bank, Gosbank), který naopak trvale posiloval a byl směnitelný na mezinárodních trzích, byla ukončena k 31. březnu 1924, kdy se jedinou zákonnou měnou stal „červonec“.⁴⁹

Během roku 1921 se měnil i způsob řízení průmyslových podniků. V závěru roku již opět „sovětské továrny z 90 % řídili vedoucí pracovníci, z nichž mnozí svou funkci zastávali i ve starém režimu.“⁵⁰ V letech 1921–1922 probíhala také reorganizace a částečná decentralizace systému „glavkismu“. Průmyslové podniky byly převáděny na chozrasčot a spojovány v trusty, které zahrnovaly podniky jednoho odvětví v rámci větších regionů. Počet odvětvových hlavních správ podřízených přímo VSNCH RSFSR klesl v roce 1921 na šestnáct, těžiště jejich činnosti vůči ústředním trustům podřízeným VSNCH se ale postupně přesunulo do oblasti centrálního plánování a kontroly. Přesto byrokratický aparát VSNCH dále rostl a v ro-

47 M. ŠVANKMAJER – V. VEBER – Z. SLÁDEK – V. MOULIS, *Dějiny Ruska*, s. 326; R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 200, 324–329. N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 113–115.

48 R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 329–331; N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 123.

49 D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 20.

50 R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 195.

ce 1922 celý systém zaměstnával 1,2 miliónu úředníků.⁵¹ Místo jednotného ekonomického plánování, které NEP vylučoval, se pozornost soustředila na program elektrifikace Ruska. Plán „GOELRO“ (Gosudarstvennaja komissija po elektrifikacii Rossiji, Státní komise pro elektrifikace Ruska) přijatý na 8. sjezdu sovětů RSFSR v prosinci 1920 se měl stát základem moderní průmyslové výroby a vedl mj. k požadavkům na urychlené zvýšení těžby uhlí v klíčových uhelných revírech.⁵²

Dalším krokem byla likvidace „uravnilovky“ a zavedení nové mzdové politiky, jejíž základní principy (zvýšení reálných mezd, bezprostřední závislost růstu mezd na zvyšování produktivity práce a nastolení smluvních vztahů mezi pracovníky a zaměstnavateli) se zformovaly počátkem roku 1922. Zároveň rostly mzdy vysoce kvalifikovaných dělníků, které koncem roku 1921 převyšovaly platy nekvalifikovaných dělníků o 73 % a v první polovině roku 1922 už o 250 %, čímž se sice obnovily relace z roku 1917, ale rozdíl byl pořád třikrát menší než v roce 1913.⁵³

Ke zvýšení produktivity práce mělo přispět zavedení úkolových mezd a prémie, které ale v podmínkách hyperinflace, při obrovském poklesu reálných mezd a vyplácení části mzdy v naturáliích nemohlo mít bezprostřední efekt.⁵⁴ Pro první etapu nové mzdové politiky v letech 1921–1922 bylo proto charakteristické pokračující vydávání podstatné části mzdy v potravinách a předmětech osobní spotřeby.⁵⁵ Zavedení naturálního prémiování na jaře 1921, možnost využít pro naturální

51 T. P. KORŽICHINA, *Sovjetskoje gosudarstvo i jeho učreždenija: nojabr 1917 g – děkabr 1991 g.*, s. 60–63.

52 Jeho iniciátorem byl Vladimír Iljič Lenin, jehož očekávání se však podle R. Pipesa nenaplnila vzhledem k vysokým nákladům, odhadovaným na 500 miliónů dolarů ročně po dobu 15 let. R. PIPES, *Dějiny ruské revoluce*, s. 330; P. POLLÁK, *Die Auswanderung in die Sowjetunion in den zwanziger Jahren*, s. 292.

53 A. ILJUCHOV, *Kak platili bolsjeviki*, s. 60–61.

54 Např. průměrná nominální mzda dělníků ve druhém čtvrtletí roku 1921 činila 9 798 rublů, což při přepočtu na tzv. zboží rubly odpovídalo reálné mzdě 16 kopejek a 0,7 % z průměrné měsíční mzdy 22 rublů v roce 1913. Obdobně pak ve třetím čtvrtletí 1921 to bylo 49 320 rublů, tj. 61 kopejek a 2,8 % předválečné mzdy, ve čtvrtém čtvrtletí 498 727 rublů, tj. 2,85 předválečných rublů a 12,9 % předválečné mzdy, v prvním čtvrtletí 1922 3 160 000 rublů, tj. 2,02 předválečných rublů a 9,2 % předválečné mzdy a ve 2. čtvrtletí 1922 už 16 460 000 rublů, tj. 3,23 předválečných rublů a 14,7 % předválečné mzdy. Nominální růst mezd ovšem nevedl ke zvýšení životní úrovně, především vzhledem ke katastrofickému růstu cen v prvním čtvrtletí roku 1922 po vyčerpání zásob (např. pud žitné mouky /16,38 kilogramů/ stál ve Smolensku v lednu 1922 420 tisíc rublů a v březnu už 5,3 miliónu rublů). *Ibidem*, s. 77 a 79.

55 Ve druhé fázi se mzda platila v sovětských rublech, tzv. sovnacích, ale vypočítávala se ve stabilních jednotkách – tzv. zboží rublech a nově zaváděných červoncích, krytých zčásti zlatem. Konečně v poslední fázi po peněžní reformě v březnu 1924 se mzdy vyplácely ve stabilní měně a před snížením reálných mezd chránily zaměstnance pevné ceny zboží. *Ibidem*, s. 61.

část mzdy vlastní výroby (což ovšem v řadě důležitých odvětví těžkého průmyslu nepřicházelo v úvahu), tzv. kolektivní zásobování důležitých podniků ve velkých městech, možnost, aby součástí mzdy vedle peněz a naturálií mohly být i platby za komunální služby, pokud byly součástí tarifních dohod uzavíraných odbory a zaměstnavateli apod. – to vše byly jen dílčí krátkodobé pokusy překonat nejpálčivější problémy a udržet chod průmyslové výroby.⁵⁶ Podíl peněžní složky mzdy se sice postupně zvyšoval, do konce roku 1922 však zůstávaly potravinové dávky základním stimulem pracovníků průmyslových závodů; spolu s přiděly spotřebního zboží zůstaly součástí mzdy až do počátku roku 1924, kdy se začala vyplácet pouze v peněžní formě.⁵⁷

Už dlouho před vyhlášením NEP bylo zřejmé, že zdevastované sovětské hospodářství potřebuje pomoc zvenčí, jejíž součástí byl i příchod kvalifikovaných pracovníků sil z vyspělých zemí. Z tohoto hlediska v sovětské imigrační politice let 1918–1922 vcelku zřetelně vyvstávají tři období. V prvním z nich, trvajícím do počátku roku 1920, byla prakticky možná jen imigrace z politických, krátkou dobu i religiálních důvodů. Vzhledem k občanské válce, blokádě sovětského Ruska a mezinárodní situaci byl počet imigrantů malý a až do konce roku 1919, kdy byla zavedena registrace cizinců, v podstatě nekontrolovaný. Nicméně už během roku 1919 rostl zájem o reemigraci a imigraci do sovětského Ruska ve Spojených státech amerických (USA), kde byla založena Společnost pro technickou pomoc Sovětskému Rusku (Общество технической помощи Советской России). Ve stejném roce začal Lidový komissariát zemědělství (Народный комиссариат земледелия, NKZ, Narkomzem) jednat o možnostech zemědělského přistěhovalectví s Německým přesídleneckým svazem „OST“. Jeho spojením s dalšími svazy pak vzniklo Zájmové společenství vystěhovaleckých organizací do Sovětského Ruska (Interessengemeinschaft der auswanderer Organisationen nach Sowjet Russland, IAS), které počátkem roku zastupovalo přes 5 tisíc lidí.⁵⁸

56 Ibidem, s. 63–65, 68.

57 Jestliže v květnu 1921 tvořila peněžní složka jen 14 % průměrné měsíční mzdy v Rusku, ve třetím čtvrtletí 1921 se v penězích vyplácela čtvrtina, ve čtvrtém čtvrtletí dvě pětiny celkové mzdy a na této úrovni se peněžní složka mzdy s určitými výkyvy udržovala až do poloviny roku 1922. Ke mzdě vyplácené v penězích je třeba připočítat plošnou úhradu komunálních služeb včetně energií a dopravy, příp. i stravování, která např. v letech 1924–1926 odpovídala cca 8 % průměrné mzdy. Ibidem, s. 66–67, 72.

58 První dokument k této problematice přijala sovětská vláda 7. srpna 1919. G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 35; Eadem, *Rossijskije dokumenty o pravilach vjezda i vyjezda za granicu v 20-ch godach XX v.*, s. 5; M. SCHNEIDER, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*, s. 73–74.

Přístup bolševického vedení k imigraci a reemigraci se výrazně změnil na jaře 1920, kdy již sovětské Rusko pocítovalo kritický nedostatek kvalifikovaných pracovníků. V rozhlasové výzvě z 16. března 1920 žádalo západoevropské dělníky, techniky a inženýry o pomoc, zároveň však varovalo před živelným, neorganizovaným příjezdem bez předchozího seznámení zástupců jejich kolektivů s životem v Rusku a situací sovětského průmyslu, zvláště pak v Doněcké uhelné pánvi.⁵⁹ Hospodářské přistěhovalectví, nazývané „pracovní imigrací“, bylo nyní považováno za projev tzv. proletářského internacionalismu, s jehož pomocí měl socialistický systém předstihnout kapitalismus. Byla obnovena jednání o rychlém příjezdu až 50 tisíc německých přistěhovalců ve velkých kolektivech do zemědělství, což se ale záhy ukázalo zcela nereálné. O problémech tzv. pracovní imigrace na jaře a v létě 1920 opakovaně jednaly vrcholné stranické i státní orgány, především Rada práce a obrany (Sovjet truda i oborony, STO) RSFSR i vláda, tj. Rada lidových komisařů (Sovjet narodnych komissarov, SNK, Sovnarkom) RSFSR, která 29. června 1920 vytvořila Státní komisi pro přestěhování zahraničních dělníků jako vrcholný meziresortní orgán pro imigraci při Lidovém komisariátu práce (Narodnyj komissariat truda, Narkomtrud, NKT). Na jaře 1920 začínají přicházet do sovětského Ruska jednotlivě i ve skupinách první legální i nelegální imigranti z evropských zemí, zejména z Německa, jejichž celkový počet se však až do pozdního léta 1921 pohyboval jen ve stovkách osob.⁶⁰ Naproti tomu masový charakter nabyla reemigrace a imigrace z USA, přestože v průběhu roku 1920 bolševická vláda opakovaně deklarovala, že o podobné přistěhovalectví nestojí.⁶¹ Podle oficiálních zpráv se od září 1920

59 G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 37. Rychlá obnova zdejší průmyslové výroby byla pro sovětskou ekonomiku životně důležitá. V 1913 se Doněcká pánev podílela na celostátní těžbě černého uhlí 72,9 %, na výrobě surového železa 67,1 %, oceli 57 % a válcovaných materiálů 58 %. V roce 1920 ztratily zdejší uhelné doly přes 50 % základních fondů a těžba uhlí klesla proti roku 1913 na 6 %, výroba surového železa na Ukrajině pak na 0,5 % a výroba oceli na 1,7 %. Vladimír GONĚC, *K prehistorii pojmu tzv. hospodářského svazku sovětských republik. Místo ukrajinské ekonomiky v předrevoluční ekonomice Ruska a problémy organizace hospodářství v bezprostřední poříjnové etapě*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity, *Studia minora Facultatis philosophicae Universitatis Brunensis*, C 34, 1987, s. 10, 12.

60 Např. podle neúplných údajů NKT nezahrnujících skandinávské země přijelo do září 1921 ze západní Evropy 429 imigrantů, podle jiných pramenů dorazilo od února 1920 do poloviny května 1921 přes 600 imigrantů z Německa. G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 98–99.

61 Kupř. ustanovení o nemožnosti masového přesídlování německých dělníků do Ruska a přípustnosti příchodu pouze vysoce kvalifikovaných specialistů bylo už 19. září 1920 zakotveno i v zásadách pro činnost Ruské technické pomoci, sovětské delegace pro imigraci v Německu. Eadem, *Druzja strany sovjetov*, s. 51. Podobně i instrukce pro najímání zahraničních odborníků a dělníků zasláné v listopadu 1920 imigračním oddělením NKT vedoucímu repatriční mise v Praze S. Gil-

do září 1921 zaregistrovalo jen ve dvou největších městech, Moskvě a Petrohradě, 10 130 amerických přistěhovalců, mezi nimiž však bylo pouze 2 636 kvalifikovaných dělníků přidělených na průmyslové závody.⁶²

Charakteristická pro tuto etapu byla směsice různých forem neorganizované i organizované imigrace. Vedle živelné imigrace jednotlivců a skupin se jednalo o nevelké skupiny jak najatých odborníků, tak i pracovníků různých profesí organizovaných na bázi družstev s vlastním kapitálem, pro které se už v létě 1920 vyhledávaly závody a zemědělská hospodářství k pronájmu. Počátkem roku 1921 v Rusku a na Ukrajině už existovalo i několik amerických zemědělských kolektivů, organizovaných jako artěly (jedna z ruských družstevních forem) i komuny. Nepřehledná situace vedla STO RSFSR v únoru 1921 k rozhodnutí centralizovat přijímání amerických přistěhovalců v jedné instituci. V červnu téhož roku pak přijala usnesení „O americké průmyslové imigraci“ a omezila přistěhovalce pouze na osoby, které měly zajištěna pracovní místa, čímž zúžila individuální imigraci v podstatě na zahraniční kvalifikované dělníky (inostrannyje rabočije, inorabočije) a odborníky (inostrannyje specialisty, inospeci, speci) najímané sovětskými úřady od roku 1920.

V červenci 1921, několik měsíců po vyhlášení NEP, tak začala třetí etapa sovětské imigrační politiky, která trvala do listopadu 1922. Na základě usnesení o americké imigraci vznikl při Ústředním průmyslovém odboru VSNCH RSFSR speciální „pododbor“ průmyslové imigrace, který nahradil výše zmíněnou mezirezortní komisi a do října 1922 jednal s přistěhovalci, určoval podniky a pozemky, uzavíral nájemní smlouvy atd.; jeho rozhodnutí však byla podmíněna mj. souhlasem NKT.⁶³ Řízení těchto procesů bylo značně komplikované, protože do nich vstupovaly i nejrůznější orgány a aparát VSNCH, řada resortů a mezirezortních komisí, ale i gubernských, volostních i místních orgánů. Nábor potřebných specialistů probíhal prostřednictvím repatriačních misí Červeného kříže a obchodních či diplomatických zastupitelství podléhajících Lidovému komisariátu zahraničních věcí (Narodnyj komissariat inostrannyh děl, NKID) RSFSR. V pozadí pak zůstá-

lersonovi a podepsané náměstkem NKT a předsedou Státní komise pro přestěhování zahraničních dělníků A. M Anikstem masové přistěhovalce explicitně vyloučily a označily za nepřipustné. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, list (l.) 1.

62 Další 1 733 zemědělců a pomocných dělníků přidělil NKT do průmyslových podniků a sochozů, 573 bylo přiděleno mimo rezort, zčásti Ústřednímu výboru Ruské komunistické strany (bolševiků)/Centralnyj komitet Rossijskoj komunističeskoj partii (bolševikov), CK RKP(b)/, ale 5 188 zemědělců a nekvalifikovaných pracovníků, tj. 51 %, se vrátilo zpět do Ameriky. Ve skutečnosti ovšem počty amerických reemigrantů a imigrantů byly podstatně vyšší. G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 65–67.

63 Ibidem, s. 136–137.

vala skryta obávaná politická policie – Všeruská mimořádná komise (Vserossijskaja črezvyščajnaja komissija, VČK), v roce 1922 přejmenovaná na Státní politickou správu (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije, GPU), bez jejíhož souhlasu se neobešlo žádné rozhodnutí týkající se cizinců, proti nimž neváhala v případě jakéhokoliv podezření razantně zasáhnout.⁶⁴

Oficiálně preferovaný způsob pracovní imigrace do sovětského Ruska v tomto období představoval příchod větších, materiálně zajištěných a dobře technicky vybavených zahraničních průmyslových i zemědělských kolektivů, disponujících vlastním kapitálem. Do průmyslových podniků tak přicházely skupiny dělníků a techniků, především z USA, do zemědělství pak přistěhovalecká družstva, která se obvykle krátce po příchodu měnila v komuny se společným vlastnictvím.⁶⁵ Největším projektem, přímo podporovaným Leninem, byl vznik „Autonomní průmyslové kolonie v Kuzbasu“ (Avtonomnaja industrialnaja kolonija v Kuzbasse, AIK-Kuzbas), kterou tvořili američtí, němečtí a holanďtí dělníci a technici a v Kuzněcké uhelné pánvi (Kuzněckij bassejn, Kuzbas) na západní Sibiři působila v letech 1922–1927. K jejím cílům vedle rozvoje těžby uhlí patřilo vybudování navazujících průmyslových odvětví (koksárenství, chemického průmyslu a zpracování dřeva) i moderní mechanizované zemědělské farmy k zásobování horníků, pro kterou si pronajala v okolí Kemerova deset tisíc hektarů půdy. Přes nesporné hospodářské výsledky byla však i tato kolonie, v níž postupně převládli ruští pracovníci, zestátněna a k 1. říjnu 1927 přeměněna ve státní trust Kuzbassugol, spojující podniky kamenouhelného, hutního a chemického průmyslu.⁶⁶

64 Záležitosti cizinců zprvu řešil zvláštní odbor (osobyj otděl) VČK, později otázky týkající se přistěhovalectví a vystěhovalectví řešil zahraniční odbor (inostrannyj otděl, INO) GPU, resp. po vzniku SSSR Jednotné státní politické správy (Objediněnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije, OGPU). Srov. např. Dušan JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956)*, in: Mečislav Borák (ed.), *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956)*. Část I. Vězni a popravení, Sborník studií, Opava 2007, s. 68–69; D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 28.

65 P. POLLÁK, *Die Auswanderung in die Sowjetunion in den zwanziger Jahren*, s. 287–289.

66 K AIK-Kuzbass viz Irina Valerjevna VOLOŠINOVA, *Izučenje sostojanija rynka truda v SSSR v 1920 – 1930-e gg.*, *Istoričeskije, filosofskije, političeskije i juridičeskije nauki, kul'turologija i iskusstvovedenje*. *Voprosy teoriji i praktiki*, 2013, č. 5 (31), s. 39–40. Dostupné na: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2013_5-1_09.pdf, cit. 29. 11. 2013. Podle ní se jednalo o více než tisíc amerických dělníků a techniků s rodinami, kteří přivezli vybavení za více než půl milionu dolarů. Naproti tomu Julie Landau uvádí, že pro tento „hospodářský a sociální experiment byli najímáni horníci z celého světa, zvláště z USA a Německa, nicméně nepodařilo se získat původně plánovaný počet imigrantů.“ Přesto byla AIK-Kuzbas v roce 1923 s 566 přistěhovalci (355 mužů,

Nepočítáme-li však AIK-Kuzbas, přijelo podle údajů oddělení průmyslové imigrace VSNCH od července 1921 do listopadu 1922 pouze třináct na družstevních principech organizovaných skupin s 518 členy, z nichž sedm s 304 členy působilo v průmyslu. Ani tato forma průmyslového přistěhovalectví tedy neměla větší význam, nevelké skupiny imigrantů nedokázaly ovlivnit pracovní metody ani průmyslovou výrobu a už v polovině roku 1922 VSNCH jejich příjezd z USA omezil. O příchodech skupin kvalifikovaných dělníků a techniků najatých v zahraničí v literatuře bližší informace chybí. M. Schneider soudí, že tito imigranti, jimž sovětské orgány nedokázaly zajistit dohodnuté podmínky, přicházeli jen v „krajně omezeném počtu“ a nejspíše po vypuknutí hladomoru v některých regionech na přelomu let 1921/1922 se jejich příchod zastavil,⁶⁷ i když „neorganizovaná“ imigrace z Československa či Rakouska pokračovala i v roce 1922.⁶⁸ V březnu 1923 pak prezidium Státní plánovací komise (Gosudarstvennyj planovyj komitět, Gosplan) SSSR přijalo usnesení, které zastavovalo i příchod organizovaných průmyslových kolektivů a připouštělo pouze individuální imigraci vysoce kvalifikovaných dělníků a specialistů, potřebných především pro rozvoj chemického a textilního průmyslu, hornictví a hutnictví.⁶⁹

109 žen a 102 dětí) největším zahraničním kolektivem (včetně zemědělských vystěhovaleckých družstev a komun) v Sovětském svazu. Julia LANDAU, *Wir bauen den großen Kuzbass! Der Aufbau des Bergbaus in der sibirischen Provinz und seine Folgen für die lokale Gesellschaft, Akkumulation*, 2005, č. 22, s. 10. Dostupné na: http://www.kritische-unternehmensgeschichte.de/sites/default/files/22_05.pdf, cit. 11. 1. 2017. Tento údaj uvádí i G. J. Tarle, podle níž do konce roku 1923 do kolonie přibyli příslušníci 27 národností, zejména z Ameriky, Německa, Holandska a Belgie. Poté hromadné příjezdy skončily a přijížděli jen jednotliví specialisté. G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 320–321. Uvedené rozdíly ve složení a počtech kolonistů lze přičíst na vrub modelu tzv. řetězové migrace, charakteristickému pro 20. léta, kdy po uzavření nájemní smlouvy přijel první transport, který měl připravit základní existenční podmínky, a teprve potom další transporty se zbývajících či nově získanými členy a jejich rodinami, kteří se připojovali k už zformovaným kolektivům. Srov. E. N. DANILOVA, *Immigracionnaja politika i sozdanije trudovykh kommun emigrantov i reemigrantov v SSSR v 1920-e gg.*, s. 11–12; P. POLLÁK, *Die Auswanderung in die Sowjetunion in den zwanziger Jahren*, s. 287–289.

67 M. SCHNEIDER, *Československá emigrace v SSSR v mezvojennýj period*, s. 216; Idem, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*, s. 68.

68 Např. podle oficiálních československých údajů emigrovalo v roce 1922 do sovětského Ruska 212 osob. G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 156, 160; M. SCHNEIDER, *Die tschechoslowakische Auswanderung in die Sowjetunion in Zwischenkriegszeit (1921–1939)*, s. 125.

69 G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetov*, s. 160.

V dalších letech se jednalo jen o minimum specialistů, vyžádaných průmyslovými resorty či trusty, jejichž potřebnost se zevrubně prověřovala.⁷⁰ Vrcholným orgánem v těchto záležitostech byla Stálá komise Rady práce a obrany pro zemědělskou a průmyslovou imigraci a reemigraci (Postojannaja komissija STO po sel'skochozjajstvennoj i promyšlennoj immigracii i reemigracii, KOMSTO), zřízená rozhodnutím STO RSFSR z 25. října 1922, která působila do února 1927; konkrétní záležitosti průmyslové imigrace však nadále spadaly do působnosti imigračního oddělení NKT.⁷¹

Nábor československých specialistů do sovětského hornictví

Na rozdíl od USA nebo Německa nebyl v Československu v prvních poválečných letech o emigraci do sovětského Ruska výraznější zájem. Od hospodářského vystěhovalectví z existenčních nebo obchodních důvodů odrazovaly především četné zprávy repatriantů o tamní neutěšené situaci, které měly značnou publicitu v denním tisku, i aktivity spolků navrátilců dožadujících se odškodnění za ztracený majetek i perzekuci. Svou roli přitom sehrával i postoj české politiky k sovětskému Rusku a komplikovaný vztah k ruským krajanům.⁷²

Teprve koncem roku 1920 zaznamenalo ministerstvo sociální péče v Praze zvyšující se počet dotazů na možnosti vystěhovalectví do sovětského Ruska, ve vystěhovalecké praxi se však tento trend neprojevil. Když se totiž v únoru 1921 na vydávání pasů do Ruska a motivaci vystěhovačů dotazoval americký legační rada v Praze prostřednictvím československého ministerstva zahraničních věcí (MZV), sdělilo ministerstvo vnitra (MV) dopisem z 1. března 1921, že o pas žádali hlavně repatrianti, kteří se chtěli pokusit o záchranu svého majetku nebo najít členy svých rodin. Vzhledem k nepatrnému počtu žadatelů (např. z cca 25 tisíc pasů do ciziny vydaných Policejním ředitelstvím v Praze v roce 1920 bylo při dvou až třech žádostech týdně vydáno jen okolo 120 pasů do sovětského Ruska) platila přitom pro

70 Přístup sovětských úřadů charakterizuje odpověď tehdejšího předsedy VSNCH Felixe Edmundoviče Dzeržinského ze 4. dubna 1924 na dopis E. D. Stasové o přání šesti kvalifikovaných dělníků firmy Zeiss v Jeně přijet pracovat do SSSR: „Zkušenost plně potvrzuje, že příjezd emigrantů k nám končí nevalně jak pro ně, tak pro nás – pokud se nejedná o příjezd na osobní pozvání a určené místo.“ S. V. ŽURAVLEV, „Maleňkije ljudi“ i „bolšaja istorija“, s. 26.

71 D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 24.

72 V. DOUBEK, *Česká politika a (východní) vystěhovalectví 1848–1922*, s. 114–123.

vydávání cestovních dokladů do sovětského Ruska stejná pravidla jako do ostatních zemí. Ministerstvo vnitra pouze doporučovalo přihlížet vždy k tomu, zda žadatel má v Rusku stále zaměstnání, popř. záruku, že se nevrátí „v nejbližší době zchudlý a všeho majetku zbavený na obtíž své domovské obci“.⁷³

Je třeba ovšem dodat, že v této době ještě platily válečné předpisy omezující cestování do ciziny včetně povinnosti mít před vydáním pasu zaplacený všechny daně a veřejné dávky. Volné cestování do ciziny bylo obnoveno teprve na základě vládního nařízení č. 251/1921 Sb. ze dne 9. června 1921, přičemž povinnost opatřit si pas zůstala zachována. Vystěhovalectví pak bylo nově regulováno až zákonem č. 71/1922 Sb., do jehož přijetí platily v českých zemích dřívější rakouské předpisy.⁷⁴

Proti rozsáhlejšímu vystěhovalectví do sovětského Ruska nepochybně působilo i relativně rychlé zlepšení poválečných sociálních poměrů a odliv revolučních nálad po porážce generální stávky v prosinci 1920.⁷⁵ Naopak jisté zvýšení zájmu o jeho možnosti na sklonku roku 1920 patrně souviselo s navázáním prvních oficiálních kontaktů se sovětským Ruskem. V létě 1920 totiž došlo k výměně repatriačních misí pod hlavičkou Červeného kříže: ruská mise vedená dr. S. Gillersonem přijela do Prahy 10. července 1920, československé misi vedené majorem Josefem Skálou byl povolen příjezd do Moskvy teprve následující měsíc. Obě mise sice měly dohodnuto právo exterritoriality a udržování kontaktů se svými vládami prostřednictvím šifrovaných radiogramů a zvláštních kurýrů, ale neměly diplomatický charakter ani nebyly kryty repatriační smlouvou.⁷⁶ Problémy vznikaly i z toho, že zatímco Skálova mise hledala spolupracovníky mezi českými emigranty a kolonisty v Rusku, Gillersonova mise se snažila využít kontaktů a vazeb československého bolševického centra v Moskvě i orgánů Komunistické internacionály (Kommunističeskij Internacional, KI, Kominterna)⁷⁷ na ústřední sekretariát marxistické levice

73 AMZV, f. II. sekce-2, k. 249, Pasy do Ruska.

74 J. RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 12–16.

75 Rychlá poválečná obnova hospodářství, díky níž většina odvětví dospěla v roce 1921 na pokraj konjunktury a dělnické mzdy se dostaly na 55–60% předválečné úrovně, vedla i k výraznému poklesu nezaměstnanosti. Bylo stabilizováno zásobování potravinami, takže mohly být zrušeny potravinové lístky, připravovala se pozemková reforma atd. V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 86–110.

76 D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech*, s. 99.

77 V Moskvě působilo od roku 1918 Ústřední česko-slovenské byro (Čechoslovakojce centralnoje bjuro, Centrobjuro) při CK RKP(b). Štefan Štvrtecký v této souvislosti používá termín „ÚVV /ústřední výkonný výbor/ čs. komunistickéj sekcie“, který vznikl na ustavujícím sjezdu Československé komunistické sekce RKP(b) v květnu 1918. Při Lidovém komisariátu pro národnostní

sociální demokracie v Praze a její spolupracovníci se rekrutovali z levicových sociálních demokratů v Praze a okolí, zejména v Kladně, kam směřovali po návratu ze sovětského Ruska i někteří českoslovenští bolševici.⁷⁸

Repatriční mise Červeného kříže byly účelovým provizorním řešením, připravily však půdu pro navázání hospodářské spolupráce na mezistátní úrovni. O tu měly s blížícím se koncem občanské války od roku 1920 zájem jak československé podniky, hledající v sovětském Rusku nová odbytiště pro své výrobky i zdroje surovin, tak sovětská vláda, která potřebovala dodávky strojů a zařízení, při nichž ale preferovala země, se kterými si vyměnila oficiální obchodní mise. Zásadní dohody o podmínkách obchodních styků a vyslání obchodních misí s RSFSR i Ukrajinskou sovětskou socialistickou republikou (USSR) bylo dosaženo až v polovině května 1921, v létě a na podzim téhož roku pak došlo i k instalování obchodních delegací.⁷⁹

Za této situace první podnět k získávání emigrantů z Československa vyšel od československých bolševiků v Moskvě. Dne 20. června 1920 Ústřední česko-

otázky (Narodnyj komissariat po dělam nacionalnostěj) RSFSR bylo zřízeno 9. 5. 1918 československé oddělení jako protiváha Odbočky Československé národní rady v Rusku. Oddělení působilo do listopadu 1919, kdy ho nahradila Československá rada dělnických a rolnických delegátů (Čechoslovackij sovjet rabočich i krest'anskich dělegatov), která byla součástí Federace zahraničních rad (Federacija inostrannyh sovjetov), což byl politický a do jisté míry i výkonný orgán repatriací. Srov. Štefan ŠTVRTECKÝ, *Vznik a činnost československého oddělení při Ludovom komissariáte pre národnostné otázky v Sovietskom Rusku*, Příspěvky k dějinám KSČ 2, 1962, č. 2, s. 209–210, 220; D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956)*, s. 37; D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 47.

78 Vůdčí osobnosti radikální marxistické levice na Kladensku byl Antonín Zápotocký, který se zúčastnil II. kongresu Kominterny v Moskvě v létě 1920. Redaktorem kladenské *Svobody* byl první předseda Československé komunistické strany na Rusi Alois Muna, vyslaný koncem roku 1918 do Československa údajně V. I. Leninem. Od jara 1921 zde působil po návratu z Moskvy Josef Jířava, později jeden z organizátorů vystěhovaleckých družstev do Sovětského svazu, který se údajně svému známému přiznal, že byl poslán spolu s dalším bolševikem Petrasem „získati větší počet řemeslníků pro práce v Rusku, ale to jest jen záminkou, neboť tito lidé mají absolvovati bolševické agitační kurzy.“ Potvrdil také, že českoslovenští komunisté udržují spojení s komunisty v Moskvě prostřednictvím sovětské mise Červeného kříže. AMZV, f. II. sekce-4, k. 54, Čeští bolševici z Ruska (Petras, Jířava, Novotný, Švarc-Rezler) – zpráva důvěrníka z Pardubic z června 1921.

79 Po uzavření prozatímních smluv s RSFSR a USSR počátkem června 1922, upravujících hospodářské, částečně i politické otázky, byla v Moskvě, Charkově a Praze zřízena zastupitelství, která ale nadále měla diplomatický charakter jen zčásti; po vzniku Sovětského svazu zůstala jen zastupitelství v Praze a v Moskvě. D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956)*, s. 100.

slovenské byrů (Centralnoje čechoslovackoje bjuro, CČSB) při Ústředním výboru Ruské komunistické strany (bolševiků) /Centralnyj komitet Rossijskij kommunističeskoj partii (bolševikov), CK RKP(b)/ zaslalo NKT žádost o vytvoření podmínek pro přesídlení „části čechoslovenských dělníků a rolníků“ do RSFSR. Dopis se odvolával jen na vágní a blíže nespécifikovanou informaci německého IAS, jemuž údajně došlo množství žádostí „čechoslovenských proletářů“ o přesídlení do Ruska. Je tedy zřejmé, že k podání návrhu, který podporovala i Československá rada dělnických a rolnických delegátů (Čechoslovackij sovjet rabočich i krestanskich delegatov, ČSRKD) vedly nejen ekonomické, ale zejména politické důvody. Dalším jednáním se sovětskými úřady v této záležitosti pak byl pověřen Ing. Pavlovský.⁸⁰

Informace o podobných jednáních se nedochovaly, nicméně NKT s rozhodnutím nespěchal. Teprve v polovině listopadu 1920 náměstek lidového komisaře práce a předseda Státní komise pro přesídlení zahraničních dělníků A. M. Anikst a náčelník imigračního oddělení NKT Spasskij požádali vedoucího repatriční mise v Praze S. Gillersona o zajištění nábory technických odborníků a kvalifikovaných dělníků. Jednotliví „specialisté“ měli být najímáni až po důkladné „politické a technické prověrce“ na dobu minimálně jednoho roku, rodinní příslušníci mohli být současně přesídlení jen ve výjimečných případech. Na cestu do Ruska náleželo dospělým cestovné ve výši dva tisíce německých marek, dětem a mladistvým jeden tisíc marek, přičemž ruská vláda hradila cestu vlakem na hranice RSFSR. Mzdy specialistů se měly pohybovat v platovém rozpětí ruských dělníků a techniků, mohl jim však být přiznán i osobní plat. Stejně jako němečtí specialisté měli nárok na zajištění bydlení (pokoj o velikosti cca 24 m² pro pracovníka) a zásobování potravinami podle předpisů pro úderníky a způsobu prémiování; současně ale byla uvedena maximální výše potravinových dávek.⁸¹

Nábor a prověřování pracovníků měl provádět Otto Berger pod dozorem „čechoslovenského ústředního sekretariátu komunistů [tj. marxistické levice sociální demokracie – pozn. aut.] v Praze“. Do poloviny května 1921 mohl najmout maximálně sto „specialistů“ a dělníků, na jejichž imigraci měl dostat sto tisíc rublů. Gillerson měl začít jednat s čechoslovenskou vládou o vydávání pasů imigrantům a jejich seznamy zasílat před odjezdem ke schválení NKID s výjimkou „oberštejge-

80 GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 29.

81 V dopise, v němž je NKT mj. označen za jediný orgán oprávněný určovat podmínky pro imigraci, jsou uvedeny následující maximální měsíční dávky potravin pro pracovníka: 30 funtů, tj. 12,24 kilogramů (1 funt je 0,408 kilogramů) mouky, 15 funtů, tj. 6,12 kilogramů, masa nebo ryb, 15 funtů, tj. 6,12 kilogramů, brambor a zeleniny, 3 funty, tj. 1,224 kilogramů, másla, 2 funty, tj. 0,816 kilogramů cukru a po jednom funtu, tj. 0,408 kilogramů, tabáku, soli a kávy. Ibidem, l. 1.

rov“, tj. naddůlních (z něm. Obersteiger), najatých na základě rozhodnutí Hornické rady VSNCH, u nichž se předchozí souhlas NKID nevyžadoval.⁸²

I když dopis mluví o najímání zahraničních pracovníků v obecné podobě, závěrečná zmínka o „oberštejgrech“ signalizovala, že půjde především o horníky. Začátkem března 1921 emigrační sekretariát Hornické rady VSNCH sdělil imigračnímu odboru NKT, že nábořem 13 „hornických specialistů“ byl pověřen F. Fojtík, jemuž má být prostřednictvím Gillersona poskytnut kredit ve výši pět tisíc německých marek pro jednoho odborníka, tj. celkem 65 tisíc marek. Následně pak Hornická rada VSNCH informovala NKT, že Fojtíka vysílá služebně do Československa prostřednictvím československé sekce při CK RKP(b) a požadovala, aby na cestu dostal 25 tisíc německých marek, tj. 60 tisíc předválečných („nikolajevských“) rublů.⁸³ Ke jmenování F. Fojtíka nepochybně došlo z iniciativy či s vědomím československých komunistů v Moskvě. Otázkou zůstává, zda o něm vědělo i komunistické vedení v Praze, které ve stejné době prostřednictvím československých delegátů ve Výkonném výboru Kominterny (Ispolnitelnyj komitět Kominterny, IKKI) jmenovalo svým zástupcem u imigračního oddělení NKT místo Ing. Pavlovského dalšího člena československé sekce při CK RKP(b) Jaroslava Saláta.⁸⁴

Podle Gillersonova telegramu NKID v Moskvě z 21. dubna 1921 F. Fojtík do Prahy dorazil, předložil své pověření pro nábor 13 důlních techniků a potvrdil, že plánovaných sto tisíc Kč bude pro tyto účely stačit. Gillerson ale z NKT žádné peníze neobdržel a stěžoval si, že nedostal ani prostředky na provoz mise, takže má „naprostý nedostatek peněz na vlastní život“. Požadoval proto kromě peněz i okamžité potvrzení náboru od některého ze zainteresovaných resortů, tj. VSNCH, NKT, Lidového komisariátu zahraničního obchodu (Narodnyj komissariat vněšnej torgovli, NKVT) a NKID, nebo od vlády (Sovnarkomu). NKT sice obratem 27. dubna sdělil, že posílají slíbených sto tisíc Kč telegraficky, ale počátkem května 1921 Gillerson znovu hlásil NKID v Moskvě, že Fojtík „stále sedí bez groše“, a žádal o rozhodnutí, zda má financovat nábor z prostředků mise. Západní odbor NKID urgoval 7. května slíbený úvěr u vedoucího imigračního oddělení NKT Spasského, ale bezvysled-

82 Ibidem. Podle použitého názvu „Nejvyšší rada uhelného hornictví“ mohlo jít o řídicí orgán Hlavní správy hornictví VSNCH (Glavnoje upravlenije gornoj promyšlenosti VSNCH, dále jen GUGP), kterou řídilo podle vzoru VSNCH plénium a prezidium. T. P. KORŽICHINA, *Sovjet-skoje gosudarstvo i jeho učrežděnija: nojabr 1917 g.–děkabr 1991 g.*, s. 60.

83 GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 5,7.

84 Ibidem, l. 54. Plná moc delegátů ústředního komunistického sekretariátu v Československu pro Jaroslava Saláta byla vystavena v sekretariátu IKKI 11. 3. 1921.

ně.⁸⁵ Situace byla o to překérnější, že Státní komise pro přesídlení zahraničních dělníků povolila příjezd do Ruska čtrnácti získaným specialistům a sedmi rodinným příslušníkům už 14. března 1921 (není tedy jasné, co vlastně Fojtík v Praze dělal) a 8. května 1921 jim Gillerson vydal vstupní víza do RSFSR. Nakonec jim musel poskytnout i 70 tisíc Kč na přípravy odjezdu a krytí cestovních výloh, které měli vyúčtovat Hornické radě VSNCH po příjezdu do Moskvy.⁸⁶

Trojstranná rámcová dohoda o podmínkách působení v Rusku mezi třinácti hornickými „specialisty“, Pavlem Herychem a Josefem Markem z revírního výboru Svazu horníků v ČSR pro Kladno, Slaný a Rakovník, jenž byl formálně vysílající organizací, a představitelem Hornické rady VSNCH v Moskvě J. Z. Peskem však byla uzavřena až 4. června 1921. Přítomen byl patrně i zástupce ruské mise v Praze, která obdržela jeden exemplář protokolu z jednání, překvapivě však chyběl F. Fojtík, což potvrzuje pochybnosti o jeho podílu na celé akci.⁸⁷ Uzavřená dohoda odpovídala v podstatě kritériím NKT z listopadu 1920 s dílčími změnami a upřesněními. V preambuli odjíždějící potvrdili závazek pracovat na „přidělených místech“ s tím, že dohoda má upřesnit podmínky jejich působení v Rusku, aby později nedošlo k nejasnostem. Ty ovšem zakládala jak skutečnost, že pracovní pozice nebyly specifikovány, tak následující značně komplikované vymezení smluvního vztahu na dobu minimálně jednoho roku.⁸⁸ Rodiny zůstávající doma měly být „při první příležitosti“ dopraveny do Ruska na náklady sovětských úřadů. Dopravu všech imigrantů byla povinná na požádání zajistit Hornická rada VSNCH, která se zavázala

85 Ibidem, I. 14–15, 18–19.

86 Radiogram Gillersona č. 366 sovětskému zastupitelství v Revelu obsahoval následující soupis osob (jména uvádíme v české podobě): 1. Adámek Antonín, 2. Birnbaum Bohumil, 3. Zika František, 4. Ziková Barbora, 5. Ziková Marie, 6. Drápal Václav, 7. Drápalová Aloisie, 8. Hokr Jan, 9. Hrách Emil, 10. Krepelka Quido, 11. Krepelková Marie, 12. Krepelka Gottfried, 13. Mojžíšová Ira, 14. Mojžíš Gustav, 15. Pánek Josef, 16. Pánek [správně „Patera“ – pozn. aut.] Karel, 17. Prokš Josef, 18. Souček Václav, 19. Ehrlich Karel, 20. Marek [Antonín – pozn. aut.], 21. Marková. Přítom v dopise imigračního oddělení NKT předsedovi VSNCH P. A. Bogdanovovi z 13. října 1921 se uvádí, že v březnu 1921 bylo na žádost GUGP VSNCH získáno jen „13 vysoce kvalifikovaných specialistů“ pro práci v Donbase. Ibidem, I. 47, I. 94.

87 V materiálech NKT se zachoval pouze ruský překlad, který ověřil tajemník československé sekce při CK RKP(b), v němž je za revírní výbor Svazu horníků v ČSR uveden P. „Gerich“. Podle rozdělovníku se pořídily čtyři exempláře, z nichž jeden byl určen pro ruskou misi. Za 13 podepsaných emigrantů, mezi nimiž chyběl teprve dvaadvacetiletý Václav Souček, převzal protokol Antonín Adámek, který je zastupoval i ve finančních záležitostech. Ibidem, I. 146.

88 Ibidem, I. 145. Čechoslováci se sice „v zásadě“ rozhodli zůstat v Rusku trvale, pokud by však k tomu „z nepředvídatelných příčin“ nedošlo, mohli se „volně vrátit, ale ne dřív, než odpracují jeden rok. V tom případě dostanou od sovětských úřadů plné finanční zajištění“

hradit náklady na ni až po ruské hranice a poskytnout každému rodinnému příslušníkovi 2 000 Kč a najatým pracovníkům diety „v přibližné výši jednodenního platu 100 Kč po dobu 20 dní“.⁸⁹ To byl jediný konkrétní údaj o výši budoucí mzdy najatých pracovníků uvedený v dokumentu. Dále se jen obecně konstatovalo, že její peněžní část obdrží ve stejné výši jako ruští dělníci a technici zařazení v odpovídajících třídách, přičemž mohou dostávat individuální odměny. Kromě peněz měli nárok na naturální část mzdy v podobě taxativně vyjmenovaných měsíčních potravinových dávek na úrovni zaměstnanců „údernických podniků“ ve výši uvedené v pokynu NKT z listopadu 1920 (viz pozn. 81) a na přidělení bytu a pracovního oděvu od podniku jako němečtí specialisté. Nakonec byla připojena přesná rekapitulace výdajů z dotace ruské repatriční mise v Praze, kterou měl Antonín Adámek vyúčtovat Hornické radě VSNCH po příjezdu do Moskvy.⁹⁰

Najímání dalších pracovníků však ustrnulo jaře 1921 na mrtvém bodě, resp. ztroskotalo s největší pravděpodobností na personálních sporech a finančních problémech. Podle Gillersonova telegramu z 21. dubna totiž sekretariát sociálně demokratické levice v Praze doporučil pověřit nábořem dalších pracovníků místo O. Bergera jistého Metzla či Mecla, který už v této době jednal s repatriční misí o poskytnutí „nezbytného kreditu 500 tisíc Kč.“ Náměstek NKT sice 27. dubna požadavek na personální změnu zamítl, v pozdější nedatované zprávě Gillersona západnímu odboru NKID se však uvádí, že „podle pokynu Byra“ (patrně vedení československé komunistické sekce v Moskvě) zmíněný „Metcl“ již převzal nábor stovky horníků a nadále požaduje úvěr 500 tisíc Kč, které ale nebyly k dispozici.⁹¹

O tom, že sovětská emisária i za této situace sondovali možnosti náboru v různých revírech, svědčí skutečnost, že 14. dubna 1921 se účastníci veřejného projevu proti nezaměstnanosti v Moravské Ostravě obrátili na ministerstvo zahraničí, aby nebránilo vystěhovalcům do Ruska. Dne 22. května 1921 informovaly *Lidové no-*

89 Ibidem.

90 Ibidem, l. 146. Z dotace bylo vydáno dvanácti pracovníkům 42 000 Kč a 8 400 německých marek, tj. 3 500 Kč a 700 marek každému z nich, třináctému – Antonínu Markovi – 5 000 Kč, a 300 korun za poplatky. Protože marky byly zakoupeny za 10 502 Kč, celkové výdaje činily 57 802 Kč, Gillerson měl Adámkovi vydat na náklady cesty ještě zbývajících 12 197 Kč a dále poskytnout 1 150 marek.

91 Ibidem, l. 14–15. Těchto kontaktů probíhajících od podzimu 1920 do jara 1921 se patrně týká tvrzení M. Schneidera, že ve fondu KOMSTO se nacházejí dokumenty o navázání vztahů mezi NKT a NKID na jedné a ÚV KSČ na druhé straně a že ÚV KSČ byl prostředníkem při „vypravení 13 [správně „14“ – pozn. autora] specialistů z města Kladna pro sovětský hornický průmysl, kteří v červenci [správně „červnu“ – pozn. autora] 1921 přijeli do Ruska.“ M. SCHNEIDER, *Československá emigrace v SSSR v mezvojennýj period*, s. 210.

vinu, že v odpovědi obchodního oddělení MZV se zdůrazňuje nutnost „záruky majetkové a osobní bezpečnosti“ z ruské strany, protože před krátkou dobou se vrátila z Ruska skupina zklamaných německých dělníků, kteří tam nesehnali zaměstnání. Přesto odborová rada v Moravské Ostravě údajně pořizovala soupis osob, ochotných vystěhovat se na vlastní nebezpečí do Ruska, a chtěla rozeslat dotazníky odborovým organizacím.⁹² Další informace o najímání československých horníků a techniků na jaře 1921 nejsou známy, takže tato akce s největší pravděpodobností ztroskotala na nedostatku financí. Kusé zmínky o jednotlivých československých technicích přicházejících v létě 1921 do sovětských revírů, roztroušené v ruských archivech, však nasvědčují tomu, že individuální pracovní imigrace do sovětského Ruska v nějaké minimální míře pokračovala.⁹³

Do Moskvy

Pracovní poměr Čechoslováků začínal 8. června 1921, nicméně na cestu se vydali až v polovině měsíce „severní“ cestou přes Revel (dnes Tallin), kam dorazili 16. června. O dva dny později je tamní sovětské zastupitelství vypravilo do Moskvy, aniž by ovšem znalo jejich počet: podle radiogramů z Revelu ze 16.–19. června 1921 se jednalo o 19 lidí, chybí v nich však šestiletá Marie Krepelková, která nebyla v seznamech vystěhovalců od počátku uváděna, patrně díky shodě jména s matkou. Výpravu tedy tvořilo 20 osob, jejichž zavazadla byla odeslána do Moskvy později

92 *Organizace vystěhovalců do Ruska na Ostravsku*, Lidové noviny, 22. 5. 1921, s. 2. Podle M. Schneidera bylo cílem manifestace, kterou mylně datuje 14. května 1921, zformovat skupinu emigrantů do Ruska, a proto ji řadí mezi „případy nezákonné proruské agitace“ v regionech s vysokou nezaměstnaností, což by ovšem znamenalo před přijetím vystěhovalce zákona porušení zásady *Nullum crimen sine lege*. *Ibidem*, s. 209.

93 Např. imigrační oddělení NKT informovalo československou sekci při CK RKP(b), že jim posílá „specialistu – úředníka hornických institucí k odeslání do Turkestánu podle jeho přání“. GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 74. Je více než pravděpodobné, že se jednalo o Rudolfa Nováka, narozeného 28. dubna 1885 v Moryčíně, okres Slaný, který od roku 1921 působil v Karagandě v Kazašské SSR (dnes Kazachstán) a ve 30. letech byl vedoucím šachty Gorbačeva v trustu Karagandaugol. V době tzv. „velkého teroru“ se však stal obětí politických procesů, v červenci 1937 byl zatčen a koncem září zvláštním kolegiem oblastního soudu v Karagandě odsouzen za ekonomickou sabotáž k 10 letům nápravně-pracovního tábora (ispravitelno-trudovoj lager, ITL). V květnu 1943 byl ve výkonu trestu znovu zatčen a o rok později odsouzen v rámci tzv. táborového soudnictví za vlastizradu k dalším pěti letům ITL. D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech*, s. 23. Srov. též AMZV, II. sekce-1, k. 327a, složka Rusko (SSSR), soupis československých občanů vězněných v SSSR k 31.12.1938, č. 127. Dále srov. RGAE, f. 7566, op. 2, d. 83, l. 58.

v „ruských vagónech“.⁹⁴ Chyběli v ní manželé Markovi, kteří podle pozdější informace ze zasedání kolegia Hlavní správy báňského průmyslu VSNCH (Glavnoje upravlenije gornoj promyšlennosti VSNCH, dále GUGP)⁹⁵ 29. června v Moskvě cestovali do Ruska „nelegálním způsobem“.⁹⁶

Na tomto kolegiu Čechoslováci informovali o svém profesním zaměření a předchozí činnosti, což spolu s údaji z jejich osobních dotazníků, vyplněných o den dříve, umožňuje upřesnit profesní a sociální složení skupiny imigrantů, prohlášujících se v dotaznících za komunisty přijíždějící pracovat nejméně na rok do sovětského Ruska.⁹⁷ Jejich neformálním mluvčím byl báňský a hutní inženýr Quido Krepelka, „československý Němec“ s rakouským občanstvím, absolvent Hornické akademie v Leobenu se zaměřením na elektrifikaci dolů a výrobu a zpracování oceli v martinských pecích a válcovnách, který v 31 letech údajně už působil jako hlavní inženýr na dvou velkých uhelných dolech. Do Ruska přijel z Chomutova s celou rodinou: ženou Marií, dcerou Marií a teprve osmiměsíčním synem Gottfriedem.⁹⁸

94 GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 24–27. Zavazadla byla odeslána zřejmě některým z repatriačních transportů Centroeavaku, jehož zástupce v Revelu se v této záležitosti rovněž angažoval, aby se usetřilo na nákladech za dopravu fakturovaných NKT.

95 Kromě GUGP (Glavgol), která působila i na teritoriu dalších sovětských republik, se imigrace horníků týkala i Hlavní správy průmyslu paliv (Glavnoje upravlenije toplivoj promyšlennosti, GUTP, Glavtop) a Hlavní správy paliv (Glavnoje upravlenije dlja topliva, GUT). Z dochovaných materiálů přitom není jasné, zda se v případě GUTP a GUT jedná o kolísání názvu jedné hlavní správy či o dvě různé správy. T. P. KORŽICHINA, *Sovjetskoje gosudarstvo i jeho učrežďenija: nojabr 1917 g – děkabr 1991 g*, s. 60–62.

96 GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 26, l. 148. Protože bezprostředně před odjezdem horníků do Ruska začalo platit vládní nařízení č. 215/1921 Sb., umožňující v podstatě volné vycestování z Československa, a manželé Markovi obdrželi už počátkem května v Praze sovětské vízum, v červnu pak i příspěvek na cestu, šlo patrně o nějakou komplikaci s československými pasy, jejichž vydání bylo mj. vázáno na splnění všech daňových povinností. S tím možná souvisela i skutečnost, že A. Markovi byla vyplacena vyšší částka na cestu než ostatním (viz pozn. 90). J. RYCHLÍK, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 12.

97 Chybí dotazník A. Marka, který v této době byl ještě na cestě do Moskvy. Dotazníky ostatních 13 imigrantů jsou psány německy s vlastnoručními českými nebo německými podpisy, ruskými rukopisnými poznámkami, co by chtěli dělat, a pořadovými čísly. Je tedy zřejmé, že tyto materiály byly určeny k prověření v orgánech Kominterny.

98 GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 70, l. 148. Krepelka uvedl, že studoval i na vídeňské technice, na níž studenti Hornické akademie v Leobenu (od roku 1904 Vysoké školy báňské) absolvovali teoretické předměty, a že v posledních pěti letech pracoval jako „akad. Ingenieur (Leitender Berg-u-Hütteningenieur)“, zřejmě tedy v této době dokončoval studium a pak nastoupil do práce v dolech. Jednalo se o přesvědčeného komunistu, který jako jediný v dotazníku uvedl, že byl do Ruska vyslán organizací německé sekce komunistické strany v Chomutově, zatímco ostatní se odvolávali na „profesní organizaci“ (Fachorganisation) v Kladně, tj. výše zmíněnou revírní organizaci Svazu horníků v Československu.

Druhý báňský inženýr Gustav Mojžíš měl ve svých 43 letech podstatně více zkušeností z dobývání černého uhlí v českých i německých revírech, mj. i ve Vestfálsku, kde působil jako „důlní správce“ (Bergverwalter, administrator); do Ruska ho doprovázela jen manželka a dítě nechali u Mojžíšovy matky v Čechách.⁹⁹ Podle protokolu byl báňským inženýrem i Karel Patera, který ale absolvoval jen mistrovskou keramickou školu, v posledních pěti letech byl údajně vedoucím provozu v závodě na zpracování kaolinu a v dolech nemohl pracovat pro vadu zraku.¹⁰⁰

Další čtyři horníci zastávali funkce naddůlních (vrchní důlní dozorce, Obersteiger), ale pouze Bohumil Birnbaum, který byl ve svých 49 letech nejstarším členem skupiny, absolvoval horní školu (patrně v Příbrami) a pak tři desetiletí pracoval při dobývání černého i hnědého uhlí a železných rud v Kladně, Bosně i Americe.¹⁰¹ Antonín Adámek (44 let) a Josef Pánek (42 let) deklarovali při pohovoru v Moskvě nižší stupeň průmyslové školy, Pánek však v dotazníku zmiňoval pouze měšťanskou školu. První z nich pracoval nejen v uhelných dolech, ale i při těžbě grafitu a měděné rudy, a byl odborníkem na boj s důlními plyny a vodou, druhý měl třicetiletou praxi v kamenouhelných dolech.¹⁰² Karel Ehrlich (40 let) sice neměl

99 Ibidem, l. 63, l. 148. I když Mojžíš uváděl jako vzdělání pouze obchodní a horní školu („Handels-Bergschule“), funkce správce dolu musela odpovídat minimálně funkci závodního inženýra, do níž podle zákona o závodních inženýrech z 31. 12. 1893 mohli být v Rakousku-Uhersku jmenováni výhradně absolventi hornických odborů báňských akademií v Příbrami a Leobenu, jimž byl v lednu 1895 přiznán statut vysokých škol a v roce byly 1904 přejmenovány na vysoké školy báňské s promočním právem.

100 V imigračním dotazníku je rubrika vzdělání zčásti nečitelná, původně asi „Burger-Keramische-Berg [„schule“ – pozn. autora], tj. „měšťanská-keramická-horní [škola]“. Podle protokolu zasedání GUGP byl údajně absolventem Horní školy v „Bochini“ na Moravě, v českých zemích ale působily jen dvě dvouleté horní školy na úrovni tzv. škol mistrovských v Příbrami a Moravské Ostravě, jejichž absolventi zastávali místa „důlních dozorců“, tj. techniků řídicích provozu na důlních pracovištích. Od roku 1884 však existovala státní („c. k.“) odborná keramická škola v Bechyni s tříletým studiem, kterou zřejmě Patera absolvoval, čemuž by odpovídalo i jeho pracovní zařazení. Ibidem, l. 62, l. 148. Srov. SUPŠ Bechyně – historie školy. Dostupné na: <https://cs-cz.facebook.com/supsbechyne/notes>, cit. 12. 3. 2016; Střední průmyslová škola elektrotechniky a informatiky, Ostrava – historie školy, *80 let podnikové horní školy 1874–1954*. Dostupné na: <https://www.spseiostrava.cz/cs/o-skole/historie-skoly/35-historie-skoly-clanky/15-80-let-podnikove-horni-skoly-1874-1954>, cit. 12. 3. 2016.

101 GARE, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 65, l. 148.

102 Ibidem, l. 59 (J. Pánek), l. 69 (A. Adámek), l. 148. První státní vyšší průmyslové školy v českých zemích byly založeny v roce 1876 v Brně, Liberci a v Plzni, kde byla v roce 1885 zřízena i česká státní průmyslová škola, na níž v roce 1902 vzniklo čtyřleté strojnické oddělení. Protože na zasedání kolegia GUGP oba uvedli, že absolvovali „elementární“ (pervonačalnaja) průmyslovou školu, mohlo se jednat o nižší stupeň některé z těchto škol. To platí zejména u A. Adámka, který státní průmyslovou školu deklaroval i v dotazníku imigranta, zatímco J. Pánek uváděl jen

žádné technické vzdělání, ale rozsáhlé zkušenosti z dobývání uhlí, hloubení jam i dalších důlních činností.¹⁰³

Potřebné vzdělání neměl ani nikdo z pětky důlních dozorců (Steiger, štejgr). U Františka Ziky (32 let) a Emila Hrácha (36 let) existoval stejný rozpor mezi ústně deklarovaným a v dotaznících uváděným vzděláním jako u J. Pánka. První z nich měl zkušenosti z dobývání mocných kamenouhelných slojí v Kladně i v Německu, kde pracoval devět let, E. Hrách zase z hloubení dolů a vrtání v uhlí v kladenském revíru. Také Josef Prokš (36 let) strávil patnáct let jako horník, později i technik, v kamenouhelných dolech v Kladně a v Sasku; za války byl v zajetí v Taškentu, takže uměl rusky. Václav Drápal (43 let) v dotazníku uvedl, že po obecné škole navštěvoval keramickou školu, šlo tedy evidentně o tzv. průmyslovou školu pokračovací, tj. učňovskou školu; v protokolu z kolegia GUGP byl však povýšen na inženýra. Po vyučení pracoval patnáct let při „modelování a formování“ v keramické výrobě, a teprve pak odešel do kladenských dolů, kde zůstal dalších dvanáct roků. Jan Hokr (35 let) měl jenom obecnou školu, ale byl údajně odborníkem na dobývání mocných slojí černého i hnědého uhlí a vzduchotechniku („mechanikem“), který pracoval v hnědouhelných dolech v severním Německu a Vestfálsku.¹⁰⁴ Nejmladším členem skupiny byl strojní zámečník Václav Souček (22 let), který po vyučení pracoval jako kovodělník a v Moskvě byl označen za odborníka na montáž a obsluhu důlních lokomotiv.¹⁰⁵

Zjištěná fakta vedou k některým závěrům o sociálním složení skupiny československých „specialistů“, jak se sami v dotaznících označovali. Pod tímto pojmem jsou ale v dobových dokumentech i odborné literatuře běžně míněni inženýři a další osoby s vysokoškolským vzděláním;¹⁰⁶ v našem případě za ně sovětské úřady zjevně považovaly i vyšší techniky – „oberštejgery“, tj. naddůlní. Pokud vyjdeme z funkčních míst zastávaných v posledních pěti letech před příjezdem, pak se jednalo o dva inženýry a čtyři naddůlní, další člen skupiny zastával srovnatelnou funk-

ukončenou měšťanskou školu. Srov. Střední průmyslová škola strojnická, Plzeň. *125 let strojnické průmyslovky*. Dostupné na: <http://www.spstrplz.cz/skola/historie/125-let-prumyslovky>, cit. 10. 10. 2016.

103 GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 65, l. 61 (K. Erlich), l. 148. Přitom K. Ehrlich uváděl v dotazníku stejně jako J. Pánek ukončenou měšťanskou školu, v protokolu z jednání kolegia GUGP byl ale charakterizován jako „praktik bez školy“.

104 Ibidem, l. 148 a dotazníky l. 67 (F. Zika), l. 60 (E. Hrách), l. 68 (F. Prokš), l. 66 (V. Drápal), l. 64 (J. Hokr).

105 Ibidem, l. 148, l. 58 (V. Souček).

106 S. V. ŽURAVLEV – V. S. ŤAŽELNIKOVA, *Inostrannaja kolonija v sovjetskoj Rossii v 1920–1930-e gody*, s. 184 aj.

ci vedoucího provozu, ovšem nikoliv na šachtě, nýbrž v kaolinových závodech. To znamená, že téměř polovina (46,2 %) z 13 sledovaných osob do kategorie „specialistů“ nepatřila – pět z nich zastávalo místa techniků, „štejgerov“, tj. důlních dozorců, dva byli kvalifikovaní dělníci. Z hlediska dosaženého vzdělání ovšem vypadá situace jinak. Vysokoškolské vzdělání měli oba inženýři, úplné střední odborné vzdělání dva vyšší technici, ale jen jeden z nich v hornictví, takže odpovídající odborné vzdělání v hornictví neměla ani čtvrtina výpravy (23,1 %). Neúplné odborné vzdělání (nižší ročníky střední školy nebo školu učňovskou) uvedli v dotaznících jen tři pracovníci (23,1 %), ovšem v jiných oborech, dalších pět podle dotazníků absolvovalo jen obecnou a měšťanskou školu a jeden dokonce jen obecnou školu (46,2 %). Z tohoto pohledu většina imigrantů pochopitelně nesplňovala jeden ze základních požadavků nejenže na specialisty, ale ani na „vysoce kvalifikované dělníky“, což bylo patrně hlavním důvodem toho, že v protokolu z kolegia GUGP byli oba keramici povýšeni na inženýry, u třech absolventů měšťanky se objevil nižší stupeň průmyslové školy a u řady pracovníků byla zdůrazněna dlouhá praxe a specializace v oboru.

Z těchto aspektů se totiž složení skupiny jevílo značně lépe. I když délka praxe je explicitně uvedena pouze u pěti členů skupiny, u ostatních se dá s vysokou pravděpodobností odhadnout podle věku a míst působení. Domníváme se, že čtyři z nich (30,8 %) pracovali v dolech více než dvě desetiletí, z toho dva dokonce 30 let, dalších pět (38,4 %) deset až patnáct let, dva (15,4 %) v rozmezí pěti až deseti let a pouze dva (15,4 %) v dolech vůbec nepracovali. Více než polovina z těch, kteří pracovali v dolech, přitom působila nejen v českých revírech, ale i jinde – čtyři (včetně Ing. G. Mojžíše) pracovali v Německu, naddůlní B. Birnbaum v USA a Bosně a Ing. Q. Krepelka studoval v Rakousku. S výjimkou K. Patery a V. Součka se tedy jednalo o skupinu zkušených důlních techniků a horníků, převážně čtyřicátníků (ve věku 40–49 let bylo sedm z nich, tj. 53,8 %) a třicátníků (do věkové kategorie 30–39 let patřilo pět osob, tj. 38,4 %) s bohatými zkušenostmi z širokého spektra důlních činností, získanými zejména v hlubinných kamenouhelných dolech v kladenském revíru a Německu, ale i při dobývání hnědého uhlí i dalších nerostů. Do Ruska odjížděli dobře technicky vybaveni, neboť dvacet lidí včetně čtyř žen a tří malých dětí mělo 26 zavazadel, obsahujících i přístroje a nářadí.

Přestože najatí pracovníci v uzavřené dohodě deklarovali záměr vystěhovat se do Ruska natrvalo, pouze Ing. Q. Krepelka a F. Zika odcestovali s rodinami, Ing. G. Mojžíše, V. Drápala a A. Marka doprovázely manželky; zbývajících sedm ženatých (V. Souček byl svobodný a J. Hokr rozvedený) nechalo rodiny doma včetně

ně dvou bývalých zajatců, kteří tamní poměry zažili na vlastní kůži (K. Ehrlich žil v Omsku a J. Prokš v Taškentu). Oba posledně jmenovaní také uměli rusky, zatímco možnosti pracovního uplatnění ostatních komplikovala neznalost jazyka.¹⁰⁷

I když všichni uváděli v dotaznících, že jsou komunisté, jen Ing. Q. Krepelku poslala do SSSR německá komunistická organizace v Chomutově. Komunistou byl nepochybně K. Patera, který se při pozdějších potížích s návratem domů obrátil s žádostí o pomoc na místní organizace KSČ v Lomu u Mostu a v Komořanech.¹⁰⁸ Představa, že komunistou byl i dlouholetý „správce dolů“ Ing. G. Mojžíš nebo zkušební nadhlávní B. Birnbaum, je ale bizarní. Členství v komunistické straně bylo pro imigranty povinné a pravděpodobně jej řada z nich uvedla v dotaznících pouze formálně, podobně jako v dalších letech mnoho členů vystěhovaleckých družstev vstupovalo účelově do KSČ teprve krátce před odjezdem do SSSR.¹⁰⁹

* * *

Jednání kolegia GUGP s československými horníky a techniky 29. června 1921 se uskutečnilo po pouhých deseti dnech jejich pobytu v Moskvě, které ale stačily k vyhocení problémů. První incident, k jehož řešení si vedoucí imigračního odboru NKT pozval J. Saláta, se odehrál krátce po příjezdu do Moskvy.¹¹⁰ Domníváme se, že souvisel s pozdější stížností imigrantů na špatné ubytování i stravu, přednesenou na kolegiu GUGP. To ji akceptovalo a rozhodlo se požádat prezidium VSNCH, aby jim na pobyt v Moskvě přidělilo 2 miliony rublů, z nichž mělo 300 tisíc rublů určených pro děti jít na účet Lidového komisariátu sociálního zabezpečení.

107 Sovětské zastupitelství v Revelu už 17. 6. 1921 upozorňovalo, že při příjezdu do Moskvy je zapotřebí českého tlumočnicka. GARF, f. R-382, OP-4, d. 600, l. 26. Je zajímavé, že šest imigrantů včetně B. Birnbauma dlouhodobě pracujícího v USA a v Bosně uvádělo v dotaznících pouze znalost češtiny (46,2 %), pět znalost dvou jazyků (Adámek, Krepelka a Patera ještě němčinu, Ehrlich ruštinu a Hokr maďarštinu) a pouze dva ovládali kromě češtiny a němčiny ještě další jazyk (Mojžíš srbštinu a Prokš ruštinu). Ibidem, l. 58–70.

108 AMZV, f. II. sekce-4, k. 53, sl. Karel Patera, komunist v Rusku-doručení dopisů komunistickým organizacím.

109 D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vystěhovaleckých družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 32–33, s. 62 aj. Po příjezdu do SSSR byly žádosti těchto členů o převod do Vsesvazové komunistické strany (bolševiků)/Vsjesojuznaja kommunističeskaja partija (bolševikov), dále VKP(b)/ buď odmítány, nebo jim bylo doporučeno přijetí za kandidáty. RGAS-PI, f. 17 Centralnyj komitet KPSS, opis 98 – Komissija po perevodu byvsích členov kompartij 1920–1940 gg, tom III, děla 10542–12158.

110 Je možné, že k incidentu došlo díky nepřítomnosti tlumočnicka, jehož zajištění nařídilo až kolegium GUGP 29. 6. 1921. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 72, l. 148.

ní (Narodnyj komissariat socialnogo obespečeniya) a zbytek uhradit budoucí zaměstnavatelé; v případě zdržení v Moskvě měla být částka zvýšena. Za splnění rozhodnutí odpovídal vedoucí organizačně-instruktorského odboru GUGP Perlman, který měl dále zajistit pro celou skupinu ubytování na kolejích Hornické akademie a obědy v jídelně Hornické rady VSNCH, dva vařiče s palivem a 1 funt, tj. 0,408 kilogramu, mýdla, lékařskou péči pro nemocné dítě a prostřednictvím československé sekce Kominterny i tlumočnicka po dobu pobytu v Moskvě. Nakonec byli zvoleni čtyři zástupci přistěhovalců pro kontrolu plnění těchto bodů a další jednání s GUGP.¹¹¹ Zdá se, že toto rozhodnutí bylo splněno, protože podle pozdějších zpráv jim byl vyplacen příspěvek na pobyt v Moskvě ve výši 2,7 milionů rublů; není ovšem jasné, zda se tak nestalo až po příjezdu na Donbas.¹¹²

Nelze ani vyloučit, že předmětem sporu bylo místo práce, neboť imigrační odbor NKT uvažoval o odeslání celé skupiny do Irkutsku.¹¹³ To nebylo šťastné řešení, protože na provoz tamních kamenouhelných dolů v Čeremchové a Zabitulaji, které zásobovaly uhlím značnou část Transsibiřské magistrály, od léta 1919 do ledna 1920 dohlíželi českoslovenští úředníci a v Čeremchové sídlil 1. prapor 4. střeleckého pluku československých legií. V nepřátelsky naladěném prostředí narůstaly konflikty, těžba uhlí klesala kvůli údajným sabotážím a počátkem roku 1920, kdy horníci zahájili stávkou, se zastavila úplně, což ohrozilo evakuaci legií.¹¹⁴ Proti návrhu odeslat skupinu na Sibiř a tam ji rozdělit na kolegiu GUGP ostře protestoval Ing. Krepelka s tím, že při odjezdu z Prahy jim bylo „kategoricky řečeno, že jsou pozváni na práci na Donbase“. Požadoval, aby je nechali pracovat společně a svěřili jim vedení několika šachet, třeba i zničených, které se zavazují dát do pořádku. Kolegium jeho návrh akceptovalo se zdůvodněním, že se jedná většinou o vysoce kvalifikované odborníky, které je třeba využít „ve složitém zařízení Don-

111 Další jednání měli vést Ing. Q. Krepelka, J. Prokš, K. Patera a A. Adáamek. Ibidem, l. 148.

112 Ibidem, l. 105.

113 Svědčí o tom soupis 21 „českých dělníků, kteří mají být dopraveni na práci do Irkutsku“ (ve skutečnosti šlo o seznam skupiny včetně žen a dětí bez M. Krepelkové), podepsaný tajemníkem imigračního odboru NKT v Moskvě. Ibidem, l. 57.

114 Podle dobových svědectví legionářů v nich pracovalo několik tisíc horníků, ze značné části bývalých rudoarmějců, ale i zajatců různých národností včetně Čechů a Slováků s převážně komunistickým smýšlením. Vážnost situace dokládá telegram náčelníka štábu legií plukovníka Všetického, který v polovině ledna 1920 upozorňoval: „Čeremchovská stávka ohrožuje evakuaci čsl. vojska, neboť zásoby uhlí docházejí. Nařizují velitelům posádek a stanic zjistiti, kde a v jakém množství jsou ještě sklady dřeva, a hlásiti o tom štábu vojska... Každý ešelon musí se o palivo starati sám a nesmí se spoléhati, že mu bude někde dodáno. Dříví naložte, kam jen možno... Počítejte s tím, že uhlí už nebude.“ *Kronika 4. střeleckého pluku*, s. 237 a 247. Dostupné na: http://pamatnik.valka.cz/externi_soubory/dokumenty/Kronika_4_pluk.pdf, cit. 15. 9. 2016.

basu a Ukrajiny, ne na mnohem jednodušších a slabě technicky vybavených sibiřských šachtách“. K. Patera a V. Drápal přitom měli být vyčleněni pro práci v keramickém průmyslu, pokud možno v blízkosti šachet, na nichž budou pracovat ostatní. V případě nesouhlasu dalších zainteresovaných orgánů mělo definitivně rozhodnout prezidium VSNCH.¹¹⁵

Zatímco se výprava připravovala k odjezdu na Donbas, odehrál se pokus připojit k ní československého delegáta III. kongresu Komunistické internacionály probíhajícího v Moskvě, komunistu Václava Micku. Jednalo se o 28letého ženatého strojvůdce z Prahy, který se během kongresového jednání náhle rozhodl emigrovat. Zpočátku šlo vše hladce: 5. července postoupila československá sekce při CK RKP(b) jeho záležitost imigračnímu oddělení NKT s doporučením, aby pracoval s imigranty z Československa, a to ji ještě tentýž den předalo Syromlatovovi z Hornické rady VSNCH s návrhem odeslat Micku na Donbas „společně se skupinou 22 československých štejgrů“, který rada obratem potvrdila.¹¹⁶ O dalších osudech V. Micky materiály NKT i VSNCH mlčí, z jiných pramenů se však dovídáme, že jeho nečekané rozhodnutí vzbudilo podezření VČK, která jej zatkla, místo cesty na Donbas uvěznila v Butyrské věznici v Moskvě a obvinila ze špionáže. Československá mise v Moskvě se o jeho uvěznění dozvěděla až koncem července 1921, kdy ji také informoval, že mu hrozí zastřelení; její tajemník Znojemský však Micku, který byl mezitím přeložen do vězeňské nemocnice, podezřívá z „provokace namířené proti naší misi a našim vězňům“. Počátkem srpna sice Prezidium VČK rozhodlo o Mickově vypovězení z RSFSR s eskortou v sedmidenní lhůtě, aniž by zmínilo důvod jeho pobytu v Moskvě nebo zatčení, byl však osvobozen a odjel do Československa až o dva měsíce později. Bizarní Mickův případ přitom nebyl ojedinělý, neboť ještě počátkem prosince 1921 byl v Moskvě vězněn další československý komunist Gustav Horšík, údajně rovněž delegát III. sjezdu Kominterny; i on však byl následně propuštěn a zřejmě vypovězen.¹¹⁷ Obě kauzy jen potvrzují skutečnost, že záležitosti týkající se imigrantů a jejich zaměstnávání byly v sovětském Rusku od počátku bedlivě sledovány politickou policií, která neváhala tvrdě zasáhnout bez ohledu na jejich politickou příslušnost či přesvědčení.

115 Návrh podléhal schválení Ústředního výboru horníků (Centralnyj komitět gornorabočich, CKGR) a GUTP. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 148.

116 Ibidem, l. 37–39. V dotazníku emigranta z 6. 7. 1921 (l. 37) V. Micka uvedl, že má jen základní školu.

117 D. JANÁK, *Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech*, s. 71.

Na Donbase

Českoslovenští specialisté v Moskvě nemohli tušit, co je na Donbase čeká. Ve válkou zničené průmyslové oblasti měla být za každou cenu obnovena těžba uhlí i průmyslová výroba. Koncem roku 1920 byl proto do čela Ústředního ředitelství kamenouhelného průmyslu (Centralnoje pravlenije kamennougolnoj promyšlennosti Dončckogo bassejna, CPKP DB) v Bachmutu jmenován jeden z hlavních vůdců bolševiků na Ukrajině Georgij Leonidovič Pjatakov, kterému se během roku 1921 podařilo zvýšit těžbu pětinasobně, ovšem za cenu drastických opatření. Pracovní absence byla považována za sabotáž a trestána táborem nucených prací nebo zastřelením (v roce 1921 bylo popraveno za „silné příživnictví“ 18 horníků), pracovní doba zvýšena zejména prostřednictvím práce o nedělích a ke zvýšení produktivity práce zavedena „primitivní forma“ úkolové mzdy, podle níž byly striktně určovány potravinové přídělky horníků. V době hrozícího hladomoru nařídil Pjatakov v červnu 1921 vyhostit z hornických měst všechny osoby, které nepracovaly v dolech; posléze byly přídělové lístky odebrány i rodinným příslušníkům horníků. To vše se odehrávalo v době, kdy dělníci dostávali jen třetinu až polovinu množství chleba potřebného k přežití, řádil hlad a epidemie a jednou z oficiálně přiznávaných příčin absentérství byl naprostý nedostatek oděvu a bot.¹¹⁸

Počátkem 20. let se s novou silou rozhořel i dávný konflikt mezi dělníky a technickou inteligencí. Bolševická revoluce otevřela stavidla sociální agrese a třídní nenávisti, takže případy napadení inženýrů a techniků a jejich vyhánění z podniků, a to nejen dělníky, ale i bolševiky v různých funkcích, se staly běžnými. Při těchto útocích šlo napadeným často o život a někteří byli zavražděni.¹¹⁹ Příslušníci technické inteligence reagovali na dělnický teror různě: někteří se přidali k bělogvardějcům (např. všichni techničtí vedoucí Luhanského zbrojního závodu), jiní uprchli do Ruska a emigrovala i převážná většina zahraničních specialistů. V době NEP problém nabyl nových forem a inženýři i technici museli pracovat v prostředí živelné, ničím nemotivované, leč o to horší nenávisti dělníků, od nichž se diametrálně

118 N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 108–109.

119 V literatuře se uvádí např. napadení vedoucího šachty inženýra Aleškoviče bývalým bolševikem Něstěrovem nebo vedoucího jedné z šachet Olgivského dolu Monsorova tajemníkem úřadu „kustu“ a vedoucím jeho organizačního oddělení. S. KULČYCKYJ – L. JAKUBOVA, *Třysta rokův samotnosti: ukrajinskýj Donbas v pošukach smysliv i batkiuščyny*, s. 163.

lišili.¹²⁰ Sociální agrese přitom nabyla spíše na intenzitě: vedoucímu dolu Lodžanského revíru položili výbušninu do bytu, vedoucího Selezněnského dolu Leonova zabil člen „rudkoma“ (tj. komunistického výboru dolu), v prosinci 1921 technik Monosov a v dubnu 1922 další technik byli zavražděni v Luhanském okrese „se stranickými legitimacemi v kapsách“. Na dělníky přitom nepůsobilo formální odsouzení těchto činů na bolševických konferencích, ale skutečnost, že se bezpečnostní orgány pachatele často ani nenamáhalo hledat. Byly i takové případy, že ho sice zatkl, ale na základě „proletářského původu“ propustily do konání soudu na svobodu, zatímco inženýři a technici neměli prakticky žádné možnosti, jak chránit svůj majetek a život.¹²¹

Přesné datum odjezdu skupiny imigrantů z Moskvy sice neznáme, víme však, že se k ní místo A. Micky nejpozději 5. července připojili manželé Markovi, takže na Donbas dorazilo 11. července celkem 22 lidí. Jejich konečným cílem bylo průmyslové město Kadijevka (dnes Stachanov, Luhanská oblast), kde byli specialisté rozděleni na tři skupiny přidělené do dvou „kustů“, tj. organizačních jednotek tvořených několika doly, Almaznenského revíru (Almazno byla lokalita poblíž jižního okraje Kadijevky – pozn. autora). V I. kadijevském kustu nacházejícím se jižně od města byl Ing. Q. Krepelka jmenován vedoucím jámy Novaja a K. Patera, titulovaný jako inženýr, vedoucím jámy č. 5 Kadijevského dolu a jam č. 6 a 7 Alexandro-Grigorjevského dolu. Zatímco Ing. Krepelka si vyžádal jako „štejgra“ J. Prokše, Paterovi byli přiděleni A. Adámek, K. Ehrlich, F. Zika a E. Hrách, a později ještě technici Terlík a Mikšík, kteří přijeli do Kadijevky. S Ing. G. Mojžíšem, jenž byl jmenován vedoucím jam č. 1 a č. 5 Orlovka Krivorožského dolu ve II. krivorožském kustu, pracovali jako důlní technici B. Birnbaum, J. Pánek, A. Marek, J. Hokr a V. Drápal a jako mechanik V. Souček. Toto uspořádání údajně odpovídalo jejich odborné specializaci a všichni pracovníci s ním souhlasili.¹²²

120 Např. podle údajů statistického oddělení Ústředního ředitelství kamenouhelného průmyslu na počátku roku 1921 ovládalo 46 % inženýrů na Donbasu cizí jazyky, 75 % inženýrů a 48 % techniků se narodilo za hranicemi Ukrajiny. *Ibidem*, s. 164.

121 „Nikdo z nás nemá záruku, že mu nevtrhnou do bytu s naganem v ruce a nezůstane v lepším případě sedět 3–4 hodiny na strážnici“, stěžovalo si 54 specialistů okresní kanceláři technické sekce ve Stalínu (dnes Doněck). *Ibidem*, s. 165.

122 Zachoval se text telegramu č. 27 z 11. 7. 1921 bez adresáta podepsaný „Ugrjumov“, který sděluje, že místo původně oznámených 21 lidí přijelo 22, protože rodina Krepelků má čtyři členy. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 33, dále srov. l. 39 a l. 105, kde je Marek ve zprávě zplnomocněnce CPKP DB v Bachmutu pro Almaznenský revír z 20. 10. 1921 explicitně zmíněn při rozdělování pracovníků na šachty po příjezdu do Kadijevky.

Nicméně už 24. září 1921 vedoucí sovětské obchodní mise v Praze P. N. Mostovenko upozornil NKID na rozhořčené dopisy imigrantů do Československa, plně „velmi ostré kritiky poměrů, stížností na byrokracií atd.“. Stěžovali si v nich, že byli podvedeni, nebyli zařazeni a využíváni podle svých profesí a byly jim odebrány přivezené přístroje a nástroje, jejich rodinám v Československu nejsou vypláceny dohodnuté finanční podpory apod. Mostovenko požadoval vyšetření stížností, protože „velmi zneklidňují zdejší veřejnost, zejména v kruzích pro nás nejzajímavějších“ a tento neklid je nezbytné „všemožně rozptýlit“. Pomocník náčelníka oddělení Západ NKID zaslal 8. října výpis z Mostovenkova hlášení NKT i VSNCH s žádostí o „tvrdou prověrku“ vzniklé situace a zjednání nápravy, aby se „zabránilo dalšímu pohoršení horníků, kteří přijeli do RSFSR.“¹²³ Dne 16. října pak dočasně zastupující předseda CPKP DB v Bachmutu Bither nařídil vedoucím pracovníkům Almaznenského revíru, kde Čechoslováci pracovali, vyšetření dalších stížností objevujících se v dopisech. Už 20. října 1921 obdržel poměrně podrobné vyjádření zplnomocněnce CPKP DB pro tento revír, následující den pak telegram vedoucího Almaznenského revíru Kalinina, který se proti stížnostem ostře ohradil a kategoricky je popřel s tím, že od představitele Čechoslováků Ing. Krepelky bude žádat vysvětlení.¹²⁴

Ze zprávy zplnomocněnce CPKP DB si lze mj. udělat i základní představu o životních podmínkách imigrantů. Po příjezdu byla celá skupina zpočátku ubytována opět společně v jednom bytě v pěti pokojích. Pokud obě rodiny s dětmi dostaly vlastní pokoj, museli manželé Drápalovi, Markovi a Mojžíšovi bydlet s dalšími osobami, což vyvolávalo od počátku nespokojenost, stejně jako nedostatečné zásobování.¹²⁵ Do doby, než muži začali pracovat na šachtách, se všichni stravovali společně, přičemž za obědy vedení revíru údajně zaplatilo 1,3 milionu rublů. Pak dostali podle pracovního umístění „po skupinách“ přidělené byty vybavené nábytkem a stravovali se samostatně. V rámci přidělového hospodářství byli sice technici zařazeni v místním konsumu Horník (Uglekop) do skupin A+G, ženy a děti do „odpovídajících skupin“, přiděly ve stanovené výši a termínech však nedostávali. Na nákup chybějících potravin jim proto bylo od července do poloviny října vyplaceno 18,2 milionu rublů, dalších 2,7 milionu rublů dostali podle smlouvy s GUGP

123 Ibidem, I. 86–87.

124 Ibidem, I. 101. Tlsm. Kalinina z 21. 10. 1921 vedení CPKP DB v Bachmutu poslalo GUGP do Moskvy, odsud zřejmě putoval na imigrační oddělení NKT, odkud je 29. 11. 1921 s dalšími dvěma telegramy odeslali oddělení Západ NKID (Štange). Je příznačné, že vedoucí revíru neznal po několika měsících ani příjmení vedoucího jedné z šachet, kterého nazýval „inženýr Krepilov“.

125 Ibidem, I. 105.

z Moskvy a z revírního státního statku (sovjetskoje chozjazstvo, sovchoz) dostávali brambory a zeleninu, zejména zelí a řepu.¹²⁶

Oficiální stanovisko Bithera bylo ale odesláno GUGP do Moskvy až 9. listopadu 1921, tj. po více než dalších dvou týdnech. Možná čekal na vyjádření „představitelů československých techniků“, na které se pak odvolával a podle něhož údajně bylo vše v pořádku: Čechoslováci byli zařazeni podle svých specializací, dostávali potraviny i peníze podle smlouvy a nic jim nevzali; tato tvrzení ale nijak nedoložil. Stížnosti byly podle něj neopodstatněné, protože Čechoslovákům v Donbasu byly vytvořeny „dle možností v dané době běžné administrativně-technické a životní podmínky“, a doufal, že tato záležitost „nenaruší příchod dalších skupin zahraničních dělníků“.¹²⁷

Výše uvedené dokumenty ovšem svědčí o něčem jiném. Především byli českoslovenští pracovníci v rozporu s dřívějšími dohodami o společném pracovním nasazení rozdělení do tří skupin na různé šachty. Jednu skupinu přitom vedl K. Patera, který v dolech nikdy nepracoval a měl být spolu s V. Drápalem ze skupiny Ing. Mojžíše zaměstnán v keramickém průmyslu, ve skupině Ing. Mojžíše zase nikdo neuměl rusky. Ztrátu nářadí potvrzují i pozdější výpovědi navrátilců z ledna 1922,¹²⁸ o vydání přislíbených pracovních oděvů si za situace, kdy dělníci „museli

126 V I. kadijejském kustu bylo rodině Ing. Q. Krepelky s Prokšem, tj. třem dospělým a dvěma dětmi, vyplaceno 3,85 milionu rublů, tj. 770 tisíc rublů na osobu, a skupině K. Pateru, tj. pěti technikům, k nimž přibyli během léta ještě dva další, a jedné ženě s dítětem, 6,23 milionu rublů, tj. 778,7 tisíc rublů na osobu. Skupině Ing. G. Mojžíše, tj. sedmi mužům a dvěma ženám, ve II. krivorožském kustu však bylo vydáno jen 5,4 milionu rublů, tj. jen 600 tisíc rublů na osobu. Za tyto peníze si ovšem neměli co koupit a místo slíbené mouky, masa či ryba, cukru, tuků atd. bylo všem 21 dospělým a třem dětem za více než tři měsíce vydáno jen 30 pudů, tj. 491,4 kilogramů (1 pud = 16,38 kilogramů), brambor, 53,75 pudů, tj. 880,4 kilogramů, zelí a 17,9 pudů, tj. 293,2 kilogramů řepy, dále 1350 okurek, 200 baklažánů, 820 paprik, 10 funtů, tj. necelých 5 kilogramů, mrkve a 5 pudů a 15 funtů, tj. asi 88 kilogramů, různé zeleniny. To znamená, že dospělý měl jako základní potraviny na den přibližně čtvrt kilogramu brambor a třetinu kilogramu zelí, doplněné menším množstvím další zeleniny. Ibidem.

127 Ibidem, l. 106.

128 AMZV, f. V. sekce-6, k. 401, složka Vydávání pasů do Maďarska a SSSR, dopis československého konzulátu v Rize politické sekci MZV v Praze-Návrat z Ruska skupiny dělníků čsl. z 18. 1. 1922, č. MZV 14 186. Přitom nemuselo jít přímo o zabavení či odebrání nářadí a přístrojů, které se mohly „náhodou“ ztratit. Podobná „náhoda“ postihla např. o dva roky později družstvo Pragomašina po příjezdu do Gruzie, když při vykládání nákladu z lodi spadlo „neopatrností lodního personálu“ šest balíků do moře a ten největší a nejcennější z nich se speciální nářadovou ocelí a nářadím už nenašel ani přivolaný potápěč. D. JANÁK – Z. JIRÁSEK, *Z historie československých vstřetávek družstev v Sovětském svazu (1923–1939)*, s. 35.

na konci své pracovní doby půjčit své jediné boty kamarádům, kteří nastupovali,¹²⁹ mohli nechat zdát, o stavu přidělených bytů dokumenty mlčí. Slíbené přiděly potravin a spotřebního zboží pro zahraniční specialisty přistěhovalci nedostávali, dodávky brambor a zeleniny je sice v době začínajícího hladomoru zachránily před smrtí, ale rozhodně měly daleko do jejich dřívějšího životního standardu i potřebné kalorické hodnoty. Těžko říci, co si za peněžní náhrady vyplacené místo potravin mohli na černém trhu koupit, protože vyměnit bezcenné peníze za valuty pochopitelně nešlo.

Stížnosti na nevyplácení podpor rodinným příslušníkům v Československu se během října 1921 řešily dokonce na mezirezortní úrovni. Dohoda o tom, že v okamžiku, kdy začnou specialisté pracovat, bude jejich rodinám sovětskou stranou vypláceno měsíčně 1 000 Kč, byla totiž údajně uzavřena až v Moskvě s členem kolegia NKT Zavadovským. Tak to aspoň uvádělo devět horníků 3. srpna 1921 v dopise úřadujícímu předsedovi CPKP DB Redakovovi, v němž požadovalo zahájení výplat. Redakov jej postoupil GUGP do Moskvy, kde ale žádosti nevěnovali pozornost. Po zahájení šetření imigrační oddělení NKT potvrdilo povinnost vyplácet náhrady 13. října 1921 předsedovi VSNCH P. A. Bogdanovovi. Podle jeho stanoviska ale vyplývala ze smlouvy uzavřené s GUGP, kterou NKT pouze schvaloval, a proto žádalo, aby vedení VSNCH přimělo hlavní správu záležitost urychleně řešit. Ta však zjevně zaujala v dopise imigračnímu odboru NKT z 24. října vyhýbavé stanovisko a hledala cesty, jak placení dohodnutých podpor odložit nebo se mu vyhnout. Zmíněný dopis se sice nedochoval, jeho obsah však lze odvodit z poměrně nekompromisní odpovědi NKT z 29. října 1921: je třeba urychleně, bez „dalších nepřípustných průtahů“, vyplatit devíti rodinám 1 000 Kč za každý měsíc. Současně NKT odmítnul telefonickou žádost zástupce vedoucího GUGP „o změnu některých bodů smlouvy“ s tím, že je nezbytné napřed vyplatit podpory za celou dobu, kdy žadatelé pracovali, a až potom lze s jejich souhlasem a po schválení NKT změnit podmínky. Teprve pak vedení GUGP ustoupilo a 2. listopadu oznámilo, že přijalo opatření k výplatě dlužných podpor, ale navrhuje, aby je napříště posílali přímo pracovníci a náklady nesla správa dolů, kde pracují, tj. CPKP DB v Bachmutu.¹³⁰

Pochopitelně zůstalo jen u slibů a podpory vyplaceny nebyly, protože ještě koncem listopadu nebylo jasné, jak dopadnou jednání GUGP s Lidovým komisařátkem financí (Narodnyj komissariat financii, NKF) o způsobu převádění peněz

129 N. WERTH, *Stát proti svému lidu*, s. 188.

130 GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 77–84, l. 94, l. 97, l. 99.

do Československa.¹³¹ Centrální úřady v Moskvě však pokládaly celou záležitost za vyřešenou a byly v klidu minimálně do 23. listopadu, kdy zaslal Bither lidovému komisaři zahraničí G. V. Čičerinovi následující telegram, jehož kopie obdržely i další zainteresované ústřední úřady: „Gillersonem [v] Praze byla uzavřena dohoda [s] Čechy inženýry nebo techniky, kteří přijeli [do] Donbasu koncem července, rodiny nechající [v] Praze. Gillerson se zavázal vydávat [jim] každý měsíc tisíc korun. Slib nebyl dodržen, uzavřená dohoda porušena, všichni komunisté, kteří přijeli, požadují návrat do vlasti. Celá skupina se odesílá zvláštním vagonem do Moskvy 23. listopadu.“¹³²

Na první pohled je nápadné, že za jedinou příčinu náhlého odchodu, či spíše útěku československých pracovníků Bither označil nevyplácení dohodnutých podpor a snažil se svést vinu na Gillersona, resp. NKID. Přitom zcela pominul životní i pracovní podmínky techniků a jejich rodin, i když z jiných pramenů např. víme, že se situace na šachtách postupně zhoršovala. Českoslovenští technici se pokoušeli odstranit alespoň největší nedostatky, zavést jakýsi pořádek a zvýšit těžbu. To vedlo k ostrým pracovním konfliktům nejen s horníky, ale i nadřízenými, kteří v nich viděli nebezpečnou konkurenci a oprávněně se obávali o svá místa. Svědčí o tom stížnost A. Adámka, kterou podepsal i K. Ehrlich, o poměrech na jámě č. 5 Semenovka I. kadijevského kustu, jejímž vedoucím byl Adámek jmenován. Před jejich příchodem těžila šachta 38 tis. pudů, tj. 622, 4 tun za dva měsíce (1 pud = 16, 38 kilogramů), za další dva měsíce se vytěžilo 87 tisíc pudů, tj. 1425,1 tun, a nakonec, patrně v říjnu a listopadu 1921, vzrostla těžba na 50 tisíc pudů, tj. 819 tun, za měsíc. Pokud tyto informace odpovídaly skutečnosti, pak se jim v relativně krátké době podařilo zvýšit průměrnou měsíční těžbu z 311,2 tun na 819 tun, tj. více než dvaapůlkrát (263 %), mj. díky vyčerpání vody z šachty zatopené do výše 107sáhů, tj. 223,3 metrů (1 sáh = 2,134 metrů). To jim však údajně vytkl při inspekci hlavní inženýr kustu Kryžanovský s tím, že mají dobývat jen tolik uhlí, kolik potřebují pro vlastní kotelnu, a čerpat pouze přitékající vodu, načež jej Adámek vyhodil z kanceláře. Ve stížnosti pak požadoval, aby ústřední úřady „přijaly opatření k odstranění tohoto i podobných sabotážníků“. Tím patrně myslel i vedoucího technického odboru kustu Luljakova, který před „šachtkemem“ Děmidovem (zřej-

131 Ibidem, l. 103.

132 Ibidem, l. 102. Kopie byly zaslány Hornické radě, GUGP (Glavugol) a GUTP (Glavtop) VSNCH.

mě se jednalo o člena šachetního výboru RKP(b) – pozn. autora) měl prohlásit: „Brzy odsud ty Českoslováky vyženeme.“¹³³

Oznámení, či spíše udání, bylo odesláno vedoucímu imigračního oddělení NKT až 9. ledna 1922, tedy v době, kdy již uběhla řada týdnů od popisovaných událostí, a oba stěžovatelé se v Moskvě chystali k odjezdu do Československa. Nelze se proto ubránit dojmu, že jeho cílem nebylo jen upozornění na nedostatky, ale i vyrovnání osobních účtů. Toho v první fázi nepochybně dosáhli, neboť stížnost byla hned následující den předána ústředí VČK na Lubjanku s žádostí o provedení „odpovídajících opatření“; o tom, co se dělo pak, už dostupné prameny mlčí.¹³⁴

Uvedené údaje o výši těžby můžeme aspoň orientačně srovnat s dostupnými výsledky tzv. Ziglerovské komuny, i když mezi oběma skupinami existovala řada rozdílů. Tzv. Ziglerovskou komunu tvořilo 32 amerických horníků z Illinois, kteří přijeli do SSSR na jaře 1922 a od počátku srpna pracovali společně s horníky jiných národností v porubu na šachtě č. 2–7 Lidijevka Rutčenkovského dolu v Juzovském uhelném revíru. Komuna měla společný fond ve výši 15 600 dolarů, za který přivezla 85 sad hornického nářadí, jimiž patrně vybavila své místní spolupracovníky, pracovní oděvy, zámečnické, kovářské a jiné nářadí, léky i potraviny, pracovala v porubu s vrubovkou a její výsledky byly propagandisticky opakovaně využity v sovětském tisku. Jednalo se tedy o jakési vzorové pracovní družstvo, artěl, které mělo „vychovat“ místní osazenstvo a sloužit jako názorný příklad zvyšování produktivity práce zaváděním mechanizace a moderních pracovních metod a forem.¹³⁵ Přitom v říjnu 1922 činila průměrná produktivita práce místního horníka 115 pudů uhlí, tj. 1,883 t, a amerického 220 pudů uhlí, tj. 3,603 t, takže byla téměř dvakrát vyšší (191 %), při povrchových pracích pak byli Američané třikrát výkonnější. I když tedy Američané měli daleko lepší podmínky pro zvyšování produktivity práce a těžby než českoslovenští technici, pracující výhradně s místním osazenstvem, dosažené výsledky – dvoj- až trojnásobné zvýšení průměrného výkonu či produktivity práce tzv. Ziglerovskou komunou a obdobné zvýšení celkové těžby Českoslováky ve srovnatelném časovém horizontu tří až čtyř měsíců jsou adekvátní; současně ale vypovídají o zaostalosti dolů i pracovní morálce místního osazenstva. Zbývá dodat, že přes veškerou propagaci a oslavování výsledků amerických horníků (včet-

133 Ibidem, l. 115–118 (citace l. 118).

134 Ibidem, l. 119.

135 G. J. TARLE, *Druzja strany sovjetoj*, s. 158–159. Články otiskované v *Ekonomičeskoj žizni* od října 1922 do března 1923 sice informují o produktivitě práce na pracovníka či kolektiv (v případě práce s vrubovkou se údajně zvýšila za stejné období více než dvojnásobně – z 1050 pudů, tj. 17,199 t, na 2200 pudů, tj. 36,036 t, tedy 209 %), neudávají však, za jakou časovou jednotku.

ně dopisu Leninovi a vystoupení jejich zástupců se zdravící na IV. kongresu Kominterny v prosinci 1922) se tzv. Ziglerovská komuna zanedlouho rozpadla podobně jako skupina československých techniků. Po zatopení šachty Lidijevka, k němuž došlo patrně na jaře 1923, odjela polovina horníků pracovat do zemědělství na Krym, zbývající se rozešli na jiné šachty. Část z nich pak odjela do AIK Kuzbas a pouze pět horníků zůstalo v Donbasu natrvalo.¹³⁶

Návraty či útěky?

Týden po odeslání stížnosti, 17. ledna 1922, byli Adámek i Ehrlich ve skupině osmi osob vedené Ing. G. Mojžíšem, která se při návratu z Ruska obrátila s žádostí o pomoc na československý konzulát v Rize. Jednalo se o techniky ze skupin K. Patery i Ing. G. Mojžíše a o paní Mojžíšovou,¹³⁷ kteří tvrdili, že je k útěku z Donbasu donutil jednak hlad, jednak skutečnost, že za vydělané sovětské peníze nemohli svým rodinám žijícím v Čechách „opatřit žádnou podporu a viděli, že při znehodnocené ruské valutě pracují vlastně jen za velmi bídnou stravu“. Shodně uváděli, že v Rusku nelze systematicky pracovat, že práce v dolech Doněcké pánve byla pořád přerušovaná a vážla, protože chyběly dokonce i hřebíky, které se musely vyrábět ručně. Aby získali prostředky na zpáteční cestu, byli nuceni prodat své svršky. Velmi si stěžovali na sovětské úřady, které jim neopatřily ani vízum k průjezdu Lotyšskem, kam je pustili jen proto, že měli řádně vystavené československé pasy, a „prohlašovali, že jsou důkladně vyléčeni z ilusí o sovětském Rusku a budou šťastni, až vrátí se domů“.¹³⁸

Jejich zkušenosti rozhodně nebyly ojedinělé, neboť 20. ledna 1922 informoval časopis *Latwia* o podobně neslavném návratu osmi rakouských specialistů, kteří odjeli na výzvu ruské vlády na podzim 1921 „[...] pomáhati při znovuvybudování jednoho velmi důležitého průmyslového odvětví“. Přestože pracovali v ústředních průmyslových úřadech v Moskvě, po měsících práce a studia poměrů dospěli k ob-

136 Ibidem, s. 159–160.

137 Ze skupiny K. Patery kromě A. Adámka a K. Ehrlicha mezi nimi byl ještě E. Hrách, ze skupiny Ing. G. Mojžíše pak J. Hokr, B. Birnbaum a J. Pánek a paní I. Mojžíšová. AMZV, f. V. sekce-6, k. 401, složka Vydávání pasů do Maďarska a SSSR, dopis československého konzulátu v Rize politické sekci MZV v Praze- Návrat z Ruska skupiny dělníků čsl. z 18. 1. 1922, č. MZV 14 186.

138 Ibidem. Kopie dopisu byly na základě oběžníku ministerstva vnitra ohledně vydávání cestovních pasů do Ruska (pokyny pro domo) č. 100.124/21/5 ze 4. 1. 1922, vydaného na podnět MZV č. 46 511/II. 21, zaslány 2. 2. 1922 ministerstvům vnitra a sociální péče.

dobným závěrům jako Čechoslováci: „Shledali, že všechno je zničeno, že úřady znovuvybudování průmyslu svojí nezalostí a správou vlastně překážejí, a nenormální životní podmínky zabraňují jakémukoliv znovuzkříšení průmyslu... Rusko vlastními silami nemůže hospodářství své znovu vybudovati“. Shodně také tvrdili „že v nich bylo mnoho dobré vůle, sami mnoho přetrpěli, strádání, hladu a zimy, jednomu zemřela cestou žena, která jej do Ruska doprovázela“. Stěžovali si také, že se sovětská vláda snažila všemožně zabránit jejich odjezdu z Ruska, a jen díky Americkému červenému kříži se jim podařilo přijet 18. ledna 1922 z Moskvy do Rigy, odkud pokračovali v cestě domů.¹³⁹

Zatímco tito imigranti se vraceli – sice s holýma rukama, ale relativně v pořádku – do vlasti, daleko větší problémy potkaly K. Pateru. Ten po odjezdu svých spolupracovníků zamířil z Donbasu do Čeljabinsku, nicméně už počátkem března 1922 se objevil zpět v Moskvě, kde se mu vedoucí imigračního oddělení NKT Fischon snažil 3. března zajistit přijetí u člena Všeruského ústředního výboru horníků Čubareva. Dne 9. března Patera obdržel od Ředitelství kamenouhelného hornictví Hlavní správy paliv (Pravlenije kamennougolnoj promyšlennosti Glavnogo upravlenija dlja topliva, PKP GUT) VSNCH potvrzení pro imigrační oddělení NKT, že byl uvolněn z kamenouhelného průmyslu RSFSR, kde pracoval od června 1921 „na dolech v Donbasu a Čeljabinsku“, a že hlavní správa nemá námitky proti jeho návratu domů.¹⁴⁰

Místo odjezdu do vlasti však Pateru čekaly v dalších týdnech problémy, které vyvrcholily jeho zatčením. V dopisech, které poslal prostřednictvím československé obchodní mise v Moskvě a MZV v Praze komunistickým organizacím v Lomu u Mostu a Komořanech počátkem dubna 1922, si stěžoval, že se z Ruska nemůže dostat, byl uvězněn a „ocitl se v poměrech velmi ubohých“, a prosil, aby mu soudruzi pomohli vrátit se domů.¹⁴¹ Intervence po stranické linii, tj. prostřednictvím ústředního sekretariátu KSČ a následně československého člena IKKI v Moskvě Karla Kreibicha, byla účinná, ale přišla doslova v hodině dvanácté. O měsíc později, 6. května 1922, totiž sekretariát IKKI na Kreibichův podnět žádal imigrační oddělení NKT, aby K. Pateru na náklady Kominterny umístilo na krátkou dobu, „dokud nebude schopen odjet domů“, v některé z moskevských zotavoven. V dopise se zdůrazňuje, že jde o člena KSČ, který pracoval v uhelných dolech, onemocněl opako-

139 AMZV, f. II. sekce-2, k. 539A, složka Čsl. zam. v Rusku.

140 Protože v Čeljabinsku se uhlí netěžilo, pravděpodobně se jednalo o práci v cihelně či lomu. GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 121.

141 AMZV, f. II. sekce-4, k. 53, sl. Karel Patera, komunista v Rusku-doručení dopisů komunistickým organizacím.

vaně skvrnitým tyfem a potřebuje dobrou stravu a odpočinek; o tom, že se nakazil ve vězení, tam není ani zmínka. Teprve z žádosti vedoucího imigračního oddělení NKT Fischona o urychlené přijetí Patery do sanatoria zaslané 9. května moskevskému výboru RKP(b) a současně žádosti K. Kreibichovi, aby mu dali na cestu do sanatoria doprovod, protože není schopen se sám pohybovat a není při smyslech, je zřejmé, že se nacházel v kritickém stavu. Jeho další osudy ruské ani české prameny již nezmiňují, takže je pravděpodobné, že se uzdravil; v opačném případě by se v nich jistě tato kauza nějak promítla.¹⁴²

O zbývajících členech výpravy máme jen kusé informace, které nasvědčují tomu, že se rozhodli vydržet v Rusku a domů se vraceli v létě 1922. Podle pozdější informace A. Marka původní smlouva uzavřená v Kladně nebyla dodržena a pracovali v „Anžerovce“ v Kuzbasu.¹⁴³ Markovo vyjádření je ale velmi nejasné, zmiňuje se v něm i o Irkutsku a je k němu připojený jmenný seznam všech čtrnácti specialistů.¹⁴⁴ Zřejmě se však jednalo jen o zbývající techniky přidělené původně k Paterovi a Mojžíšovi, kteří přijeli do Ruska s manželkami (A. Marek, V. Drápal), resp. i s dcerou (F. Zika). Možná chtěli zkusit začít ještě jednou na jiném místě a nepochybně při jejich rozhodování hrál důležitou roli i nedostatek prostředků na zpáteční cestu, kterou jim sovětská strana byla povinna uhradit až po uplynutí jednoho roku; bližší okolnosti jejich návratu však neznáme.

Na rozdíl od nich setrvali Ing. Q. Krepelka s J. Prokšem po celý rok na přidělených místech v Kadijevece, zřejmě proto, že manželům Krepelkovým se zde narodilo třetí dítě.¹⁴⁵ Poté se vrátili do Moskvy, kde hledali novou práci. Nebylo to jednoduché a resortní „glavki“ si je předávaly mezi sebou: dne 18. září 1922 nabídlo imigrační oddělení NKT „specialistu v hornictví a hutnictví“ Ing. Krepelku a jeho „pomocníka“ Prokše odboru hutnictví VSNCH, odkud se však s nepořízenou vrátili na GUGP, který tyto „poslední dva československé horníky v Rusku“ předal 25. září 1922 GUT „k zajištění jejich žádosti“ spolu s kopií smlouvy, s níž údajně oba souhlasili. V případě J. Prokše to zřejmě neplatilo, protože se o něm sovětské

142 GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 122–126.

143 Jednalo se o Anžerku, hornickou obec v tehdejší Tomské gubernii ležící asi 160 kilometrů na východ od Novosibirska u Transsibiřské magistrály, jejíž značnou část zásobovala uhlím. Vznikla v roce 1897, byla jedním z center Anžero-Sudženských dolů či revíru a v roce 1928 byla spojená s Sudženskem v hornické dvojměstí Anžero-Sudžensk, rozkládající po obou stranách magistrály. Srov. Jaroslav DRAPA, *Českoslovenští horníci v Anžero-Sudženském revíru (1931–1938)*, Těšínsko 31, 1988, č. 3–4, s. 10.

144 GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 143–145.

145 Ibidem, l. 127. O třetím dítěti se Ing. Krepelka zmiňuje v dopise imigračnímu oddělení NKT z 18.12.1921 (viz pozn. 147).

prameny nadále již nezmiňují, takže na další působení v Rusku zřejmě rezignoval. Záhy se ukázalo, proč: nová smlouva Ing. Q. Krepelky s vedením „Kuzbasstrestu“ z 13. října 1922 byla již uzavřena „podle běžných podmínek v SSSR“. Současně musel vedoucímu trustu Bažanovovi slíbit, že bude pracovat nejméně šest měsíců, aby se pokryly alespoň náklady na přepravu jeho rodiny z Moskvy do Kuzbasu.¹⁴⁶

Nicméně uplynula jen třetina této doby, když se Ing. Q. Krepelka, pracující jako revírní elektromechanik v Anžero-Sudženských dolech a bydlící v hornické kolonii v Anžerce, obrátil 18. prosince 1922 na imigrační oddělení NKT s žádostí o zaslání doplatku cestovného ve výši 1 917 Kč podle smlouvy ze 4. června 1921, aby se mohl s ženou a třemi dětmi vrátit do Československa. Svou žádost zdůvodňoval tím, že Hornická rada porušila podmínky smlouvy a nevydává mu ani půl funtu (tj. 0,204 kilogramů) mouky měsíčně místo dohodnutých 30 funtů (tj. 12,24 kilogramů). O dalších přídělích potravin se nezmiňoval, ale uvedl: „Má nešťastná rodina doslova hladoví. Prosím Vás, abyste ukončili naše utrpení a poslali mi prostředky na cestu do Moskvy. Odjedu a nikdy více Vás nebudu obtěžovat žádostmi o splnění podmínek smlouvy.“ Podobně emotivně dopis pokračuje: přijel, protože chtěl pomoci, ale nyní pochybuje, zda to, co prožívá, je vůbec život, chce minulost „absolutně vymazat z paměti“ a žádá jen, aby splnili jeho poslední prosbu a poslali mu do dvou týdnů od obdržení žádosti peníze na cestu. Po patetickém zvolání „Opakuji: vracím se domů“ ovšem následuje pragmatická argumentace. S odvoláním na jednání zástupců GUGP, NKT, Ústředního výboru horníků (Centralnyj komitět gornorabočich, CKGR) a československých odborníků 7. července 1921 v Moskvě, na němž představitel NKT Fašan sdělil, že komisariát prověřil náklady ve výši 11 tisíc Kč na příjezd čtyř žen a tří dětí, účet byl shledán správným a bude zaplacen, Krepelka vyčíslil náklady spojené s příjezdem do Ruska na šest tisíc korun, z nichž dva tisíce byly určeny pro rodinné příslušníky. Po odečtení obdržených rublů dospěl k závěru, že mu sovětská strana dluží 1 917 Kč a další dva tisíce korun na návrat rodiny do Československa, celkem tedy 3 917 Kč.¹⁴⁷

Bez ohledu na zoufalou situaci rodiny s malými dětmi neměl Krepelkův dopis až do počátku února 1923 žádný viditelný ohlas. Pak však vyvolal bouřlivou debatu mezi GUGP a GUTP VSNCH na jedné a NKT na druhé straně, kdo je povinen mu zaplatit dlužnou částku. Probíhala s přestávkami až do 24. dubna 1923, kdy prezidium VSNCH rozhodlo, že dlužných 1917 Kč i náklady na návrat rodiny

146 Ibidem, l. 125, l. 130, l. 138.

147 Ibidem, l. 127–129, l. 134 (originál dopisu je psán německy, ve spisu se nachází i ruský překlad).

je povinen zaplatit NKT.¹⁴⁸ Krepelkův nárok byl tedy uznán, ale ani po čtyřech měsících nebyl uhrazen a lze jen těžko odhadnout, do jaké míry bylo rozhodnutí řídicího orgánu VSNCH, který měl v té době spíše charakter průmyslového resortu, závazné pro NKT. Odpovědi na otázky, co se zatím dělo s Ing. Krepelkou a jeho rodinou, zda mu nakonec byla dlužná částka vyplacena, jak a kdy se vrátili nakonec domů, však neznáme.

Výše uvedené prameny sovětské i československé provenience se nezmiňují o dalších osudech nejmladšího člena výpravy V. Součka, který byl přidělen se skupinou Ing. Mojžíše jako mechanik na Krivorožský důl v Almaznenském revíru. Podle pozdějších materiálů Komise pro převod členů zahraničních komunistických stran (Komissija po perevodu byvšich členov kompartij) Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu (Centralnyj komitet Kommunističeskoj partii Sovjetskogo sojuza, CK KPSS) z poloviny 20. let v SSSR zůstal až do roku 1924, poté se vrátil k matce do Kladna, kde pracoval v Poldině huti a na jaře 1925 vstoupil do KSČ. Už za půl roku však znovu odjel na Ukrajinu a koncem října 1925 začal znovu pracovat v Krivorožském dole Almazno-Marijivského revíru. Zde v roce 1926 požádal o převedení do řad Komunistické strany Ukrajiny (bolševiků) /Kommunističeskaja partija Ukrajiny (bolševikov), KPU(b)/. Ústřední sekretariát KSČ v Praze však jeho žádost nedoporučil vzhledem ke krátké době členství, takže komise rozhodla přijmout jej od 30. prosince 1926 pouze jako kandidáta na členství KPU(b).¹⁴⁹ Poslední zprávy o V. Součkovi pocházejí ze seznamů vězňených československých občanů v Rusku, pořízených československým vyslanectvím v Moskvě ve 30. letech. Stále žil na Donbase, ale přestěhoval se do Vorošilovgradu (dnes Luhansk) v Doněcké oblasti, kde byl 22. srpna 1935 zatčen, vězňen do 17. prosince téhož roku a poté propuštěn „na revers“ (tj. nesměl opustit bydliště do ukončení případu); důvody zatčení ani výsledek kauzy však neznáme.¹⁵⁰

Závěr

První sovětský pokus o získání zkušených československých báňských specialistů, kteří zamířili v červnu 1921 do Donbasu, skončil fiaskem, jehož konkrétní příčiny

148 Ibidem, l. 155–165.

149 RGASPI, f. 17, op. 98, t III, d. 11761-Souček Vaclav V. (Vasilij).

150 AMZV, f. II. sekce-1, k. 327 a, sl. Rusko (SSSR)-seznamy československých občanů vězňených v SSSR k 1. 7. 1935, č. 99 (oprava 105), a k 31. 12. 1938, č. 105.

i obecnější souvislosti se pokusíme stručně rekapitulovat. Především je třeba připomenout, že v Československu na rozdíl od Německa nebo USA neexistoval do konce roku 1920 spontánní zájem o ekonomickou emigraci do sovětského Ruska. Dřívější migrační tradice byly přerušeny, do země se vracely desetitisíce repatriantů z Ruska prchající před bolševiky, pro vystěhovalectví nebyly příznivé ani ekonomické a politické podmínky.

Počáteční uměle vyvolaný a politicky motivovaný impuls k získávání imigrantů z Československa, který vyšel z ústředí československých bolševiků v Moskvě, neměl zpočátku výraznější ohlas ani u sovětských úřadů. Pokyny k najímání specialistů a kvalifikovaných dělníků v Československu, které dostal vedoucí ruské mise Červeného kříže v Praze teprve v listopadu 1920, nelze proto chápat jinak než jako první sondování zájmu o práci v sovětském Rusku spojené se snahou využít rostoucího vnitropolitického napětí k posílení vratkých pozic pražské mise i zlepšení pověsti bolševického režimu v Československu.

V průběhu následujícího půl roku měla být napřed získána menší skupina zkušených báňských techniků, „specialistů“, následně pak stovka kvalifikovaných, politicky spolehlivých horníků a dalších techniků. Jednalo se o novou, nevyzkoušenou a – jak se ukázalo později – přechodnou migrační formu, existující jen v letech 1921–1922, doprovázenou mnoha nejasnostmi (např. podle směrnic Státní komise pro přesídlení zahraničních dělníků měli najaté specialisty doprovázet rodinní příslušníci jen výjimečně, nakonec však tvořili třetinu skupiny). Na sovětské straně byla rozhodující organizační složkou Gillersonova mise v Praze, která ale narážela řadu organizačních a finančních problémů, vyplývajících jak z přemíry zainteresovaných institucí, tak ze skutečnosti, že se nedokázaly dohodnout, kdo a jakým způsobem bude nábor a cestu do Ruska financovat. Na československé straně zase zprvu vznikaly personální problémy mezi komunistickým ústředím v Moskvě a pražským ústředním sekretariátem levice sociální demokracie a posléze KSČ, který měl od března 1921 v těchto záležitostech rozhodující slovo a k prosazení svých lidí využíval i kontaktů v exekutivě Kominterny. Navenek ovšem nábor pracovníků v Československu zaštitily levicově orientované odbory v radikálně naladěných průmyslových oblastech (revírní organizace Svazu horníků v ČSR pro Kladno, Slaný a Rakovník, krajská odborová rada v Moravské Ostravě).

Než se tyto záležitosti vůbec ujasnily, byl nábor první, menší skupiny specialistů probíhající na „rudém“ Kladně v březnu 1921 v podstatě ukončen včetením souhlasu z Moskvy. Druhý avizovaný pokus o nábor sta dělníků a techniků naproti tomu skončil dřív, než vůbec začal, protože sovětská strana na něj prostě neposkyt-

la žádné finanční prostředky. Ale i v případě skupiny čtrnácti techniků a dělníků trvalo přes dva měsíce, než došlo k závěrečnému jednání a podpisu rámcové pracovní dohody, přičemž potřebný kredit na cestu musel nakonec poskytnout Gillerson z prostředků NKID.

Uzavřená dohoda měla závažné nedostatky, které se záhy staly zdrojem problémů. Nebylo v ní stanoveno místo práce a společné nasazení skupiny na Donbase, které imigrantům bylo slíbeno, si museli prosadit až při jednáních v Moskvě. Chyběla v ní i výše platu, který byl jen paušálně odhadnut pro stanovení cestovních diet na 100 Kč za den v průměru pro pracovníka, aniž se přihlíželo k rozdílům mezi nimi. Slíbené pracovní podmínky, které měly být analogické s německými specialisty, relativizoval jak dovětek „dle místních poměrů“, tak i ustanovení o nominální mzdě odpovídající ruským poměrům, zatímco potravinové dávky byly stanoveny přesně.

Tady spočívalo podle našeho názoru jádro prvního zásadního nedorozumění. V sovětských podmínkách představovaly naturální dávky (především potraviny, ale i bydlení či pracovní oděv) na jaře 1921 devět desetin mzdy, zatímco peněžní část byla zanedbatelná. Najímání specialisté se zřejmě domnívali, že obdrží plat srovnatelný minimálně s ruskými odborníky a k tomu naturální prémie ve stanovené výši, které jim umožní posílat část mzdy rodinám v Československu. Tato představa vzala za své již po prvních střetech se sovětskou realitou, kdy se devět z nich pokusilo zachránit alespoň část mzdy uzavřením dohody o vyplácení měsíční podpory 1 000 Kč rodinám v Československu. Marně se však dožadovali jejího plnění, protože napřed se vlekl spor o to, kdo má podpory platit, a i když se k nim nakonec váhavě přihlásilo vedení GUGP, nikdy nebyly vyplaceny. Podobně tomu ale bylo i při dalším vleklém sporu v první třetině roku, kdo je povinen vyplatit dlužnou část příspěvku na příjezd a příspěvek na odjezd rodiny Ing. Krepelky, z něhož je mj. zřejmé, že v červenci 1921 sice byly náklady na příjezd schváleny, ale sovětskou stranou byly za půldruhého roku uhrazeny jen částečně.

Na druhé straně rozbor dostupných údajů z jednání na kolegiu GUGP po příjezdu Čechoslováků do Moskvy ukázal, že se ani zdaleka nepodařilo získat požadované specialisty, tj. zkušené a politicky spolehlivé inženýry a naddůlní, kteří by chtěli v sovětském Rusku zůstat natrvalo. Ve skupině byli pouze dva inženýři, z toho jeden jen s malými zkušenostmi, polovinu členů tvořili důlní dozorcí a dělníci a téměř čtyři pětiny z nich neměly potřebné odborné vzdělání. Mezi jejich devízy patřily značné pracovní zkušenosti získané v různých zemích (dva z nich ale nikdy předtím na šachtě nepracovali). Ty se však promítly i v relativně vysokém věku imi-

grantů, z nichž polovina překročila čtyřicítku. Protože pouze dva z nich je možno označit za přesvědčené komunisty, domníváme se, že podstatnou část zbývajících přivedla na Donbas snaha získat lepší místo a trvalé zaměstnání.

Už M. Schneider označil jednání ústředních orgánů s československými horníky v Moskvě za názorný příklad byrokraticko-administrativního způsobu řešení složitých problémů a zbytečně vynaložených vysokých nákladů na získání stálých zahraničních pracovníků, které pak sovětská vláda nevyužívala podle původního určení a rychle o ně přicházela. Jednou z příčin byla skutečnost, že vztah k nim v provincii byl jiný než v hlavním městě, což v obecné rovině ilustroval na problému přidělování bytů, vyvolávajícím nepřátelskou atmosféru mezi zahraničními specialisty a místními obyvateli, kteří nechápali důvody jejich privilegovaného postavení.¹⁵¹

Se znalostí osudů výpravy československých specialistů považujeme toto hodnocení za velmi zdrženlivé a eufemistické. Na první pohled jsou zarážející trvalé zmatky ohledně počtu najatých pracovníků a jejich rodinných příslušníků, které se vyjasnily až před jejich odjezdem z Moskvy do Donbasu, kam se to ale už nikdo neobtěžoval sdělit. Zřejmá je i nekonceptnost, voluntarismus a překrývání kompetencí ústředních sovětských orgánů. Drobné problémy s ubytováním a stravováním imigrantů v Moskvě vyřešilo kolegium GUGP zdánlivě velkoryse, ovšem z valné části na účet budoucího zaměstnavatele. Řešení klíčových problémů přesunulo na podřízené instituce v Donbase, aniž by jim k tomu poskytlo potřebné informace a podporu. Ty je, jak vyplývá z bezvýsledných stížností a vyjádření imigrantů, dílem nebyly schopny řešit (např. zaslání podpor do Československa nebo zásobování specialistů potravinami v dohodnutém sortimentu a množství), dílem k tomu ani neměly chuť, což ukázala ztráta náradí nebo pracovní konflikty, ale klidně o nich Moskvu zkrlesle a nepravdivě informovaly. Za této situace v administrativně-direktivním systému řízení, kdy mezi GUGP v Moskvě a Čechoslováky na šachtách Donbasu stály minimálně tři byrokratické mezičlánky (vedení příslušného kustu, správa Almaznenského revíru a CPKP DB v Bachmutu), byly jakékoliv snahy o zjištění skutečného stavu věcí a zjednání nápravy předem odsouzeny k neúspě-

151 Podle Schneidera zpravidla nebyly pro přijíždějící specialisty připraveny byty, což vedlo k rozčarování a nedůvěře a mnozí brzy začali přemýšlet o návratu nebo přestali chodit do práce, někde zase byty získali po vysídlení místních pracovníků; kromě společného ubytování československých imigrantů po příjezdu na Donbas v pětipokojovém bytě (dle sovětských pramenů byli ubytováni „v bytě Malinovského, zabrali pět místností“, tj. mohlo jít o větší byt sdílený s dalšími nájemníky) však bohužel neuvádí další konkrétní příklady těchto incidentů. M. SCHNEIDER, *Čechoslovackaja emigracija v SSSR v mežvojennyj period*, s. 216; GARF, f. R-382, op. 4, d. 600, l. 105.

chu. Navíc místní pracovníci včetně nadřízených viděli v Čechoslovácích, kteří se pokoušeli odstranit některé provozní nedostatky a zvýšit těžbu, nevíтанou konkurenci, takže konflikty, počínaje ztrátou přivezeného nářadí, záhy přerostly v otevřené střety, hádky a napadání na pracovištích.

Krach přišel už po čtyřech měsících, kdy polovina najatých specialistů odjela pod vedením Ing. G. Mojžíše z Donbasu koncem listopadu zpět do Moskvy. Ztratili sice nárok na zaplacení zpáteční cesty domů, ale raději prodali všechny své věci, aby se po mnoha problémech vrátili v lednu 1922 s holýma rukama do Československa. Vesměš šlo o techniky, kteří zanechali rodiny v Československu a marně se domáhali vyplácení dohodnutých podpor, s nimiž se vracela pouze manželka Ing. Mojžíše. Po jejich odjezdu opustili Donbas až na V. Součka také zbývající členové Mojžíšovy i Paterovy skupiny, pracující na dolech I. kadijevského a II. krivo-rožského trustu, a zkoušeli se uchytit na dalších místech. Tři z nich, kteří přijeli s manželkami, resp. F. Zika i s dcerou, po zbytek dohodnuté jednorozční doby pracovali v Anžerce v Kuzbasu, patrně proto, že jim chyběly potřebné peníze na návrat do vlasti, kam se vraceli až v létě 1922. Tehdy se zřejmě vrátil i komunista K. Patera, jenž napřed zamířil do Čeljabinsku, ale už na jaře 1922 po návratu do Moskvy skončil ve vězení, kde onemocněl tyfem a byl propuštěn na pokraji smrti až po intervenci československého člena IKKI v květnu 1922.

Domníváme se, že na podzim 1922 je následoval i J. Prokš, který sice s Ing. Q. Krepelkou vydržel na Donbase celý rok, ale poté odjeli do Moskvy, kde v září 1922 marně sháněli práci. Ing. Krepelkovi, jehož rodina se mezitím rozrostla o další dítě, se sice podařilo v říjnu 1922 uzavřít smlouvu na místo revírního elektrotechnika v Anžerce, ale za stejných podmínek jako ruští technici. Už v prosinci však naléhavě žádal imigrační oddělení NKT o vyplacení dlužné částky za příjezd rodiny do Ruska a diet na její návrat do Československa, vzhledem k zoufale situaci, v níž se ocitli. Sovětské úřady sice jeho nárok uznaly, ale protože ani po několika měsících dohadování nebylo jasno, kdo dlužnou částku uhradí, těžko říci, zda uspěl a podařilo se mu i s rodinou šťastně vrátit.

Jediný, kdo nakonec v Sovětském svazu setrval, byl nejmladší člen výpravy strojní zámečník V. Souček, jenž sice v letech 1924–1925 pobýval u matky v Kladně, ale v říjnu 1925 se vrátil zpět na Krivo-rožský důl. Zde se zřejmě oženil a posléze přestěhoval do dnešního Luhanska, kde poslední zprávy o něm mizí v prosinci 1935, kdy byl na revers propuštěn z vězení.

Neúspěšná výprava československých horníků byla prvním doloženým případem skupinové pracovní emigrace z Československa do sovětského průmyslu.

Pokusili jsme se ukázat, že na počátku 20. let tato nová přechodná forma politicky podmíněných hospodářských migrací ze střední Evropy do sovětského Ruska neměla šanci uspět. Jak ukázaly namátkou uvedené příklady, podobně dopadly i další, podstatně lépe připravené, vybavené a organizované skupiny z jiných zemí, přičemž se sovětské úřady všemožně snažily zabránit předčasnému návratu najatých specialistů do vlasti.

Krach československé výpravy potvrdil oprávněnost výstrah a varování před hledáním lepších zítřků v bolševickém Rusku, neměl však větší publicitu a ohlas u veřejnosti. Možná i proto se od roku 1923 stejným směrem vydávaly tisíce členů československých vystěhovaleckých družstev do SSSR a jejich rodin, z nichž mnozí se již nevrátili. Průmyslové vystěhovalectví do Sovětského svazu zažilo konjunkturu až počátkem 30. let, ale už tehdy se nad osudem mnoha vystěhovalců, aniž by to tušili, začala vznášet hrozba „velkého teroru“ z let 1937–1938.

SUMMARY

This study portrays the first attempt at gaining Czechoslovak mining engineers; that is, foreign specialists, for Soviet mining in the years 1921–1922. The impulse for this program came in 1920 from Czechoslovak Bolsheviks in Moscow; however, the crucial partner for Gillerson's mission in Prague was the Secretariat of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. As a result of protracted staffing, organizational, and financial problems they managed to bring in only fourteen specialists who were willing to emigrate for a period of at least one year. In June 1921 these experts, along with eight women and children, departed for Soviet Russia at the Soviets' expense.

Although after their arrival in Moscow the central party authorities seemed to resolve the issues that had come up beneficently, key problems were actually transferred to subordinate institutions in Donbass. There, they were frequently unable to solve such problems as sending support to Czechoslovakia, providing the groceries that were supposed to make up part of the guest specialists' wages in kind, or providing the apartments that had been promised to them, but often they also did not even want to involve themselves in these matters (for example, in the case of lost equipment or in conflicts in the workplace), and at the same time they were misinforming Moscow about the growing problems. Therefore, already by the end of November 1921 half of the specialists left Kadyivka in the Almaznensky mining district where they had been working, and went back to Moscow. From there, they returned at their own expense to Czechoslovakia. Those who remained attempted, either for financial, or possibly even for ideological reasons, to either stay in the same mining district or else to gain a foothold elsewhere (Kuzbass, Chelyabinsk), but after a year had passed, they gradually returned to Czechoslovakia, often in destitute condition (such as the communists K. Patera and Q. Krepelka and their families).

The reasons for the debacle of the whole program were the onerous conditions for working and living and the unfulfilled agreements from the Soviet side, volunteerism by the foreigners being taken for granted, the central authorities' lack of a guiding concept, the incompetence and negative relationship towards foreigners at the lower levels of administration, the bureaucracy that permeated everything, and the waste taking place in conditions of breakdown in the Soviet economy, hyperinflation, and policies of paying wages in kind.

STUDIE

Books and Rifles: The Political Activity of Yugoslav Communist Students in Prague from 1927 until 1937 (Part I)

STEFAN GUŽVICA

Anglo-American University Prague

Books and Rifles: The Political Activity of Yugoslav Communist Students in Prague from 1927 until 1937 (Part I)

This work deals with the previously under-researched topic of the Yugoslav communist student émigrés in Prague in the interwar period who would go on to become the political and intellectual elite of socialist Yugoslavia in the post-World War II era. Drawing primarily on sources from the National Archive in Prague and the Archive of Yugoslavia in Belgrade, as well as memoirs of the movement's participants, this paper attempts to retrace their political activities and intellectual development through a period in which Comintern policy changed frequently, forcing the young communists to adapt to a constantly changing political climate. The first part of the article examines their attempts to take over the legal organizations of Yugoslav students in Prague, as well as their cooperation with the non-communist left which occurred in spite of Comintern's ultra-left policies in the period between 1928 and 1935. This twofold strategy helped them to ultimately gain the upper hand in their frequent confrontations with the representatives of the Yugoslav Legation in Prague.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Communism in Yugoslavia, Spanish Civil War, Student Movement in Yugoslavia, Student Movement in Prague, First Czechoslovak Republic

Introduction

In the morning of the 27th January 1937, a group of fifteen foreign students departed from Prague's Wilson Railway Station to Paris, apparently on a self-organized excursion. Crossing the Czechoslovak-German border was not a problem; they were Yugoslav citizens and, unlike Czechoslovakia, Yugoslavia had good relations with the German Reich. The passport of one student, with curly black hair, a curved nose, and a suspicious sounding last name – Engel, had caused the German border policemen to frown. Apart from that, everything appeared to be in order. Late at night, they arrived at the Franco-German border, routinely reiterating that they are going to a week-long excursion to Paris. After a long delay, the train entered France, and the students fell asleep. They woke up in Paris next day, left the train station and, as they were crossing the Seine, threw the keys to their Prague dormitories into the river. They would not need them anymore.¹

Four days earlier, the Prague Police Directory had received a report from the Royal Yugoslav Legation in Prague, providing them with further information about the disappearance of the student Ratko Belović and his wife Olga, who had been reported missing two weeks before.² The Yugoslav Legation wrote that Ratko and Olga Belović had been to a field trip in the Krkonoše Mountains in late December, organized by the “Jugoslavija” Academic Association, the umbrella organization of Yugoslav students in Prague. They were accompanied by Branko Krsmanović, Lazar Udovički, and Ratko Pavlović, all newly-elected members of the Executive Committee of “Jugoslavija”. When the representatives of the Yugoslav Legation came to investigate in the student dormitory at the request of Belović's parents on the 26th January, Krsmanović, Udovički, and Pavlović were already gone. After further investigation, they discovered a letter by Belović to Krsmanović in which he espoused a leftist ideology and declared his intention to go to Spain as a volunteer. By the 1st February, the Prague Police could only confirm that virtually the entire Executive Committee of “Jugoslavija” had gone to Spain to fight in the Civil War. Fifteen left-wing students left Prague on the 27th; Belović, his wife, and three other students had left already during Christmas time.³

1 Lazar UDOVIČKI, “Španija moje mladosti: pismo mojoj deci” (Belgrade: Čigoja štampa, 1997), 88–89.

2 Zora GAVRIĆ, “Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga,” in *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom građanskom ratu*, Vol. 5, ed. Čedo KAPOR (Belgrade: Vojnoizdavački zavod, 1971), pp. 352–353.

3 Ibidem, p. 353.

Of the twenty Yugoslav students who left Prague in late 1936 and early 1937, three died in Spain and six died in World War II; one ended his revolutionary activities after returning from Spain, and one was imprisoned by the Yugoslav communist government after the Tito-Stalin split. The rest of them would become some of the most respected and influential Yugoslav diplomats, legislators and ideologues in the post-World War II period. In total, seven out of twenty would receive the title of the People's Hero of Yugoslavia, which was the highest and most honorable order of the socialist state – if not according to rank, then certainly in terms of public perception. The most famous of them was Veljko Vlahović, who lost his leg in Spain, spent World War II in the Soviet Union and afterwards became one of the key figures in the Communist Party of Yugoslavia. These nineteen men and one woman were just a part of a vast Yugoslav communist student community in Prague in the interwar period. Other notable figures who studied there include left-wing composer Oskar Danon; diplomat Ivo VeJVoda; and university professor and revolutionary Fazlija Alikalfić.

What is remarkable is that most of these people found themselves on what could be loosely defined as the reform wing of the Party after the split with the Soviet Union, and that those who lived into the 1990s remained true to the socialist and internationalist ideas of their youth when the state they had participated in creating had started to collapse. Given how common left-wing nationalism was within the Yugoslav communist movement, which forged itself through a national struggle against foreign occupiers, the internationalist lessons which these people drew from their prewar experience are remarkable. Many of them have acknowledged the crucial role of Prague in the formation of their communist beliefs (and, indeed, most became communists only after they arrived to Prague). The intellectual atmosphere of Czechoslovakia helped them reimagine their own country and the world, the ethnically mixed group they were in made them into internationalists, and a relative lack of control from the central Party apparatus enabled them to develop a variety of political views which were not always uncritical of the official Party line. This paper will attempt to present the political actions and ideas that developed in the movement through the course of their work in the late 1920s and 1930s and examine the impact this had on their post-war political beliefs. It will not look exclusively into the impact of the social circumstances in Prague, but, more importantly, the role played by the small community they themselves had created and the organization of political life of Yugoslav students.

The young Yugoslav communists were active in Prague at a momentous time. The 1930s were the crucial formative period for the Communist Party of Yugoslavia. Two parallel processes of the time – the formation of the Popular Front policy and the Stalinist purges – would lead to a creation of the kind of disciplined antifascist and revolutionary party that would take power in 1945. Like many Yugoslav communists, they had spent this important period abroad because of state persecution. More importantly, they were in a relatively left-wing and democratic country, which had a profound impact on many of them. It is important to note, however, that their experiences were far too diverse for all of them to be categorized uniformly as radically democratic socialists. There were always many disagreements and opposing views within the Communist Party of Yugoslavia, and the situation among the students in Prague reflected this. While reading this work, it is important to keep in mind the assessment of the Croatian historian Ivo Banac: “My own research convinces me that the Yugoslav Communist movement was always very diverse, as diverse as Yugoslavia itself. We err when we see a monolith even in the late 1930s and especially during the war.”⁴

The Yugoslav communist students of Prague were not a monolith. Although a large majority of them were very democratic-minded and consciously worked towards what they saw as a more humane form of socialism in Yugoslavia, a significant number of them found it hard to renounce their loyalty to Moscow, and some even sided with the Cominform when Yugoslavia was expelled in 1948. Even the future reformers, with very few exceptions, started distancing themselves from dogmatic Stalinism only after 1948, which means that many democratic lessons of Prague were learned retroactively and through engagement with real issues of the construction of a socialist system in Yugoslavia. Although the actions and views espoused by young Yugoslav communists in Prague were, more often than not, far from Stalinist, the gap between their beliefs and Stalinist practice rarely became apparent before the Tito-Stalin split.

This paper will focus on the political activity of the Yugoslav communist students in Prague from the establishment of the Party organization in Prague in 1927 until the students’ departure for Spain in 1937. It will be based primarily on accounts written by the Yugoslav communist students after the war, namely their biographies and memoirs, as well as documents from the Ministry of Education and Ministry of Foreign Affairs in the Archive of Yugoslavia in Belgrade. It will also

4 Ivo BANAC, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988), p. 256.

draw from the archival funds of the Registry of Associations of the Prague City Archive, the All-Students' Archive from the Charles University Archive, and the Prague Police Directory Archive in the National Archive of the Czech Republic, in order to better understand the details of their political activity in Prague. This paper aims to contribute to a better understanding of the often-neglected experience of living and working abroad that many of the Yugoslav communists had been through before World War II, and whether this affected the unique Yugoslav post-war socialist system.

Yugoslav Revolutionary Student Movement in Prague before 1927

The Yugoslav student movement in Prague reached its peak in the 1930s. However, it is important to understand its scope and impact in the 1920s, when the Communist Party of Yugoslavia (KPJ) still struggled for support from the masses even within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Most of the Yugoslav student organizations in Prague which were instrumental in the struggles of the 1930s were formed in this period (although most of them were initially apolitical or pro-government). The work of the students and revolutionaries before 1927 set the stage for the events of the following decade – a setting which was not always positive for the young communists.

In the wake of World War I, the Yugoslav student community in Prague was large and its socio-economic position was dismal. According to a report of the Legation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from mid-1919, the student population numbered over 1,000 individuals, most of whom “were condemned to starvation or even abandonment of their studies.”⁵ Such a situation seemed perfect for dissemination of communist ideas. Surprisingly enough, this was not the case. As we will see, communism only gained wide support among the students in Prague after the establishment of the dictatorship in Yugoslavia in 1929. The troubles with factionalism plagued the communist youth organization, SKOJ, as much as its older counterpart, the KPJ. This, combined with the insistence of the KPJ that the students should work primarily outside of universities,⁶

5 Momčilo MITROVIĆ, “Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939,” *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca* VI (2006), 299. The number could easily be exaggerated, as the Legation lacked precise data at the time.

6 Miodrag Žiko AVRAMOVIĆ, “Prve demonstracije protiv vojno-monarhističke diktature pod rukovodstvom beogradskih studenata-komunista 1. aprila 1932. godine,” in *Beogradski univerzi-*

prevented a mass movement from developing among Yugoslav students at home and abroad. Additionally, the government soon started handing out scholarships in order to alleviate the hardships of some of the students, and those studying in Czechoslovakia on a government scholarship had to sign a statement promising not to engage in any kind of anti-state activity.⁷ In spite of the fact that these government measures affected only a small percentage of the students,⁸ the communists failed to develop a mass movement. Their work was limited to a small group of individuals who apparently failed to reach out to the wider student population. It appears that the Yugoslav police had a tendency to overestimate their impact, and in 1921 wrote that Yugoslav students from Prague and Vienna returning to the country are all “infested with communist ideas”.⁹ However, there is no proof that this was actually the case. The only visible consequence of this “infestation” was that a lot of communist literature from Czechoslovakia arrived during these years to Vojvodina and left some impact on the youth there, prompting appearance of several communist youth organizations in the region.¹⁰

Dr Miloš Aranicki, who studied medicine in Prague from 1919 until 1921, writes that on his arrival, there was already a Club of Yugoslav Marxist Students, which was founded by Živković, Dr Pavlović and Nikola Kotur.¹¹ He does not give much attention to either Živković or Pavlović, withholding even their first names, but he does say that Kotur was a “distinguished youth activist”.¹² It is almost certain that he is talking about Nikola Kotur (1898–1938), who later became a Political Secretary of SKOJ and was killed during the Great Purge in the Soviet Union. Although his account of the Yugoslav communist movement in Prague is full of superlatives, he does not seem to remember many political activities organized by the communists during his two-year stay, and it appears that his role in the group was marginal. According to another source, this student club was actually founded

tet u predratnom periodu, narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji, Vol. 2, ed. Dobrica VULOVIĆ (Belgrade: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1986), p. 169.

7 M. MITROVIĆ, “Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939,” p. 300.

8 Slavoljub CVETKOVIĆ, “Jugoslovenski napredni studenti u Pragu posle Prvog svetskog rata,” *Zbornik Matice srpske za istoriju* 22 (1980), p. 167.

9 Ibidem, p. 168.

10 Ibidem, p. 169.

11 Miloš ARANICKI, “Marksistički klubovi jugoslovenskih studenata u Beču i Pragu,” in *Četrdeset godina: Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta*, Vol. 1 (Belgrade: Kultura, 1960), p. 115.

12 Ibidem.

by the future leader of the Yugoslav Trotskyists, Ante Ciliga, in 1920.¹³ Another prominent communist student in the city at the time was Lazar Đurović (1893–1943), who was a KPJ activist in Montenegro in the interwar period and who was killed in World War II at the Battle of Sutjeska. He arrived in Prague on a government scholarship, which was revoked at the request of the Ministry of Interior in November 1920 because he took part in the organization of a communist rally in his home town of Danilovgrad.¹⁴

Roughly in the same period, from May 1920, Prague was the residence of a young and at the time still anonymous revolutionary from Bosnia called Rodoljub Čolaković.¹⁵ After a brief time in Moravia, he settled in Prague and joined the Club of Yugoslav Marxist Students. He stayed in the city until December 1920, roughly around the time when the KPJ was banned in Yugoslavia. Soon after, Čolaković returned to his country and joined a Marxist terrorist organization called “Crvena pravda” with Alija Alijagić, which operated without Party approval. On 21st July 1921, the group carried out the assassination of the Yugoslav Minister of Interior Milorad Drašković because of his role in the banning of the KPJ. The assassin, Alijagić, was tried and hanged, while Čolaković was sentenced to 12 years in prison as an accomplice.¹⁶ Another member of “Crvena pravda”, Nebojša Marinković (1898–1938), was cleared of all charges and then immigrated to Prague, where he attempted to connect all Yugoslav Marxist émigré organizations to the KPJ.¹⁷ He remained in Prague until 1933, when he immigrated to the Soviet Union, only to become a victim of the Great Purge five years later.

13 Mladen ŠVAB, s.v. “Ciliga, Ante (Antun),” *Hrvatski biografski leksikon*, 1st ed. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1989). <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3573> (accessed August 23, 2016). Ciliga (1898–1992) would go on to become a member of the Politbureau of the KPJ and a leading member of the Party’s left faction. In the late 1920s, he openly sided with Leon Trotsky against Joseph Stalin, for which he was imprisoned in the Soviet Union. After his release in 1935, he left the country and settled in Paris, where he became one of the first people to openly condemn Stalin’s Terror. Starting in the 1940s, his views started shifting to the right: he collaborated with the Ustasha from 1944 and became one of the leading Croatian nationalist émigrés. He returned to the country after Yugoslavia’s collapse and died in Zagreb in 1992.

14 Archive of Yugoslavia in Belgrade (AJ), fund of the Ministry of Education of the Kingdom of Yugoslavia (MP), carton 440, archival unit 702, letter from the Ministry of Education to the Ministry of Interior, November 16, 1920.

15 S. CVETKOVIĆ, “Jugoslovenski napredni studenti u Pragu posle Prvog svetskog rata,” p. 167.

16 Rodoljub Čolaković (1900–1983) would later become one of Tito’s closest associates and serve as a Minister of Education and Vice-President of the Federal Government in postwar Yugoslavia.

17 Z. GAVRIĆ, “Odlazak jugoslovenskih studenata iz Praga,” p. 350.

The activity of Yugoslav communist students in Prague died down starting from 1922, and would remain low for the next half a decade. This mirrored the situation in Yugoslavia, where a combination of police repression and factional struggles significantly weakened the once-powerful Party and its youth organization. An Embassy report from July 1923 stated that there are no known active Yugoslav communist organizations in Prague.¹⁸ The number of students from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes studying in Prague also dropped sharply, and from 1923, there was an average of 200 students per year.¹⁹ Given that number of students on a government scholarship was 167 in both 1923 and 1925,²⁰ it is safe to assume that the government measures, apart from improving the socioeconomic situation of the students, also helped pacify them and ensured that most of the students who went to study in Czechoslovakia were loyal to the regime.

The only conflict with any political overtones in those years appears to have occurred in the spring of 1925 between the “Jugoslavija” Academic Association and Dragutin Prohaska,²¹ who served as the School Inspector of the Ministry of Education, overseeing activities of Yugoslav students. The members of “Jugoslavija” accused Prohaska of unjustly persecuting lower class students, stripping them off their scholarships, and reporting them to the Czechoslovak police.²² Before sending the letter to the Minister of Education asking him to intervene, the students organized a protest in the center of Prague in order to bring media attention to the issue and strengthen their position. The five signatories of the letter were not the elected leaders of “Jugoslavija,” but were chosen to represent it by an assembly of students. At least two of the five signatories were communists: Josip Šarac and Dragiša Mišović.²³ Prohaska was in fact stripped of his duties several months later, but the reason was the significant reduction in the number of scholarship holders,

18 S. CVETKOVIĆ, “Jugoslovenski napredni studenti u Pragu posle Prvog svetskog rata,” p. 169.

19 Fazlija ALIKALFIĆ, “Agan Bostandžić,” in *Sarajevo u revoluciji: Revolucionarni radnički pokret: 1937–1941*, Vol. 4 (Sarajevo: Istorijški arhiv Sarajevo, 1981), p. 467.

20 M. MITROVIĆ, “Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939,” p. 300.

21 Dragutin Prohaska (1881–1964) was a well-known Croatian literary critic and historian of Czech origin. In 1934 he became an assistant professor at Prague’s University of Economics. A staunch supporter of the Yugoslav monarchy, he remained in Prague after World War II and died there.

22 AJ, fund MP, carton 441, archival unit 702, letter from AD “Jugoslavija” to Mr. Svetozar Pribičević, Minister of Education, March 30, 1925.

23 Dragiša Mišović (1898–1939), a medical student, became a communist already during his studies in France, which caused the Yugoslav government to revoke his scholarship. He then moved to Prague and became a doctor of medicine there. After finishing his studies in November 1925,

not the complaints of students.²⁴ We can conclude that the Ministry, being aware of Mišović's previous political activity as a communist, almost certainly ignored the students' letter, and the students were much more concerned with strengthening their position in the eyes of the Czechoslovak public than influencing the Ministry. Nevertheless, this tactic of appealing to the Ministry while simultaneously arising attention of the Prague public through protests would become a common method of pressure exerted by the students during the peak of the communist activity in the 1930s. Furthermore, it is extraordinary that the assembly of "Jugoslavija" was influenced by the communists to the degree that the students began their first of many conflicts with Prohaska as early as 1925. At a time when the communist movement was weak and "Jugoslavija" was an officially apolitical association mostly dominated by the pro-government monarchists, such a revolt is out of the ordinary. Apart from this incident, however, communist activity appears to have been minimal. It is very likely that this brief upsurge in anti-government activity was merely a consequence of agitation by Mišović, as it subsided again following his departure from Prague at the end of 1925.

Gaining a Foothold

In 1927, a group of communist students arrived in Prague and started a process of transforming communist revolutionary strategy into one of reaching out to the masses of students at the university. These students were Muhamed Kadić, Marijan Krajačić, Vlajko Begović, Miron Demić, Dragan Miler, Zora Gavrić, Vaso Todorović and Branko Popović. These students were guided by the older communists who had formed an illegal Party organization before their arrival. This organization consisted of Nebojša Marinković, the aforementioned member of "Crvena pravda" and an accomplice in the assassination of the Minister of Interior; Josip Šarac, an engineering student who was the signatory of the letter against Dragutin Prohaska in 1925; Zvonimir Kavurić, a student of architecture; and Pavao Koporčić, another engineering student. Vaso Todorović and Branko Popović appear to be the only people in this group who failed to leave a significant mark on

he returned to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and continued his revolutionary activity for almost a decade and a half before he was murdered by the Yugoslav police in 1939.

24 AJ, fund MP, carton 441, archival unit 702, decision of Ministry of Education concerning the recall of Dragutin Prohaska, the School Inspector in Prague, July 30, 1925.

the history of Yugoslavia in the subsequent period, and there is little to no biographical data available regarding their life and work. All the others became prominent Yugoslav revolutionaries and intellectuals whose fascinating biographies warrant mentioning here at least briefly.

Zvonimir Kavurić (1901–1944) studied architecture in Prague from 1921 until 1927, and became a communist during this period. He worked with the renowned Czech modernist architect Alois Dryák. From 1927, he worked for Le Corbusier, and partook in the creation of his famous project for the Palace of the League of Nations. In 1932, he returned to Zagreb where he worked as a city architect, designing public buildings and family houses. His most famous finished work is certainly the design of the dome of the Meštrović Pavilion, which is today one of the city's most prominent modern art galleries. While he retained his job under the fascist Independent State of Croatia, he worked clandestinely for the Partisan movement. The Ustasha arrested him during a Party meeting in June 1944 and he was hanged on 5th October that same year, after several months of torture.²⁵

Pavao Koporčić (1902–1995) returned to Zagreb in 1932 after having finished his studies in Prague. He opened a private company manufacturing ventilation units. From 1939, with the help of his former comrade Marijan Krajačić, he opened an illegal Party printing office in the back rooms of his company. He financed many Party activities and used his connections with the high society to gather intelligence information for the Party before World War II. His house in Dubrava by Zagreb was the venue of the Fifth Land Conference of the KPJ in October 1940, the last and most significant Party meeting before the outbreak of World War II. He lost contact with the Party in August 1941 after the Italians executed Pavle Pap, the member of the KPJ Central Committee. During the war, he used his connections to help imprisoned communists, and continued his activities for the Party after they reestablished the connection with him in 1944.²⁶

Vlajko Begović (1905–1989) became a member of SKOJ in 1927, and joined the KPJ in Prague in 1930. He was expelled from Czechoslovakia for communist activity in 1933. He left for France, and then moved to the Soviet Union in 1935. In Moscow, he attended the Communist University of the National Minorities of the West (KUNMZ). In 1936, he went to Spain as a volunteer in the Inter-

25 Ivana HANIČAR BULJAN, "Prilog za biografiju arhitekta Zvonimira Kavurića (1901.–1944.)," *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 30 (2006), pp. 281–297.

26 Pavao KOPORČIĆ, "Radio sam za Partiju," in *Zagreb 1941–1945: Zbornik sjećanja*, Vol. 2 (Zagreb: Gradska konferencija SSRNH, 1983), pp. 173–177.

national Brigades, and eventually became a Major in the Spanish Republican Army. After the fall of the Spanish Republic, he was detained in a French concentration camp, and then in a prison, following the German occupation of France. He escaped from prison in 1943 and spent the rest of the war fighting for the French Resistance. Following World War II, he served in a variety of high-ranking positions, including being the President of the Federal Planning Committee, Director of the Institute for International Politics and Economy, and the Director of the newspaper *Borba*.

Miron Demić (1905–1936) was a Bosnian revolutionary from Foča. After finishing high school in Sarajevo, he came to study in Prague, where he became a member of the KPJ. He was expelled from Czechoslovakia because of communist activity, at the request of the Yugoslav Ministry of Interior. He then settled in France, from where he departed for Spain in October 1936 to join the International Brigades. He died in the Battle of Madrid, just over a month after his arrival to Spain.²⁷

Zora Gavrić (1905–1985) was, according to Vljako Begović, “the longest-standing member of our [revolutionary student] movement, partaking in all its areas of activity”.²⁸ The daughter of a peasant family from Tuzla in Bosnia, Gavrić became a member of SKOJ in 1925, soon after graduating from the Gymnasium. In the fall of 1925 she went to study in Brno, from where she moved to Prague and earned a degree in Chemistry. In 1931, she became a member of the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ). She worked in the laboratory of the famous Prague German chemist Ernst Waldschmidt-Leitz until March 1932, when she was dismissed because of a crackdown of the Czechoslovak Ministry of Interior on communists. She was arrested by the Gestapo in September 1940 and spent the next two and a half years in prison. After her release, she continued doing underground work for the KSČ. After the war, Zora Gavrić worked as the official Prague correspondent of Tanjug, the Yugoslav news agency. In 1948, she was the person who translated and then sent to Belgrade the infamous Cominform Resolution, which made the Tito-Stalin Split official. In October 1949, both she and her husband were arrested as “Titoists” and she spent three and a half years in prison without trial. After her release, she worked as a chemist once again until her retirement in

27 Vljako BEGOVIĆ, “Učešće u pomoći Španskoj republici,” in *Sarajevo u revoluciji: Revolucionarni radnički pokret: 1937–1941*, Vol. 1 (Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1976), p. 202.

28 Idem, “Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu,” in *Sarajevo u revoluciji: Revolucionarni radnički pokret: 1937–1941*, Vol. 1 (Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1976), p. 583.

1963. She spent her retirement years researching and writing about the activity of Yugoslav communists in Prague in the interwar period.²⁹

Muhamed Kadić (1906–1983) was a student of architecture from Mostar. After his arrival to Prague in 1927, he joined the communist movement and in 1931 he was elected president of the communist-controlled “Matija Gubec” Association in Prague. After being deported from Czechoslovakia for communist activity, he went to France and Belgium. In 1935, he returned to Yugoslavia, settling in Sarajevo, where he would spend most of his career. Together with his brother Reuf, the designer of Sarajevo’s first skyscraper, he designed many of today’s icons of modern architecture in the city, such as the Building of the Pension Fund, inspired by Soviet constructivism. In 1942, fearing persecution by the Ustasha, the brothers fled the city and joined the Partisans. Kadić was ordered to leave the guerilla unit and join the construction department where his skills were much more useful. After the war, he returned to architecture, and started teaching at the newly-founded School of Architecture at the University of Sarajevo. From 1975 until his death he was a member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina.³⁰

Marijan Krajačić (1905–1942), like Kadić, was an architecture student and one of the leaders of “Matija Gubec,” who was expelled from Czechoslovakia in the same year as Kadić. Unlike Kadić, however, his life was cut short by the war. Born in Velika Gorica by Zagreb, he came to Prague after graduating from high school. He lived in France in the mid-30s, and came to Spain in September 1936 to fight in the International Brigades. He was heavily wounded in battle and evacuated to Paris. After he recovered, he returned to Zagreb, where he became a member of the Central Committee of the Communist Party of Croatia. He was arrested by the Yugoslav authorities in August 1940. The Axis occupation of Yugoslavia meant that he found himself in an Ustasha-controlled prison in April 1941.³¹ Following an unsuccessful attempt at escape in March 1942, he was transferred to Stara Gradiška concentration camp where he was murdered. He was the older brother of Ivan Krajačić-Stevo (1906–1986), the People’s Hero of Yugoslavia and President of the *Sabor* (National Assembly) the People’s Republic of Croatia from 1963 until 1967.

29 Jan KALOUS, Štěpán Plaček: Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ (Prague: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010), pp. 29–37, 100, 188, 213.

30 Ivan ŠTRAUS, “Muhamed Kadić, 100 godina rođenja,” *a4a info portal*, June 23, 2006. http://www.a4a.info/ArticleView.asp?article_id=949 (accessed February 11, 2016).

31 Ivan JELIĆ, *Traģedija u Kerestincu (Zagrebačko ljeto 1941.)* (Zagreb: Globus, 1986), p. 33.

Dragan Miler (1908–1951), better known under the name Dragan Ozren, appears to have been the most interesting and intriguing of all of these people, although very little is known about his life. A Croat of Czech origin, he was from Travnik in Bosnia, and lived as an émigré in the USSR after finishing his architecture studies in Prague. In Moscow, he worked for the Comintern, and became the first editor-in-chief of the *Inostrannoe rabochee izdatel'stvo* publishing house.³² During the Great Purge, he became engulfed in struggles within the KPJ (of which he wasn't a member) when the Central Committee member Josip Broz Tito allegedly accused him of treason and factionalism. From his Comintern post, he is purported to have attacked Broz, together with other Yugoslav translators of Stalin's propagandist book *The History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*, of filling the chapter on dialectical materialism with "Trotskyist formulations." Broz narrowly escaped death (the only one of the three translators of the book in Serbo-Croatian to have done so), and he did not forget Ozren's accusations: when Ozren returned to Yugoslavia in 1944 with the advancing Red Army, he was immediately arrested. Although he was soon released, he was arrested again in 1948 after the Cominform Resolution and murdered at Goli Otok prison camp,³³ which the Yugoslav state created for its Stalinist opponents.

Although it remains unclear whether they arrived there on Party orders or not, the arrival of these people to Prague signaled the need for an overhaul of communist work organization in Prague. The new Party organization was now divided into youth sections and the main KPJ organization. The people in both were quite young, but differed in experience as revolutionaries. The main KPJ organization was effectively in charge, and it formed "Marxist groups" of students, usually containing four students and one member of the KPJ main section (most often also a student). All of these groups operated illegally and unofficially, trying to stay off the radar of the Czechoslovak Ministry of Interior, and thus also the Yugoslav police, which received regular reports from its Czechoslovak allies.³⁴ The KPJ in Prague then established continuous contact with the Party organization in Vienna

32 During the Cold War, this publishing house became well-known in the West under its new name, Progress Publishers.

33 Jože PIRJEVEC, *Tito i drugovi, I deo*. (Belgrade: Laguna, 2013), pp. 93–94.

34 V. BEGOVIĆ, "Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu," p. 582.

through Vljako Begović.³⁵ Given that the KPJ organization in Vienna had been very active throughout the 1920s, and that many leading Yugoslav communists were exiled there, this certainly helped maintain continuity of action in Prague, where almost all Yugoslav communists were mere short-term expatriates. Additionally, the KPJ section in Prague managed to establish itself as the main connection between the KPJ Central Committee with the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, the Communist parliamentary group in the Czechoslovak National Assembly, and the left-wing press.³⁶ This undoubtedly made their existence more valuable for the KPJ. Apart from working within the communist movement, they also started a strategy of infiltration in legal student organizations, in particular “Matija Gubec” and the Association of Yugoslav Technical School Students. This infiltration was not spontaneous, but was part of a plan to legalize some aspects of communist activity and attract more students to the cause.³⁷

The first organization that the young communists tried to take over was the Association of Yugoslav Technical School Students (*Društvo jugoslovenskih tehničara, DJT*). It was the logical choice, as it was the only student organization that showed any sign of class consciousness. This was a consequence of the economic situation of the technical school students. The law of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes barred those who completed their secondary education in technical secondary schools from entering university. This automatically excluded people from the lower classes from entering university, as they were the ones who would most often choose to send their children to technical schools, which were much easier to get into than Gymnasiums.³⁸ The president of the DJT, Jože Rus, was a liberal, but sided with the communists on many questions out of necessity, given the poor social standing of the students he was representing. He was among the five signatories of the letter to the Ministry of Education in 1925.³⁹ In April 1927, presumably after some political agitation, the communists Vaso Todorović,

35 Adela BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu,” in *Španija 1936–1939: Zbornik sećanja jugoslovenskih dobrovoljaca u Španskom građanskom ratu*, Vol. 1, ed. Čedo KAPOR (Belgrade: Vojnoizdavački zavod, 1971), p. 412.

36 V. BEGOVIĆ, “Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu,” p. 583.

37 F. ALIKALFIĆ, “Agan Bostandžić,” p. 468.

38 S. CVETKOVIĆ, “Jugoslovenski napredni studenti u Pragu posle Prvog svetskog rata,” p. 168.

39 AJ, fund MP, carton 441, archival unit 702, letter from AD “Jugoslavija” to Mr. Svetozar Pribičević, Minister of Education, March 30, 1925.

Vlajko Begović and Marijan Krajačić were elected into the Executive Committee of the DJT, while Dalibor Miloš Krno (1901–1983), a Yugoslav-born Slovak pedagogue with communist sympathies, was elected its president.⁴⁰ We can assume with great certainty that this was the group of people who first presented the idea of going on an excursion to the Soviet Union, which was organized in the summer of 1927 and led by Dalibor Miloš Krno.⁴¹ The communists remained influential until the liberal leadership expelled Pavao Koporčić, Marijan Krajačić and Dragan Miler from DJT in 1928.⁴² This move seems to have significantly weakened the impact of the communists on the association, as they failed to gain any significant posts in the Executive Committee after June 1928.⁴³

After the failure to overtake the DJT, they turned to the “Matija Gubec” Academic Association. It was the most overtly political Yugoslav student group in Prague, although all societies had to be apolitical on paper. Named after a 16th century leader of a Croatian peasant revolt, it aptly gathered the supporters of the Croatian Peasant Party (HSS). The Association was founded on 25th January 1928. In March, the Party president Stjepan Radić, himself a former Prague student, visited the city and held a lecture for members of the Association. His agrarianism and his firm oppositionist standpoint garnered him sympathy from the leftists at a time when the official KPJ stance was identical to that of the Croatian Peasant Party – that the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes is stifled by the hegemony of the Greater Serbian bourgeoisie. This attitude was only strengthened by the decisions of the Dresden Congress in late 1928, when the KPJ began openly calling for dissolution of Yugoslavia, armed insurrection, and cooperation with secessionist organizations.⁴⁴ Between the failure of the takeover of the DJT in mid-1928 and the establishment of a Dictatorship in Yugoslavia in January 1929, the ranks of “Matija Gubec” swelled with the increasingly successful communist agitators.

40 Archive of the Capital City of Prague (AHMP), archival fund Registry of Associations (SK), DJT section (X/211), report to the Associations Department of the Prague Police Directory, April 2, 1927.

41 AHMP, fund SK, X/211, report to the Associations Department of the Prague Police Directory, December 10, 1927.

42 AHMP, fund SK, “Matija Gubec” section (X/364), report to the the Presidium of the Ministry of the Interior on communist agitation in “Matija Gubec” Association, April 1, 1929.

43 AHMP, fund SK, X/211, report to the Associations Department of the Prague Police Directory, June 15, 1928.

44 Hilde Katrine HAUG, *Creating a Socialist Yugoslavia: Tito, Communist Leadership and the National Question* (London: I. B. Tauris, 2012), p. 32.

Their strategy was twofold: raise class consciousness through personal work with students and legalize aspects of Party work through infiltrated student societies.

The class structure of the Yugoslav students changed significantly in this period, benefiting the KPJ. The overwhelming majority of the students in the late 1920s were studying at the Czech Technical University (ČVUT). About 150 out of 200 Yugoslav students at the time were technical school students.⁴⁵ Given their social class and the legal discrimination they faced in Yugoslavia, it is understandable why communist activity blossomed once they came to dominate the ranks of Yugoslavs. Communist literature and press, whether Soviet, Czechoslovak, German or Yugoslav, was widely available, exposing them to an ideology that seemed not only to explain their poverty and precarious social position, but also to offer them a way out of it. In interbellum-era Yugoslavia, prisons were called “schools for communists,” referencing the immensely successful activity of the imprisoned communists among the inmates. Everybody, however, underestimated the danger of actual schools that the youth of Yugoslavia attended, especially those studying abroad.

The communists now worked actively among the students, trying to get more of them to join the cause. This was the crucial difference between them and the students in Yugoslavia, whose strategy, all the way until 1931, was to work exclusively outside of universities.⁴⁶ The Prague students seem to have adopted a very personal approach when trying to bring people of proletarian and peasant origin to their ranks. They would often debate and persuade individual students to join their cause. The most famous case of “conversion” to communism (and certainly the one they were most proud of) was that of Marijan Krajačić. According to Adela Bohunicki, twenty-two-year-old Krajačić came to Prague as a Yugoslav nationalist and a supporter of the monarchy. This was not uncommon among the lower class students from peasant families, although it was uncommon for ethnic Croats like himself.⁴⁷ He became a communist thanks to the active work of Miron Demić (who later became a close friend of his) and Vlajko Begović, who debated politics with him on many occasions. Adela Bohunicki described how the process of conversion went: “It was a method of personal persuasion, which we practiced

45 V. BEGOVIĆ, “Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Prahu,” p. 580.

46 M. Ž. AVRAMOVIĆ, “Prve demonstracije protiv vojno-monarhističke diktature pod rukovodstvom beogradskih studenata-komunista 1. aprila 1932. godine,” p. 170.

47 It is highly likely that she had made a mistake, as she was writing about an event which occurred before her own arrival to Prague.

on students from the rival camp who impressed us with their personal qualities and abilities. The reorientation process would last for months with some students. Many of them told me later of their sleepless nights and their wavering. This is perfectly understandable when you consider that these were young people who mostly read pro-regime press and did not show much interest for the state of the country, nor did they have much contact with the working class.”⁴⁸

Krajačić was transformed into the most loyal of advocates and activists of the communist cause in the Yugoslav émigré community, eventually giving his own life for the revolution.

The work within legal organizations was probably the most interesting and most fascinating aspect of the strategy of Yugoslav communists in Prague, as some aspects of it went completely against the sectarianism of the Comintern’s Third Period and the decisions of the Dresden Congress. They cooperated with the bourgeois democratic forces and tried to influence them, rather than alienate them. As we will later see, this was true not only for rank-and-file members, but also for leaders of bourgeois democratic parties. In the words of Vljako Begović: “We carried out very pragmatic politics – on a wide democratic basis, trying to gather all oppositionist and democratic students around the communists. We created a united front which fought in the interest of the students, against the Yugoslav regime and its branch in Prague – the Yugoslav Embassy. There were, however, sectarian tendencies, especially concerning the call for an armed uprising. Our student Party organization in Prague followed such [sectarian] orientation by supporting the work of the KPJ in the country and abroad. However, by working among students and by using the Czechoslovak bourgeois democracy, we developed a movement with a wide political platform, which gathered all opposition students. It is true that certain attitudes and individual statements were a reflection of sectarian radicalism, but this was not typical of the student movement as a whole.”⁴⁹

This is quite a radical course for a disciplined Party group at this time. It is extraordinary that we can see signs of a broad and democratic, Popular Front-style tendency within the revolutionary student movement in the late 1920s, very different from the official ultra-leftism of the KPJ. Such an approach would become the most interesting and most pronounced feature of the Yugoslav communist student movement in the 1930s. The strategy of infiltrating non-communist organizations,

48 A. BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu“, p. 412.

49 V. BEGOVIĆ, “Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu,” p. 584.

raising class consciousness among the poor pro-regime students, and getting into conflict with the representatives of Yugoslav state authorities in Prague all began in this period.

In effect, the group of students gathered by Marinković, Šarac, Kavurić and Koporčić managed to establish continuity (both ideological and strategic) in the Yugoslav communist student movement in Prague which would last until the Spanish Civil War. They set the stage for all the student struggles in the 1930s, in which they took a leading role, joined by many fresh faces. The main reason for their success was the insistence on open agitation among the students – something that Yugoslav communists at the universities in the country did not start doing until 1931. Many of the students came and went, but the organization remained, and its operations were increasingly successful. The repressive measures of the Yugoslav government after the establishment of the Dictatorship proved counterproductive very quickly, prompting the Yugoslav Legation to soon confront the communists on their own turf – by supporting the anti-communist Yugoslav student organizations in Prague.

The Yugoslav Dictatorship and The Communist Offensive

The KPJ was dealt a heavy blow by the government of the Kingdom of Yugoslavia when the Dictatorship was established in January 1929. However, while the Party organization in the country went on a defensive and started recuperating only in 1932, the Prague KPJ used the commotion caused by the establishment of the Dictatorship to go on an immediate offensive and strengthen its position among the Yugoslav students in Prague. The period that followed entrenched the communist organization, which eventually gained a crucial advantage over the government – a legal students' organization that they could not affect and that the Czech police could not easily ban.

The aforementioned core of the communist student group was strengthened in 1929 with the arrival of two young idealistic revolutionaries from Bosnia and Herzegovina, both of whom joined the communist movement already in their high school days: Fazlija Alikalfić and Agan Bostandžić. Fazlija Alikalfić (1910–2004) was from Mostar and studied forestry in Prague, where he became an active Party member. In 1941, Alikalfić joined the Partisans, and fought in some of the most famous battles in Yugoslavia, at Neretva and Sutjeska. He was a member of

the first postwar National Assembly of Bosnia and Herzegovina and the founder of the School of Forestry at the University of Sarajevo, whose Dean he was between 1965 and 1969. In his retirement years, he became a critic (albeit a marginalized one) of the new regime and the nationalist ideologies which divided Bosnia and Herzegovina. His friend Agan Bostandžić (1909–1943) became a communist while at the Sarajevo Gymnasium. An excellent mathematician, he was admitted into the Charles University's Faculty of Arts, Department of Mathematics in the fall of 1928. He was well-versed in dialectical materialism and Marxism-Leninism and often lectured on these topics to other students in the "Matija Gubec" Association. After his graduation in 1934, he decided to get a second degree in actuarial studies while working for the Czechoslovak National Statistical Office in parallel. However, he returned to Yugoslavia in 1935 and was arrested as soon as he arrived to Belgrade. Bostandžić was released thanks to his uncles' connections, but was not allowed to return to Prague. In order to get away from police surveillance, he moved to Ljubljana and soon got a job in the "Slavia" Bank. He was active in the communist movement there, taking part in anti-fascist demonstrations and maintaining ties between the KPJ and pro-communist elements in the Royal Army. Soon after the occupation began, in May 1941, he moved to Sarajevo and joined the resistance there. He was in charge of forging documents for members of the Partisans and worked for the Partisan intelligence service. Arrested by the Gestapo in December 1943, he died in custody after brutal torture.⁵⁰

This expanded group of communist organizers was quick to take over the formerly pro-HSS "Matija Gubec" Association as soon as the Dictatorship was established in Yugoslavia. By late March 1929, the assembly elected Marijan Krajačić as Vice-President of the Association, while another communist, Stanko Aranjoš, was elected President in a new assembly that was convened just over a week later.⁵¹ Two more communists, Koporčić and Viktor Kralik, were also elected into the Executive Committee. Communist fellow travellers from the DJT, like Rudolf Turk (1907–1984), who later became a famous Slovene agronomist, followed them in joining the ranks of the Association.⁵² The new assembly in early April 1929, at which Aranjoš became President, was intended to further strengthen the communist grip over "Matija Gubec," and the entire old pro-HSS leader-

50 F. ALIKALFIĆ, "Agan Bostandžić," 464–484.

51 AHMP, fund SK, X/364, report to the Associations Department of the Prague Police Directory, April 1, 1929.

52 Ibidem, report to the Presidium of the Ministry of the Interior on communist agitation in "Matija Gubec" Association, April 1, 1929.

ship resigned.⁵³ The most hotly debated topic at the new assembly was the crack-down of the Czechoslovak police that preceded it by a few days. Dragutin Prohaska, who was reinstated as the School Inspector and was now also in charge of the Yugoslav student dormitory in Prague's Letná district, requested to look into the library that "Matija Gubec" acquired in March. He found a library full of communist books in Russian, which the students claimed to have received from Soviet exchange students merely for the purposes of learning the language and finding out more about the Soviet Union. The Czechoslovak police was sent the list and concluded that none of the books are illegal in the country, and that although some members of "Matija Gubec" are known communists, they did not perform any communist activities within the Association, so there is no basis to take immediate legal action against them.⁵⁴ Nevertheless, a further police investigation into the activities of the Association was launched two days later following a request from Prohaska.⁵⁵ The list of books they had was included in the report. It shows that the librarian of the Association, Vlajko Begović, managed to gather an impressive library of 156 communist books. Interestingly enough, this library even included the works of Leon Trotsky, who had been exiled from the Soviet Union just a month before. According to Begović, in the wake of this event, the HSS supporters became passive, allowing the communists to do whatever they wanted with the association.⁵⁶ A look at subsequent lists of the leadership confirms this, although some old pro-HSS members remained in the now communist organization.

Prohaska confiscated some of the books, leading the communists to hire a lawyer to help them, threatening to sue if he did not return them within eight days. The Ministry of Education in Belgrade responded by threatening to revoke scholarships and studying permits of those who disobey the School Inspector.⁵⁷ Just like Dragiša Mišović in the 1920s, the students tried to stave off their foes at

53 The National Archive in Prague (NA), fund Police Directory Prague II – Presidium (PP II), Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. S 114/1, report to the Presidium of the Prague Police Directory on the Extraordinary Assembly of the "Matija Gubec" Association, April 5, 1929.

54 AHMP, fund SK, X/364, report to the Presidium of the Ministry of the Interior on communist agitation in "Matija Gubec" Association, April 1, 1929.

55 AHMP, fund SK, X/364, request of Dragutin Prohaska, Director of the Yugoslav student dormitory, to The Presidium of the Ministry of the Interior, April 3, 1929.

56 V. BEGOVIĆ, "Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu," p. 586.

57 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter of Minister of Education B. Maksimović to Minister Plenipotentiary and Envoy in Prague Grga Anđelinović, April 19, 1929.

the Legation by writing letters to the Yugoslav Ministry of Education and accusing Dragutin Prohaska of personal attacks on the less affluent students. The strategy was identical to the one pursued in 1925, with a 100-strong protest taking place before notifying the Ministry in order to attract attention of the Czechoslovak media. They certainly succeeded, at least in the case of the communist press.⁵⁸ From then on, Prohaska was seen as their main rival. They considered him a police agent and an organizer of pro-regime students,⁵⁹ and such accusations were not too far from the truth. In order to have better control of the students, he personally resided in the Yugoslav student dormitory at Letná.

The interventions from the Yugoslav Legation and its contacts in the Yugoslav dormitory did not stop the students, who now had a legal organization through which they worked. Although links with the communist organization in Yugoslavia were severed following the establishment of a Dictatorship, the connections with the exiles and the Czechoslovak communists helped them remain strong and organized. Over the next five years, “Matija Gubec” would organize fairly regular bi-weekly lectures for Yugoslav students in Prague cafés Merkur and Metro. Café Metro on Národní třída was the main gathering place for the members of the Czech interwar avant-garde, but was also a favorite of the Yugoslav communist students. “Matija Gubec” organized lectures there on Marxism, literature, philosophy, women’s rights, the national question in the Soviet Union and Yugoslavia, the rise of fascism, contemporary scientific and intellectual trends, agriculture, and industry. They occasionally hosted famous guest lecturers, such as Karel Teige, the Czech communist art critic and founder of the avant-garde movement *Devětsil*. Among the students, Muhamed Kadić appears to have been the most prolific of lecturers. The lectures were attended by between fifty and one hundred people, suggesting that the communist students were not the only ones attending, but that they succeeded to reach out to the broader student population. The students were pleasantly surprised that they could discuss Czechoslovak politics at these meetings, and go as far as to criticize President Masaryk, especially when it came to his support for the Yugoslav dictatorship.⁶⁰ However, their lectures always had Czechoslovak police officers attending, and reporting to the Ministry of Interior, which in turn

58 AHMP, SK, X/364, newspaper clipping “Diktatura v SHS a pražští studenti – *Právo lidu* č. 92,” April 18, 1929.

59 V. BEGOVIĆ, “Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Prahu,” p. 581.

60 Jovan R. BOJOVIĆ, “Napredni jugoslovenski studentski pokret u Prahu 1929–1935. godine,” in *Jugoslovenski istorijski časopis* 4 (1964), p. 44.

informed the Yugoslav Legation of their activities.⁶¹ This was in line with Czechoslovak law at the time, which stated that a police officer must be present at public gatherings and has the right to close down the meeting if the political order of the Republic or its officials were offended.

Although they were isolated from their home country, they did not shift their attention entirely to Prague. Instead, they slowly tried to revive communist agitation in Yugoslavia. They did so mostly in the summer, when returning home for the holidays. They would illegally transport communist literature to Yugoslavia and create illegal Party committees in places where they did not exist.⁶² One such agitator was Ivo Vejvoda, a Croat of Czech origin from Karlovac, who joined the student movement soon after his arrival to Prague in 1929.⁶³

Vejvoda joined the communist movement in Prague in early 1930. He later said that he did so “not out of hunger, because I was not starving back in Karlovac, but out of my own intellectual and moral revelations and beliefs. For me, Prague played a crucial role in that development.”⁶⁴ His entrance into the ranks of the communists was invaluable at a time of intensification of revolutionary activity. They organized new protests against the Yugoslav regime and against Prohaska, attracting attention from the Czechoslovak right-wing press, which warned against communist agitation amongst Yugoslav students.⁶⁵ After successfully taking over “Matija Gubec”, but failing to infiltrate DJT where their class base was the strongest, the communists turned to “Jugoslavija” Academic Association, starting a political battle that would last for over half a decade. At the end of 1929, communist presence was marginal, with the only elected communist in the Association being Rade Ukropina, who held a rather unimportant position in the Executive Com-

61 Gojko BERIĆ, *Zbogom XX. stoljeće: Sjećanja Ive Vejvode* (Zagreb: Profil, 2013), p. 51.

62 Ibidem, p. 53.

63 One of the finest intellectuals that the KPJ ever had, Vejvoda (1911–1991) studied architecture at ČVUT and then fought in the Spanish Civil War as a volunteer. Throughout the interwar period, he remained close friends with Miroslav Krleža, probably the greatest Croatian writer of the 20th century, even though Krleža was marginalized and attacked by the KPJ for his opposition to Stalin. After World War II, he became a diplomat, serving as the Yugoslav ambassador to Brazil, Czechoslovakia, United Kingdom, Italy and France. Described as “an aristocrat of Tito’s diplomacy,” he remained a committed communist and internationalist until his death in December 1991, when Yugoslavia was already disintegrating. See Tvrtko JAKOVINA, “Ivo Vejvoda, aristokrat Titove diplomacije,” in Gojko BERIĆ, *Zbogom XX. stoljeće: Sjećanja Ive Vejvode* (Zagreb: Profil, 2013), pp. 7–22.

64 G. BERIĆ, *Zbogom XX. stoljeće*, p. 49.

65 AHMP, fund SK, X/364, newspaper clipping “Jihoslovanské a bulharské studentstvo se orijentuje v Praze komunisticky! – *Polední list* č. 334,” December 2, 1930.

mittee: he was the head of the sports section.⁶⁶ Throughout 1930 and 1931, Ukropina, Ivan Jakšić, and Nikola Petrović, managed to get elected, but they only held positions of alternate members of the Executive Committee or were in charge of the sports section.⁶⁷

After failing to take over “Jugoslavija,” the communists constantly disrupted the work of the association, primarily by organizing protests and spreading anti-government flyers. They would boycott the activities organized by “Jugoslavija,” but partake in its assemblies, trying to promote their agenda and get elected into the Executive Committee. On International Workers’ Day in 1931 the communists published a flyer calling for an overthrow of the Yugoslav dictatorship, in which they referred to King Alexander I as “Alexander the Last” and tried to disrupt a historical lecture about anti-Habsburg uprisings of the Yugoslavs. The Yugoslav Legation, supported by the monarchist students, took decisive action to stop the communist infiltration of the most important Yugoslav student association. Following the incident on 1st May, they persuaded the Yugoslav Ministry of Education to increase the funding of the “Jugoslavija” Academic Association from 8,000 to 10,000 Yugoslav dinars a year. Prohaska, who wrote the request, explicitly stated that “Jugoslavija” in Prague should be considered, under these circumstances, to be an Association at the forefront of the struggle against our communists abroad and the state should thus offer it extraordinary protection and financial aid.⁶⁸

66 AHMP, fund SK, AD “Jugoslavija” section (IX/304), report to the Associations Department of the Prague Police Directory, December 4, 1929.

67 Relatively unknown at the time, both Jakšić and Petrović later became prominent members of the Yugoslav communist movement. Ivan Jakšić (1911–1942) was the grandson of the famous Serbian 19th century poet and painter Đura Jakšić. He became close with the then-leader of the Party Milan Gorkić and joined the KPJ in 1932. He ran the Party press in Prague, and was deported to Vienna by the Czechoslovak authorities. After fighting in the Gottwald Battalion in the Spanish Civil War, he returned to Yugoslavia and joined the Partisans following the Axis invasion. He was killed by the Ustasha in Herzegovina in January 1942. Nikola Petrović (1910–1997) joined SKOJ in 1930 and the KPJ in 1932, while studying at ČVUT. He returned to the country in 1935 to work on revitalizing the Party cells destroyed in 1929. He worked in the agitprop of the Communist Party of Serbia, and helped hide KSC Politburo member Jan Šverma in Belgrade after the Nazi occupation of Czechoslovakia. He fought in the Partisans in World War II, eventually becoming the first postwar Yugoslav ambassador to Romania. After that, he was the Yugoslav Minister for Foreign Trade, Energetics, and Mechanical Engineering. In 1951, he was expelled from the KPJ as a Cominformist, and spent the rest of his life working as a historian.

68 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter of School Inspector Dragutin Prohaska to the Ministry of Education, May 13, 1931.

He suggested that the same measures be taken for the Technical Students' Association, the DJT. Additionally, he suggested that the Ministry should give the jurisdiction over issuing studying permits for students abroad to the embassies' school inspectors, as they were better informed of students' "misdemeanors" than the authorities in the country.⁶⁹

Although "Jugoslavija" did receive additional funding, most of these measures came too late. The communists seem to have operated much faster than the Legation. Already in late 1930, they reestablished their presence in the Executive Committee of the DJT, and by the fall of 1931, the communists took it over, with Fazlija Alikalčić becoming the new President.⁷⁰ At the same time, they managed to get support from sections of the Collective of Croatian Students (Zadruga hrvatskih akademičara, ZHA), who adopted a "national revolutionary platform," meaning a violent overthrow of the Yugoslav state and establishment of an independent Croat state.⁷¹ This view was in line with the decisions of the 1928 Dresden Congress, making them, for the time being, natural allies of the communists.

In the fall of 1931, the Yugoslav émigré community in Prague was strengthened by the arrival of an internationally-renowned figure. Svetozar Pribićević (1875–1936) was the authoritarian Minister of Interior who persecuted communists and supported a unitarist Yugoslavia. However, by 1925, he became increasingly opposed to the centralism of the government and was pushed into the opposition. He was imprisoned by the King after the dictatorship began, and was finally allowed to leave the country after an internationally publicized two-week long hunger strike in the summer of 1931. He settled first in Prague and then in Paris, before returning to Prague shortly before his death in 1936. At the same time, his supporters in Yugoslavia and abroad, disillusioned with the reign of King Alexander, formed an organization called the United Revolutionary Youth (Ujedinjena revolucionarna omladina, URO). This was a quasi-socialist group arguing for the abolition of the dictatorship and the monarchy and the establishment of a parliamentary social democratic republic. Pribićević, formerly a mainstream politician, was forced into illegal activity following his political U-turn. The communist students started cooperating with him and the URO in Prague. Given

69 Ibidem, carton 441, archival unit 702, letter of School Inspector Dragutin Prohaska to the Ministry of Education, April 25, 1931.

70 AHMP, fund SK, X/211, report to the Associations Department of the Prague Police Directory, November 12, 1931.

71 J. R. BOJOVIĆ, "Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine," pp. 40–41.

that the communists were more experienced with underground work, they helped the URO establish connections with their supporters in Yugoslavia, taught them how to keep their correspondence secret, and how to send orders and receive reports from the country while avoiding detection from police.⁷² It is interesting to note that the communist students were engaged in cooperation with the URO even in Yugoslavia at the time, even though the organization was essentially social-democratic.⁷³ This is an extraordinary example of communist collaboration with the non-communist left during the Third Period, when all collaboration with non-communist parties was rejected by the Comintern.⁷⁴ What makes it even more remarkable is that it was a collaboration that involved not only the rank-and-file members, but even the very leader of a republican socialist organization.

At the same time, the increasingly militant communists engaged in many demonstrations throughout 1931. They were organized jointly by “Matija Gubec” and DJT. Most notably, they commemorated the second anniversary of the murder of Yugoslavia’s leading communist revolutionary Đuro Đaković in April,⁷⁵ and expressed solidarity with the protest of students at the University of Belgrade in November. They sent a letter to all the major Prague newspapers in which they protested the brutality of the Yugoslav police and announced a protest against it. The planned protest was banned by the Czechoslovak police at the urging of the Yugoslav Legation, prompting the students to engage in direct action. On 24th November, around 25 communists, led by Krajačić and Demić, interrupted a literary evening organized by the “Jugoslavija” Academic Association, shouting “Down with the dictatorship!”, “Down with Prime Minister Živković!” and “Down with King Alexander!”⁷⁶ Although the Legation successfully covered up the incident itself, the letter the students sent and the news of subsequent ban of their planned protest by the police in Czechoslovakia were published by many newspapers in Prague. The Yugoslav communists thus used the liberal-minded Czechoslovak public to put pressure on the repressive regime in Yugoslavia. They also distributed

72 Ibidem, 42.

73 M. Ž. AVRAMOVIĆ, “Prve demonstracije protiv vojno-monarhističke diktature pod rukovodstvom beogradskih studenata-komunista 1. aprila 1932. godine,” pp. 170–171.

74 For a detailed examination of KPJ’s policy in the Third Period, see HAUG, *Creating a Socialist Yugoslavia*, pp. 30–34.

75 J. R. BOJOVIĆ, “Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine,” p. 43.

76 AJ, archival fund of the Central Press Bureau of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Yugoslavia (CPB), carton 32, archival unit 77, letter from the Yugoslav Embassy correspondent to the Press Bureau of the Ministry of Foreign Affairs, November 25, 1931.

flyers against the dictatorship to Yugoslav scouting organizations which visited Prague in the summer, and vandalized the house of the Yugoslav Military Attaché Tešanović by writing “Down with the Yugoslav dictatorship!” on it.⁷⁷

The incident that most successfully brought the attention of the Czechoslovak public to the conflict between communists and the Legation occurred on 30th November 1931, a day before the Yugoslav Unification Day. A group of students came to the dormitory at night and ripped off the colors blue and white off the Yugoslav flag, leaving only red. The nationalist students who guarded the dormitory started a pursuit and caught Desimir Cvjetković. He was then arrested by the Czechoslovak police and named his accomplice as Miron Demić. Cvjetković stated that he is not a communist, but a supporter of Pribičević and the URO.⁷⁸ The police report found, with the help of Cvjetković and the monarchist students, that Zora Gavrić and Marijan Krajačić were acting together with Demić. Dragutin Prohaska suggested that they, together with Branko Popović, Franjo Huša,⁷⁹ Nikola Galić, and Stanko Aranjoš, be expelled from Czechoslovakia. They already had their studying permits revoked by the Yugoslav government for participating in a protest to liberate Croatian politician Vladko Maček from prison in 1930. As the Czechoslovak government did not react back then, this was seen as an excellent opportunity to get rid of the troublesome communists once and for all. Prohaska believed that their expulsion, alongside with more scholarships for poor students, would weaken the communist movement in Prague.⁸⁰ In the letter in which he describes the incident, Prohaska also complains about the complacency of other Legation officials who do not help him in the fight against communists and points out that the Czechoslovak police do not take seriously the pleas of a simple high school teacher. This could explain his inefficiency when confronting the students and the rapid takeover of non-communist societies which occurred in spite of his efforts. This time, however, he was at least partially successful. On 24th December, Desimir Cvjetković, his roommate Oskar Blum, Miron Demić

77 Ibidem, letter from the Yugoslav Embassy correspondent to the Press Bureau of the Ministry of Foreign Affairs, July 6, 1931.

78 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. S 112/2, statement of Desimir Cvjetković to the Presidium of the Prague Police Directory, December 11, 1931.

79 Franjo Huša (1909–1950), a one-time president of the DJT, was a Czech from Bosnia who was imprisoned as a Cominformist at Goli Otok in 1949 and committed suicide there a year later.

80 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter from the School Inspector Dragutin Prohaska to the Ministry of Education, December 1, 1931.

and Luise Pichler,⁸¹ described by Prohaska as Demić's "concubine", were expelled from Czechoslovakia.⁸²

There was an attempt to deport Zora Gavrić as well, but it failed because she married a Czechoslovak citizen. Prohaska also noted in his report that the incident was widely reported in the newspapers, but that most of them omitted the fact that the students were communists, which in his view meant that it gave the Czechoslovak public the wrong impression that supporters of the democratic opposition are being unjustly persecuted. He also writes that communists asked Pribičević for help, and that he pleaded for them with the President of the Czech National Social Party.⁸³ Although the Czechs refused to help, considering the tearing of the national flag to be too grave of an offence, this event further testifies to the closeness between communists and Pribičević, who, unlike the Czechs, clearly had no qualms about the tearing of his nation's flag.

One last open confrontation was an attempt by Krajačić and Aranjaš to disrupt Saint Sava's Day celebrations on 27th January 1932.⁸⁴ This largely abortive attempt seems to have discouraged the communists from taking similar actions in the future. Krajačić was expelled from the country soon after,⁸⁵ what suggests that these actions merely gave the authorities an excuse to rid themselves of some of the most active communists. After that, communists turned to more immediate issues concerning the everyday needs of students. On 11th April, a Students' Assembly convened by "Matija Gubec" stated, in a language akin to Popular Frontism of the late 1930s, that "All progressive student groups and organizations, regardless of their specific political views" should stand together.⁸⁶ Their goals included the betterment of economic conditions of the Yugoslav students, nostrification of diplomas in Yugoslavia free of charge, establishment of students' self-management, resignation of

81 Luise Pichler (1903–1989) was a medical student from Bosnia of German origin. After her marriage to Miron Demić, she took up the Slavic name "Borka Demić" to accentuate her self-identification as a Yugoslav. Borka Demić was a nurse in the Spanish Civil War (where her husband Miron was killed, just one day before her arrival) and in World War II. By the end of the war, she reached the rank of a major in the Yugoslav Army. After the war, she worked as a doctor.

82 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, report on the expulsion of Yugoslav communist students by the School Inspector Dragutin Prohaska to the Ministry of Education, January 14, 1932.

83 Ibidem.

84 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter of the School Inspector Dragutin Prohaska to the Ministry of Education, January 1932.

85 V. BEGOVIĆ, "Sarajevski studenti u revolucionarnom pokretu jugoslovenskih studenata u Pragu," p. 590.

86 J. R. BOJOVIĆ, "Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine," p. 43.

Dragutin Prohaska, freedom of action for all student societies regardless of political ideology, and an end to police control over studying permits.⁸⁷ Students' self-management was a particularly important demand, as it meant that the control over the policies of the dormitory would be given to the students who lived there, rather than Prohaska. The KPJ's call for an armed uprising against the regime and the destruction of Yugoslavia was tactfully avoided, which certainly helped get the approval of the more moderate students. By the end of the year, these struggles, along with the protests of students at the University of Belgrade which inspired them, were supported by the Association of Yugoslav Agricultural Technicians (Društvo jugoslovenskih agrikulturnih tehničara – DJAT) as well,⁸⁸ suggesting another successful case of communist infiltration and agitation in a student association.

From then on, the communists remained very critical of the Yugoslav regime, but avoided open confrontations with the authorities. Even the creation of a nationalist and monarchist Yugoslav National Youth (Jugoslovenska nacionalna omladina – JNO) in early May resulted in a moderate boycott, rather than open confrontations with nationalist students. In spite of being funded by the Embassy, the communists easily and rapidly marginalized the organization,⁸⁹ which is a good illustration of the regime's troubles when it came to maintaining popularity among the students. The communists then used the All-Sokol Gathering (Všesokolský slet) in June to pass out around 2,000 flyers to Sokol members from Yugoslavia. The flyers, disguised as Serbo-Croatian-language fliers for visitors made by the hosts, called for an armed uprising against the regime, abolition of the monarchy, freedom of speech and assembly, release of political prisoners, and right to national self-determination, including the right to secession.⁹⁰ The action was a great success and once again caused a lot of concern for the Yugoslav Ministry of Education and their inspector Prohaska. At the same time, the communists continued their attacks on him, this time by writing a letter of complaint to "Gajret" Association, an influential Muslim charity organization that financed many Bosnian students. They accused him again of oppressing poor students and unjustly labeling them as communists.⁹¹ Meanwhile, the DJT fought to equalize the technical school graduates

87 Ibidem, pp. 43–44.

88 M. MITROVIĆ, "Saradnja Beogradskog univerziteta sa univerzitetima u Čehoslovačkoj 1918–1939," p. 309.

89 J. R. BOJOVIĆ, "Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine," p. 46.

90 Ibidem, p. 45.

91 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter of a group of students in Prague to the Executive Committee of the "Gajret" Association, August 31, 1932.

with those of Gymnasiums, thus ending the discrimination they had endured since the establishment of the country.⁹² Finally, the communist students formed a separate students' assembly after failing to takeover "Jugoslavija" in the fall of 1932.⁹³ For the next several years, these assemblies would convene after every failed communist takeover, as a way to express policies alternative to those of the monarchist leadership. They appear to have been very successful, and visited by up to half of the Yugoslav student population at times.

The early 1930s appear to have been a training period for the up-and-coming revolutionaries. Although they made some significant gains, they learned that they were only successful when they used the legal framework provided by the Czechoslovak democracy. The illegal actions and open confrontations with the Yugoslav institutions often resulted in their expulsion from the country and the weakening of the communist movement. Thus, the roughness with which the Czechoslovak state treated them "cured" them of ultra-leftism. They adopted a quasi-Popular Frontist strategy, essentially cooperating with everyone but the organizations of "the Greater Serbian bourgeoisie" which they blamed for the dictatorship in Yugoslavia. Their call for political freedom in Yugoslavia garnered sympathies even from the non-communists. The lectures of "Matija Gubec" Association helped educate the students about Marxist ideology (both directly and indirectly), while infiltration and active work within student societies led them to create a sort of a revolutionary vanguard in each of them, and to finally start coordinating their work in the struggle against the Legation and the School Inspector. As a consequence, the student societies, either completely taken over by communists or simply sympathizing with the left, could work together and fight for immediate interests of the students, thereby improving their economic position and conditions of study. The activity of "Matija Gubec" was clearly unparalleled in this regard, although the DJT made significant advancements too. The only remaining major monarchist organization was "Jugoslavija." However, before "Jugoslavija" could be taken over, the communists focused on a more pressing demand that would give them a crucial tactical advantage – fighting for students' self-management in the dormitory.

92 AJ, fund MP, carton 442, archival unit 702, letter of the DJT to the Minister of Education, February 20, 1932.

93 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. S 115/29, report to the Presidium of the Prague Police Directory on the meeting of Yugoslav students in Prague, October 20, 1932.

1933: New Leadership and the Fight for Self-Management

On 28th October 1933, the president of the Central Institute for Social Welfare and the head of the Czechoslovak-Yugoslav League, Petr Zenkl, opened a new student dormitory in Prague's Střešovice district. The three-story functionalist building, designed by the young Yugoslav architect Nikola Dobrović, himself once a student at Prague's ČVUT, bore the name of King Alexander I of Yugoslavia, indicating for whom the dormitory was intended. One of its first tenants, an agriculture student called Lazar Udovički, described it as follows: "It was a beautiful three-story concrete building in the shape of the letter 'H.' [...] everything was functional, clean, modern. 'Alexandrova kolej' was probably one of the finest student dormitories not only in the Czechoslovak Republic, but in all of Europe. [...] It was built on an empty space in the Střešovice neighborhood, in the near vicinity of the Presidential Palace at Hradčany."⁹⁴

From then on, all the student struggles within the Yugoslav community in Prague would take place in and around the new dormitory. The most important goal of the communists was to ensure that the students would be in charge of the decision-making process – what they called "students' self-management," in order to stop Prohaska from exercising his power over them in their place of residence.

When he came to Prague, Lazar Udovički (1915–1997) was a monarchist. Within a year, he would become a communist, and would then go on to fight in the Spanish Civil War and the French Resistance. After the war, he was a Yugoslav diplomat in South America. Just before his death, he left an extraordinarily vivid account of his life as a revolutionary in Prague and in Spain. His memoirs provide a detailed insight into the formation of a new revolutionary leadership that replaced the one around Demić, Krajačić and Begović, and dominated the political life of the Yugoslav students in Prague until the Spanish Civil War.

By early 1933, the old communist student core in Prague was decimated. Demić, Pichler, Krajačić, Begović, Kadić, Miler, and Slobodan Škerović⁹⁵ were all expelled from the country. Zora Gavrić was the last person remaining. Fortunately,

94 L. UDOVIČKI, *Španija moje mladosti*, pp. 57–58.

95 Slobodan Škerović (1913–1941), a Montenegrin from Cetinje, became a communist in Prague, but was quickly expelled and continued his activity in Belgrade, where he studied law. By 1934, he entered the SKOJ Central Committee, but was arrested the same year and sentenced to four years in prison. He finished his studies after he was released, and remained an active SKOJ member. He was arrested and shot by the Nazis in July 1941.

the Party could still count on Huša, Ukropina, Petrović, Vejvoda, Jakšić, Alikalfić and Bostandžić. Zora Gavrić formed the new leadership around Vejvoda and Petrović.⁹⁶ This leadership was joined by Adela Bohunicki-Poca,⁹⁷ who was sent to Prague on Party's orders in late 1932, and they collaborated with newly-arrived young communists Ljudevit Trilnik,⁹⁸ Vojislav Vučković,⁹⁹ and Bartol Petrović.¹⁰⁰

At the very beginning of 1933, when the new leadership was gradually establishing itself, the world was shaken by news from Germany: on 30th January 1933, President Paul von Hindenburg appointed Adolf Hitler as Chancellor. The next six months would see a consolidation of Nazi power and the destruction of the once powerful German left. The strengthening of Nazism in Germany (and later of Austrofascism) within the next two years would lead to a steady but gradual shift of the KPJ and all of Comintern towards a Popular Front policy. As we have already seen, the Yugoslav Party in particular often diverted from the ultra-left course taken in 1928, so for them this change was not too dramatic. Nevertheless, it was felt, and the KPJ and its Prague section made some important changes in their politics. Most significantly, they intensified their work within "bourgeois nationalist" stu-

96 L. UDOVIČKI, *Španija moje mladosti*, p. 59.

97 Adela Bohunicki (1905–1978) from Slavonski Brod in Croatia became involved in the revolutionary Marxist movement already during her high school days. She was a prominent member of the Club of Marxist Students at the University of Zagreb and became a member of the KPJ in 1925. As a consequence, she had to flee the country and finish her medical studies in Graz and Munich. The Party then ordered her to move to Prague and organize the movement there. In January 1937, she came to Spain, and spent the next two years as a doctor in the International Brigades. In May 1939, she was able to leave the French internment camp and go to Yugoslavia. The police, aware of her activities, arrested her and then deported her to Hungary, from where she got to Slovakia. She immediately established contact with the Slovak partisans, but spent the rest of the war as a pediatrician. In 1945, she returned to Yugoslavia. However, in 1949, Bohunicki was arrested as a Cominformist and spent 4 years at Goli Otok. After her release, she returned to pediatric practice until retirement, and published some memories of her revolutionary activity in the pre-World War II period. See Vojo RAJČEVIĆ, s.v. "Bohunicki, Adela – Poca," *Hrvatski biografski leksikon*, 1st ed. (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1989). <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2281> (accessed February 11, 2016).

98 Ljudevit Trilnik was a member of the last Executive Committee of "Matija Gubec" and a leading member of the Party cell in Prague, but after his return to Yugoslavia he was arrested and became a police informant.

99 Vojislav Vučković (1910–1942) was a student of the Prague Conservatory and a well-known Yugoslav left-wing composer and activist. During the Nazi occupation, he was arrested by the Serbian fascist police as a known communist and died in their custody.

100 Bartol Petrović was an engineer, member of the District Party Committee for Karlovac in Croatia, a courier of two Communist Party of Croatia (KPH) leaders Josip Kraš and Rade Končar, and a Partisan.

dent organizations. In May, the communist Jakov Brusić became the president of the ZHA, an association that was until then under control of the HSS members who resigned from “Matija Gubec” in 1929.¹⁰¹ They tried to do the same with the Slovenian Students’ Collective (Slovenska dijaška zadruga, SDZ) but were much less successful, and often lamented the association’s support for the Yugoslav regime.¹⁰² At the same time, the Collective of Students from Serbia, Montenegro and Bay of Kotor (Zadruga akademičara iz Srbije, Crne Gore i Boke Kotorske, ZAS) was ignored, and there were no attempts to take it over. This could be either because the organization was largely inactive between 1927 and 1933 or because the official view of Yugoslavia as a project of the Greater Serbian bourgeoisie made the communists less interested in this association. The nationalists were still active in all of these societies, and the presence of a communist president in ZHA did little to change that – as testified by continuation of nationalist lectures just a month after the election of Brusić as President.¹⁰³ In May, the nationalists attempted to retake the DJT, managing to postpone the assembly of the association twice through threats and even physical assaults.¹⁰⁴ The fight that broke out appears to have been a three-way showdown between Croatian nationalists, pro-regime monarchists, and communists. In spite of this, Alikalfić was reelected president of the DJT two weeks later.

As already stated, the real struggles began when the new Yugoslav student dormitory was opened in October. The students were dissatisfied with the regulations established by the leadership of the dormitory and the fact that so much power was again in the hands of the Yugoslav government. They protested through a magazine called *Pitomci – Chovanci*, which they published themselves. The title roughly translates to “Idiots – Inmates.” The first part of the name was a pun, since “pitomci” simply means “alumni” in Serbo-Croatian, while the second was a comment on the state of the Yugoslav student dormitory imposed by the Yugoslav Embassy, which they compared to a prison or a military regime. The humorous maga-

101 AHMP, fund SK, ZHA section (X/242), report to the Associations Department of the Police Directory, May 10, 1933.

102 Archive of the Charles University (AUK), archival fund All-students’ Archive (VA), International and Foreign Societies section, carton B 337, proceedings from the All-Students’ Assembly of A.K. “Matija Gubec”, DJT, and ZHA, March 10, 1933.

103 AHMP, fund SK, X/242, report to the Associations Department of the Police Directory, June 10, 1933.

104 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. 115/29, report to the Presidium of the Prague Police Directory on the Assembly of the DJT, May 17, 1933.

zine was an illegal publication, which poked fun at the situation in the dormitory by calling it “Alexander’s Barracks” and attributing the authorship of the magazine to Mita Rackov, the most prominent monarchist student.¹⁰⁵ Given that it was an illegal publication, we do not know who exactly wrote the articles, but Adela Bohunicki writes that one of the main authors was Ivan Jakšić.¹⁰⁶ That same month, “Jugoslavija”, “Matija Gubec”, DJT and ZHA issued a joint resolution against the dormitory regulations, which they considered to be “the most reactionary of all dormitory regulations in Prague.”¹⁰⁷ They called for students’ self-management of the dormitory, re-stated their demands for an end to discrimination against technical school students in Yugoslavia, and introduced a new demand for abolition of tuition fees at all Yugoslav universities. This shows that the communists and their allies at ZHA could easily outvote the monarchist leadership of “Jugoslavija” as long as they held a joint all-students’ assembly. They received significant help from the KSČ, and the young Czechoslovak communist students, led by Václav Sinkule,¹⁰⁸ helped them spread anti-government flyers at the dormitory.¹⁰⁹

As the communists attempted to draw attention to social issues faced by the students, the nationalist camp began to fragment. At the yearly Assembly of “Jugoslavija” in the fall of 1933, an entire group of former nationalists, disappointed with the situation in the country but not willing to support the communists, split and formed a separate group called *Centrumaši* – The Centrists. The group was immediately infiltrated by the communists, since it already had quite a lot of fellow travelers. The nationalist leadership responded by expelling 25 communist students from “Jugoslavija.” The communists then blocked the Assembly, which led to the expulsion of five more members. When the Assembly was finally convened, only the centrist and the nationalist list were on the ballot, and the nationalists won

105 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. P-31/75, the third issue of *Pitomci – Chovanci*, February 1934.

106 A. BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu”, p. 413.

107 AJ, fund MP, carton 441, archival unit 702, resolution of the All-Students’ Assembly of A.D. “Jugoslavija”, DJT, A.K. “Matija Gubec” and ZHA, October 4, 1933.

108 Václav Sinkule (1905–1942) was one of the most prominent KSČ youth organizers. He was a member of the Party from 1927, a leader of multiple revolutionary student organizations, and an editor of *Rudé právo* from 1935 until 1938. From 1938 until 1941, he was a member of the Central Committee of the illegal KSČ. In February 1941 he was arrested by the Gestapo. He was murdered in Mauthausen on 20th April 1942.

109 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. P-31/75, report to the Presidium of the Prague Police Directory on communist agitation in King Alexander Dormitory, March 6, 1934.

with only three votes more than the centrists.¹¹⁰ This was the beginning of the end of the nationalist and monarchist dominance of “Jugoslavija.” The leader of *Centrumaši*, Marko Spahić, joined the communists soon after.¹¹¹

The cultural life of the students at this point was mostly organized by Ivo Vejvoda. He was the one who acquired new books and kept ties with left-wing intellectuals in both Czechoslovakia and Yugoslavia.¹¹² Through “Matija Gubec” he still organized lectures which attracted large numbers of students. Sometimes as much as half of all the Yugoslav students in Prague attended the lectures, but on average about fifty students attended, which was still roughly one in four students. Additionally, he took the students to exhibitions, theater plays and film screenings. Although the students maintained a great deal of openness about the intellectual and cultural trends of the time, there were opinions that were never questioned and the USSR was still held up as the untouchable ideal. Artists who criticized it were often met with suspicion, and their books and films were unpopular among the communist students. Vejvoda recalls that he simply did not believe Vítězslav Nezval when he wrote about the beggars and prostitutes of Moscow following his visit to the Soviet Union. To him, the idea that there could be such things in the land of socialism was simply unimaginable.¹¹³ Apart from providing a rich cultural life, the popularity of the communists also grew thanks to concrete achievements in the struggle for student rights. In 1934, they managed to persuade the Yugoslav government to relieve the poor students from any additional schooling fees, enabling them to effectively study for free if they had already received a government scholarship.¹¹⁴

Starting from 1934, Prague became incredibly important for the communists. With Berlin and Vienna both falling to the fascists, it was the last major European capital apart from Paris from which they could operate legally. Due to its proximity to Yugoslavia, more KPJ members opted for Prague. In these years, Prague provided

110 J. R. BOJOVIĆ, “Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine,” 48.

111 Marko Spahić (1910–1980), a student from Eastern Bosnia, was later wounded in Spain and became permanently disabled. He was transported to Moscow, where he spent the war as a newscaster of Radio Free Yugoslavia. After the war, he returned to his country and became the first director of the *Jugoslavija Film* Production Company. In 1948, he supported the Cominform Resolution and was imprisoned for five and a half years. He was later pardoned and retired as a disabled war veteran. See Lazar UDOVIČKI, *O Španiji i španskim borcima (članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji)* (Belgrade: Stručna knjiga, 1991), pp. 226–227.

112 A. BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu”, p. 413.

113 G. BERIĆ, *Zbogom XX. stoljeće*, p. 209.

114 J. R. BOJOVIĆ, “Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine,” p. 48.

shelter to many famous Yugoslav revolutionaries, including Mustafa Golubić, Vladimir Čopić, Boris Kidrič, Prežihov Voranc,¹¹⁵ Srđan Prica, Vukica Mitrović, Ivan Rukavina, Ružica Turković,¹¹⁶ Josip Kopinić, Ivan Krajačić, and Julio Varesko.¹¹⁷ It appears that most of the time the students did not know about these arrivals, or were unaware of the identities of the high-ranking Party officials they were involved with.¹¹⁸ Most importantly, the KPJ leader, Milan Gorkić, moved to Prague following the fascist takeover of Austria. He organized the transport of the Party press from Vienna to Prague. From 1934 until 1936, the official newspaper of the Central Committee of the KPJ, *Proleter*, was printed in Prague. The print production managers were Prague students – first Rade Ukropina,¹¹⁹ and then Ivan Jakšić.¹²⁰

In the summer, two young Jewish students from Bosnia came to Prague, where they would study for the next several years. Oskar Danon (1913–2009) studied at the Prague Conservatory, where he obtained a PhD in musicology. He fought in the Yugoslav Partisans from 1941, and attained the rank of a major. He composed many famous Partisan songs. After the war, Danon was a conductor of the Belgrade Opera and the Slovenian Philharmonic Orchestra. He taught at the Belgrade Music Academy. In the 1990s, he was a prominent antiwar activist in Bosnia. Ilija Engel (1912–1944) from Jajce studied at ČVUT, and was active in both “Matija Gubec” and DJT. He was a commander of a Republican anti-tank battery in the Spanish Civil War. He fought in the Partisans from 1941 and was the head of the 2nd department of the Main Operational Group of the People’s Liberation Army in Croatia, which operated in and around Zagreb. He was killed in an enemy airstrike in 1944 and posthumously declared a People’s Hero of Yugoslavia. Both Danon and Engel would play an active role in the events in the Yugoslav student community in the next three years.

In the fall of 1934, the management of the dormitory, headed by Zenkl, decided to appease the students by finally allowing students’ self-management. Most of the communists were expelled from the dormitory in the first part of the year, leaving only three communist sympathizers there.¹²¹ This move certainly played a role in the decision to allow self-management, given that the communist

115 G. BERIĆ, *Zbogom XX. stoljeće*, p. 27.

116 Marko PERIĆ-VELIMIR, *Doživljaji jednog Španca* (Zagreb: Stvarnost, 1963), p. 39.

117 A. BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu”, pp. 415–418.

118 L. UDOVIČKI, *Španija moje mladosti*, p. 79.

119 Ivan OČAK, *Gorkić: Život, rad i pogibija* (Zagreb: Globus, 1988), p. 183.

120 A. BOHUNICKA, “Španska poznanstva u Pragu”, p. 413.

121 J. R. BOJOVIĆ, “Napredni jugoslovenski studentski pokret u Pragu 1929–1935. godine,” p. 47.

threat seemed to be over. The election for Student President was supposed to be a sham, with the only candidate being Václav Dryák, a Czech and the son-in-law of the Yugoslav Envoy in Prague. On Election Day, Lazar Udovički, a monarchist and a member of the agricultural students' association DJAT, announced his candidacy as well. He won four times more votes than Dryák, surprising everybody.¹²² This can be explained as a protest of students who wanted an independent representative, even if they were not openly anti-government oriented. However, nobody at the time knew that Udovički had approached Nikola Petrović the month before and professed to him that he became a communist.¹²³ He then successfully fought for an end to discrimination of anti-regime students by ensuring that admission to the dormitory was decided exclusively on the basis of economic status, much to the dismay of the monarchists in the Students' Committee. He even managed to pressure the conservative Director of the dormitory into resigning. Soon after, he joined the KPJ.¹²⁴ Udovički, as a Student President of the dormitory, was actually also the person most actively involved in spreading communist propaganda fliers there; no one knew that he was a member of the Party cell, and thus no one thought the President of the dormitory himself could have been the perpetrator. He was later forced to resign following a campaign by a Serbian student Branko Krsmanović, a supporter of the left-wing Agrarian Party.¹²⁵

On 9th October 1934, the Yugoslav King Alexander was assassinated in Marseille together with the French Foreign Minister Louis Barthou. The assassin, Vlado Černozemski, was a member of pro-Bulgarian Internal Macedonian Revolutionary Organization, who planned the murder together with the Croatian Ustaša. In the words of Udovički, the Party members in Prague did not "exactly shed many tears" over his death, although they did not approve of acts of individual terror.¹²⁶ However, the flyer that they circulated in Prague after the assassination tells us a lot about their views at the time. They spoke of a "so-called Yugoslavia" and reiterated their demands of a right to self-determination of nations oppressed by the Greater Serbian nationalists. They attacked the Little Entente, an alliance of Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia, as "an exponent of French imperialism".¹²⁷

122 L. UDOVIČKI, *Španija moje mladosti*, p. 63.

123 *Ibidem*, pp. 62–63.

124 *Ibidem*, p. 64.

125 *Ibidem*, p. 65.

126 *Ibidem*, p. 63.

127 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. S 112/2, flyer of the revolutionary students "for all progressive students from Yugoslavia," October 1934.

This was the last time that Prague communists had expressed such views, as the KPJ stopped explicitly calling for a breakup of Yugoslavia following the Fourth Land Conference in December 1934.¹²⁸ It is very interesting that the rigidity on the national question remained unshaken throughout the period even though they did not adhere as strongly to the other official policies of the time, such as the need for militant action or the refusal to cooperate with non-communist left-wing parties. This could be because some of their close collaborators came from the ranks of the Croatian Peasant Party, which was largely disillusioned with unified Yugoslavia at the time. Serbian hegemony in Yugoslavia aside, fascism was already clearly seen as the biggest threat, as testified by the statement of solidarity and financial donation of “Matija Gubec” to the World Student Congress in Brussels in December.¹²⁹ The fight against “Yugoslav fascism,” meaning the state of Yugoslavia itself, was still seen as a part of this struggle. Support for a unified, federal Yugoslavia would only come during 1935.

Following a police crackdown on Yugoslav communists, the organization was decimated. The younger revolutionaries, most importantly Ivo Vejvoda, Nikola Petrović, Ivan Jakšić and Rade Ukropina, took over the leadership of the student Party organization. Their work was overseen by older KPJ members. In this period, they managed to win the struggle for the self-management of the dormitory, which made it more difficult for the government to prevent communist agitation. The victories of fascism and the increasing importance of Prague as the site of antifascist struggle helped fill their ranks with active new students. Their negative attitude to Yugoslavia and surprising openness to collaboration with other parties remained largely unchanged in the period. In the following year, the communists would undergo a great ideological shift, with a new strategy that would embrace Yugoslav unity rather than try to undermine it – albeit in a form significantly different from the pro-regime Yugoslavism. At the same time, they would be joined by extraordinary new members whose intellect and organizational skills resulted in the formation of a group that overshadowed all those that preceded it. Nonetheless, before that, the students were faced with a major setback that could have seriously undermined their work.

(to be continued)

128 Desanka PEŠIĆ, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje* (Belgrade: Izdavačka radna organizacija “Rad,” 1983), pp. 264–265.

129 NA, fund PP II, Prague Police Directory (1785–1942) section, sg. S 112/2, statement of Solidarity of “Matija Gubec” with the World Student Congress against war and fascism, December 29, 1934.

SUMMARY

The activity of Yugoslav communist students in Prague in the 1920s and 1930s played a significant role in the development of the Yugoslav communist movement as a whole. The students who became communists during their studies abroad and gained revolutionary experience in the Spanish Civil War became part of the country's elite after the establishment of the communist regime at the end of World War II. Their main opponent at the time, the Yugoslav Legation in Prague, was unable to stop the spread of anti-regime sentiment due to both organizational failures and the political, social, and economic disarray that the country was in and of which most students were acutely aware. The communists defeated the pro-monarchy forces by overtaking a legal student organization through which they then acted, as well as through cooperation with the non-communist left. Such cooperation was at its peak during a period when the KPJ, under the directions of the Comintern, denounced all non-communist leftists as "social-fascists." This testifies to the students' relative freedom from central Party control at the time. After 1935, this strategy officially became the basis of the KPJ's Popular Front policy, which the Yugoslav communists began to gradually adopt a year earlier. By the mid-1930s, the young communists ultimately managed to gain a mass following among the students, which overshadowed all attempts of monarchist students at defending the status quo. This was achieved through their acceptance of cooperation with the non-communist left and through their alliances with national student organizations that perceived the central government in Belgrade as oppressive.

RESUMÉ

Činnost komunistických studentů v Praze ve dvacátých a třicátých letech hrála významnou roli v rozvoji jugoslávského komunistického hnutí jako celku. Studenti, kteří se stali komunisty během svého studia v zahraničí a nabyli revoluční zkušenosti ve španělské občanské válce, patřili k elitě komunistického establishmentu v zemi po druhé světové válce. Jugoslávské vyslanectví v Praze – jejich hlavní oponent – nebylo schopno kvůli organizační neschopnosti a také politickým, ekonomickým a sociálním nepořádkům v Jugoslávii, jichž si většina studentů byla dobře vědoma, zastavit šíření protirežimních nálad. Komunisté porazili promonarchistické síly tím, že ovládli oficiální studentské organizace a spolupracovali s nekomunistickou levicí. Tato spolupráce přitom dosáhla vrcholu v době, kdy Komunistická strana Jugoslávie (KSJ) – na základě direktiv Kominterny – označila nekomunistickou levicí za “sociální fašisty”. To dokazuje tehdejší relativní nezávislost studentů na centrálním vedení strany. Po roce 1935 se tato strategie stala součástí politiky lidové fronty KSJ, kterou jugoslávští komunisté začali postupně uplatňovat už o rok dříve. Do poloviny třicátých let mladí komunisté tedy dokázali získat většinu studentů a tím zastínili pokusy monarchistických studentů bránit status quo. Podařilo se jim toho dosáhnout díky spolupráci s levicovými nekomunistickými studenty a s využitím jejich vazeb na národní studentské organizace, které vnímaly ústřední vládu v Bělehradu jako utlačovatele.

STUDIE

Problematika maďarského menšinového školstva
na Slovensku: vplyv na migračné tlaky
a možnosti uplatnenia sa absolventov
v pracovnom procese

LUBOMÍR DLÁBIK

Praha

**The Issue of Hungarian Minority Education in Slovakia: Its
Impact on Migration Processes and the Flexibility of Graduates
on the Slovak Labor Market**

This study clarifies the issue of the triadic nexus among Slovakia, Hungary and the Hungarian minority which affects education and economic access in areas of Slovakia inhabited by the Hungarian minority, which has deleterious impacts on the graduates of minority schools on the Slovak labor market. It identifies this relationship as one of the factors that may have had contributed to reducing the number of members of the Hungarian minority in Slovakia. The main focus is on the trilateral approach to education in the Hungarian-language minority schools in Slovakia in terms of how they teach the state language: having three different approaches to minority education has led to inefficiencies in the minority schools' Slovak language programs. In conjunction with Slovakia's current economic policies towards the areas inhabited by the Hungarian minority, the negative outcomes thus created may increase migratory

pressures on graduates of minority schools when they seek a university education or employment. Their deficient language skills reduce their competitiveness and flexibility compared to linguistically better-equipped individuals. The statistical data in education, employment, and population movements that are analyzed and compared herein are freely available, and confirm this hypothesis.

Key words: Slovakia, Hungary, Minority, Education, Triadic Nexus

Problematika demografie, respektíve vývoja počtu obyvateľstva, je dôležitým faktorom, ktorý často vplyva na vývoj politiky jednotlivých aktérov v rámci trojstranného vzťahu, do ktorého vstupuje Slovensko, Maďarsko a maďarská menšina na Slovensku. Jej početnosť bola už pri vzniku samostatného Československa jednou z príčin etnickej heterogenity tohto útvaru a je ňou tak aj v prípade samostatného Slovenska. Vývoj počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku sa stal kontroverznou témou, ktorú si nieslo Slovensko ako dedičstvo československého obdobia a muselo sa s ňou vyrovnáť v období transformácie politického režimu, ktorý priniesol pre maďarskú menšinu možnosť dožadovania sa svojich menšinových práv a pre Maďarsko možnosť podpory svojej menšiny na Slovensku, ako aj možnosť aktívne zasahovať do politického vývoja svojho suseda prostredníctvom menšiny, čo vnášalo do slovensko-maďarských vzťahov napätie, ktoré sa prenášalo taktiež do vzťahu medzi majoritným slovenským a minoritným maďarským obyvateľstvom na Slovensku. Do vzájomného vzťahu sa teda z teoretického hľadiska podľa teórie Trojstranného alebo Triadického vzťahu Rogersa Brubakera dostávajú traja aktéri,¹ ktorí sa snažia v čo najširšej miere presadzovať svoje záujmy.² Slovensko ako suverénny štát so svojou samostatnou politikou voči menšinám žijúcim na jeho území reprezentujúci záujmy (z povahy demokratického zriadenia a Ústavy Slovenskej republiky) celého obyvateľstva, no najmä jeho majoritnej časti, sa dostáva do konfrontácie s maďarskou národnostnou menšinou žijúcou na jeho južnom území. Tretím aktérom je externá národná domovina tejto menšiny, teda Maďarsko, ktoré sleduje svoje záujmy najmä v otázkach ochrany svojej menšiny v zahraničí a v snahe o jej zachovanie v maximálnom možnom rozsahu s presahom na ponechanie možnosti zásahu do vnútornej politiky Slovenska prostredníctvom aktéra, ktorým je

1 Rogers BRUBAKER, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge 1996.

2 Rogers BRUBAKER, *Ethnicity without Groups*, Cambridge 2006.

práve národnostná menšina. Predkladaná štúdia má teda za cieľ objasniť problematiku trojstranného vzťahu Slovenska, Maďarska a maďarskej menšiny na Slovensku v otázkach školstva a ekonomického prístupu k oblastiam obývaným maďarskou menšinou, ktoré majú vplyv na uplatnenie sa absolventov menšinového školstva na slovenskom trhu práce. Zároveň má ambíciu poukázať na tento vzťah ako na jeden z faktorov, ktoré môžu stať za znižujúcim sa počtom príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku. Hlavný dôraz je kladený na prístup jednotlivých strán k otázke vzdelávania v slovenských menšinových školách v maďarskom jazyku a na prístup k výučbe štátneho jazyka.

Demografické hľadisko

Z historického hľadiska je možné hovoriť o znižujúcom sa trende vývoja počtu príslušníkov maďarskej menšiny na území Československa už od jeho vzniku v roku 1918, kedy tvorilo na území Slovenska podľa dostupných údajov 21,68 % obyvateľstva, čo bolo podľa sčítania z roku 1921 asi 650 597 ľudí. Vývoj počtu tohto obyvateľstva sa vo výraznej miere menil vďaka historickým okolnostiam, ktoré najvýznamnejším spôsobom ovplyvňovali spolužitie majoritného a minoritného obyvateľstva. Pre časové vymedzenie tejto práce sú dôležité najmä údaje platné pre obdobie od vzniku samostatného Slovenska a od roku 1998 dodnes, kedy dochádzalo k upokojovaniu národnostného napätia medzi Slovákmi a Maďarmi na Slovensku, a k formovaniu stavu maďarskej menšiny, ktorý je možné pozorovať dnes. Z hľadiska vymedzenia časového obdobia je pre túto štúdiu dôležitý údaj z roku 1991, z ktorého sa vychádza pri reflektovaní početného zastúpenia obyvateľstva na Slovensku počas vzniku štátu v roku 1993. Jedná sa teda o 567 296 obyvateľov maďarskej národnosti, čo tvorilo 10,76 % obyvateľstva vtedajšej slovenskej časti Československa. Jednalo sa o ucelené osídlenie južných častí Slovenska, ktoré bolo početne najvyššie v západnej časti Slovenska, najmä v okresoch Dunajská Streda, Komárno, Nové Zámky, ktoré tvorili akési kultúrne a politické centrum aj pre oblasti nachádzajúce sa na juhu stredného a východného Slovenska. Pre spresnenie historického vývoja počtu obyvateľstva na území Slovenska od roku 1910 do roku 1970 je priložená tabuľka vývoja jeho početnosti, ktorá dokladá jeho postupné znižovanie, s istými výnimkami zapríčinenými historickými okolnosťami, ktorých vysvetlenie nie je cieľom tejto štúdie.

Tabuľka 1: *Vývoj počtu obyvateľstva maďarskej menšiny na teritóriu Slovenska medzi rokmi 1910 až 1970. Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.*³

Rok	1910	1921	1930	1950	1961	1970
Počet	884 000	651 000	592 000	355 000	519 000	552 000
%	30,29	21,68	17,79	10,3	12,43	12,17

Nasledujúca tabuľka, znázorňuje vývoj počtu obyvateľstva maďarskej národnosti na území Slovenska medzi rokmi 1991 až 2011. Vo vymedzenom období prebehli na území Slovenska tri sčítania obyvateľstva, ktoré potvrdzovali znižujúce sa počty príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku. Od roku 1993 dochádza k vyhláseniu samostatnej Slovenskej republiky a začína sa formovať menšinová politika, ktorá určovala vývoj trojstranného vzťahu ako ho je možné pozorovať dnes.

Tabuľka 2: *Vývoj počtu obyvateľstva maďarskej menšiny na teritóriu Slovenska medzi rokmi 1991 až 2011. Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.*⁴

Rok	1991	2001	2011
Počet	567 000	521 000	458 000
%	10,76	9,7	8,5

Údaje o znižujúcom sa počte príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku dokladá aj štatisticky presnejšia metóda sčítania obyvateľstva podľa materinského jazyka. V roku 2001 uviedlo 572 929 obyvateľov Slovenskej republiky ako svoj materinský jazyk maďarčinu. V roku 2011 ich počet poklesol na 508 714 obyvateľov.⁵ Dlhodobý trend úbytku obyvateľstva maďarskej národnosti alebo obyvateľstva s materinským jazykom maďarským dokladá aj štúdia *Maďari na Slovensku (1989–*

3 Štatistický úrad Slovenskej republiky, Obyvateľstvo a migrácia [on-line]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/505fb3d8-d186-4ca9-9df8-6aed9aa5c82b/Pramenne_dielo_historia_1946_2014.zip?MOD=AJPERES>, cit. 25. 4. 2016.

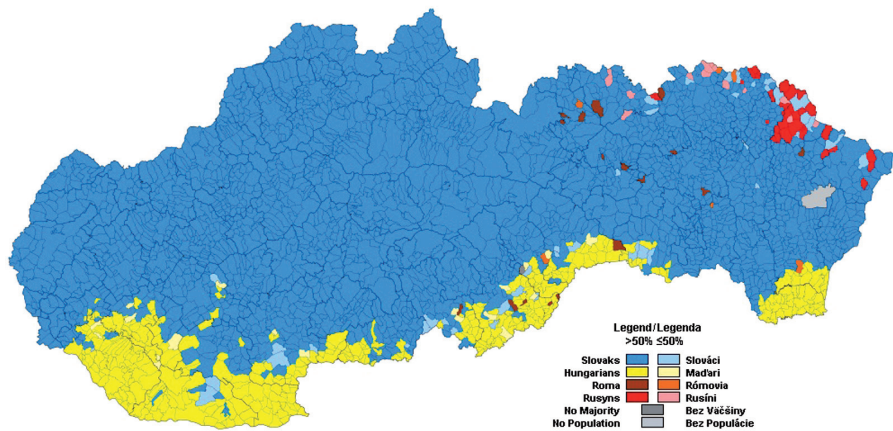
4 Štatistický úrad Slovenskej republiky, Obyvateľstvo SR podľa národnosti [on-line]. Dostupné z: <https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/1f62189f-cc70-454d-9eab-17bdf5e1dc4a/Tab_10_Obyvateľstvo_SR_podľa_národnosti_sčítanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES>, cit. 25. 4. 2016.

5 Štatistický úrad Slovenskej republiky, Obyvateľstvo a migrácia [on-line]. Dostupné z: <https://www7.statistics.sk/wps/wcm/connect/65804666-cc85-4ac6-bacd-acb0bba52ed8/Tab_11_Obyvateľstvo_SR_podľa_materinského_jazyka_SODB_2011_2001.pdf?MOD=AJPERES>, cit. 25. 4. 2016.

2004), *Súhrnná správa: Od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*, autorov Józsefa Fazekasa a Pétera Hunčíka a kolektívu.⁶

Ako bolo vyššie uvedené, maďarská menšina na Slovensku tvorí kompaktný celok obývajúci južné oblasti Slovenska bezprostredne susediace s Maďarskom, čo umožňuje bezproblémovú komunikáciu s materskou externou domovinou po stránkach kultúrnej výmeny, pohybu pracovnej sily a študentov a taktiež možností ekonomického uplatnenia v podnikaní maďarských firiem na Slovensku, čo istým spôsobom rozširuje maďarský ekonomický trh aj za hranice samotného Maďarska. Tieto faktory v súvislosti s vytvorením jednotného európskeho priestoru pre pohyb pracovnej sily, kapitálu a tovaru umožňujú jednoduchšiu migráciu obyvateľstva Slovenska maďarskej národnosti, ktorá nemusí za každých okolností nachádzať vhodné ekonomické a edukačné prostredie na južných územiach Slovenska, čomu sa bude venovať jadro tejto štúdie. Podstatou demografickej podkapitoly je poukázanie na klesajúci charakter počtu obyvateľstva maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá značným spôsobom ovplyvňuje charakter skúmaného trojstranného vzťahu.

Mapa 1: *Etnická štruktúra Slovenska podľa obcí z roku 2011. Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.*⁷

6 József FAZEKAS – Peter HUNČÍK – Kálmán PETOCZ – Štefánia KECSKEMÉTHYOVÁ – Peter KOVÁČ, *Maďari na Slovensku (1989–2004): Súhrnná správa od zmeny režimu po vstup do Európskej únie*: Šamorin 2004 [on-line]. Dostupné z: <<http://mek.oszk.hu/06000/06048/06048.pdf>>, cit. 25. 4. 2016.

7 Štatistický úrad Slovenskej republiky, Podiel obyvateľov slovenskej národnosti v okresoch SR [on-line]. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/4113ba05-3d82-4e15-8d3e-14553a2be46c/NARODNOST_2014.pdf?MOD=AJPERES>, cit. 25. 4. 2016.

SúčasnÉ trendy v migrácii

Pre pochopenie znižujúceho sa počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku je nutné pochopiť migračné trendy, ktoré majoritné obyvateľstvo a maďarská minorita zdieľajú. Dôraz je kladený na migráciu za vzdelaním a za prácou.

Pre Slovensko je od jeho vzniku a výraznejšie od jeho vstupu do Európskej únie (ďalej ako EÚ) charakteristická silná migrácia za prácou a vzdelaním do zahraničia. Zo štatistického hľadiska je veľmi komplikované vyzistiť reálny počet ľudí dlhodobo žijúcich mimo územia Slovenskej republiky a tento podiel je približný, založený na migračných štatistikách slovenských, maďarských a európskych. Problémom je hlavne evidencia reálneho miesta pobytu, ktorý je umožnený vďaka voľnému pohybu obyvateľstva, aj napriek jeho zákonom stanovenej ohlasovacej povinnosti. Podľa odhadov založených na štatistických podkladoch, opúšťalo Slovensko v období medzi rokmi 2000–2009 zhruba 15 000 obyvateľov ročne.⁸ Podľa *Správy o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2014 Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky*, ktorá je predkladaná každoročne vláde, pracovalo v zahraničí 134 000 osôb.⁹ Maďarsko patrí do prvej pätky krajín v prípade pracovnej migrácie, a na druhé miesto v prípade vzdelania, kam migračný tok smeruje. Podľa štatistik maďarského štatistického úradu (Központi Statisztikai Hivatal) žilo na území Maďarska v roku 2001 celkom 4 213 občanov Slovenskej republiky. V roku 2011 sa jedná o nárast na úroveň 8 246 občanov Slovenska¹⁰. Podľa *Analýzy pracovnej migrácie občanov SR do Maďarskej republiky* z roku 2007, v prípade pracovnej migrácie uvádzajú maďarské zdroje odhady pracujúcich zo Slovenska na úrovni do 30 000 ľudí, počet denne dochádzajúcich by nemal presiahnuť úroveň 13 000 ľudí.¹¹ Tento stav je však zachytený na vrchole popularity práce v Maďarsku a vychádza z predkrízových údajov. Zníženie atraktivity maďarského trhu práce bolo spôsobené silným pôsobením krízy po roku 2008 na maďarskú eko-

8 Boris DIVINSKÝ, *Migrácia zo Slovenskej republiky od roku 2004: vybrané črty, existujúce výzvy, návrhy riešení*, s. 4 [on-line]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/266527580_Migracia_za_Slovenskej_republiky_od_roku_2004_vybrane_crty_existujuce_vyzvy_navrhy_rieseni>, cit. 25. 4. 2016.

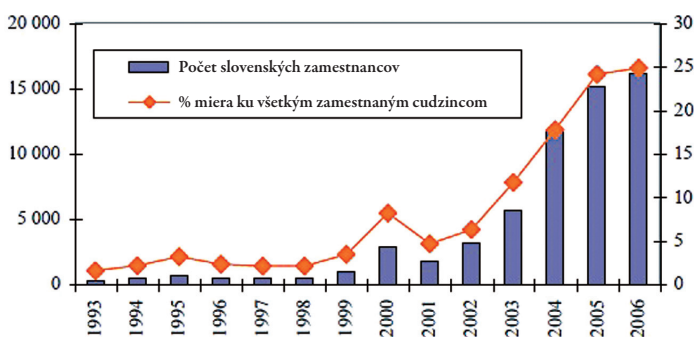
9 *Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2014* [on-line]. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/ministerstvo/analyticke-centrum/sprava_o_sociálnej_situácii_obyvatelstva_za_rok_2014.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

10 Tables (STADAT) – Themes [on-line]. Dostupné z: <<https://www.ksh.hu/engstatat?lang=en>>, cit. 25. 4. 2016.

11 *Analýza pracovnej migrácie občanov SR do Maďarskej republiky* [on-line]. Dostupné z <http://www.humannageografia.sk/clanky/Analiza_pracovnej_migracie.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

nomiku, čoho dôsledkom bola ekonomická recesia, zvyšovanie nezamestnanosti a oslabenie maďarskej meny voči euru, čo sa prejavilo na znižovaní najmä cezhraničnej dochádzky za prácou z oblastí bezprostredne hraničiacich s Maďarskom. K najvyššiemu nárastu zamestnanosti občanov Slovenska v Maďarsku od roku 1993 do roku 2006 dochádzalo po vstupe oboch krajín do EÚ.

Graf 1: Vývoj počtu občanov Slovenskej republiky legálne zamestnaných v Maďarsku podľa maďarského úradu práce (Nemzeti foglalkoztatási szolgálat) od roku 1993 do roku 2006.¹²

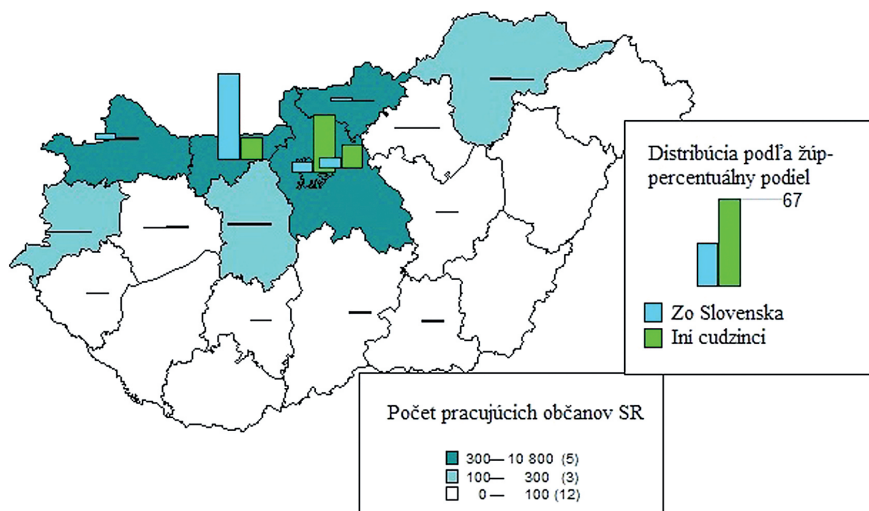
Pre geografický charakter migrácie občanov Slovenskej republiky do Maďarska je zjavná najmä preferencia prihraničných oblastí a najmä Budapešti, ako ekonomického centra krajiny s najširšími ponukami uplatnenia sa na pracovnom trhu.

Podobná analýza v období posledných dvoch rokov na Slovensku alebo v Maďarsku nevznikla. O počte pracujúcich Slovákov v Maďarsku neinformuje ani posledná dostupná ročenka maďarského štatistického úradu (Központi Statisztikai Hivatal) alebo maďarského úradu práce (Nemzeti foglalkoztatási szolgálat)¹³ z roku 2013. Sčítanie obyvateľstva v Maďarsku z roku 2011 uvádza počet pracujúcich slovenskej národnosti, ktorá nerozoznáva občanov podľa občianstva. Tento ukazovateľ je preto pre vymedzenú problematiku bezpredmetný. Táto štúdia teda bude vychádzať zo starších dostupných údajov so zahrnutým predpokladom poklesu pracujúcich občanov Slovenskej republiky v Maďarsku o nešpecifikovaný počet.

12 Slovakian/Hungarian crossborder region on the two sides of the Danube, s. 24 [on-line]. Dostupné z: <http://en.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=en_eures_slovakian_hungarian>, cit. 25. 4. 2016.

13 Year Book National Employment Service 2012–2013 [on-line]. Dostupné z: <http://en.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=labour_market_yearbook_2012_2013>, cit. 25. 4. 2016.

Mapa 2: Koncentrácia legálne pracujúcich občanov Slovenskej republiky na území Maďarska v roku 2005 podľa maďarského úradu práce (Nemzeti foglalkoztatási szolgálat.)¹⁴

V prípade školstva je možné pozorovať migračné trendy u záujemcov o vysokoškolské štúdium. Maďarsko figuruje na druhom mieste (hneď po Českej republike) v počtosti zastúpenia študentov s občianstvom Slovenskej republiky. Počet študentov zo Slovenska je podľa Inštitútu UNESCO (Organizácia Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru) pre štatistiku 2 436,¹⁵ a jedná sa najmä o študentov ovládajúcich maďarský jazyk, teda členov maďarskej menšiny na Slovensku. Menšiu časť z týchto študentov tvoria etnickí Slováci, ktorí študujú vysokoškolské programy najmä v anglickom jazyku.

História maďarského menšinového školstva na Slovensku

S transformáciou politického systému na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia došlo aj k nevyhnutnosti reformovať školstvo, systém jeho fungovania, obsahovú formu

14 Koncentrácia legálne pracujúcich občanov Slovenskej republiky na území Maďarska, s. 26 [on-line]. Dostupné z: <http://en.munka.hu/resource.aspx?ResourceID=en_eures_slovakian_hungarian>, cit. 25. 4. 2016.

15 Global Flow of Tertiary-Level Students [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx>>, cit. 25. 4. 2016.

a metódy, ktoré používalo. Je nutné podotknúť, že už pred rokom 1989 bola vo vtedajšom Československu pomerne rozvinutá sieť maďarského menšinového školstva. V roku 1988 bolo na území Slovenska 345 materských, 243 základných škôl a 10 gymnázií s vyučovacím jazykom maďarským. Tento počet sa postupne menil, pričom klesal počet materských škôl (rovnaký trend aj v školstve s vyučovacím jazykom slovenským), zapríčinený nízkou pôrodnosťou, zvyšoval sa však počet základných a stredných škôl. V roku 1998 sa jednalo o 276 materských, 273 základných, 13 stredných odborných škôl a 14 gymnázií. Výučbu pedagogického zboru pre menšinové školstvo zabezpečovali katedry slovenských vysokých škôl s vyučovacím jazykom maďarským až do vzniku samostatnej menšinovej univerzity v Komárne. Po vzniku Slovenska v roku 1993 v školstve rezonovali najmä otázky zavedenia alternatívneho školstva (snaha o výučbu niektorých predmetov v slovenskom jazyku) a problematika vydávania dvojazyčných vysvedčení. Tieto otázky boli do značnej miery internacionalizované a do ich riešenia významným spôsobom zasahovalo ako Maďarsko, tak medzinárodné inštitúcie.

Po roku 1998 a zmene zahraničnopolitického smerovania Slovenska sa prejavilo členstvo maďarskej menšinovej Strany maďarskej komunity (do septembra 2012 Strana maďarskej koalície, ďalej ako SMK), vo vláde aj vo vzťahu k menšinovému školstvu. Vydávanie dvojazyčných vysvedčení bolo plne obnovené novelou školského zákona, snahy o podporu výučby slovenského jazyka prostredníctvom takzvaného alternatívneho školstva boli pozastavené z dôvodu obáv o zvyšujúci sa podiel asimilačných tlakov. Prechod kompetencii pri zriaďovaní a prevádzke škôl prešli po roku 2001 z ministerstva školstva na jednotlivé kraje a obce s čím je spojený prechod viacerých kompetencii na novovzniknuté VÚC (Vyššie územné celky). Prechod kompetencii na obce a decentralizácia štátnej správy boli zahrnuté v Zákone o štátnej správe v školstve a školskej samospráve z roku 2003.¹⁶ V roku 2004 bol splnený cieľ menšinovej politickej reprezentácie a bola zriadená Univerzita Jánosa Selyeho v Komárne (Selye János Egyetem) s vyučovacím jazykom maďarským a taktiež došlo k vzniku fakulty Stredoeurópskych štúdií na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, kde boli akreditované študijné programy v maďarskom jazyku týkajúce sa vzdelávania v oblastiach ako pedagogika, filológia, história a ďalšie.¹⁷ Počas koalíciej vlády strán SMER, SNS (Slovenská národná strana) a HZDS

16 Zákon 596/2003 Zbierky zákonov, Národnej rady Slovenskej republiky o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov [on-line]. Dostupné z: <<http://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-596>>, cit. 25. 4. 2016.

17 Akreditované študijné programy[on-line]. Dostupné z: <<https://www.fss.ukf.sk/sk/akreditovane-studijne-programy>>, cit. 25.4.2016.

(Hnutie za demokratické Slovensko) medzi rokmi 2006 až 2010 dochádza k snahe o zmenu metodiky výučby v slovenskom školstve. Je badať snahu o skvalitnenie výučby slovenského jazyka na menšinových školách, ktorá bola predkladaná nešťastným spôsobom v podobe balíčka v rámci navrhovanej reformy školského zákona. Toto sa stretlo s odporom zo strany maďarskej menšinovej reprezentácie, ktorej cieľom bola čo najvyššia miera samostatnosti menšinového školstva s minimálnymi možnosťami zásahu zo strany ministerstva. Ako pozitívum je možné vnímať stúpajúci trend absolventov slovenských vysokých škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ktorý bol zapríčinený najmä založením univerzity v Komárne a otvorením fakulty s vyučovacím jazykom maďarským v Nitre. Toto je možné označiť za najvýznamnejší faktor, ktorý napomohol znížiť emigráciu v prípade študentov vysokých škôl maďarskej národnosti.

V súčasnosti (v druhej polovici roka 2016) prebieha vzdelávanie v rámci menšinového školstva v maďarskom jazyku na 262 materských školách, 216 základných školách s vyučovacím jazykom maďarským a 28 školách s jazykom slovensko-maďarským, na 19 gymnáziách a 11 stredných odborných školách s jazykom maďarským a 7 gymnáziách a 32 stredných odborných školách s vyučovacím jazykom slovensko-maďarským.¹⁸ Ako bolo vyššie uvedené, výučbu v maďarskom jazyku v rámci vysokého školstva zabezpečuje samostatná Univerzita Jánoša Selyeho v Komárne s vyučovacím jazykom maďarským, ďalej fakulta Stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a katedry s vyučovacím jazykom maďarským na Univerzite Komenského v Bratislave a Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Maďarská menšina na Slovensku je teda jedinou menšinou, ktorá disponuje vlastnou úrovňou menšinového školstva zahrňujúceho výučbu vo všetkých stupňoch vzdelávania.

Vplyv jednotlivých strán na súčasný stav maďarského menšinového školstva

Súčasnú legislatívnu úpravu, ktorá definuje fungovanie celého systému školstva na Slovensku a teda aj menšinového školstva tvorí ako základ ústavný zákon Ústavný zákon č. 460/1992 Zb., ktorý zaručuje národnostným menšinám právo na vzdelanie vo vlastnom jazyku, ďalej 596/2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve, ktorý upravuje podmienky zriaďovania a prevádzky zariadení školského ty-

18 Štatistická ročenka (publikácia) [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/statistiky/statisticka-rocenka>>, cit. 25. 4. 2016.

pu a celý systém značne decentralizuje. Ďalej sa jedná o takzvaný školský zákon, teda zákon 245/2008 o výchove a vzdelávaní, ktorý upravuje samotné fungovanie škôl a upravuje metódy výučby. Vo vzťahu k národnostným menšinám definuje právo na vzdelávanie v triedach a školách s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny, podmienky používania menšinového jazyka, ďalej právo používať učebné materiály v jazyku národnostnej menšiny. Stanovuje taktiež rovnosť vzdelania dosiahnutého na slovenských školách v akomkoľvek jazyku a upravuje povinnosť vyučovania štátneho, teda slovenského jazyka a literatúry v rozsahu, ktorý umožňuje jeho plné osvojenie ako v písomnom tak ústnom prejave. Po rozsiahлом spore o používanie učebníc (Ministerstvo školstva SR nedodalo potrebné učebné materiály), kedy boli nútení učitelia v menšinových školách používať alternatívne materiály, vznikol spor o možnostiach používať takéto materiály, ktoré neboli schválené ministerstvom. Ministerstvo rozhodlo o nutnosti použitia iba ním schválených učebných materiálov, čo vytvorilo tlak na ich urýchlenú distribúciu. Spor mal hlavne ideologický podtón, kedy ministerstvo pod správou nominanta SNS Jána Mikolaja chcelo zabezpečiť aby sa interpretácia predmetov týkajúcich sa hlavne histórie, geografie a literatúry zhodovala s oficiálnym slovenským výkladom. Súčasne sa rozohorel spor o používanie dvojazyčných geografických názvov, ktorý taktiež upravil školský zákon tak, že sú uvádzané najprv v jazyku národnostnej menšiny, potom v jazyku štátnom.

Zaznamenávanie pedagogickej dokumentácie a výstupné doklady o dosiahnutom vzdelaní je umožnené viesť a vydávať dvojazyčne. Školský zákon ďalej upravuje taktiež detaily týkajúce sa výkonu prijímacích skúšok, upravuje možnosti dvojazyčného označenia názvu menšinových škôl a ich geografického označenia.¹⁹ V rámci ministerstva školstva spadá agenda národnostného školstva pod Radu ministra pre národnostné školstvo, ktorej postavením je „byť poradným orgánom ministra školstva pre oblasť výchovy a vzdelávania príslušníkov národnostných menšín a implementáciu Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov“²⁰ a jej úlohou je „diskusia o súčasnom stave a o zásadných zámeroch a zmenách výchovy a vzdelávania detí a žiakov patriacich k národnostným menšinám v školách

19 Zákon 245/2008 Z.z. Národnej rady Slovenskej republiky o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov[on-line]. Dostupné z: <http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/z245_2008.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

20 Rada ministra pre národnostné školstvo[on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/rada-ministra-pre-narodnostne-skolstvo/>>, cit. 25.4.2016.

s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny a s vyučovaním jazyka národnostnej menšiny v Slovenskej republike“.²¹

Školský zákon má platnosť pre celý systém slovenského, teda aj menšinového školstva. Menšinové školstvo je teda súčasťou celkového systému slovenského školstva a zákon, ktorý by definoval zvláštne postavenie školstva menšinového na Slovensku dodnes nevznikol. Návrhy kultúrnej a jazykovej autonómie, ktorá predpokladala vznik samostatného menšinového školstva boli súčasťou programov politických strán reprezentujúcich záujmy maďarskej menšiny. Tieto záujmy sa však napriek členstvu strany MOST-HÍD vo vláde od roku 2010 do roku 2012 presadiť nepodarilo aj napriek novele školského zákona, ktorá počas tejto vlády zaviedla povinnú výučbu anglického jazyka ako jazyka cudzieho. Ministerstvo školstva SR si tak necháva v rukách priame nástroje pre určovanie obsahu a formy výučby v menšinovom školstve. Zaujímavosťou pri tvorbe a prijímaní školského zákona počas vlády koalície SMER, SNS a HZDS sa stal akcent na dostatočné osvojenie si slovenského jazyka, ktorý bol zahrnutý do vyššie uvedeného školského zákona. Podľa deklarovaného zámeru ministerstva bola hlavným cieľom tohto zákona zmena metodiky a obsahu výučby tak, aby si žiaci menšinového školstva po absolvovaní základných a stredných škôl dokázali osvojiť slovenský jazyk na takej úrovni, ktorá by im umožnila uplatniť sa na trhu práce aj mimo oblastí obývaných výlučne menšinovým obyvateľstvom. Táto iniciatíva sa stretla s nepochopením zo strany časti politickej reprezentácie maďarskej menšiny (hlavne strany SMK), a predstaviteľov externej národnej domoviny, teda Maďarska, kde nastali snahy o internacionalizáciu danej témy. Akcent na výučbu slovenského jazyka obsiahnutý v školskom zákone bol z daných strán považovaný za snahu o zvýšenie asimilačných tlakov a znevýhodnenie pozície maďarského jazyka v menšinovom školstve. Problém nastal hlavne so zvýšeným počtom hodín výučby slovenského a znížením počtu hodín výučby maďarského jazyka.

Tu sa dostávame k problematike dostatočnej úrovne znalosti slovenského jazyka u žiakov a absolventov menšinového školstva na Slovensku s vyučovacím jazykom maďarským. Neefektívnosť výučby slovenského jazyka v menšinovom školstve a jeho následná nedostatočná znalosť u obyvateľstva maďarskej národnosti na Slovensku je dlhodobý problémom, ktorý vplýva na ich možnosti uplatnenia sa na slovenskom pracovnom trhu v súvislosti s ekonomickým prístupom slovenských vlád k národnostne zmiešaným regiónom, a taktiež limituje možnosti absolventov

21 Štatút Rady ministra pre národnostné školstvo[on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/data/att/4767.pdf>>, cit. 25.4.2016.

stredných škôl a gymnázií pri výbere adekvátneho a želaného programu na vysokých školách na Slovensku, čoho dôsledkom je zvýšená miera migrácie za prácou a za štúdiom, čo bude dôkladnejšie rozobraté a dôkazne podložené v nasledujúcich podkapitolách. K tejto problematike sa stavajú jednotlivé strany trojstranného vzťahu rôzne. V prípade politickej reprezentácie maďarskej menšiny sú badateľné dokonca dva rôzne názorové prúdy prístupujúce k otázke výučby slovenského jazyka ideologicky a pragmaticky.

Za ideologický je možné označiť prístup SMK, ktoré sa k školskému zákonu postavilo odmietavo a považovalo iniciatívu ministerstva obsiahnutú v školskom zákone za snahu o zvýšenie asimilačného tlaku na národnostne zmiešaných územiach a zámerom tejto strany sa stala snaha o zachovanie status quo ante, teda výučby jazykov tak ako ich definovala predchádzajúca právna úprava. Z postoja strany SMK je teda zrejmé, že problematiku nedostatočnej znalosti štátneho jazyka po absolvovaní menšinového školstva na Slovensku nepovažuje za vážnu a jej zámerom je snaha o zachovanie čo najvyššieho počtu menšinových škôl s čo najširšími možnosťami výučby maďarského jazyka, čo dokladá vo volebnom programe publikovanom pred konaním nasledujúcich volieb po prijatí školského zákona, konaných v roku 2012, kde „Strana maďarskej koalície trvá na tom, aby Slovensko konať v oblasti školstva aj v zmysle medzinárodných dohovorov a príslušných zmlúv, a aby každá vláda považovala práva národnostných menšín za prirodzené a potrebné, tak v oblasti zachovania ich historických tradícií a jazyka, zachovania ich materiálnej a duchovnej kultúry, ako aj v oblasti ich rozvoja“ a ďalej „obhajuje dôležitosť vzdelávania sa v materinskom jazyku, a to od materskej školy až po univerzitu, a vykoná všetko pre zachovanie existujúcich škôl a vzdelávacích inštitúcií a bude sa zasadzovať o to, aby v každej obci bola zachovaná materská škola a základná škola minimálne s ročníkmi 1.–4.“²²

SMK teda problematiku nedostatočnej znalosti štátneho jazyka vo svojom programe nezohľadňuje, akcent je položený najmä na potrebu výučby menšinového jazyka. Toto dokladá aj volebný program strany, ktorý zverejnili pred parlamentnými voľbami v roku 2016. V programe je prioritou kladená na „záruku zachovania komunity, ktorou je, aby ani jedno dieťa sa nemuselo učiť v inom jazyku, než v ktorom komunikuje v kruhu rodiny a priateľov.“²³ O potrebe osvojenia si slovenského

22 Volebný program SMK-MKP k marcovým voľbám 2012[on-line]. Dostupné z: <<http://www.slovenska-politika.sk/products/dd1/>>, cit. 25. 4. 2016.

23 Spoločná vôľa. Volebný program strany maďarskej komunity 2016 [on-line]. Dostupné z: <<https://drive.google.com/file/d/0B-uFWu08PUj0bUI2NDFjSHI4cUk/view?pref=2&pli=1>>, cit. 25. 4. 2016.

jazyka sa zmieňuje program iba okrajovo, akcent je kladený na správnu metodiku výučby cudzích jazykov, nadobudnutie potrebných odborných schopností a kvalifikácie v sústave škôl s vyučovacím jazykom maďarským, ktoré by mali byť plne rovnoprávne so školami slovenskými a potrebu zachovania menšinových škôl v čo najväčšom počte s čím súvisí rušenie škôl s nízkym počtom žiakov a stanovené kvóty pre ich zachovanie v rámci školského zákona. Tu sa SMK zasadzuje o vyššiu mieru decentralizácie školského systému a voľnejšie podmienky pre zriaďovateľov škôl, teda obce a samosprávy bez stanovených kvót počtu žiakov na školu. Ďalej sa zasaďuje, podobne ako aj MOST-HÍD, o liberalizáciu trhu s učebnicami, teda o možnosť aby sa každá škola rozhodla aké učebnice a s akým obsahom bude používať, bez potrebného súhlasu ministerstva školstva. Toto by otvorilo priestor pre zmenu obsahovej formy výučby a osnov v menšinovom školstve a taktiež umožnilo odklon od oficiálneho stanovenej obsahovej formy pri predmetoch, ktoré nie sú exaktne a umožňujú rôzne formy interpretácie. Spor o učebnice bol vedený najmä v prípade učebníc dejepisu, literatúry, geografie (vlastivedy) a slovenského jazyka, keďže úprava školského zákona umožňuje iba použitie učebníc schválených Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky.²⁴

Naopak strana MOST-HÍD pristupuje k skúmanej problematike pragmaticky. Strana sa svojim postojom ohradila voči záujmom SNS o ochranu a rozvoj slovenského jazyka a jeho presadzovaniu na národnostne zmiešaných územiach, no nepovažovala tento zámer za nutne asimilačný. Už vo svojom programe pred nasledujúcimi parlamentnými voľbami v roku 2012 po prijatí školského zákona sa strana MOST-HÍD nezasadzuje o zmenu metodiky výučby slovenského jazyka, tak ako tomu bolo v prípade SMK. MOST-HÍD si podľa zverejneného programu dobre uvedomuje potrebu osvojenia si slovenského jazyka ako jazyka štátneho, ktorý je nevyhnutné ovládať na konverzačnej úrovni, čo napomáha flexibilitu občanov maďarskej národnosti pri hľadaní si práce, ktorej podmienkou získania je práve znalosť slovenského jazyka. Ide o práce najmä v štátnej správe a o novovzniknuté pracovné miesta, ktoré vznikli pod vplyvom zahraničných investorov nerozlišujúcich etnický charakter miesta, v ktorom sa rozhodli investovať. Títo poväčšine vyžadujú znalosť štátneho a na vyšších pozíciách znalosť cudzieho jazyka pre komunikáciu s vyšším manažmentom. Otázka znalosti menšinového jazyka sa stáva druhoradou. Vo svojom volebnom programe z roku 2012 sa teda MOST-HÍD okrem „čo najširších

24 Zákon 245/2008 Zbierky zákonov Národnej rady Slovenskej republiky o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov[on-line]. Dostupné z: <http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKvs/z245_2008.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

možností vzdelávania národnostných menšín v materinskom jazyku na všetkých stupňoch výchovno-vzdelávacieho systému“, zasadzuje o „metodické usmerňovanie vyučovania slovenského jazyka na národnostných školách, aby sa dosiahla dostatočná konverzačná zručnosť príslušníkov národnostných menšín v štátnom jazyku.“²⁵ Pred parlamentnými voľbami v roku 2016 prišiel MOST-HÍD so svojou Občianskou víziou 2016, kde sa zasadzuje podobne ako SMK o liberalizáciu trhu s učebnicami, apeluje na vytvorenie decentralizovanejšieho systému zriaďovania a prevádzky škôl, aby boli najmä menšinové základné školy dostupné aj v obciach s nízkym počtom obyvateľstva. Oproti SMK je však vysoká priorita kladená na nutnosť osvojenia si slovenského jazyka, popri jazyku materinskom, ktorý umožní bezproblémové uplatnenie na trhu práce na Slovensku, čo je predpokladom pre zachovanie maďarskej menšiny na Slovensku v čo najširšom rozsahu. MOST-HÍD vo svojom volebnom programe považuje za „najväčší nedostatok škôl s vyučovacím jazykom maďarským oproti konkurentom bezpochyby úroveň vyučovania slovenského jazyka. Práve preto iniciujeme jeho vyučovanie ako druhého jazyka („cudzieho jazyka“) na našich školách aj s vypracovaním prislúchajúcej metodiky. Maďarské školy sa len vtedy môžu stať konkurencieschopnými voči školám s vyučovacím jazykom slovenským, ak rodičia budú mať istotu, že ich deti si okrem dôkladného osvojenia maďarského jazyka a kultúry osvoja aj slovenský jazyk na takej úrovni, že sa budú vedieť uplatniť.“²⁶

MOST-HÍD zdieľa s SMK znepokojenie zo znižujúceho sa počtu príslušníkov maďarskej menšiny. Rozdiel k prístupu týchto dvoch strán je však markantný. Obe strany považujú vzdelanie v maďarských menšinových školách za podstatné pri utváraní a formovaní národnej a kultúrnej identity. SMK však nekladie potrebný dôraz na výučbu slovenského jazyka a rozširovanie jeho výučby pokladá za zvyšovanie asimilačných tlakov. Naopak MOST-HÍD si dobre uvedomuje potrebu kvalitnej výučby slovenského jazyka na maďarských menšinových školách, ktorá by zabezpečila jeho osvojenie si ako cudzieho ale štátneho jazyka, ktorý napomáha flexibilitu absolventov menšinového školstva pri uplatnení sa na slovenskom trhu práce, čoho druhotným dôsledkom je znižujúci sa tlak na migráciu obyvateľstva za prácou prípadne za vzdelaním do externej národnej domoviny, teda Maďarska, alebo tretích štátov. V prípade strany MOST-HÍD je dôraz kladený práve na kvalitu

25 Volebný program MOST-HÍD k marcovým voľbám 2012 [on-line]. Dostupné z: <<http://www.slovenska-politika.sk/products/most/>>, cit. 25. 4. 2016.

26 Občianska vízia 2016 [on-line]. Dostupné z: <http://obcianskavizia.sk/sites/default/files/obcianska_vizia.pdf (časť 4. Školstvo, odsek 4B.)>, cit. 25. 4. 2016.

a metodiku výučby slovenského jazyka. Podľa školského zákona a prístupu ministerstva školstva k výučbe slovenského jazyka v menšinových školách sa predpokladá u žiakov nastupujúcich do prvých ročníkov základných škôl aspoň elementárna znalosť štátneho jazyka, čomu sú prispôsobené aj učebné osnovy a materiály. Tento predpoklad však nezodpovedá situácii na Slovensku, kedy hlavne v obciach obývaných väčšinovo maďarským obyvateľstvom deti do dovŕšenia veku školskej dochádzky vôbec nemusia prísť do styku so slovenským jazykom. Problémom sa tak stáva metodika výučby slovenského jazyka v menšinovom školstve a samotný obsah učebníc slovenského jazyka, ktorý sa miesto objasňovania základov jazyka pre absolútnych začiatočníkov, ako je tomu pri učebných materiáloch používaných pri výučbe anglického alebo nemeckého jazyka, sústreďuje na memorovanie básničiek obsahujúcich pomerne náročné slovné zvraty a základy konverzácie, no nadobúdanie praktických schopností pri osvojovaní si slovenského jazyka nie je prioritou. Toto môže mať u detí, ktoré prišli po prvý raz do styku so slovenčinou na menšinovej základnej škole značne negatívne dôsledky, ktoré ústia v súčinnosti s ďalšími faktormi k nedostatočným základom slovenského jazyka.²⁷ Špecificky sa tento problém týka najmä maďarskej a rómskej menšiny, hlavne z dôvodu vysokej jazykovej odlišnosti.

Základným problémom je teda pohľad ministerstva školstva, v tomto prípade ako reprezentanta štátu, ktorý vo svojom návrhu koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín²⁸ nezohľadňuje možnosť existencie časti populácie, ktorá v čase zápisu do prvého ročníka základnej školy nutne nemusela prísť do styku so štátnym jazykom. V tomto prípade nie sú učebné osnovy a metodika výučby slovenského jazyka prispôsobené jeho výučbe ako cudzieho jazyka, čo môže mať za následok nedostatočné základy pre rozširovanie jeho znalostí vo vyšších ročníkoch základných a stredných škôl. V súčinnosti s postojom časti politickej reprezentácie maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá považuje rozširovanie výučby slovenčiny na menšinových školách za asimilačné tlaky dochádza k znižovaniu priority jej výučby. Toto platí aj pre strany národnostne presvedčených pedagógov a obce, kde na úrovni zriaďovateľa školy menšinová reprezentácia dominuje. Zo strany žiakov môže dochádzať k zníženiu motivácie pri učení sa slovenského jazyka, najmä z dôvodu jeho vysokej náročnosti spôsobenej aplikáciou neefektívnych metód výučby stano-

27 Prečo sa maďarské deti nedokážu naučiť slovenčinu? [on-line]. Dostupné z: <<http://madari.sk/magazin/skola/preco-sa-madarske-deti-nedokazu-naucit-slovencinu>>, cit. 25. 4. 2016.

28 Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín [on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/data/att/948.pdf>>, 25. 4. 2016.

vených ministerstvom školstva. Úroveň znalosti slovenského jazyka u absolventov maďarského menšinového školstva je preto ovplyvnená najmä neefektívnymi metódami a obsahom výučby slovenského jazyka na základných a stredných školách a nepochopením významu znalosti štátneho jazyka u časti menšinovej politickej reprezentácie pre absolventov menšinového školstva pri uplatňovaní sa na trhu práce alebo výbere vysokej školy.

Z hľadiska externej národnej domoviny je najdôležitejším bodom v charakteristike prístupu k menšinám za hranicami Maďarska zákon o zahraničných Maďaroch alebo krajanský zákon, prijatý v roku 2001,²⁹ ktorý umožňuje poskytovať priamo finančné dotácie rodinám, ktoré sa rozhodnú pre vzdelanie svojich detí v menšinových školách s vyučovacím jazykom maďarským. Taktiež umožňuje udelenie štipendií pre študentov, ktorí sa rozhodnú pre svoje štúdium v Maďarsku. Zo súčasnej politiky vlády strany FIDESZ (Maďarský občiansky zväz, maďarsky Fidesz–Magyar Polgári Szövetség) je zrejma snaha o podporu menšinového školstva prostredníctvom finančných dotácií nie len rodinám, ale aj pedagógom a priamo školám, podpora maďarských kultúrnych ustanovizní v zahraničí, ktoré spolu majú tvoriť základný výchovný rámec pre tvorbu, formovanie a zachovanie maďarskej identity u detí a mládeže maďarskej národnosti na Slovensku prostredníctvom výučby v materinskom jazyku a vytvorenia vzťahu k maďarskej kultúre. Prístup Maďarska ako externej národnej domoviny, podobne ako strany SMK teda dáva dôraz na čo najširšie možnosti výučby v maďarskom jazyku vo všetkých stupňoch a typoch školských zariadení. Otázku znalosti alebo osvojenia si slovenského jazyka, ako jazyka štátneho, prístup externej domoviny nerieši a považuje zvyšovanie počtu hodín slovenčiny za vzrast asimilačných tlakov. Svojou priamou finančnou podporou Maďarsko podporuje zvyšovanie kvality menšinového školstva a motivuje rodičov k zápisu svojich detí do školy s vyučovacím jazykom maďarským. Dôležitosť je kladená na formovanie národnej identity, flexibilita pri uplatňovaní sa na trhu práce spojená s bilingvizmom nie je prioritou. Otázka vysokého školstva je riešená najmä štipendijnými programami na maďarských univerzitách a vysokých školách a taktiež podporou vysokého školstva v maďarskom jazyku na Slovensku. V otázke zamestnania sa dochádza k ekonomickej podpore maďarských firiem pôsobiacich na slovenskom trhu, prípadne slovenských firiem v rukách maďarskej menšiny³⁰

29 Krajanský zákon – korálek na šňúrce slovensko-maďarských vzťahů[on-line]. Dostupné z: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/krajansky-zakon-sr>>, cit. 25. 4. 2016.

30 A kormány 750 millió forinttal támogatja a külhoni fiatal magyar vállalkozók éve programot [on-line]. Dostupné z: <<http://www.hirado.hu/2016/01/30/a-kormany-750-millio-forinttal-tamogatja-a-kuhloni-fiatal-magyar-vallalkozok-eve-programot/>>, cit. 25. 4. 2016.

a taktiež k uľahčeniu podmienok pri získavaní práce v Maďarsku prostredníctvom uľahčeného prístupu k sociálnemu a zdravotnému poisteniu.

Najvýznamnejšie problémy školstva na Slovensku

Keďže slovenský školský systém nerozoznáva menšinové školstvo ako samostatné, je vo vzťahu k štátu, teda v otázke zriadenia, prevádzky a financovania v rovnakej pozícii ako školstvo majoritné. Tu treba zohľadňovať problematiku školstva na Slovensku ako celku, pretože táto sa okamžite premieta do situácie menšinového školstva. Najvýznamnejšími faktormi, ktoré determinujú úroveň školstva sú:³¹

Podľa štúdie OECD (Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj) PISA z roku 2013, ktorá skúma situáciu v školstve v členských krajinách tejto organizácie sa úroveň vedomostí žiakov slovenských škôl pohybuje na najnižších priečkach. Táto štúdia skúma úroveň vedomostí v rôznych oblastiach. Pre skúmanú problematiku bola vybraná oblasť čitateľských zručností,³² teda porozumenia písanému textu, ktorý je dôležitý pri jazykovej vybavenosti žiakov a ich ďalších možností pri osvojovaní si cudzieho, teda štátneho jazyka. Z pomedzi 34. krajín OECD sa slovenskí žiaci základných škôl umiestnili na 32. mieste.³³

Výdavky zo štátneho rozpočtu na školstvo sú podľa údajov OECD najnižšie zo všetkých členských štátov v percentuálnom vyjadrení k hrubému domácomu produktu (HDP).³⁴ Poddimezovanie financovania školstva sa výrazne podpísalo na jeho znižujúcej sa kvalite a má priamy dopad na klesajúci trend úrovne vedomostí žiakov a absolventov slovenského základného a stredného školstva. Dôležitým faktorom je aj zaostávanie vo vybavenosti škôl za priemerom OECD a EÚ. Učitelia základných ale najmä stredných odborných škôl a gymnázií sa sťažujú na nedostatočnú vybavenosť škôl, ide najmä o špecializované učebne, laboratóriá, dielne a ďalšie vybavenie, ktoré je nenahraditeľné pri aplikácii moderných vzdelávacích metód.

31 A DOSTĚ! Alarmujúce fakty o vzdelávaní na Slovensku [on-line]. Dostupné z: <<http://kampanadost.sk/wp-content/uploads/2015/12/01-KAMPAN-A-DOST-ALARMY.pdf>>, cit. 25. 4. 2016.

32 Pisa 2015 Draft Reading Literacy Framework [on-line]. Dostupné z: <<http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/Draft%20PISA%202015%20Reading%20Framework%20.pdf>>, cit. 25. 4. 2016.

33 PISA 2012: výsledky Slovenska v kocke [on-line]. Dostupné z: <<http://www.minedu.sk/data/att/6077.pdf>>, cit. 25. 4. 2016.

34 Public spending on education [on-line]. Dostupné z: <<https://data.oecd.org/eduresource/public-spending-on-education.htm#indicator-chart>>, cit. 25. 4. 2016.

Priemerný plat v základnom školstve sa pohybuje okolo úrovne 670 €, pri strednom školstve je to okolo 700 €. ³⁵ Z pomedzi krajín OECD sú problematické najmä rozdiely v platoch oproti iným zamestnaniam po absolvovaní vysokoškolského vzdelania. Rozdiel osciluje okolo 55 %, ³⁶ čo Slovensko radí na chvost členských krajín uvedenej organizácie. Problematickými sa javia najmä nástupné platy učiteľov v základnom školstve, ktoré sú na hranici minimálnej mzdy. Tento stav spôsobuje nedostatočné motivácie pre potenciálnych uchádzačov o prácu učiteľa, čo sa odráža aj na rozhodovaní absolventov stredných škôl pri výbere vysokej školy. Pedagogické smery patria medzi najmenej preferované, často ako druhá alternatíva, rozhodujúcim sa stáva ekonomické hľadisko. Toto spôsobuje znižovanie počtu poslucháčov pedagogických programov na vysokých školách, čoho dôsledkom je znižovanie požadovanej úrovne vzdelania absolventov z dôvodu tlaku ministerstva na ich dostatok. Cieľavedomí jedinci s vhodnými predpokladmi a psychickými vlastnosťami k práci pedagóga tak volia ekonomicky lukratívnejšie pozície. Toto má priamy dopad na kvalifikovanosť nastupujúcich učiteľov, čo sa odráža na znižovaní úrovne znalostí učiteľov a následne sa tento faktor premieta do úrovne znalostí žiakov, ktorí nie sú vedení dostatočne kvalifikovaným personálom.

Najvýznamnejším faktorom, ktorý výrazne ovplyvňuje faktor migrácie po ukončení strednej školy je výber vysokoškolského vzdelania. V tomto ohľade patrí Slovensko ku krajinám s najvyšším počtom migrujúcich vysokoškolákov. Podľa štúdie OECD je emigrácia do zahraničia z dôvodu vysokoškolského štúdia pätnásobne vyššia v porovnaní so susednými štátmi (výnimku tvorí Ukrajina, nie je členom OECD). V praxi sa tak rozhoduje pre zahraničné štúdium každý siedmy absolvent strednej školy na Slovensku. Je to dané viacerými faktormi. V prípade štúdia v Českej republike sa jedná o jazykovú blízkosť, podstatne vyššiu kvalitu univerzít podľa akademického rebríčka Shanghai ranking, ³⁷ rebríčka Times Higher Education ³⁸ a legislatívny rámec, ktorý v prípade vzdelania stavia občanov Slovenskej republiky na roveň občanov Českej republiky (tento princíp funguje aj v prípade Čechov štu-

35 Slovenský platový monitor [on-line]. Dostupné z: <<http://www.naseplaty.sk/prehľad-platov/vzdelavanie.html>>, cit. 25. 4. 2016.

36 Teachers' salaries [on-line]. Dostupné z: <<https://data.oecd.org/eduresource/teachers-salaries.htm#indicator-chart>>, cit. 25. 4. 2016.

37 Academic Ranking of World Universities 2015 [on-line]. Dostupné z: <<http://www.shanghai-ranking.com/ARWU2015.html>>, cit. 25. 4. 2016.

38 World University Rankings 2015–2016 [on-line]. Dostupné z: <<https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2016/world-ranking#!/page/31/length/25>>, cit. 25. 4. 2016.

dujúcich na Slovensku) a taktiež zmluva o vzájomnom uznávaní rovnocennosti dokladov o vzdelaní vydávaných v Slovenskej republike a v Českej republike.³⁹ V súčasnosti študuje na českých vysokých školách a univerzitách 24 300 študentov zo Slovenska. V prípade Maďarska boli výrazne uľahčené podmienky štúdia na tamajších univerzitách a vysokých školách najmä prijatím krajanského zákona, ktorého cieľom bola podpora vzdelania Maďarov žijúcich mimo vlastné Maďarsko. Tento zákon umožnil vznik štipendijných programov práve pre záujemcov o štúdium na maďarských vysokých školách a univerzitách. Počet študentov zo Slovenska je podľa Inštitútu UNESCO pre štatistiku 2436⁴⁰ a jedná sa najmä o študentov ovládajúcich maďarský jazyk, teda členov maďarskej menšiny na Slovensku. Menšiu časť z týchto študentov tvoria etnickí Slováci, ktorí študujú vysokoškolské programy najmä v anglickom jazyku. Pre porovnanie na Slovensku študuje 118 študentov s maďarským štátnym občianstvom.⁴¹ Maďarsko sa tak stalo druhou najatraktívnejšou krajinou pri voľbe vysokej školy alebo univerzity hneď po Českej republike. Je to teda hlavne vyššia kvalita vysokého školstva v susedných krajinách, ktorá podporuje migráciu študentov, o čom svedčí umiestnenie niekoľkých univerzít z Českej republiky a Maďarska v prvej päťstovke. Zo slovenských univerzít sa žiadna v tejto skupine nenachádza. Vysoké percento z absolventov štúdia v zahraničí sa späť na Slovensko nevracia, o čom svedčia údaje o migrácii Štatistického úradu Slovenskej republiky, ktoré boli rozoberané vyššie.

Vyššie uvedené problémy sú spôsobené najmä nedostatočným dôrazom vlády na problematiku správy školstva. Školstvo bolo dlhodobo na okraji záujmu ako spoločnosti tak záujmu vlády o čom svedčí jeho poddimenzované financovanie. Dlhodobé neriešenie hromadiacich sa problémov a fluktuácia ministrov (17 ministrov od roku 1993, priemerné funkčné obdobie ministra je 17 mesiacov), teda vyústili do jeho dnešnej podoby, ktorá vplýva na úroveň vzdelania jeho absolventov, teda aj absolventov menšinového školstva napriek jeho dodatočnej finančnej podpore zo strany Maďarska. Tieto faktory sa premietli taktiež do nedostatočnej úrovne osvojenia si štátneho jazyka u maďarskej národnostnej menšiny, a u absolventov stredných škôl vplývajú na výber vysokoškolského štúdia s vysokou preferenciou štúdia v zahraničí.

39 Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky [on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/data/att/8070.pdf>>, cit. 25. 4. 2016.

40 Global Flow of Tertiary-Level Students [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/international-student-flow-viz.aspx>>, cit. 25. 4. 2016.

41 Štatistická ročenka – vysoké školy [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---vysoke-skoly>>, cit. 25. 4. 2016.

Úroveň znalosti Slovenského jazyka v rámci menšinového školstva

Podľa štatistík Ústavu informácií a prognóz školstva v rámci materského školstva na štátnych, súkromných a cirkevných bolo na Slovensku v roku 2015 evidovaných 9 870 detí maďarskej národnosti, z toho 8 915 navštevuje materskú školu s vyučovacím jazykom maďarským, čo predstavuje 90,3 % detí s maďarskou národnosťou.⁴² V prípade základného školstva je na Slovensku evidovaných na všetkých typoch základných škôl podľa zriaďovateľa 33 086 žiakov maďarskej národnosti, z toho základnú školu s vyučovacím jazykom maďarským navštevuje 29 125 žiakov, čo predstavuje 88 % žiakov s maďarskou národnosťou.⁴³ Stredné školstvo je štatisticky rozdelené na skupinu gymnázií a stredné odborné školy. Gymnáziá na Slovensku navštevuje 4 302 žiakov maďarskej národnosti, z toho 3 545 navštevuje gymnázium s vyučovacím jazykom maďarským, čo predstavuje 82,4 % žiakov s maďarskou národnosťou.⁴⁴ V prípade stredných odborných škôl sa jedná o 10 183 žiakov s maďarskou národnosťou, z ktorých 6 866 navštevovalo strednú odbornú školu s vyučovacím jazykom maďarským, čo predstavuje 67,4 %.⁴⁵ Toto relatívne nižšie číslo je spôsobené nedostatočnou ponukou špecializácií a odborov s vyučovacím jazykom maďarským. Neexistencia dostatočného počtu odborov je zapríčinená nízkym počtom uchádzačov o takéto štúdium. Táto skupina je nútená zvoliť si inú špecializáciu alebo pristúpiť na danú špecializáciu vyučovanú v slovenskom jazyku.

Z vyššie uvedených údajov je zjavné, že väčšina obyvateľov (v prípade materského a základného školstva rodičia obyvateľov) maďarskej národnosti preferuje vzdelanie v menšinovom školstve s vyučovacím jazykom maďarským. Ako špekulatívne v rámci vyššie uvedených štatistík vyznievajú vyhlásenia predstaviteľov SMK o asimilačných tlakoch spojených s ubúdajúcim percentuálnym podielom detí s maďarskou národnosťou na maďarských školách. Percentuálny podiel týchto detí najmä v materskom a základnom školstve, ktoré sú dôležité pre formovanie národnej identity a kultúrneho citenia je dlhodobo bez zmien. Pokles nastáva najmä v celkovom počte detí na školách s vyučovacím jazykom maďarským, spôsobeným

42 Štatistická ročenka – materské školy [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---materske-skoly>>, cit. 25. 4. 2016.

43 Štatistická ročenka – základné školy [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---zakladne-skoly>>, cit. 25. 4. 2016.

44 Štatistická ročenka – gymnáziá [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---gymnazia>>, cit. 25. 4. 2016.

45 Štatistická ročenka – stredné odborné školy [on-line]. Dostupné z: <<http://www.uips.sk/prehlady-skol/statisticka-rocenka---stredne-odborne-skoly>>, cit. 25. 4. 2016.

nižšou mierou pôrodnosti. Tento jav je ale spoločný s majoritným obyvateľstvom. Tu sa dostávame k problematike efektivity týchto škôl pri výučbe štátneho jazyka naprieč všetkými stupňami menšinového školstva, ktorý má zásadný vplyv na flexibilitu a úspešnosť pri uplatňovaní sa na trhu práce na Slovensku.

V prípade materského menšinového školstva s vyučovacím jazykom maďarským, je problematický najmä jav fakticky minimálneho kontaktu detí navštevujúcich tieto inštitúcie so slovenským jazykom a nevhodnou metodikou pri jeho výučbe. Dieťa si tak nevytvára potrebné základy pre budúce možnosti osvojenia si slovenského jazyka na základnej škole a po ukončení materskej školy vníma slovenčinu ako cudzí jazyk, s ktorým prišlo do styku iba minimálne. Svedčia o tom aj správy o stave používania štátneho jazyka z rokov 2012 a 2014 na území Slovenskej republiky, ktoré vypracovalo Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, ktoré na základe inšpekcie na materských školách a formou pozorovania zisťovalo úroveň znalostí štátneho jazyka vo vyššie uvedených materských školách. Správa z roku 2012 uvádza: „V niektorých materských školách s vyučovacím jazykom maďarským sa zistili viaceré nedostatky v realizácii integrovanej jazykovej prípravy zo slovenského jazyka. Učitelia v týchto materských školách nevytvárali dostatok príležitostí na používanie štátneho jazyka, prispôbovali komunikáciu deťom, pomenúvali predmety, činnosti a situácie len v maďarskom jazyku. Nízka úroveň komunikácie niektorých učiteľov v štátnom jazyku a nevhodný rečový vzor negatívne ovplyvňovali nadobúdanie a ovládanie slovenského jazyka deťmi. V triedach s vyučovacím jazykom maďarským deti v rámci jazykovej prípravy zo slovenského jazyka najčastejšie memo-rovali počuté, komunikovali v slovenčine holými vetami, na otázky odpovedali jednoslovné.“⁴⁶ Správa z roku 2014 konštatuje podobnú situáciu a prišla k záveru: „Ukázalo sa, že najväčšie problémy s ovládaním štátneho jazyka mali deti z jazyko-vo homogénneho (maďarského) prostredia, ktoré na pokyny v štátnom jazyku reagovali zväčša pasívne, neporozumeli ich významu, čo malo vplyv na konkrétnu realizáciu zadaného pokynu. Ich slovná zásoba v štátnom jazyku, najmä s dôrazom na 5–6 ročné deti pripravujúce sa na vzdelávanie v základnej škole, bola slabá. Cielené nadobúdanie skúseností detí so štátnym jazykom vo väčšine maďarských škôl negatívne ovplyvňovalo nevhodné memorovanie, nacvičovanie izolovaných slov, využívanie prekladovej metódy a dominantnosť frontálnych foriem výučby.“⁴⁷ Úroveň

46 Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 2012 [on-line]. Dostupné z: <www.culture.gov.sk/extdoc/3567/vlastny_mat, str. 16>, cit. 25. 4. 2016

47 Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 2014 [on-line]. Dostupné z: <www.culture.gov.sk/extdoc/4831/Sprava_prilohy_internet>, cit. 25. 4. 2016.

výučby slovenského jazyka je prítom základným predpokladom k jeho osvojeniu si, ktoré má neskôr prebiehať na základných školách.

V prípade základného školstva je situácia zaujímavejšia najmä z dôvodu protichodných štatistík pri meraní znalostí úrovne osvojenia si slovenského jazyka v menšinovom školstve. Vynárajú sa pochybnosti najmä o transparentnosti písomného testovania MONITOR, ktoré prebieha v 9. ročníku základných škôl za dozoru pedagógov zamestnaných na školách, v ktorých prebieha testovanie. Overuje znalosti z matematiky, slovenského jazyka a literatúry a menšinového jazyka a literatúry. V prípade slovenského jazyka budú porovnávané výsledky z uvedeného testovania od roku 2012 po rok 2015 s vyššie uvedenými správami o používaní štátneho jazyka z rokov 2012 a 2014 na území Slovenskej republiky.

Výsledky testovania MONITOR žiakov 9. ročníka základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským v roku 2012 zo slovenského jazyka a slovenskej literatúry (názov predmetu pre menšinové školy) dopadli s priemernou úspešnosťou 59,4 %.⁴⁸ Naproti tomu žiaci škôl s vyučovacím jazykom slovenským z predmetu slovenský jazyk a literatúra (názov predmetu pre väčšinové školy) v teste zameranom na rovnaké oblasti používania jazyka, čítania s porozumením a literatúry koncipovanom v porovnateľnej náročnosti (oba varianty sú dostupné pre všetky roky na stránkach Národného ústavu certifikovaných meraní NÚCEM⁴⁹) dopadli s priemerom 54,5 %. V roku 2013 sa jednalo v prípade menšinových škôl s vyučovacím jazykom maďarským v rovnakom predmete o priemernú úspešnosť 69,72 %, ⁵⁰ oproti 67,51 % úspešnosti škôl s vyučovacím jazykom slovenským. V roku 2014 sa jednalo v prípade maďarských škôl o úspešnosť 67,59 %, ⁵¹ oproti 62 % úspešnosti škôl slovenských. V poslednom meraní roku, teda 2015, činil priemer maďarských škôl zo slovenského jazyka a slovenskej literatúry 68 %, ⁵² oproti 62,6 % úspeš-

48 Výsledky celoslovenského testovania Testovanie 9-2012 žiakov 9. ročníka ZŠ v školskom roku 2011/2012 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/documents//26/testovanie_9_2012/vysledky/T9_2012_vyhodnotenie_pdf.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

49 Testovanie 9 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/sk/testovanie_9#966>, cit. 25. 4. 2016.

50 Výsledky celoslovenského testovania žiakov 9. ročníka ZŠ 2012/2013 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/documents//26/testovanie_9_2013/vysledky/Vysledky_T9-2013_F.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

51 Výsledky celoslovenského testovania žiakov 9. ročníka ZŠ 2013/2014 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/documents//26/testovanie_9_2014/T9_2014_prezentacia_final.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

52 Výsledky celoslovenského testovania žiakov 9. ročníka ZŠ 2014/2015 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/documents//26/testovanie_9_2015/Prezentacia_T9_2015_final.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

nosti žiakov škôl s vyučovacím jazykom slovenským. Z uvedeného vyplýva, že pri testovaní úrovne znalostí zameraných na slovenský jazyk v jeho praktickom využití dosahujú žiaci maďarského menšinového školstva lepšie výsledky v porovnaní so školstvom väčšinovým s výučbou v slovenskom jazyku. Charakter zamerania testov je pritom rovnaký ako u menšinového, tak u väčšinového školstva, testy sa líšia významovo. Testy zo slovenského jazyka by mali byť prispôsobené menšinovému školstvu, no predpokladajú rovnakú znalosť štátneho jazyka u absolventov oboch typov základných škôl.

V príkrom rozpore s uvedenými meraniami sa javia správy ministerstva kultúry o používaní štátneho jazyka z roku 2012 a 2014, ktorého súčasťou je aj analýza používania slovenčiny v školstve. Stav používania a úroveň znalostí štátneho jazyka v maďarskom menšinovom školstve označuje správa za nedostatočný, spresnený komentárom ohľadom čítania s porozumením: „Keďže časť žiakov nerozumela slovenskému textu, učitelia častejšie kládli otázky a zadávali úlohy v materinskom jazyku žiakov. Žiaci nepoznali významy niektorých slovenských slov, čo ich prácu a reakcie na otázky značne spomaľovalo. Iba niektorí dokázali samostatne vyhľadať a nájsť v textoch základné informácie. Zväčša nevedeli bez pomoci učiteľov alebo spolužiakov zvládnuť zadanú samostatnú prácu. Keď mali možnosť pracovať v skupinách, prevažne sa radili v materinskom jazyku, čo učitelia akceptovali a sami im inštrukciami v materinskom jazyku pomáhali.“⁵³ Ohľadom praktickej komunikácie vo forme dialógov správa uvádza: „Forma dialógu bola uplatnená ojedinele, dialógy boli prevažne naučené, žiaci komunikovali mechanicky. Príležitosti na preukázanie schopnosti aktívne využívať osvojené jazykové prostriedky v štandardných rečových situáciách, na širšie, voľnejšie vyjadrovanie sa k učebnej téme, prípadne u starších žiakov na diskusiu neboli vytvárané. Žiaci reagovali nepružne pri využívaní poznatkov z iných predmetov, pri vyjadrovaní sa opierali len o slová a slovné spojenia uplatnené na hodine, nevyužívali skôr osvojené slová z preberanej témy.“⁵⁴

K podobným záverom prišla aj Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky z roku 2014, ktorá v prípade základného školstva s vyučovacím jazykom maďarským uvádza, „že viacerí žiaci boli málo aktívni, pri ústnej komunikácii nesmelí, neistí, často sa nevyjadrovali správne, pohotovo, plynulo, samostatne. Ich odpovede na zadávané otázky a úlohy boli prevažne stručné, krátke a ich aktívna slovná zásoba obmedzená. Pri opakovaní a precvičovaní známych po-

53 Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 2012 [on-line]. Dostupné z: <www.culture.gov.sk/extdoc/3567/vlastny_mat>, s. 17, cit. 25. 4. 2016.

54 Ibidem.

znatkov prevažne potrebovali podporu a pomoc vyučujúcich. Nemali náležite osvojenú slovnú zásobu, nedokázali tvoriť samostatne vety, súvisle a obsažnejšie odpovedať na otázky, plynule čítať text, častejšie si vyžadovali výraznú pomoc učiteľov aj v maďarskom jazyku. Ich vedomosti a zručnosti nezodpovedali požiadavkám vzdelávacieho štandardu.⁵⁵ Správy o používaní štátneho jazyka boli vyhotovené na základe inšpekčných hospitácií Štátnej školskej inšpekcie na školách všetkých druhov a pozorovaní úrovne znalostí štátneho jazyka v reálnom prostredí, štatisticky doložené vopred neohlásenými testami. Prebiehali teda pod dohľadom inšpektorov, bez možnosti zásahu vyučujúcich pedagógov, konajúcich dozor pri záverečných testovaniach MONITOR. Vyššia úspešnosť žiakov pri testovaní MONITOR je teda nutne zapríčinená externým faktorom, ktorým môže byť netransparentné prostredie pri skladaní uvedených písomných skúšok.

V prípade stredného školstva s vyučovacím jazykom maďarským je situácia podobná ako u školstva základného. Problematickým javom je najmä nedostatočná úroveň osvojenia si slovenského jazyka na základných školách, ktoré sa vzhľadom na stredoškolské učebné osnovy náročne dobiehajú. Vzniká tak situácia, kedy priemerná znalosť slovenčiny u žiakov stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským nedosahuje osnovami požadovanú úroveň, čoho dôsledkom je nedostatočná znalosť slovenského jazyka pri skladaní maturitnej skúšky. Tak ako v prípade základného školstva, je aj medzi výsledkami maturitnej skúšky zo slovenského jazyka a slovenskej literatúry a výsledkami správ a používaní štátneho jazyka na základe inšpekčných hospitácií možné pozorovať rozdiel. Porovnávané budú teda výsledky externej časti (písomnej formy) maturitnej skúšky od roku 2012 po rok 2015 a závery správ o používaní štátneho jazyka, ktoré sa venujú strednému školstvu s vyučovacím jazykom maďarským. Testy zo slovenského jazyka pre školy s vyučovacím jazykom maďarským sú prispôbené pre menšinové školstvo, líšia sa obsahovo od testov pre školy s vyučovacím jazykom slovenským, no ich náročnosť je porovnateľná.

V roku 2012 teda dosiahli žiaci na stredných školách s vyučovacím jazykom maďarským z písomnej maturity z predmetu slovenský jazyk a slovenská literatúra úspešnosti 58,1 %⁵⁶ oproti žiakom stredných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, ktorí dosiahli úspešnosti 59,1 %. V roku 2013 dosiahli žiaci maďarských

55 Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 2014 [on-line]. Dostupné z: <www.culture.gov.sk/extdoc/4831/Sprava_prilohy_internet>, cit. 25. 4. 2016.

56 Výsledky externej časti maturitnej skúšky v školskom roku 2011/2012 – Maturita 2012 [on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/vysledky-externej-casti-maturitnej-skusky-v-skolskom-roku-20112012-%E2%80%93-maturita-2012>>, cit. 25. 4. 2016.

menšinových škôl úspešnosti 54,9 %.⁵⁷ Žiaci väčšinového školstva dosiahli úspešnosti 61,8 %. V roku 2014 sa v prípade žiakov s vyučovacím jazykom maďarským jedná o úspešnosť 47,9 %⁵⁸ oproti žiakom škôl s vyučovacím jazykom slovenským, ktorých úspešnosť bola 62,6 %. V roku 2015 sa jedná o úspešnosť 45,6 %⁵⁹ u maďarského menšinového školstva, oproti úspešnosti 52,3 % školstva s vyučovacím jazykom slovenským. Je možné pozorovať dlhodobý trend nižšej úspešnosti žiakov na školách s vyučovacím jazykom maďarským. Dosiadnutá úspešnosť sa približuje záverom oboch správ o používaní štátneho jazyka. Úroveň osvojenia si slovenčiny ako štátneho jazyka je teda možné označiť u maturantov za nedostatočnú, čoho dôsledkom je nedostatočná flexibilita pri každodennej komunikácii v praxi, ktorá môže obmedzovať uchádzačov o prácu s podmienkou znalosti slovenského jazyka, alebo uchádzačov o vysokoškolské štúdium na študijných programoch s vyučovacím jazykom slovenským. Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky z roku 2012, tak ako výsledky externej formy maturitnej skúšky potvrdili vyššiu znalosť slovenčiny u žiakov gymnázií. Správa uvádza že: „Na gymnáziách s vyučovacím jazykom maďarským spôsobovalo žiakom čiastočné problémy plynulé čítanie, niekedy aj správne pochopenie informácií v prečítanom alebo vypočutom texte. V ich aktívnom vyjadrovaní sa objavili nedostatky v slovnej zásobe zo slovenského jazyka a v tvorbe správnych gramatických tvarov.“⁶⁰ Pri stredných odborných školách je úroveň osvojenia si slovenčiny nižšia. V roku 2015 činil rozdiel v úspešnosti oproti gymnáziám 13,3 %. Podľa správy o používaní jazyka: „Na stredných odborných školách s vyučovacím jazykom maďarským mali žiaci ťažkosti s výberom náležitej slovnej zásoby i štylizáciou viet, čo sa napokon prejavilo pri nejednoznačnom pochopení, ojedinele i nepochopení, prečítaného či vypočutého textu alebo neporozumení pokynov. Nedostatky vo verbálnom i písomnom prejave niektorých pedagógov ovplyvnili zrozumiteľnosť sprístupňovaného učiva. Žiaci len výnimočne dokázali správne odpovedať na jednoduché otázky zamerané na porozumenie, zriedka boli schopní spracovať a dokončiť zadania samostatne.“⁶¹ Vý-

57 Maturita 2013 – Výsledky externej časti maturitnej skúšky [on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/maturita-2013-vysledky-externej-casti-maturitnej-skusky/>>, cit. 25. 4. 2016.

58 Maturita 2014 – Výsledky externej časti maturitnej skúšky [on-line]. Dostupné z: <<https://www.minedu.sk/maturita-2014-vysledky-externej-casti-maturitnej-skusky/>>, cit. 25. 4. 2016.

59 Externá časť maturitnej skúšky v školskom roku 2014/2015 [on-line]. Dostupné z: <http://www.nucem.sk/documents/25/maturita_2015/vsledky_vyhodnotenia/Prezentacia_MS_2015_final_040615.pdf>, cit. 25. 4. 2016.

60 Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky 2012 [on-line]. Dostupné z: <www.culture.gov.sk/extdoc/3567/vlastny_mat>, s. 17, cit. 25. 4. 2016.

61 Ibidem.

sledky NÚCEM a správ o stave používania štátneho jazyka dokladajú nedostatočné osvojenie si slovenského jazyka u absolventov stredných škôl, ktorí sa rozhodujú o svojom budúcom pôsobisku, determinovanom najmä pracovnými príležitosťami a ponukou adekvátnych vysokoškolských programov.

Maďarské menšinové školstvo je teda možné považovať za málo efektívne pri výučbe slovenského jazyka ako jazyka štátneho. Dôvodom tejto nízkej efektivity je práve vyššie analyzovaný prístup strán v rámci trojstranného vzťahu, ktoré dostupnými nástrojmi dosahujú svojich cieľov, čo sa odráža nie len na stave menšinového školstva, ale aj celkovom stave školstva na Slovensku. Prístup Slovenska k menšinovému školstvu je pritom možné označiť za nejednoznačný, ovplyvnený najmä politickou situáciou a vysokou fluktuáciou ministrov, ktorá spôsobila nedostatočnú konzistentnosť pri stanovovaní cieľov slovenského školstva a nástrojov, ktorými by mali byť dosiahnuté a taktiež poddimenzovaným financovaním školstva ako celku. V prípade menšinovej reprezentácie je dôležité presadenie bodu o potrebe zvýšenie znalosti štátneho jazyka u žiakov menšinového školstva s vyučovacím jazykom maďarským do programového vyhlásenia vlády z roku 2016 z dielne MOST-HÍD. Prístup k menšinovému školstvu zo strany externej národnej domoviny, teda Maďarska, sleduje dlhodobu jediný cieľ, a to snaha o zachovanie výučby v maďarskom jazyku v čo najširšom rozsahu. Otázku znalosti slovenčiny ako štátneho jazyka považuje za bezpredmetnú, dôležitá je rola maďarského jazyka pri formovaní národnostnej identity. Tento prístup je podobný druhému názorovému spektru menšinovej reprezentácie, teda strane SMK. Znížená jazyková flexibilita u absolventov menšinového školstva v maďarskom jazyku a z tohto vyplývajúci potenciál vzrastu migračného tlaku nie sú pre tieto strany faktormi natoľko závažnými.

Ekonomický aspekt

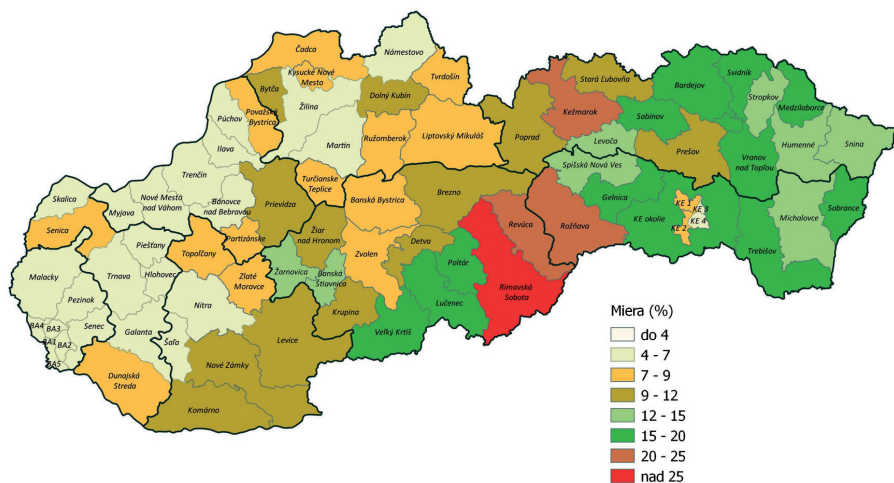
V tejto časti štúdie bude objasnený ekonomický aspekt, teda analyzovaný ekonomický stav oblastí obývaných maďarskou menšinou, jeho potenciálny vplyv na pohyb obyvateľstva a taktiež jeho miesto v trojstrannom vzťahu, teda prístup k uvedenej problematike zo všetkých zainteresovaných strán. K overeniu uvedených tvrdení budú rozpracované vybrané ekonomické ukazovatele, ktoré potvrdzujú nízku preferenciu slovenskej vlády pri podpore ekonomického rozvoja oblastí obývaných maďarskou menšinou. Na tento fakt poukazuje okrem maďarskej národnostnej

menšiny a Maďarska ako externej národnej domoviny taktiež Európska únia, ktorej dlhodobou politikou je odstraňovanie regionálnych rozdielov v ekonomickom smere. Hoci slovenská vláda deklaruje svoj rovnomerný ekonomický prístup ku všetkým regiónom Slovenska, ekonomické ukazovatele sú dôkazom nižšej ekonomickej výkonnosti práve južných oblastí Slovenska, v ktorých časť populácie tvorí aj maďarská menšina. Nižšia ekonomická výkonnosť týchto oblastí je podmienená z časti historickým vývojom, no dôležitú úlohu tu hrá práve preferencia vlády pri smerovaní výstavby infraštruktúry, smerovaní zahraničných investícií, podpore poľnohospodárstva ako tradičného sektoru ekonomiky na týchto územiach a ďalšie dôležité faktory.

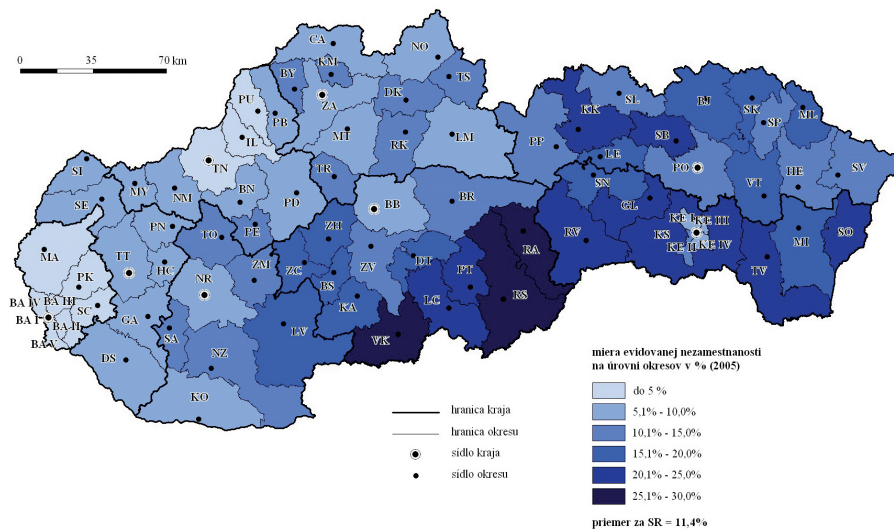
Priemerná nezamestnanosť tvorila vo februári 2016 na Slovensku podľa Úradu práce sociálnych vecí a rodiny 10,09 %.⁶² Pritom vo väčšine okresov s početným maďarským zastúpením nezamestnanosť prevyšuje priemer. Najmarkantnejší rozdiel badať na juhu stredného Slovenska, kde napríklad v okrese Rimavská Sobota dosahuje úrovne 27,15 %, čo radí tento okres na prvé miesto s počtom nezamestnaných. Ďalším výrazne postihnutým okresom v tomto regióne je okres Lučenec, kde úroveň nezamestnanosti dosahovala 17 %. Podobnú situáciu možno pozorovať aj na juhu východného Slovenska, kde napríklad prípade okresu Rožňava dosiahla nezamestnanosť vo februári 2016 úrovne 20,98 %, okres Trebišov registruje nezamestnanosť na úrovni 17,27 %. Tu na rozdiel od Bratislavy (okresy so slovenskou majoritou) nehrá podstatnú rolu geografické hľadisko, blízkosť Košíc ako ekonomického centra východu krajiny výrazným spôsobom neprispieva k dlhodobému znižovaniu nezamestnanosti (Košice I. až IV. registrujú nezamestnanosť na úrovni 7,37 %). O niečo lepšia je situácia na juhu západného Slovenska, daná najmä blízkosťou a dobrou dopravnou dostupnosťou ekonomicky vyspelých západoslovenských regiónov a taktiež Bratislavy a Budapešti. V okrese Komárno dosahovala nezamestnanosť vo februári 2016 úrovne 12,7 %, v okrese Levice 10,42 %. Napriek tesnej geografickej blízkosti Bratislavy dosahuje okres Dunajská Streda úroveň nezamestnanosti 8,51 %, čo v porovnaní s ostatnými susednými okresmi Bratislavy, obývanými prevažne slovenskou väčšinou, Pezinok 5,48 %, Senec, 5,37 %, Malacky 5,73 %, predstavuje výrazne vyššiu mieru nezamestnanosti. Opodstatnenou sa tak javí politika strany MOST-HÍD, ktorá vo svojom programe pred voľbami v roku 2016 považuje ekonomický stav uvedených regiónov za nedostatočný v porovnaní so slovenským priemerom.

62 Nezamestnanosť- mesačné štatistiky [on-line]. Dostupné z: <http://www.upsvar.sk/buxus/generate_page.php?page_id=582328>, cit. 25. 4. 2016.

Mapa 3: Miera evidovanej nezamestnanosti v okresoch SR k dňu 29. 2. 2016.⁶³

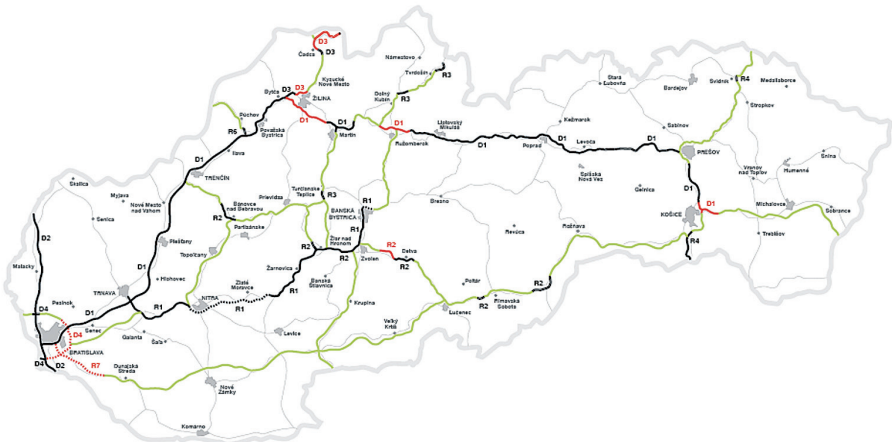
Mapa 4: Miera nezamestnanosti z roku 2005 podľa Štatistického úradu Slovenskej republiky.

63 Nezamestnanosť- mesačné štatistiky [on-line]. Dostupné z: <http://www.upsvar.sk/statistiky/nezamestnanost-mesacne-statistiky.html?page_id=1254>, cit. 25. 4. 2016.

Ako je možné z vyššie uvedenej mapy pozorovať, problematika vyššej miery nezamestnanosti oproti slovenskému priemeru netrápi iba oblasti obývané prevažne maďarskou národnostnou menšinou. Je to celkový problém, ktorý sa týka taktiež celého východu a severnej časti krajiny. Špecificky znevýhodnené postavenie južných oblastí oproti východu a severu Slovenska je v prioritě budovania infraštruktúry, ktorá (ako cestná tak železničná) je smerovaná v prevažnej miere do oblastí obývaných slovenskou majoritou. Budovanie najmä diaľnic a rekonštrukcia železničnej siete umožnili pokles nezamestnanosti, čo potvrdzuje vyššie uvedená mapa znázorňujúca úroveň nezamestnanosti z roku 2005.

Mapa 5: *Mapa diaľničnej siete na Slovensku, stav k roku 2016⁶⁴ (čierna – dokončené, červená – vo výstavbe, zelená – v pláne).*

Z hľadiska rozvoja infraštruktúry je nutné poukázať práve na preferenciu oblastí Slovenska obývaných prevažne slovenskou majoritou, najmä pri investíciách do výstavby a rekonštrukcie cestnej a železničnej dopravnej siete. V prípade výstavby diaľnic a rýchlостných ciest je preferované spojenie Bratislavy s Košicami diaľnicou D1, ktorá prechádza severnou časťou krajiny. Priorita výstavby ďalších úsekov diaľnic a rýchlостných ciest je taktiež v prevažnej miere zameraná na severnejšie časti krajiny, kde dominuje slovenské majoritné obyvateľstvo. V prípade rýchlостných ciest R7 a R2, ktoré sú plánované ako spojnice medzi Bratislavou a Košicami (po

64 Mapa diaľničnej siete [on-line]. Dostupné z: <<http://www.ndsas.sk/dialnicna-siet/44346s>>, cit. 25. 4. 2016.

Lučenec ako rýchlostná cesta R7, potom do Košíc ako R2) a mali by prechádzať práve oblasťami obývanými maďarskou menšinou, je prístupované k realizácii výstavby až v roku 2016, kedy v súvislosti s takzvaným nultým obchvatom Bratislavy vláda schválila výstavbu rýchlostnej cesty R7 v úseku po Dunajskú Stredú. Plán začiatku výstavby ďalších úsekov (od Dunajskej Stredy do Košíc) je naplánovaný na rok 2020, no tento predpoklad je nepravdepodobný vzhľadom na fakt, že tento termín bol niekoľkokrát posunutý. Podľa dostupného časového harmonogramu Národnej diaľničnej spoločnosti tak možno označiť uvedený úsek ako nepreferovaný.⁶⁵ Vyššie uvedená mapa znázorňuje jednotlivé dobudované úseky diaľnic a rýchlostných ciest (označené ako čierne), ako aj úseky plánované (označené ako zelené) a úseky vo výstavbe (označené ako červené).

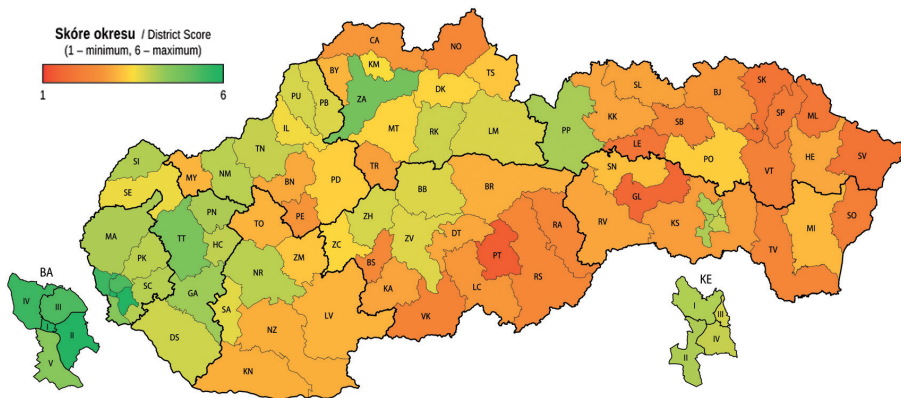
Podobný stav ako v prípade cestnej infraštruktúry je možné sledovať aj v prípade rekonštrukcie železničných tratí. Železničné koridory sú prioritne rekonštruované v smere z Bratislavy na Žilinu a ďalej na Košice. Čiastočná rekonštrukcia prebehla v prípade medzinárodného koridoru Bratislava – Budapešť, zhruba po Galantu. S postupnou rekonštrukciou železničných koridorov sa počíta, no južným oblastiam Slovenska bola z časového hľadiska priradená nižšia priorita.

Kvalitná infraštruktúra a dobrá dopravná dostupnosť sú pritom jednými z hlavných podmienok, ktoré si stanovujú zahraniční investori pri vyjednávaní o možnostiach presunutia svojich obchodných záujmov na Slovensko. Priame zahraničné investície sa pritom najmä po vstupe Slovenska do EÚ stali jedným z najvýznamnejších faktorov umožňujúcich vytváranie pracovných miest a znižovanie nezamestnanosti. Nízka preferencia výstavby dopravnej infraštruktúry v južných oblastiach Slovenska zo strany slovenskej vlády pritom značne znevýhodňuje tieto oblasti v porovnaní s dopravne dostupnejšími oblasťami Slovenska najmä v konkurencieschopnosti a atraktivite pri prijímaní priamych zahraničných investícií. Tento faktor sa priamo prejavuje na ekonomickej aktivite obyvateľstva v skúmanej oblasti. Podľa analýzy hospodárskych a sociálnych rozdielov medzi okresmi Slovenskej republiky s názvom Konkurencieschopné regióny 21, ktorú vypracovala Podnikateľská aliancia Slovenska, so zámerom zmapovať stav jednotlivých ekonomických ukazovateľov na úrovni okresov, dosahuje index ekonomickej aktivity najnižších úrovní jednak v periférnych oblastiach Slovenska (východ, juh a krajný sever), no nízkych úrovní dosahuje taktiež v prípade oblastí obývaných maďarskou

65 Diaľnice vo výstavbe a v príprave [on-line]. Dostupné z: <<http://www.ndsas.sk/stavby-v-priprave/44364s>>, cit. 25. 4. 2016.

menšinou, bezprostredne susediacich s ekonomicky najaktívnejšími okresmi Slovenska.

Mapa 6: *Ekonomická aktivita na úrovni Slovenska podľa analýzy Konkurencieschopné regióny 21.*⁶⁶

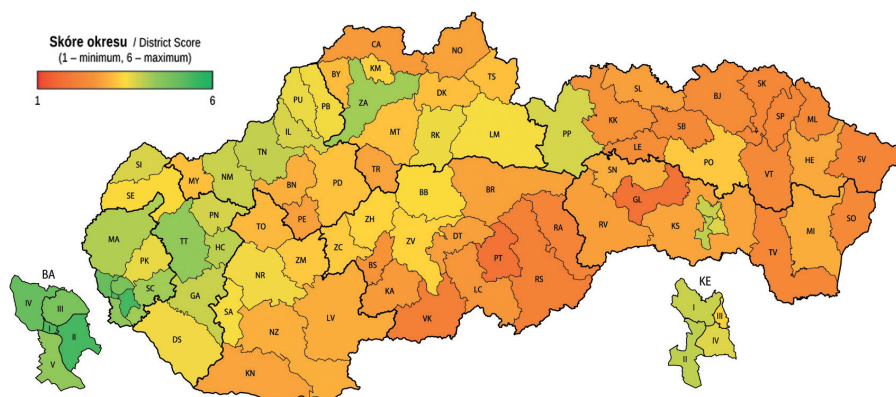

Napriek tomu, že vlády pod vedením Róberta Fica pravidelne deklarujú vo volebných programoch a takticích podľa programových vyhlásení vlády snahu o podporu zaostalejších regiónov, podľa analýzy Konzervatívneho inštitútu Milana Rastislava Štefánika *Smerovanie investičných stimulov poskytnutých vládou Slovenskej republiky (SR) investorom do regiónov SR*, sa tieto vyhlásenia minimálne v prípade volebného obdobia 2006–2010 nepodarilo naplniť. V prípade smerovania investície do zaostalejších regiónov zo strany vlády vyššie uvedená analýza doslova uvádza: „V období júl 2006 až začiatok mája 2007 vláda rozhodla o poskytnutí vyše 12 miliárd korún pre 49 investorov, pričom takmer dve tretiny z celkového rozdeleného balíka peňazí (približne 8 miliárd korún) putovalo 33 investorom, ktorí sa rozhodli realizovať svoju výrobu a zamestnať ľudí v okresoch s najnižšou mierou nezamestnanosti v krajine. Naopak, do okresov s najvyššou mierou nezamestnanosti (nad 15 %), na podporu 9 investorov plynuli takmer 4 miliardy korún, čo predstavuje len približne 30 % z celkovej sumy vládou poskytnutých stimulov. Ak sa na smerovanie stimulov pozrieme optikou súčasného územného členenia krajiny, zistíme, že do Banskobystrického, Košického a Prešovského kraja, teda do troch krajov s nad-

66 Hodnotenie okresov SR podľa subindexu Ekonomická aktivita [on-line]. Dostupné z: <http://www.regiony21.sk/vystupy/sub1/ekonomicka_aktivita.html>, cit. 25. 4. 2016.

priemernou nezamestnanosťou (približne 13 až 15 %, priemer za SR za marec 2007 je necelých 9 %), ktoré podľa svojho volebného programu i „SMER vidí ako osobitne problematické.“ Ficova vláda poslala len takmer 27 % z balíka stimulov, ktoré dosiaľ rozdelila. Pričom do Prešovského kraja samotného nešla investorom ani kورونا. Zato do Trnavského kraja, ktorý v súčasnosti dosahuje podpriemernú nezamestnanosť (menej než 6 %), vláda nasmerovala podporu investorom vo výške viac než 4 miliardy korún, čo je viac, než šlo do už zmienených troch „problematických“ krajov dokopy.⁶⁷ Tento faktor, spolu s prístupom vlády k výstavbe infraštruktúry, konkurencieschopnosťou a taktiež ekonomickými a správnymi faktormi na lokálnej úrovni determinujú rôzne úrovne podnikateľského prostredia na Slovensku.

Mapa 7: *Index regionálneho podnikateľského prostredia na úrovni okresov SR v roku 2010.*⁶⁸

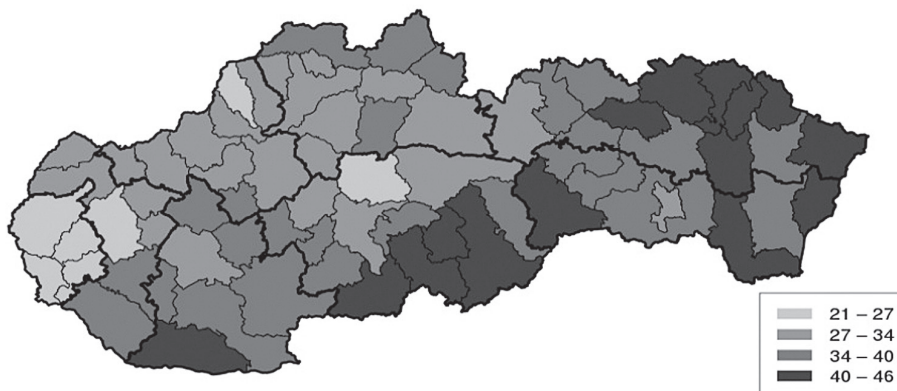
Tu je možné opäť pozorovať veľmi nízke hodnoty pre periférne oblasti severu, východu a juhu Slovenska. Ako aj v predchádzajúcich prípadoch, rozdiel medzi najúspešnejšími regiónmi západného a stredného Slovenska a menej úspešnými regiónmi sa zvyšuje smerom na východ a taktiež na juh, do regiónov so zastúpením maďarskej menšiny.

67 Smerovanie investičných stimulov poskytnutých vládou SR investorom do regiónov SR (obdobie júl 2006 – začiatok mája 2007 [on-line]. Dostupné z: <http://www.konzervativizmus.sk/upload/pdf/stimuly_analyza.pdf>, s. 11, cit. 25. 4. 2016.

68 Index regionálneho podnikateľského prostredia (IRPP) [on-line]. Dostupné z: <<http://www.regiony21.sk/vystupy/IRPP/vysledky.html>>, cit. 25. 4. 2016.

Posledným uvedeným ekonomickým ukazovateľom, ktorý potvrdzuje tvrdenie o zaostalosti periférnych regiónov Slovenska, do ktorých spadá aj južná oblasť obývaná maďarskou menšinou, je ukazovateľ podielu osôb v príjmovej skupine do 400 € (do tejto skupiny sa započítava taktiež ekonomicky neaktívne obyvateľstvo, ktorého príjem tvorí starobný dôchodok alebo iný štátny príspevok, resp. podpora). Podľa analýzy príjmovej polarizácie v regiónoch Slovenska z roku 2014, ktorú vypracoval Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied na základe prepočtov údajov Sociálnej poisťovne SR je najvyšší podiel obyvateľstva spadajúceho do tejto skupiny na krajnom východe a práve na juhu Slovenska, v okresoch obývaných maďarskou menšinou. Tento jav je možné pozorovať taktiež na juhozápade Slovenska, v okresoch v tesnom susedstve Bratislavy, ktorá je považovaná za ekonomický motor krajiny.

Mapa 8: *Percentuálny podiel osôb s príjmom do 400 € na obyvateľstve SR podľa okresov podľa analýzy SAV na základe údajov Sociálnej poisťovne z roku 2010.*⁶⁹

O pomerne vysokých rozdieloch v priemerných príjmoch (priemerná mesačná mzda) v rámci krajov hovorí taktiež Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2014 z dielne Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. Podľa nižšie uvedenej tabuľky, ktorá je do značnej miery rozširuje údaje z vyššie uvedenej mapy percentuálneho podielu osôb s príjmom do

⁶⁹ Súvislosti príjmovej polarizácie na Slovensku [on-line]. Dostupné z: <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/330_wp_83_pauhofova_stehlikova_stehlikova_martinak_palenik_2016.pdf>, s. 58., cit. 25. 4. 2016.

400 €, sú to práve kraje do ktorých spadajú periférne oblasti krajného východu a juhu Slovenska, ktoré dosahujú najnižších hodnôt priemernej mesačnej nominálnej mzdy na obyvateľa (Prešovský, Nitriansky, Banskobystrický kraj). Práve do Nitrianskeho a Banskobystrického kraja spadajú oblasti obývané maďarskou menšinou. V prípade Košického a Trnavského kraja, kde sa taktiež nachádzajú oblasti obývané skúmanou menšinou je nutné prihliadať na ekonomickú heterogenitu okresov, ktorá vyplýva z máp, ktoré boli uvedené vyššie v tejto podkapitole.

Tabuľka 3: *Priemerná mesačná nominálna mzda a jej rast v rokoch 2013 a 2014 podľa krajov na základe údajov Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky.*⁷⁰

	2013		2014	
	průměrná výška v €	index 2013/2012	průměrná výška v €	index 2014/2013
Bratislavský kraj	1 049	101,9	1 107	105,5
Trnavský kraj	745	101,2	772	103,5
Trenčianský kraj	750	103,6	779	103,9
Nitrianský kraj	680	102,9	705	103,7
Žilinský kraj	732	100,8	750	102,5
Banskobystrický kraj	706	104,6	730	103,4
Prešovský kraj	636	103,8	657	103,3
Košický kraj	758	103,1	775	102,2
Slovenská republika	824	102,4	858	104,1

Dlhodobu horšiu ekonomickú situáciu oblastí obývaných maďarskou menšinou na Slovensku dokladá aj častá kritika ekonomickej zaostalosti južného Slovenska zo strany politickej reprezentácie tejto menšiny, ktorá sa dlhodobo zasadzuje o zrovnoprávnenie prístupu slovenskej vlády ku všetkým oblastiam. Politika zmenšovania regionálnych rozdielov je badateľná ako u strany MOST-HÍD, tak u strany SMK. Strana MOST-HÍD sa vo svojom Balíčku pre rozvoj regiónov z roku 2016 zameriava na vybrané ekonomické problémy regiónov a vyberá nástroje, ktoré by mali ekonomickú situáciu zlepšiť. Ekonomické problémy regiónov a ná-

⁷⁰ Správa o sociálnej situácii obyvateľstva Slovenskej republiky za rok 2014 [on-line]. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/ministerstvo/analyticke-centrum/sprava_o_socialnej_situacii_obyvatelstva_za_rok_2014.pdf>, s. 40, cit. 25. 4. 2016.

stroje na ich zlepšenie sa do značnej zhodujú z vyššie vybranými ekonomickými ukazovateľmi. V prípade zamestnanosti vidí strana MOST-HÍD ako možné nástroje „posilnenie programov zamestnanosti na regionálnej úrovni. Okrem celoštátnych nástrojov treba otázku zamestnanosti riešiť aj na regionálnej úrovni v rámci miestnych rozvojových programov. Má to zahŕňať aj investičnú pomoc v podobe daňovej úľavy do regiónov z vysokou nezamestnanosťou. Pomôže to pri vytváraní nových pracovných miest. Sme za podporu zamestnávania dlhodobo nezamestnaných, a to odvodovo odpočítateľnou položkou pre nízkopríjmových, súbehom dávok a prác pre dlhodobo nezamestnaných, serióznym programom verejnoprospešných prác, a podobne.“⁷¹ Strana MOST-HÍD v prípade problematiky regionálneho ekonomického prostredia, ktoré podľa vyššie uvedeného indexu regionálneho podnikateľského prostredia na úrovni okresov dosahuje nižšie hodnoty v prípade okresov obývaných maďarskou menšinou, navrhuje „vytvoriť najmä efektívne podnikateľské prostredie pre malých a stredných podnikateľov. Chceme zjednodušiť a ústavne zakotviť daňový systém. Navrhujeme návrat rovnej dani z príjmov a jej zníženie, odbúrať nezmyselné časti legislatívy, a zavedenie princípu jeden zákon prijatý, jeden zákon zrušený.“⁷² Ako prioritu uvedená strana vníma rozvoj vzdelávania, ktorý podľa uvedeného Balíčka pre rozvoj regiónov „patrí medzi investície s najvyššou mierou návratnosti. V globálnom kontexte hospodárskej súťaže môžu byť úspešné len tie štáty, ktoré pristupujú k vzdelaniu ako k investícii mimoriadneho významu. Zasadzujeme sa za rovnosť šancí, a preto vo vzdelávaní chceme podporiť snahy, ktoré povedú k zlepšeniu šancí tých, ktorí vstupujú do systému so znevýhodnením. Za obzvlášť dôležité považujeme podporu siete odborných škôl.“⁷³ Za znevýhodnenie je v tomto prípade možné považovať taktiež znevýhodnenie jazykové (nedostatočná znalosť štátneho jazyka).

V uvedenom prípade si strana MOST-HÍD dobre uvedomuje potrebu zvýšenia efektivity vzdelávania. Sú to práve okresy so zastúpením maďarskej menšiny, ktoré dosahujú jedni z najnižších hodnôt vo vyššie uvedenom indexe vzdelávania a ľudských zdrojov. Môže to byť práve zvýšenie efektivity školstva v prípade odborných stredných a vysokých škôl ale taktiež aj zvýšenie efektivity výučby slovenského jazyka na menšinových školách s vyučovacím jazykom maďarským, ktoré môžu napomôcť zvýšeniu úrovne skúmaných oblastí v prípade uvedených ekonomických

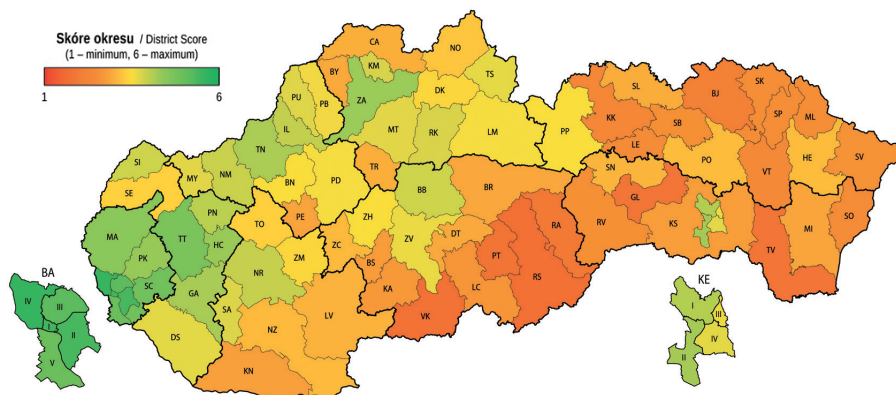
71 Balíček pre rozvoj regiónov [on-line]. Dostupné z: <<http://most-hid.sk/sk/balicek-pre-rozvoj-regionov>>, cit. 25. 4. 2016.

72 Ibidem.

73 Ibidem.

indexov. Ďalšími opatreniami pre rozvoj regiónov z dielne strany MOST-HÍD je zrovnoprávnenie postavenia regiónov v prípade priority vlády pri výstavbe dopravnej infraštruktúry. Strana navrhuje „aby dobudovanie dopravnej infraštruktúry štátu bolo absolútnou prioritou. Musíme pracovať za lepšiu dostupnosť regiónov, našim cieľom je zabezpečiť prístup na diaľnicu alebo rýchlostnú cestu z každej obce do 30 minút“ a taktiež podpora poľnohospodárstva, ako tradičného ekonomického sektora v oblastiach obývaných maďarskou menšinou, kde presadzujú „zachovanie poľnohospodárskej výroby, ale aj výroby ako takej. Potrebujeme také programy regionálneho rozvoja, ktoré sú schopné riešiť otázky udržateľnej poľnohospodárskej výroby a vytvárania pracovných miest mimo tejto sféry a to súčasne.“⁷⁴

Mapa 9: Index vzdelávania a ľudských zdrojov na úrovni okresov SR v roku 2010.⁷⁵

V prípade strany SMK je postoj k riešeniu problematiky znižovania regionálnych rozdielov na ekonomickej úrovni značne podobný. Strana SMK sa teda podobne ako MOST-HÍD v prípade znižovania ekonomických regionálnych rozdielov vo svojom volebnom programe zasaďuje o tvorbu pracovných miest v regiónoch južného Slovenska, ďalej navrhuje silnejšiu solidaritu medzi regiónmi, iniciuje rozvoj dopravnej infraštruktúry južného Slovenska a prichádza s návrhmi na

74 Balíček pre rozvoj regiónov [on-line]. Dostupné z: <<http://most-hid.sk/sk/balicek-pre-rozvoj-regionov>>, cit. 25. 4. 2016.

75 Hodnotenie okresov SR podľa subindexu Ekonomická aktivita [on-line]. Dostupné z: <http://www.regiony21.sk/vystupy/sub4/vzdelavanie_a_ludske_zdroje.html>, cit. 25. 4. 2016.

podporu podnikania najmä u mladšej vrstvy obyvateľstva v regiónoch.⁷⁶ Vo svojom programovom vyhlásení s názvom *Spoločná vôľa* sa strana doslova „zasadzuje za tvorbu pracovných miest v regiónoch južného a východného Slovenska. Podporujeme vytvorenie pripravených priemyselných parkov na zelenej lúke a hnedých priemyselných parkov. Sme za rozvoj dopravnej infraštruktúry južného Slovenska. Mladých intelektuálov musíme udržať doma. Namiesto hospodárstva založeného na sociálnych podporách navrhujeme hospodárstvo založené na práci. Vytvoríme právne pozadie obecných podnikaní. Podporujeme výrobu miestnych produktov a miestnych hodnôt.“⁷⁷ V porovnaní s programom strany MOST-HÍD je program strany SMK viac obecný, s menším množstvom návrhov na implementáciu konkrétnych opatrení.

V prípade prístupu externej národnej domoviny, teda Maďarska, k oblastiam obývaným maďarskou menšinou na Slovensku je dôležitý zákon o zahraničných Maďaroch, alebo krajanský zákon, prijatý v roku 2001,⁷⁸ ktorý zvýhodňoval príslušníkov maďarského národa s iným ako maďarským občianstvom v oblasti práce na území Maďarska, čo bolo dlhodobo využívané najmä zo strany obyvateľov južných okresov Slovenska trpiacich vysokou nezamestnanosťou. Tieto podmienky boli po vstupe oboch krajín do EÚ rozšírené na všetkých obyvateľov Slovenska, ako rovnocenného členského štátu. Maďarsko si však ponechalo snahu o špecifický ekonomický prístup ku svojej menšine na Slovensku, čo je vidieť napríklad v otázke podpory ekonomickej aktivity obyvateľstva, kde dochádza k ekonomickej podpore maďarských firiem pôsobiacich na slovenskom trhu, prípadne slovenských firiem v rukách maďarskej menšiny⁷⁹ a taktiež k uľahčeniu podmienok pri získavaní práce v Maďarsku prostredníctvom jednoduchšieho prístupu k sociálnemu a zdravotnému poisteniu. Nepriamou a sčasti priamou ekonomickou podporou oblastí obývaných maďarskou menšinou tak Maďarsko, ako externá národná domovina, sleduje cieľ, ktorý je možné definovať ako snahu o zabezpečenie dostatočnej ekonomickej

76 Spoločná vôľa. Volebný program strany maďarskej komunity 2016 [on-line]. Dostupné z: <<https://drive.google.com/file/d/0B-uFWu08PUj0bUI2NDFjSHI4cUk/view?pref=2&pli=1>>, s. 5, cit. 25. 4. 2016.

77 Programové vyhlásenie Strany maďarskej komunity 2016 [on-line]. Dostupné z: <<https://drive.google.com/file/d/0B-uFWu08PUj0S0NiWm5Wajcwd0U/view?pref=2&pli=1>>, cit. 25. 4. 2016.

78 Krajanský zákon – korálek na šňúrce slovensko-maďarských vzťahů [on-line]. Dostupné z: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/krajansky-zakon-sr>>, cit. 25. 4. 2016.

79 A kormány 750 millió forinttal támogatja a külhoni fiatal magyar vállalkozók éve programot [on-line]. Dostupné z: <<http://www.hirado.hu/2016/01/30/a-kormany-750-millio-forinttal-tamogatja-a-kuhloni-fiatal-magyar-vallalkozok-eve-programot/>>, cit. 25. 4. 2016.

výkonnosti obyvateľstva, ktorá by mala zabezpečiť jeho zotrvanie a prežitie na danom území, čoho dlhodobým dôsledkom by malo byť zabránenie poklesu počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.

Analyzované ekonomické ukazovatele z rôznych zdrojov teda preukázali, že medzi jednotlivými regiónmi Slovenska panujú značné ekonomické rozdiely. Toto sa týka najmä periférnych oblastí východu krajiny a taktiež juhu, kam spadajú aj oblasti obývané maďarskou menšinou. Ekonomický faktor je pritom dôležitý z dôvodu jeho vysokého potenciálu prispievať k migrácii obyvateľstva. Tu je možné uviesť najmä faktor nezamestnanosti, ktorý je v okresoch obývaných maďarskou menšinou podstatne vyšší ako v okresoch etnicky slovenských, nachádzajúcich sa na západe a severe stredného Slovenska. Ďalším významným faktorom je vyššie uvedené porovnanie priemernej mzdy a percentuálny podiel osôb s príjmom do 400 € na obyvateľstve Slovenskej republiky, ktorý je preukázateľne vyšší v okresoch obývaných práve maďarskou menšinou. Tieto faktory preukázateľne vplyvajú na odliv obyvateľstva z takýchto regiónov. Vyššie analyzovaná preferencia vlády pri smerovaní investícií do rozvinutejších oblastí obývaných prevažne slovenskou majoritou pritom iba prehľbuje problematiku regionálnych rozdielov. Táto politika je pritom v rozpore s dlhodobým záujmom Európskej únie o znižovanie regionálnych rozdielov. Na tento fakt poukazuje taktiež politická reprezentácia maďarskej menšiny, ktorá sa dlhodobo snaží o podporu južných oblastí Slovenska a taktiež Maďarsko ako externá národná domovina. Niektoré z vyššie uvedených ekonomických opatrení na podporu regiónov strany MOST-HÍD, ktoré boli súčasťou jeho volebného programu sa pritom stali súčasťou programového vyhlásenia vlády zostavenej po parlamentných voľbách v roku 2016, ktorej súčasťou je aj táto strana zastupujúca záujmy maďarskej menšiny na Slovensku.

Záver

Zmenšovanie počtu príslušníkov maďarskej menšiny je preukázateľným trendom, ktorý je možné badať od vzniku Slovenska v roku 1993, v širšom zmysle od vzniku maďarskej menšiny na tomto území, ktorá vznikla rozpadom Uhorska. Jedným z faktorov, ktorý vplyva na znižovanie jej početnosti je situácia v maďarskom menšinovom školstve na Slovensku, ktoré nie je schopné zabezpečiť efektívnu výučbu slovenčiny ako štátneho jazyka. Toto má na absolventov menšinového školstva vplyv ako v prípade žiakov, ktorí sa rozhodnú pre pokračovanie vzdelávania na vy-

sokých školách, tak na žiakov, ktorí sa rozhodnú pre nástup do zamestnania. V prvom uvedenom prípade sa jedná najmä o nízku ponuku programov s vyučovacím jazykom maďarským, navyše z kvalitatívneho hľadiska nemusia uvedené inštitúcie spĺňať požiadavky študentov. Nízka znalosť štátneho jazyka pritom obmedzuje absolventov maďarského menšinového pri výbere študijného programu a v podstate vylučuje nástup na vysokoškolské programy v slovenskom jazyku. V tomto prípade teda nastáva odliv potenciálnych vysokoškolských študentov do zahraničia, kde Maďarsko zaujíma druhú priečku v počte študentov z územia Slovenska.

V druhom prípade, kedy sa žiaci rozhodujú nastúpiť do zamestnania, je možné konštatovať, že nedostatočná znalosť štátneho jazyka priamo ovplyvňuje flexibilitu uchádzačov o zamestnanie na trhu práce a tým znižuje ich konkurencieschopnosť najmä v prípadoch kedy je požadovaná jeho aktívna znalosť. Analýza súčasných migračných trendov preukázala trend migrácie za prácou do Maďarska najmä z južných oblastí Slovenska. Tu je možné predpokladať, že sa jedná v prevažnej miere o príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku, keďže podmienkou pre nadobudnutie práce je vo väčšine prípadov aktívna znalosť maďarského jazyka. V prípade pracovnej migrácie je najvýznamnejším faktorom, ktorý tento proces urýchľuje zlá ekonomická situácia regiónov obývaných maďarskou menšinou, jedná sa najmä o parameter nezamestnanosti, priemernej hrubej mesačnej mzdy a v prípade potenciálnych podnikateľských projektov nízkej dosiahnutej hodnoty indexu regionálneho podnikateľského prostredia. V rámci trojstranného vzťahu tak prístup všetkých troch strán k maďarskému menšinovému školstvu na Slovensku determinuje súčasný stav, ktorý priamo ovplyvňuje znalosť slovenského jazyka ako jazyka štátneho u jeho absolventov. Tento jav má negatívny vplyv na ich flexibilitu ako potenciálnych vysokoškolských študentov alebo uchádzačov o zamestnanie a vytvára predpoklady pre nárast migračných tlakov do zahraničia. Toto, ako bolo vyššie uvedené, je jedným z faktorov, ktoré pôsobia na znižovanie počtu príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku.

Do budúca bude dôležitým krokom pre spomalenie alebo zastavenie tohto trendu z hľadiska Slovenska zlepšenie economickej situácie regiónov obývaných maďarskou menšinou a zefektívnenie menšinového školstva pri výučbe slovenčiny ako štátneho jazyka. Z hľadiska politickej reprezentácie maďarskej menšiny na Slovensku bude dôležité dohliadať na slovenskú vládu pri splnení vyššie uvedených podmienok a plne kooperovať pri vytváraní takého vzťahu medzi minoritou a majoritou, ktorý by umožnil maximálne uplatnenie absolventov či už menšinového alebo väčšinového školstva na slovenskom trhu práce. V prípade Maďarska ako ex-

ternej národnej domoviny bude dôležité prehodnotiť svoj prístup a požiadavku na vzdelávanie príslušníkov maďarskej menšiny na Slovensku výlučne v maďarskom jazyku a zmeniť svoju politiku tak, aby napomohla dosiahnuť stav plného bilingvizmu za predpokladu zachovania národnostnej identity maďarskej menšiny na Slovensku, čo by zvýšilo flexibilitu a konkurencieschopnosť jej príslušníkov na slovenskom trhu práce, čo následne napomôže uplatneniu sa a v konečnom dôsledku zníži migračné tlaky.

SUMMARY

The results of the study indicate deficiencies in knowledge of the Slovak language among the Hungarian minority in Slovakia. This may be caused by the low efficiency of the Hungarian minority education programs in teaching the Slovak language. The core of the problem is related to the factors described in this study and in the approach of all three parties, which conform to the model of a triadic nexus. Graduates' resulting poor knowledge of the Slovak language thus causes limitations in their opportunities for secondary or university education because of insufficient supply of study programs in the Hungarian language in Slovakia and may create migratory pressures. Insufficient knowledge of Slovak language is also reflected in the limited flexibility of candidates in finding appropriate job opportunities: this makes them practically unemployable in the Slovak public sector as well as in private companies that require active knowledge of the Slovak language. We may conclude that the approach by all three parties in the triadic nexus contributes to the current situation, which is characterized by strengthening migration pressures, which are one of the reasons for the declining population of the Hungarian minority in Slovakia. In the future, the approach to these issues will have to be changed if there is to be any hope of slowing or stopping this trend.

RECENZE

Paul Robert MAGOCSI,

With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus'

and Carpatho-Rusyns, Budapest – New York, Central European University Press 2015, 544 s., ISBN 978-615-5053-46-7.

Autora knihy Paula Roberta Magocsiho (nar. 1945) netreba odbornej verejnosti zvlášť podrobne predstavovať. Pripomeňme len, že od roku 1980 pôsobí ako vedúci Katedry ukrajinských štúdií na univerzite v Toronte v Kanade, v roku 1996 sa stal členom Akadémie vied Kráľovskej spoločnosti v Kanade. Okrem toho zastáva celý rad ďalších vedeckých a vedecko-spoločenských postov – je prezidentom Karpatsko-rusínskeho centra, zakladajúcim členom Svetového kongresu Rusínov, Svetovej rady Rusínov a iných. Čo je ale dôležité, je autorom celého radu monografií z dejín Ukrajiny i karpatských Rusínov.

V roku 2015 vyšla jeho kniha *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*. Táto, ako aj jej o rok neskorší slovenský preklad s názvom *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov* (Prešov, UNIVERSUM, 2016), vyšla ako súbor prednášok P. R. Magocsiho, ktoré odzneli na letnej škole rusínskeho jazyka a kultúry – STUDIUM CARPATO-RUTHENORUM v rokoch 2010–2015 na Prešovskej univerzite v Prešove. Magocsi bol jej iniciátorom vychádzajúc zo skutočnosti, že Rusíni boli oficiálne uznaní ako samostatný národ. Stalo sa to de facto už pri sčítaní obyvateľstva vo vtedajšej Českej a Slovenskej Federatívnej Republike v roku 1991. Vtedy sa k rusínskej národnosti prihlásilo takmer 17 000 obyvateľov z celkového počtu 32 408 osôb, ktoré sa hlásili k východným Slovanom – Rusínom (16 937 osôb), Ukrajincom (13 847 osôb) a Rusom (1 624 osôb, prevažne žijúcich na severovýchodnom Slovensku. Slovenská republika, ktorá vznikla 1. januára 1993, Rusínov akceptovala ako samostatnú národnosť a o dva roky neskôr, v roku 1995 aj rusínčinu ako ich spisovný jazyk. Ten bol kodifikovaný a potom 27. januára 1995 oficiálne vyhlásený za spisovný jazyk Rusínov.

Cesta k samostatnej národnosti býva spravidla kľukatá a neraz i značne komplikovaná, čo v plnej miere platí práve u rusínskej národnosti. Vyžaduje si pre to obrovský zápal obyvateľov, ktorí sa k rusínskej národnosti hlásia, celý rad aktivít, ktoré prispievajú k jej presadeniu sa a širokej akceptácii nielen nerusínskeho obyvateľstva krajiny, ale čo je v tomto prípade obzvlášť dôležité – u samotných Rusínov.

Jednou z takýchto aktivít bolo v roku 1996 zriadenie Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov Prešovskej univerzity v Prešove a v rámci neho Oddelenia rusínskeho jazyka a kultúry, (dnes Ústav rusínskeho jazyka a kultúry v Centre jazykov a kultúr národnostných menšín Prešovskej univerzity), ktorý je od roku 2010 hlavným organizátorom vyššie uvedenej letnej školy rusínskeho jazyka a kultúry. P. R. Magocsi ju pomáhal organizovať s cieľom priblížiť rusínsky jazyk a kultúru záujemcom o ňu v podstate z celého sveta, a to v prostredí, kde rusínska menšina žije, a potom spopularizovať rusínsku národnosť samotným Rusínom aj tým, že sa dozvedia viac o svojich dejinách, kultúre, vplyve cirkvi na formovanie ich národnej identity, ale aj o zrode a formovaní svojho spisovného jazyka, ktorý sa len pomaly presadzuje v rusínskom etnickom prostredí.

Kniha *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* teda prioritne mala poslúžiť ako učebnicový text pre budúcich účastníkov letnej školy a súčasne pre všetkých anglicky čítajúcich záujemcov o rusínsku históriu a kultúru.

Rozdelená je do tridsiatich hlavných kapitol a vnútorne je ďalej členená na kratšie podkapitoly, ktoré detailnejšie vysvetľujú danú tému kapitoly. 34 máp rozložených v podstate v každej časti knihy pomáha čitateľovi zorientovať sa v geograficko-historickom prostredí, o ktorom autor práve píše. Šesť tabuliek, ktoré sledujú štatistické údaje, týkajúce sa väčšinou etnicity a početnosti rusínskeho obyvateľstva, čitateľ nájde v posledných kapitolách knihy. Majú sumarizujúce poslanie a sprehladňujú číselné informácie o Rusínoch v karpatskom regióne strednej Európy.

Pri komplexnejšie poňatých dejinách Rusínov si už čitatelia zvykli na to, že autori takýchto syntetizujúcich dejín začínajú pravekom, prechádzajú cez starovek, ktorý sa strednej Európy len dotkol prítomnosťou starovekých dobyvateľov a prechádzajú potom cez stredovek, novovek až po súčasnosť. Kniha P. R. Magocsiho z tohto hľadiska nie je výnimkou.

Autor však pred kapitolu *Carpathian Rus' in prehistoric times (Karpatská Rus v predhistorickom období)* zaradil geografickú charakteristiku územia, na ktorom žili a žijú Rusíni. Nazval ju *Carpatho-Rusyns and the land of Carpathian Rus' (Karpatskí Rusíni a územie Karpatskej Rusi)*. Zaoberal sa v nej charakteristickými

črtami rusínskeho obyvateľstva, jeho kultúrnou i jazykovou príbuznosťou s ostatnými východoslovanskými etnikami. Na jednej strane ukazuje spätosť Rusínov s blízkyimi východoslovanskými národmi, na druhej strane práve takýmto spôsobom zreteľne vymedzuje Rusínov ako osobitný východoslovanský národ, nepripúšťajúc alternatívu, že v ich prípade ide o súčasť iného väčšieho východoslovanského národa (Ukrajincov, resp. aj Rusov). Tu dáva svoju odpoveď starším i súčasným názorom tých historikov a etnografov, ktorí pokladali a pokladajú Rusínov za súčasť ukrajinského národa. Toto stanovisko akcentuje geografickým vymedzením územia, na ktorom Rusíni žili, a následným opisom ich histórie na vymedzenom území, ktoré nazval *Karpatská Rus*.

V súvislosti s názvom územia obývanom Rusínmi je dôležitá poznámka autora, v ktorej vysvetľuje termín *Karpatská Rus*. P. R. Magocsi je si dobre vedomý, že *Karpatská Rus* ako samostatný územný celok nikdy neexistovala, ba vlastne ani územie, ktoré doň Magocsi zahrnul, nebolo takto označované a že s termínom *Karpatská Rus*, ktorá zahŕňala Halič, severovýchodné Slovensko, dnešné Zakarpatsko a bývalú Marmarošskú župu, dnes sa nachádzajúcu ako súčasť Ukrajiny i Rumunska, sa stretávame až v politických koncepciách Rusínov na konci prvej svetovej vojny, keď hľadali alternatívy pre svoju národnú i štátnu budúcnosť v povojnovej strednej Európe.

V poznámke na margo *Karpatskej Rusi* uvádza, že pôvodná domovina karpatských Rusínov, v publikácii označená týmto názvom, nikdy nejstvovala ako samostatný administratívny celok, nebola nezávislá a ani nemala politickú autonómiu (s. 2). Faktom však zostáva, že v celom texte knihy autor používa termín *Karpatská Rus* tak, že bežný čitateľ ho podvedome absorbuje ako označenie konkrétneho územia, ba i krajiny. Prvá kapitola je vo vyzrozprávanom príbehu karpatských Rusínov dôležitá aj preto, že v nej autor vyjasňuje ďalšie názvy územia, obývaného Rusínmi. On sám sa v tejto publikácii priklonil k názvu *Karpatská Rus*, ktorú následne rozdelil na štyri základné regióny: lemkovský, prešovský, Podkarpatskú Rus (*Subcarpathian Rus*'), a marmarošský región (s. 12). Územie, ktoré zahrnul do teritória Karpatskej Rusi, tvoria sídla, podľa autora, s väčšinovým rusínskym obyvateľstvom. Pokiaľ pri dedinách, by sme mohli akceptovať zaradenie tej-ktorej dediny na územie Magocsiho *Karpatskej Rusi* (pri niektorých na slovensko-rusínskom pomedzí s výhradami), pri mestách je to už ťažšie zdôvodniteľné. Na mysl máme najmä mesto Prešov, od ktorého je odvodený a v knihe používaný názov „prešovský región“. Názov regiónu, ktorý historicky nikdy neexistoval, sa dostal do politickej hantýrky miestnych Rusínov-Ukrajincov ako „Prjaševščina“ až po druhej svetovej

vojne, no v knihe evokuje dojem, že mesto bolo súčasťou pomyselnej *Karpatskej Rusi*, dokonca ako jedno z jeho sídelných miest. Prešov pravdaže zohral významnú úlohu v dejinách Rusínov, ale len preto, že bol sídlom gréckokatolíckej eparchie a vďaka tomu aj sídlom niekoľkých „ruských“ škôl a rusínskych kultúrnych organizácií, neskôr aj rusínskych politických strán. Napriek tomu však Prešov, bývalé kráľovské mesto, ani v minulosti, ani v súčasnosti nie je možné označiť za rusínske mesto. Pri uhorských (prelom 19. a 20. storočia) i československých sčítaniach obyvateľstva (prvá polovica 20. storočia) Rusíni tvorili v Prešove zanedbateľný počet obyvateľov: napr. v roku 1880 to bolo 1,59 % a o 50 rokov neskôr, v roku 1930 to bolo len 2,56 % z celkového počtu obyvateľov mesta. Podobne to bolo aj v Bardejove, Humennom, Michalovciach a ďalších mestách, ktoré autor prostredníctvom „prešovského regiónu“ zaradil do pomyselnej Karpatskej Rusi.

Ak by sme sa opierali len o národnosť obyvateľstva pri zaradení toho-ktorého mesta do „historickej *Karpatskej Rusi*, bol by problematický aj samotný Užhorod, lebo ani v Užhorode nebolo rusínske obyvateľstvo početne veľmi zastúpené – v roku 1910 predstavovalo len 4 % a v roku 1930, keď bol Užhorod hlavným mestom Podkarpatskej Rusi, 23,46 % z celkového počtu obyvateľov mesta.

Rozdelenie *Karpatskej Rusi* do uvedených regiónov síce nezodpovedá historickej tradícii, keďže také v minulosti neexistovali, a územie samotnej „Podkarpatskej Rusi“ pod týmto názvom poznáme až po vzniku Československa a pripojenia územia k novému štátu, ale poslúži pre autorov výklad ako zjednodušujúca pomôcka, ktorá čitateľovi pomôže ľahšie sa zorientovať v komplikovanom vývoji a formovaní rusínskeho obyvateľstva ako samostatnej etnickej jednotky so špecifikami, ktoré boli vlastné každému teritóriu, a teda i Rusínom, čo na ňom žili. Tu máme na mysli skutočnosť, že kniha P. R. Magocsiho je prioritne určená anglicky hovoriacemu čitateľovi – najmä americkému, pre ktorého sú stredoeurópske dejiny, vrátane dejín karpatských Rusínov, vzdialeným historickým príbehom. V slovenskom preklade knihy, ktorá je určená slovensky čítajúcemu percipientovi, boli po dohode s autorom niektoré termíny preložené do zaužívanej podoby slovenskej historickej spisby. Šlo o termín Podkarpatská Rus, ktorý sa v slovenskej verzii používa len pre obdobie, v ktorom sa tento názov reálne používal, názvy regiónov – ako prešovský, lemkovský, marmarošský (a podkarpatský) sú písané s malými písmenami, teda nie ako názvy území. Na niektorých miestach knihy boli uvedené pomenovania regiónov nahrádzané vymenovaním historických stolíc (neskôr žúp), ktoré ich tvorili, alebo pomenovaním severovýchodné Slovensko. V anglickej verzii knihy sa termín Slovensko vyskytuje len zriedkavo, nahrádzaný je termínom prešovský región a ten

zas vystupuje ako súčasť *Karpatskej Rusi*, kde sa slovenské obyvateľstvo nespomína, resp. len v zriedkavých prípadoch, čo na nezorientovaného čitateľa pôsobí zavádzajúco, ako by šlo o územie väčšinou osídlené Rusínmi, teda rusínske územie. Podobne je to aj pri používaní termínu lemkovský región, kde spravidla absentujú Poliaci, ktorí na vymedzenom území (lemkovskom regióne) žili spolu s rusínskym obyvateľstvom.

V prvej kapitole knihy autor vysvetľuje aj pomenovania obyvateľstva, ktoré sa hlásilo k Rusínom a tiež to, ako vznikali mená jednotlivých skupín rusínskeho obyvateľstva, líšiacich sa svojimi dialektami a žijúcimi v jednotlivých regiónoch karpatského oblúka. Upozorňuje, že mená ako Lemkovia, Bojkovia a Huculi, ale aj iné (Krajňaky, Blachy, Dolňane, Verchovynci a i.), si nedalo samotné obyvateľstvo, ale ho tak pomenovali iní, najmä etnografi a jazykovedci. P. R. Magocsi pripomína skutočnosť, že tieto pomenovania nabrali nielen etnografickú ale aj politickú funkciu a v reálnom živote neraz Rusínom komplikovali a komplikujú život a dnes ho komplikujú aj bádateľom i čitateľom ich kníh.

Prvá kapitola je kľúčovou nielen z terminologického hľadiska, ale aj z hľadiska ďalšieho výkladu dejín karpatských Rusínov a objasnenia ich zložitého ba až protirečivého vývoja. Odhliadnuc od vyššie uvedených pripomienok, čitateľovi sprehľadní nasledujúce rozprávanie o osudoch karpatských Rusínov.

Ďalšie kapitoly už predstavujú historický vývoj územia, ktoré v recenzii budeme nazývať v knihe zavedeným pomenovaním *Karpatská Rus*.

Pre autorov zaoberajúcich sa dejinami Rusínov býva dôležitá odpoveď na otázku, kto vlastne Rusíni sú a odkiaľ sa vzali v strednej Európe, sú pôvodom Rusi (Veľkorusi) či Ukrajinci (Malorusi), alebo skutočne predstavujú osobitný východoslovanský národ? P. R. Magocsi nedáva v knihe priamu odpoveď na otázky o pôvode Rusínov, ale predstavuje niekoľko teórií, aj legiend, ktoré sa objavili v staršej spisbe zväčša rusínskych autorov, najmä tie, ktoré pôvod Rusínov spájajú s Bielymi Chorvátmi, neskôr s nezávislým rusínskym kniežatstvom Marchia Ruthenorum, ktoré údajne existovalo na začiatku 11. storočia, či s kniežatom Fedorom Koriatovičom, ktorý podľa legendy na konci 14. storočia priviedol do Uhorska 40 tisíc rusínskych roľníkov a založil s nimi viac ako 300 rusínskych osád v hornom Potísi (kapitoly *The Slavs and their arrival in the Carpathians*, tiež aj *State formation in central Europe a Carpathian Rus' until the early 16th century*). Autor však čitateľa upozorňuje, že ide o výskumom nepodložené teórie, vychádzajúce síce z niektorých dobových zmienok a reálií, ale nie sú zárukou pravdivej interpretácie dejín Rusínov. Sú však zaujímavé a dopĺňajú pestrú mozaiku názorov na pôvod Rusínov a navyše

prežívajú dodnes (na Mukačevskom hrade bola v roku 2005 postavená socha Koria-toviča v životnej veľkosti).

P. R. Magocsi zasadil dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov do širšieho kontextu stredoeurópskych, ale tiež európskych dejín, čo mu umožnilo ľahšie vysvetliť udalosti, ktoré sa viac alebo menej dotkli aj Rusínov. V podstate to ani nemohol urobiť inakšie, keďže sídla rusínskeho obyvateľstva boli nielen na území Uhorska, ale aj Poľska, neskôr Ruska a rakúskej časti habsburskej monarchie a vývoj v týchto krajinách mal jednak svoje špecifiká, jednak mnoho spoločných črt a vzájomnej previazanosti. Toto konštatovanie môžeme demonštrovať na cirkevných dejinách – na postavení pravoslávnej cirkvi, vzniku gréckokatolíckej cirkvi, na úzkej, ba až bytostnej zviazanosti rusínskeho obyvateľstva s oboma cirkvami a ich vplyve na rusínskych veriacich a priamo i sprostredkovane aj na kultúrny, vzdelanostný a neskôr i politický život a aktivity Rusínov v tých krajinách, v ktorých žili. V kapitolách *The Reformation, the Counter-Reformation, and Carpathian Rus'*, *The Habsburg restoration in Carpathian Rus'*, *Habsburg reforms and their impact on Carpatho-Rusyns* ukázal na prepojenie mocenských zápasov s jednotlivými konfesiami a využitím i zneužitím rusínskeho obyvateľstva v týchto zápasoch v prospech jednej či druhej strany. V nich sa čitateľ stretne aj s informáciami o koexistencii prevažne etnicky rusínskych cirkví s ostatnými – rímskokatolíckou, evanjelickou (luteránskou) a reformovanou (kalvínskou) cirkvou.

Keď hovoríme o cirkevných dejinách, tak môžeme konštatovať veľmi dobré vysvetlenie vzniku gréckokatolíckej cirkvi v 17. storočí (kapitola *The Reformation, the Counter-Reformation, and Carpathian Rus'*) ale aj prechodu mnohých rusínskych gréckokatolíkov k pravoslávnej cirkvi na začiatku 20. storočia a úlohe, ktorú pri ňom zohrala rusínska, ruská a ukrajinská emigrácia v Spojených štátoch amerických (kapitola *Carpatho-Rusyn diasporas before World War I*). Ďalej zneužitie prestupu Rusínov k pravoslávii na politicky vykonštruované procesy s pravoslávny-mi Rusínmi za ich údajný panslavizmus a ohrozenie uhorskej vlasti ešte pred prvou svetovou vojnou, ktoré sa konali v rokoch 1904, 1906 a na prelome rokov 1913–1914 v Marmarošskej Sihoti.

Otázka národného prebudenia Rusínov, ich cesta k národnému uvedome-niu a maďarizácia, ktorá sa stala pre rusínske obyvateľstvo žijúce v Uhorsku brzdou v ich národnom rozvoji a etnoidentifikačnom procese, je ďalšou veľkou témou v dejinách Rusínov. P. R. Magocsi ju poňal a predstavil v kontexte národných hnutí v celej Európe a zvlášť v Uhorsku, kde dochádzalo ku konfliktu medzi národnými hnutiami Maďarov a Nemaďarov, pravda v prospech maďarskej národnosti. V kapi-

tole *Carpathian Rus' in Austria-Hungary, 1868–1914* ukázal odlišný vývoj v rakúskej časti monarchie vo vzťahu k Rusínom od toho, aký bol v Uhorsku, čo umožňuje čitateľovi lepšie pochopiť, prečo sa Rusíni v rakúskej časti monarchie mohli národne viac angažovať, ale súčasne aj to, prečo časť z nich v rámci ich etnoidentifikačného procesu inklinovala k ukrajinskej národnosti a časť k rusínskej, no podstatná časť Rusínov v Uhorsku o ukrajinskej národnosti vôbec nerozmýšľala a ani nevedela dôvod sa k nej hlásiť. V tejto časti je ukázaný bezútešný stav rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku, pokiaľ ide o jeho národné povedomie, kultúru i vzdelanie vo vlastnom jazyku a národných tradíciách. Súčasne sa však autor zamyslel nad sociálnym a ekonomickým statusom Rusínov v Rakúsko-Uhorsku, ktorý je vo všeobecnosti v literatúre vykreslený ako zlý a ako dôvod aj kultúrneho zaostávania rusínskeho etnika. P. R. Magocsi však predstavuje neskoršiu Podkarpatskú Rus ako relatívne ekonomicky vyspelú časť Uhorského kráľovstva. V polemike s inými názormi tvrdí, že Rusíni nežili v takých katastrofálnych podmienkach, ako sa zvyčajne opisujú v prácach rôznych historikov a uvádza podniky, ktoré tu existovali a dávali prácu Rusínom. Píše, že ak by skutočne boli pomery také katastrofálne, tak by sa približne 30 % Rusínov, ktorí odišli za prácou do Ameriky, nevrátilo domov do „starej domoviny“. Tu však musíme podotknúť, že otázka návratu rusínskej ekonomickej emigrácie naspäť do vlasti je predsa len zložitejšia, že tu zohrávajú svoju úlohu aj emocionálne dôvody, spätosť s rodným krajom, blízkymi, ktorí tu ostali žiť a presvedčenie, že zarobené peniaze im umožnia aj doma začať nový a lepší život. Nakoniec, 70 % Rusínov, ktorí sa domov nevrátili a zostali v emigrácii je dostatočným dôkazom, že ich postavenie a pomery doma neboli pre nich už príťažlivé. Napriek tomu faktom zostáva, že uvedením podnikov, ktoré vznikali a pôsobili na podkarpatskom území (tie však neboli vo vlastníctve Rusínov) autor prekrusľuje obraz tohto územia ako totálne zaostalého agrárneho prostredia, ktoré sociálne a národne negatívne determinovalo celú rusínsku populáciu.

Carpathian Rus' during World War I, 1914–1918 je názov kapitoly, cez ktorú autor začal opisovať dejiny Rusínov v 20. storočí. V tejto kapitole sa zaoberá prvou svetovou vojnou a jej dopadmi na rusínske obyvateľstvo, podozrievané z rusofilstva, za to aj preventívne prenasledované a terorizované. Ďalšie časti sú už o zániku rakúsko-uhorskej monarchie, vzniku nástupníckych štátov a o problémoch, ktoré sa v nich týkali rusínskeho obyvateľstva. V Československu to bola funkčná autonómia, o ktorú sa Rusíni usilovali celé medzivojnové obdobie a krajinská hranica so Slovenskom navrhnutá československými delegátmi na Parížskej mierovej konferencii tak, že rusínski predstavitelia všetkých politických, etnických i konfesi-

onálnych orientácií s ňou neboli spokojní. To boli dve veci, ktoré Rusínov v Česko-slovensku spájali. Jazyk, etnicita, konfesia – základné faktory národnej identity ich v zásade len rozdeľovali. P. R. Magocsi v podkapitolkách predstavil situáciu na Podkarpatskej Rusi v školstve, vzdelaní, kultúre, konfesijných otázkach, kde sa dostávali do konfrontácie pravoslávie a gréckokatolícka cirkev, v pokusoch o riešenie jazykovej otázky a tým aj etnicity Rusínov (kapitola *Subcarpathian Rus' in interwar Czechoslovakia*).

V nasledujúcich troch kapitolách sa osobitne venuje postaveniu Rusínov na území severovýchodného Slovenska (v knihe prešovský región), v lemkovskom regióne a v diaspórach – v Rumunsku, Maďarsku, vo Vojvodine (Juhoslávia) a v USA.

18. kapitola s názvom *Other peoples in Subcarpathian Rus'* pojednáva o ďalších národnostiach, ktoré žili na Podkarpatskej Rusi popri rusínskym obyvateľstve. P. R. Magocsi opisuje postavenie Maďarov, ktoré sa podstatne zmenilo oproti jeho postaveniu v rakúsko-uhorskej monarchii, Židov, ktorí tu žili vo veľkom počte, Nemcov, Rumunov, Slovákov, Cigánov, Rusov, Ukrajincov a Čechov. Ukrajincov, o ktorých P. R. Magocsi píše, v jeho výklade predstavujú Ukrajinci, ktorí prišli na Podkarpatskú Rus z bývalej Ruskej ríše a susednej Haliče. Podľa Magocsiho to boli tí ľudia, ktorí na Podkarpatskej Rusi propagovali ukrajinskú národnú orientáciu a podporu nachádzali najmä u mladej rusínskej generácie.

Ukrajinská orientácia nakoniec prevážila v hektických rokoch 1938–1939, keď sa stal predsedom autonómnej vlády Podkarpatskej Rusi Augustín Voľošin a z Podkarpatskej Rusi sa stala Karpatská Ukrajina. Krátke predvojnové a vojnové roky P. R. Magocsi popísal v kapitolách *Autonomous Subcarpathian Rus' and Carpatho-Ukraine*, *Carpathian Rus' during World War II, 1939–1944* a *Carpathian Rus' in transition, 1944–1945*. V nich sa čitateľ dozvie o situácii Rusínov v horthyovskom Maďarsku po obsadení Karpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi) Maďarskom, v slovenskom štáte i na poľskom území obsadenom Nemeckom (Halič).

V posledných kapitolách sa autor venuje postaveniu a osudom karpatských Rusínov od skončenia druhej svetovej vojny až po súčasnosť, no tu už v podstatne zmenených geopolitických pomeroch. Čitateľ sa v nich dozvie o tom, ako v Česko-slovensku po druhej svetovej vojne v podstate zanikla rusínska národnosť a zmenila sa na ukrajinskú, ako súvisela gréckokatolícka cirkev s rusínskou etnicitou a ako sa jej dotklo zrušenie gréckokatolíckej cirkvi v roku 1950, dozvie sa o deportáciách Lemkov z Poľska do sovietskej Ukrajiny (označuje ju ako prvú fázu deportácií), o premene Podkarpatskej Rusi na sovietske Zakarpatsko a ukrajinizácii tamojších

Rusínov, o operácii Visla v Poľsku, v ktorej boli tisícky Lemkov a Ukrajincov presídlené na západné a severné územia Poľska (druhá fáza deportácií Rusínov).

Ďalej autor venuje pozornosť socialistickému obdobiu v krajinách, kde žilo rusínske obyvateľstvo – v Československu, Poľsku, Rumunsku a Sovietskom zväze, v ktorých sa z rusínskeho obyvateľstva stávali postupne obyvatelia ukrajinskej národnosti. Popri tom vykresľuje rusínske diaspóry v Juhoslávii (Vojvodina a Srijem) a v USA, v ktorých si Rusíni udržali svoju rusínsku identitu.

P. R. Magocsi sleduje postavenie Rusínov aj po revolúcii 1989, ich vývoj v nových – demokratických podmienkach, opisuje návrat časti rusínskeho obyvateľstva k rusínskej národnej identite a problémy, s ktorými sa tento návrat spájal. V každej krajine boli v niečom podobné, no v mnohom vyslovene odlišné.

P. R. Magocsi v tridsiatich kapitolách obsiahlej knihy, vedome vybavenej skromnejším poznámkovým aparátom, ale o to bohatším ilustračným materiálom, (okrem spomínaných máp, to sú aj fotografie a obrazový materiál), načrtol pomerne podrobne cestu historického vývoja Rusínov s vysvetlením, ako, kedy a za akých okolností časť rusínskej inteligencie prijímala ukrajinskú národnú identitu.

Pokiaľ v anglickom vydaní knihy je ilustračný materiál zaradený na konci knihy, ako príloha, v slovenskom vydaní je umiestnený priamo v texte, kde dopĺňa slovné informácie obrazovými. Tie sú tu aj početnejšie zastúpené.

Jazyk autora v anglickej i slovenskej verzii prezrádza jeho cieľ – priblížiť zrozumiteľnou formou komplikované a neraz ťažko prehľadné dejiny karpatských Rusínov všetkým čitateľom, teda aj tým, ktorí za knihou siahnu len tak, zo zvedavosti a nepatria k odborníkom s patričným penzom vedomostí o téme, ktorej je Magocsiho kniha venovaná. V tom autorovi napomáhajú pomerne početné vsuvky, formálne vydelené z textu sivou plochou, na ktorej sú vysádzané. Ich význam spočíva v objasnení kľúčových udalostí týkajúcich sa Rusínov, vo vysvetlení špecifických pojmov, s ktorými autor v texte pracuje, ale ktoré sa stávajú pre čitateľa zrozumiteľnými v danom kontexte výkladu až vtedy, keď ich autor v poznámke vysvetlí.

Úplne na záver P. R. Magocsi zaradil ešte jednu, číselne neoznačenú kapitolu pod názvom *For further reading*, v slovenskej verzii *Ďalšia literatúra*. Ide o esejisticky na 43 stranách predstavenú odbornú kľúčovú medzinárodnú literatúru zaoberajúcu sa dejinami Rusínov. Potešiteľné je, že nie je to strohý zoznam kníh a štúdií, ale sú to stručnejšie či obsiahlejšie zanotované práce dané do kontextu doby, v ktorej vznikali a cez tieto práce predstavení aj ich autori.

Pre rýchlejšiu orientáciu má Magocsiho kniha obsiahly menný, miestny a predmetový register (36 tlačných strán).

Písať syntetizujúce dejiny zahrňujúce tisícročia patrí medzi najťažšie úlohy, ktoré si historik môže stanoviť. Navyše tak, aby netratili nič na svojej odbornosti a súčasne, aby boli zrozumiteľné každému, i laickému, čitateľovi. P. R. Magocsi túto úlohu knihou *With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns* splnil, a to i napriek niektorým výhradám, ktoré zazneli v recenzii, niektorým pohľadom, ktoré nekorešpondujú s pohľadom inej historiografie, či drobným chybám, ktoré sa dostali do textu a recenzent na nich v recenzii nepoukázal.

Peter Švorc

Marija V. LESKINEN – Olga V. CHAVANOVA (red.),
Romanovy v doroge. Putešestvija i pojezdki členov carskoj semji po Rossii i za granicu,
Moskva – Sankt Petěrburg: Nestor-Istorija 2016, 320 s.,
ISBN 978-5-4469-0665-9.

V roce 2013 se v Rusku konala celá řada vědeckých symposií, výstav i popularizačních akcí připomínající výročí 400 let romanovské dynastie. Sborník vznikl spojením referátů přednesených v jedné ze sekcí na II. ruském sjezdu slavistů a statí cíleně oslovených odborníků. Celkem dvacet jedna příspěvků, rozsahem většinou do patnácti stran, spojuje jedno hlavní téma, a sice cestování Romanovců po Rusku i do zahraničí, v časovém rozpětí od poloviny 17. století do první světové války. Ruští historici a historičky mezi autory výrazně převažují; zahraniční badatelé jsou zastoupeni pětkrát a reprezentují země střední a jihovýchodní Evropy (Německo, Rakousko, Polsko, Maďarsko, Srbsko). Na ruské straně jednoznačně převládají badatelé spojení s výzkumnými a akademickými institucemi v Moskvě, přičemž nejvíce je zastoupen Institut slavjanovedeniija Ruské akademie věd.

Jednotlivé příspěvky spojuje nejen téma cestování členů carské dynastie, ale rovněž metodologický přístup, využívající hodně metod historické a kulturní antropologie. Cesty Romanovců jsou analyzovány v kontextu nových způsobů imperiální prezentace, jež zavedl v Rusku Petr I. a které další carové a carevny kopírovali či různým způsobem modifikovali. V této souvislosti je třeba zmínit jako „vzorovou monografii“ knihu amerického historika Richarda Wortmana *Scenarios of Power*. Redaktoři sborníku ji ostatně jmenují hned na první straně úvodu jako práci, která v ruském prostředí nesmírně zapůsobila, ovlivnila mnoho badatelů a otevřela nové

perspektivy výzkumu.¹ Jednotliví autoři přistupují k romanovským cestám v podobném duchu jako když Wortman interpretoval měnící se rituály a ceremoniály carského dvora a způsoby reprezentace monarchie. Všimají si jazyka užívaného ruskou státní propagandou a různých forem prezentování cest pro odlišné cílové publikum. Využívají k tomu široké spektrum pramenů: cestovní zápisky, korespondenci, úřední zprávy o cestách, reportáže v tisku, materiály publikované cíleně k propagaci cest na veřejnosti.

Není naším cílem diskutovat zde všech jednadvacet kapitol jednu po druhé. Sborník je členěn do čtyř hlavních tematických okruhů a jedné „přílohy“, stručně tedy přiblížíme dané okruhy. První pojednává o roli cest v dvorském ceremoniale, a to včetně cest symbolických, jakými byly smuteční průvody (pohřeb carevny Praskovji Ivanovny, manželky staršího bratra Petra I., Ivana V., v roce 1731). Druhý se týká vždy jedné konkrétní cesty (např. cesta Petra I. Velikého do Prešpurku; cesta Alexandra I. na kongres Svaté Aliance do Ljublaně či návštěva Mikuláše II. Lvova a Przemyslu na jaře 1915). Třetí část kombinuje různé aspekty cestování; všímá si jejich zázemí (např. analýza moskevských městských a příměstských residencí za vlády cara Alexeje Michajloviče), reflexe cest, rodinného charakteru cestování (např. rodinné cesty velkoknížete Konstantina Konstantinoviče na Balkán či návštěvy Romanovců Řecka – velkokněžna Olga Konstantinovna se provdala roku 1867 za řeckého krále Jiřího I.). Čtvrtý oddíl je věnován symbolice carských cest, s důrazem na jejich imperiální rozměr (analýza carské cesty Povolžím během oslav romanovského jubilea roku 1913; studie věnovaná pobytům Romanovců ve Finsku). Příloha završující tyto čtyři části obsahuje dva texty o cestách evropských panovníků. V prvním případě se jedná o typologii cest 18. století na příkladu cest vévody Alberta Sasko-Těšínského (1738–1822) a jeho manželky, arcivévodkyně Marie Kristiny (1741–1798). Nejednalo se o cesty do Ruska, první směřovala do Uher (1766), druhá do Itálie (1776) a konečně třetí do Francie (1786). Druhá studie srovnává cesty císařů Josefa II. a Františka I., přičemž se především jedná o zprávu o nyní řešeném projektu edice cestovních pramenů, pojednávající obecně o cestování císařů jako součásti imperiální reprezentace. Skutečnost, že Josef II. dvakrát navštívil Rusko (1780, 1787) je uvedena bez větších podrobností.

Značná část studií se dotýká středoevropských, či přímo českých dějin. Hned první, od rakouského historika Christiana Steppana, analyzuje exkurze orga-

1 Richard S. WORTMAN, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy*, 2 vols., Princeton 1995–2000. Ruský překlad: R. UORTMAN, *Scenarii vlasti. Mify i ceremonii russkoj monarchii: v 2 t.*, Moskva 2002–2004.

nizované Romanovci pro zahraniční diplomaty ve 20. letech 18. století. Mimo jiné se věnuje pobytu císařského vyslance hraběte Filipa Kinského v Petrohradě (1721–1722) a jeho výletu do Kronštadt a Petrodvorců, na kterém jej osobně provázal Petr I. Carovi velice záleželo na tom, aby na Kinského udělal dojem jak vybavením námořní základny, tak novou letní residencí. Steppan ovšem jasně dokazuje, že zatímco vyslanec považoval carovu osobní přítomnost za projev zvláštní milosti, u Petra I. se jednalo o promyšlenou taktiku, jelikož pořádal obdobné exkurze i pro jiné diplomaty. Několik málo dní po Kinském takto provázal po stejných místech francouzského vyslance Jacquese de Campredon. Jiná studie, jejíž autorkou je ruská historička Olga V. Chavanova, se zabývá pobytů careviče Pavla Petroviče (budoucího cara Pavla I.) ve Vídni v letech 1781 a 1782 jako „osvícenskou poznávací cestou“. Obě návštěvy Vídně byly součástí delší cesty po Evropě; první a delší se uskutečnila od 21. listopadu 1781 do 4. ledna 1782 a carevič s chotí poté odjeli do Benátek. V druhém případě (2.–8. října 1782) se jednalo spíše o krátkou zastávku při zpáteční cestě do Ruska.

Jednadvacet studií přes značnou šíři tematického záběru nemůže přirozeně pokrýt všechny aspekty romanovského cestování. Zsvěcenému čtenáři může kupříkladu chybět analýza cest careviče Alexandra Nikolajeviče (budoucího Alexandra II.) po Rusku (1837) a po Evropě (1838–1839), či několika evropských cest velkoknížete Konstantina Nikolajeviče v letech 1857–1859, k nimž existují i velice solidní edice pramenů.² Z českého pohledu by si pozornost historiků jistě zasloužily romanovské návštěvy západočeských lázní, doposud minimálně prozkoumané. To samé platí o návštěvách západoevropských letovisek. Nicméně i tak sborník výrazně rozšiřuje povědomí o důležité součásti panovnické reprezentace a je rozhodně cenným příspěvkem ke kulturně-politickým dějinám Ruska v 17.–19. století.

Zbyněk Vydra

2 L. G. ZACHAROVA – L. I. TJUTJUNNIK (red.), *Venčanje s Rossijej. Perepiska velikogo knjazja Aleksandra Nikolajeviča s Imperatorom Nikolajem II 1837 god*, Moskva 1999; L. G. ZACHAROVA – S. V. MIRONĚNKO (red.), *Perepiska cesareviča Aleksandra Nikolaeviča s imperatorom Nikolaem I. 1838–1839*, Moskva 2008; L. G. ZACHAROVA – L. I. TJUTJUNNIK (red.), *1857–1861: Perepiska imperatora Aleksandra II s velikim knjazjem Konstantinom Nikolajevičem. Dnevnik velikogo knjazja Konstantina Nikolajeviča*, Moskva 1994. Česky k evropskému pobytu Alexandra Nikolajeviče srov. Zbyněk VYDRA, *Carevič na cestě Evropou. Alexandr Nikolajevič a jeho korespondence s Mikulášem I. v letech 1838–1839*, *Theatrum historiae* 12, 2013, s. 69–92.

Roman BARON – Roman MADECKI – Jan MALICKI et al.,
Czeskie badania nad Polską w kontekście Europy Środkowej i Wschodniej,
Praha, Historický ústav AV ČR 2016, pp. 703 + 72 pp. of illustrations,
ISBN 978-80-7286-271-9.

Czech studies on Poland have a long and rich tradition.¹ Their beginnings go back to the mid-19th century, when Czechs were experiencing their national revival. The revivalist movement was accompanied by a lively interest of the Czech elites in the matters of Slavs and the Slavic world, including, in this context, also Polish issues. The first academic works devoted to Polish studies appeared, initially concentrating on literature and linguistic studies.² In time, studies on other humanistic disciplines came along, while translation works were a separate chapter. It is worth noting that a Czech translation of one of the seminal works of Polish romanticism, Adam Mickiewicz's historical poem *Konrad Wallenrod*, came out³ a mere decade after the original was published, and in the last quarter of the 19th century there were over 70 translations of the works of Henryk Sienkiewicz alone.

Czech Polish studies entered a new phase after the formation of Czechoslovakia. In the academic year of 1923/1924, the studies were given a university rank, and with it institutional character. First, Charles University in Prague formed the Chair of Polish Language and Literature, which was headed by Marian Szyjkowski (1883–1952), a professor of Jagiellonian University and correspondent member of the Polish Academy of Arts and Sciences, who arrived from Kraków. Later, in the summer semester, the Philological Department of Masaryk University in Brno opened a Polish language course run by the Slavist and Polonophile Maxmilián Kolaja (1883–1966). After World War II, other centres were formed at the univer-

-
- 1 A synthetic outline of the problem can be found in the first subchapter of this monograph (*Z tradycji czeských badání polonistycznych* [From the tradition of Czech studies on Poland, Polish], pp. 13–39), penned by the co-editors of the volume, Roman Baron and Roman Madecki.
 - 2 Pavel Josef Šafařík's synthesis, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Pest 1826), in which an entire chapter was devoted to Polish literature, can be regarded as a preview of later studies. Shortly afterwards, the first academic works were published in Czech and in Bohemia. They included a grammar of the Polish language written by Václav Hanka (*Mluvnice polského jazyka podle Dobrovského*, Praha 1839) and textbooks for studying Polish, prepared by the Catholic priest, Dominik Alois Špachta (the first one came out in 1837).
 - 3 The Czech translation came out in 1837 in Prague (*Konrád Wallenrod. Powěst děgepisná z děgův litevských a pruských*), and its author was Václav Štulc (1814–1887), the prelate of the *Vyšehrad Chapter*.

sities in Olomouc and Ostrava. Later, after the collapse of communism, Polish philological courses were introduced in several newly-formed universities, e.g. in Pardubice and Plzeň.

The Congress of Polish Studies, held in Prague in September 2013 (the formal opening and closing ceremonies took place in the Polish Embassy), was an attempt to present the current state of Czech studies on Poland. It was not accidental that the congress was organised on the 90th anniversary of the creation of Polish philological studies at Czech universities, but apart from commemorating and celebrating this fact, the point was to integrate the academic environment and to compare the state of Czech studies with the results of studies in other European countries. The idea was emphasised even in the congress' title: "Česká polonistická studia v evropském kontextu" ("Czech Polish studies in the European context").⁴

We should note here that the term *Polish studies* (or *Polonistics*) has a broad meaning in the Czech academic discourse, since, alongside studies concerning language and literature, it also includes other humanistic disciplines: history and historiography, political science, law, and cultural studies. In the recent decades, the links between these disciplines have become markedly closer. As a result, the sessions of the congress were interdisciplinary, gathering over one hundred scholars from several countries. Let us add that the effort of organising the symposium was borne by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences (Historický ústav Akademie věd České republiky), the Institute of Slavic Studies of Masaryk University in Brno (Ústav slavistiky, Masarykova univerzita), and the Centre for East European Studies at University of Warsaw (Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego), while financial support was provided by the Czech-Polish Forum established by the Czech Republic's Ministry of Foreign Affairs in 2008.

Mentioning the Prague meeting of Polish studies experts is justified, since the presented volume is the result of the speeches and discussions held during the congress. This is the second collective monograph which is the aftermath of this

⁴ For the congress, see Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, "Polonoznawczy Kongres Interdyscyplinarny w Pradze", *Historia Slavorum Occidentis* 3, no 1 (Toruń 2013), pp. 213–217; Roman BARON and Roman MADECKI, "Czeskie badania nad Polską w kontekście europejskim (Kongres Polonoznawczy w Pradze, 11–12 września 2013 roku)", *Prace Historyczne*, vol. 141 (1) (Kraków 2014), pp. 187–193; Agnieszka STEC, "Mezinárodní vědecká konference Česká polonistická studia v evropském kontextu", *Slovanský přehled*, no 1 (Praha 2014), pp. 230–233; Krystyna KARDYNI-PELIKÁNOVÁ, "Polonistyczna jesień 2013 r. w Pradze", *Pamiętnik Literacki*, vol. 49 (London 2015): pp. 39–50.

academic event. The previous publication, *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)*⁵ issued in 2014, dealt with the traditions and the present of Polish studies in the Czech Republic. It presented the achievements so far and the directions of future research.⁶

This volume can be regarded as a continuation, but it also constitutes a separate monograph. It is an attempt to look at Czech Polish studies from a comparative perspective in the context of Central and Eastern Europe. In the words of the editors (p. 7): “such a methodological approach leads to a deeper understanding of the conditions and results of studies in individual national humanistic disciplines dealing with Polish history, literature, and culture.” For Poles and Czechs alike, the area of Central Europe has been the natural point of reference, but at the same time it is impossible to understand the historical and cultural development of the two nations without considering the Eastern European context.

Similarly to the previous book, this one is also an interdisciplinary monograph. The majority of the texts are historical or historical-literary. One chapter (Ch. VII: *Towards the European Union and democracy?*) presents a political science approach. This part is clearly different from the remaining ones, both in terms of topic and character. It is worth emphasising that almost the entire book was published in Polish (with just a handful of texts in English).⁷ It is an international project, since the authors include scholars from (in alphabetical order): Belarus, the Czech Republic, Hungary, Lithuania, Poland, Russia, Slovakia, Ukraine, and the United States – in total 47 authors from different generations and with different professional experience (biographical notes on pp. 673–691). On the Czech side, many well-known historians and literature studies experts submitted their texts, including professors Krystyna Kardyni-Pelikánová, Jaroslav Pánek, Jaroslav Vaculík, Jiří Friedl, Blažena Gracová, Ladislav Hladký, as well as doctors Roman Baron, Jan Chodějovský, Marcel Černý, Jindřich Dejmek, Marek Ďurčanský, Roman Madecki, Veronika Matějková, Renata Putzlacher-Buchtová, and Renata Rusin Dybalska.

The volume was prepared and edited by Roman Baron from the Institute of History of the Czech Academy of Sciences; Roman Madecki, Head of the Depart-

5 Roman BARON – Roman MADECKI a kolektiv, *Česká polonistická studia: tradice a současnost (filologie – historie – politologie – právo)* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2014).

6 See the positive review of the volume in: *Český časopis historický* (Praha 2016), no 3: 763–768 (author: Henryk Gmiterek).

7 The mentioned Chapter VII is mainly in English. Its authors include: Professor Jane Curry, political science specialist from Santa Clara University in California, and five scholars from Ukraine (Mykola Genyk, Gennadii Korolov, Orest Krasivski, Natalia Maziy and Maria Senych).

ment of West-Slavic Languages and Literatures in the Institute of Slavic Studies at Masaryk University in Brno; and Jan Malicki, Head of the Centre for East European Studies at University of Warsaw. The former two, Czech scholars of the middle generation (of Polish origin) also prepared the previous monograph of Polish studies in the Czech Republic.⁸ Jan Malicki, the founder and editor-in-chief of the Polish quarterly *Przegląd Wschodni* ["Eastern Review"], has been a long-time coordinator of state-funded scholarship programmes for young scholars from the East and the organiser of the East European Summer School of the University of Warsaw.

The comprehensive and thematically diverse material is collated according to the geographical criterion. We are presented with a succession of problems, paradigms, and interpretations from the Czech perspective (Chapter I: *Traditions and challenges of Czech studies on Poland* and Chapter II: *On Czech-Polish contacts*), followed by the Slovakian and Hungarian perspectives (Chapter III: *The Central-European perspective*) and the East-European perspective (Chapter IV: *The Lithuanian angle*, Chapter V: *From the Belarusian and Russian viewpoint*, and Chapter VI: *Seen from Ukraine*). This enables us to confront Polish studies in these countries with the main current of the Czech academic reflection. The book also includes texts which present the Polish viewpoint, as a result of which there is an interesting exchange. As we know, the same events can be interpreted differently depending on whether they are observed from Warsaw, Prague, or another capital. Inviting Polish scholars⁹ to collaborate resulted in obtaining material for comparison, but also for debate.

8 Dr Roman Baron studies Czech-Polish relation in the 19th and 20th centuries. He is the author of monographs: *Nad Olzą i Ostrawicą* (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2006), *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009) and *Ambasadorowie wzajemnego zrozumienia. Niedocenieni twórcy pomostów między polską i czeską kulturą (XIX-XXI w.)*. *Studia i szkice* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013). He is a member of the board of the Czech Historical Society, secretary of the Polish-Czech Scientific Society and member of the Programming Board of the Czech-Polish Forum in the Ministry of Foreign Affairs in Prague. Dr Roman Madecki specialises in general and comparative linguistics, as well as descriptive grammar of the Polish language. He is the author of the book *Mysle, więc mówię. Tekst, dyskurs, sztyfery, gatunki mowy* (Brno: Masarykova univerzita, 2006), and co-editor of the collective works *Poláci v Brně a na jižní Moravě. Polacy w Brnie* (co-ed. Ludvík ŠTĚPÁN, Brno: Středoevropské centrum slovanských studií, SvN Regiony, 2008), *Česka polonistika: nové výzvy, nová témata* (co-ed. Ivo POSPÍŠIL, Brno: Masarykova univerzita, 2012). He is the co-founder and long-time chairman of the Polish Club "Polonus" in Brno.

9 The volume includes the texts of eight scholars from Poland, including professors Mikołaj Iwanow (Wrocław), Danuta Konieczka-Śliwińska (Poznań), Marek Kornat (Warsaw), and Marceli

The authors address a number of complex issues, which include discussion topics and mutual national stereotypes. Where should we look for the reasons for diametrically different evaluations of events from our common history? Why do historical experience and memory still awaken emotions? We will not find ready answers to these and other questions, since this was not the goal of the editorial team. The point was rather to point out the capabilities and negligence of particular historiographies and to present a ground for discussion.

That such a ground exists is argued e.g. in the chapters concerning the tradition of Czech Polish philology and Polish studies (R. Baron and R. Madecki), Czech-Polish literary contacts (R. Putzlacher-Buchtová), mutual images in the schoolbooks published in Poland and in the Czech Republic (D. Konieczka-Śliwińska and B. Gracová), and studies on Polish history in contemporary Czech (J. Pánek), Slovakian (Lubica Harbuľová), Hungarian (Gábor Lagzi), Ukrainian (Olga Kowalewska), and Lithuanian (Andrzej Pukszo) historiographies. Reflections on the history, present condition, and prospects of development of Czech (K. Kardyni-Pelikánová), Hungarian (G. Lagzi), and Ukrainian (O. Kowalewska) Polish philological studies or on the Belarusian problem in Polish-Russian mutual relations (M. Iwanow) are a good starting point for further discussion. We are mentioning only examples of texts and problems, otherwise this part of the review would have to become an index.

Two biographical chapters are a separate part of the book. The first contains profiles of 23 now-deceased Central-European scholars who greatly contributed to Polish studies (pp. 417–550). It is worth noting that these texts go beyond traditional biographical notes. Apart from detailing the careers and achievements of the scholars, they include bibliographical references (often also archival ones) and a selection of their most important scholarly works. The majority of the biographies present Czech Slavists, including important figures in the humanities (e.g. Jaroslav Bidlo, Adolf Černý, Jiří Damborský, Zdeněk Hájek, Jiří Horák, Maximilián Kolaja, Karel Krejčí, Jan Máchal, Josef Macůrek, Antonín Měšťan, Jaroslav

Kosman (Poznań), as well as doctors Sebastian Grudzień (Kraków), Monika Válková-Maciejewska (Poznań) and Jan Malicki (Warsaw), and Agnieszka Stec (Kraków). Additionally, Katarzyna Barna-Krawczyk (Brno) graduated from Czech studies at the Jagiellonian University in Kraków. Professor Krystyna Kardyni-Pelikánová, Professor Emeritus of University of Masaryk in Brno, is also Polish; she is a leading personality of Czech Polish philological studies and (together with her husband, Czech Polish philologist Professor Jarmil Pelikán) was awarded the Order of Polonia Restituta in 2015. It is worth mentioning that Professor K. Kardyni-Pelikánová defended her M.A., Ph.D., and post-doctoral (*habilitacja*) theses in Poland.

Valenta, and Václav Žáček). There are also profiles of Poles who made important contributions to the development of Czech (Marian Szykowski) and Slovakian (Władysław Bobek) Polish philological studies. As the editors admit (p. 11), despite their efforts Polish studies specialists from other countries are represented only symbolically (Endre Kovács from Hungary and Pavol Winczer from Slovakia).

The next chapter, which is the last one, is also biographical; it presents short notes on 30 now-deceased professors, participants, and organisers of the East European Summer School of the University of Warsaw. Very briefly speaking, let us recall that the School was created in 1992 on the initiative of the Centre for East European Studies of the University of Warsaw and it is addressed mainly to young scholars from the countries of the former USSR and Central Europe, but also to scholars from other countries. The East European Summer School offers lectures and seminars, and their participants have an opportunity to familiarise themselves with Polish academic life and to take advantage of Polish archives and libraries. By 2015, more than 600 people from 26 countries participated in the activities organised by the East European Summer School (according to Jan Malicki, the School's director, p. 557). The participants also included many authors of the reviewed monograph. Let us mention the names of at least several now-deceased teachers of the East European Summer School: Juliusz Bardach, Marian Biskup, Andrzej Drawicz, Bronisław Geremek, Aleksander Gieysztor, Michail Heller, Bohdan Osadczyk, Antoni Podraza, Władysław A. Serczyk, Jerzy Skowronek, Tomasz Strzembosz, Leopold Unger, Jaroslav Valenta, Paweł Piotr Wiczorkiewicz, and Zbigniew Wójcik. Their biographical notes can be found in the last chapter, which begins with an outline of the Polish pre-war Soviet studies.

The monograph also includes an extensive (pp. 599–650) selection of source materials and literature, as well as a list of translations of Polish literary works. This list can be a good starting point for those interested in Polish-Czech relations. The editors provided the book with illustrations (photographs on glossy inset pages, pp. I–LXXII), which present people, events, and literary and scholarly works important from the point of view of the topic of the monograph. The photographs (of which there are more than 140) are accompanied by detailed descriptions. The book also includes summaries in English, Czech, Russian, and Ukrainian (pp. 573–595).

We are presented with a work which is important and useful, not only for scholarly reasons but also from the perspective of Polish-Czech academic relations

in the context of Central and Eastern Europe, which is sometimes perceived and understood quite differently – as this work also convinces us – by the humanities of the individual countries and nations of this macro-region.

Artur Patek

Translated by Anna Sosenko

Bogumił GROTT,

Dylematy polskiego nacjonalizmu: powrót

do tradycji czy przebudowa narodowego ducha,

Warszawa, Wydawnictwo von Borowiecky 2015, 415 s.,

ISBN 978-83-60748-66-4.

This book differs in a large degree from other publications dealing with the subject of nationalist groups in Poland. The known titles are usually the result of research made by historians, who usually limit their attention to describing the outcome of events and are prone to omitting the broad scope of issues as belonging to political and social studies, philosophy, studies on religion and other subjects, considering them outside the limits of their chosen discipline. Such papers omit nearly the whole scope of values represented by the political formations in question. Naturally, on the margins of detailed descriptions of the chain of events connected with the history of nationalist parties, one can usually find (very simplified; often reduced on the the main slogans) descriptions of ideological constructs fed to the recipients of books and magazines propagating the ideological goals and rules of the given nationalistic movement. A significant role in treating research on nationalism as superficial was the ideological climate of the pre-1989 period, which partly remained also after that date and which required the use of the then-obligatory conceptual clichés. As an example we can mention the paper closest chronologically to the reviewed book by Grott: the work by a historian from Warsaw, Jerzy J. Terej, titled *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszymi Narodowej Demokracji* (Warszaw 1971). The author limited it to presenting the history of organisational structures, the formation of subsequent fractions, their rivalry and the rivalry of particular leaders, listing press resources, the number of members of nationalistic movement in various parts of the country, party conventions etc. But if the readers were to ask about the actual form of nationalism in this political environment, they would find only mentions of its "fascist" or "totalitarian" inclination

scattered here and there in the text, without further elaboration. It is a legacy of the period of the Polish People's Republic, but also the result of applying methods of the so-called "event-driven history"¹.

In the context of these remarks it is necessary to point out that *Dylematy polskiego nacjonalizmu: powrót do tradycji czy przebudowa narodowego ducha* positively distances itself from the majority of these publications. The author, as a historian, political and religious scientist, took a much broader approach to the subject, including in it almost all the aspects of ideas represented by the Polish nationalistic parties he describes, including their genesis and attitude to religious values, which greatly affected the form and social reception of many ideologies. The author did not omit the important issue of the Polish cultural background, which distorted various external influences, often modifying their primary meaning or radical character. A prime example of this was the influence of Italian fascism, which in the Polish nationalist circles was initially perceived as the vanquisher of the radical left and a pro-Catholic system, while its totalitarian character was completely disregarded. Here the author's considerable knowledge of the social teaching of the Catholic Church at that time played a notable part, allowing him to notice the various subtleties in the world of values of the political formations he writes about.² Grott refutes many of the statements propagated by the historical studies of Polish People's Republic and still continued today, albeit already in a slightly modified form. He refuses branding Polish ND as "totalitarian", "fascist" or indeed "racist". Through a detailed analysis of the idea of creating the *Catholic Country of the Polish Nation*, which was prominent in this movement from at least the second part of the 1930s, he argues it would not be possible, due to the fact that Catholicism rejects totalitarianism as a political system as well as racism understood as a materialistic concept. In general, the author of the *Dilemmas* places the political vision of ND's nationalism among "clerical-conservative"³ ("traditionalistic") ideologies. Political movements of a similar character were one of the side flanks of the so-called "evolution", or – according to other researchers – "anti-liberal revolution", which swept across Europe during the interwar period. These move-

1 See also: Jan POMORSKI, *Historia teoretyczna wobec historii klasycznej*, in *Pamiętnik XIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Poznań 6–9 IX 1984*, part 1 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, 1986).

2 See: Bogumil GROTT – Olgierd GROTT, eds., *Wiedza religioznawcza w badaniach politologicznych*, (Warsaw: Wydawnictwo von Borowiecky, 2015), pp. 9–34.

3 Hugh R. TREVOR-ROPER, *Zjawisko faszyzmu in Faszyzmy europejskie (1922–1945) w oczach współczesnych i historyków*, (Warsaw: Wydawnictwo Czytelnik, 1979), p. 418.

ments were dissimilar to the co-called “dynamic fascism”,⁴ which in case of Mussolini’s Italy distanced itself ideologically from Christian values, and in case of the Third Reich was generally hostile towards them, albeit delaying the removal of Christianity until after the “ultimate victory”. In his book, Grott correctly identifies the process of “Germanisation of Christianity”⁵ which progressed in Germany by submitting religion to the requirements of nationalist policies. A radical form of this tendency was the neo-pagan movements appearing in Germany at the beginning of the 20th century. Grott points out at the process of erasing from the German culture elements of mercy, compassion, humility and other values not compatible, according to German nationalists, with the vision of a “Germanic” strong and fierce man-conqueror. In many circles, in particular among the so-called “German Christians” (*Deutsche Christen*), attempts were made to re-interpret the image of Christ into one of a victorious conqueror, bringing him closer to the images of mythical Germanic heroes. Along with this multifaceted movement there were also neo-Pagans.

Including these facts into Grott’s dissertation on Polish nationalism is of great importance: it allows for a deeper understanding of mechanisms of developing nationalistic ideas and of the specific character of Poland in this matter. While in Germany we can notice the process of eliminating the influence of Christianity already before Hitler’s nationalism, by the banks of the Vistula this process was reversed: in time, Catholicism became the basis of “Polish nationalism”,⁶ a term put forward by an ND ideologist Jędrzej Giertych. Revealing this process is fascinating and remains an important quality of Grott’s book.

To the same purpose Grott also compares the concept of “young NDs” and national-radical groups with another nationalistic concept, represented by the Zadruga group (named after a Slavic community from early Middle Ages), which was active in Poland in the 1930s and later. The group’s leader and main theorist Jan Stachniuk based his ideas on scientific studies on relation between religious ethics and economic life, taking into consideration the research of a German scientist Max Weber, who in his work titled *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* suggested that Catholicism, as opposed to Protestantism, and Calvinism in particular, didn’t stimulate societies towards economic development, which was

4 As above.

5 See: Arthur BONUS, *Zur germanisierung des Christentums* (Jena: E. Diederichs, 1911).

6 Jędrzej GIERTYCH, *Nacjonalizm chrześcijański* (Stuttgart: Dom Książki Polskiej, 1948).

considered essential for Zadruga, mainly interested in the problem of Poland's economic underdevelopment.

The author of the *Dilemmas* decided to compare both ideological traditions operating under the nationalistic banner in Poland, i.e. the ND and national-radical groups on the one hand and Zadruga on the other, which was expressed by dividing the book into two parts. In this way, the two movements were compared against each other. Zadruga can even be described as contestation of young NDs and national-radical groups. While the first circle maintained a typically traditionalist character, indeed with traits of religious fundamentalism, the other created a separate, anti-Christian in its rhetoric, system with characteristics of a so-called "total truth": trying to answer the basic questions of human existence and strongly rejecting Catholicism with its ethics and human philosophy. Although Zadruga was not a large group, its ideological heritage was valuable and rich enough⁷ to compare it with the heritage of Catholic nationalists organised within the National Party (SN) and both national-radical groups. It makes it possible to judge from a certain distance the characteristics of the ND and national-radical ideologies, providing a number of arguments against the neo-medieval concepts contested by Stachniuk and his companions. Presenting both these ideological systems by Grott nearly compels the reader to re-evaluate many issues related to the state of the Second Polish Republic and its civilizational shortcomings, which is a notable quality of the book. It is done by confronting the traditionalist concept, which rejected as a whole the modernity of the first half of the 20th century, with the ideology of modernisation, based on the conviction that between the resurrecting German power and the Soviet Union in its process of rapid industrialisation of the 1930s, there was no place for economically – and therefore militarily – weak Poland. The ND ideologists and publicists of the 1930s did not mention this problem, concentrating instead on the ideological issues imprinted in the consciousness of the group's elite, and on the attempts to gain the rule of the souls, or the masses appro-

7 Jan Stachniuk was the author of eleven books and several hundred of articles. In years 1937–1939 he was publishing a monthly magazine titled *Zadruga-pismo nacjonalistów polskich*. His monographies include: Stanisław POTRZEBOWSKI, *Zadruga eine völkische Bewegung in Polen*, (Bonn: Institut für Angewandte Sozialgeschichte, 1982); As above, *Słowiański ruch Zadruga*, (Szczecin: Wydawnictwo Triglav, 2016); Bogumił GROTT, *Religia, cywilizacja rozwój. Wokół idei Jana Stachniuka* (Kraków: Wydawnictwo NOMOS, 2003); Jan SKOCZYŃSKI, *Neognoza polska*, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004); Radosław SIEDLIŃSKI, *Człowiek, mit, kultura. Myśl społeczno-historiozoficzna Jana Stachniuka*, (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008).

ving of the vision of economy based on small workshops and ensuring high levels of employment. Weber's "spirit of capitalism" was somehow discredited by the great economic crisis of 1929–1933 – it did not appear attractive when compared to the vision of economy organised in the model of the pre-capitalistic period. The ND elites were also aiming at removing the class of large-scale industrial proletariat, which was seen as an attractive soil for Communist ideology.

Zadruga's concept was aimed towards large-scale industry, trying to promote a national character which would support quick economic development and stimulate high productivity of workers. The group criticised Polish "personalism" and the poor organisational abilities of the Poles being its consequence. According to Grott, Jan Stachniuk – Zadruga's leader – in the practical aspect concentrated his efforts on the problem of the Polish national characteristics, which in his opinion lacked many elements typical for highly developed Anglo-Saxon societies. It is confirmed by his book titled *Droga rewolucji kulturowej w Polsce (Studium rekonstrukcji psychiki narodowej) / The path to cultural revolution in Poland (A study in reconstruction of national psychology)*, published posthumously.

The author of the *Dylematy* has a similar opinion on the philosophical aspect of Jan Stachniuk's writing as the professor and philosopher Jan Skoczyński, the author of one of the books about this ideologist. He is correct in seeing Zadruga's leader rather as an attentive reader of young ND and national-radical texts and a contesteer of ideological projects contained within, rather than as a deep and original thinker. He is rather inclined to the opinion that Stachniuk wanted to create a new system to reach greater masses, presenting to them his own social and ideological solutions in order to subjugate them to his own plans, which was in fact achieved by some political leaders of the interwar Europe; however – for reasons which now seem obvious – it was the very reason why he didn't gain support in the society dominated by the Catholic ideology, more inclined to accept traditionalist concepts than to revolutionise the previous viewpoint. Failing to achieve significant influence on the Polish society, Zadruga remained in the background of the political scene of the Second Polish Republic, as a type of proto-party: a group only dreaming of gaining power necessary to realise the far-reaching transformation plans.

By confronting the Polish Catholic national circle with its ideological opposite of the neo-Pagan thought of Zadruga, the author divided his book into two equal parts representing both movements. In result, the chapters on the ND and national radicals have their equivalents in the chapters referring to Zadruga. It was

done mainly to enable comparison between the ideologies of both nationalist groups.

Apart from the two main parts described above, the book being reviewed includes additional parts of a supplementary character. These include *Zagadnienia wprowadzające*, presented as Part I, where the author indicates a number of issues important for the subject; in particular, the question of Polish religiousness at the end of the 19th and in the first part of the 20th centuries and the criticism by a part of Polish clergy towards some aspects of early ND ideology, influenced by the “spirit of positivism”. Both of these issues reveal the overall ideological perspective in Poland, characterised by increasing Catholic religiousness, which had its revival in the interwar period compared with the 19th century, according to the questionnaires collected at that time. This transformation had a great impact in the ideological metamorphosis of the ND, which according to the above mentioned historian J. J. Terej took over in the interwar period the role of Christian democrats.

Part II of the *Dilemmas* is titled *Świat zewnętrzny – widma zagłady - idee destrukcyjne – źródła inspiracji*. It outlines the European context of the Polish nationalism. The author points out the European nationalist movements which somehow influenced the Polish nationalism, as well as others with very different characteristics. In the latter the author rightly included German and Ukrainian nationalists. These movements can generally be classified as representatives of “dynamic fascism” identified by the English historian Trevor-Roper. Grott also underlines the dangers brought in by the foreign, especially German, Russian and Ukrainian, nationalist concepts, Communism and even radical liberalism, which by default was placed in ideological opposition to issues which nationalists deemed essential. It shouldn't be forgotten that the Catholics of that time were of the opinion that “liberalism is a sin”⁸.

Part III of Grott's book, *Ewolucja ku Katolickiemu Państwu Narodu Polskiego* and Part IV „*Reakcja neopogańska*” – *ruch Zadruga i idee pokrewne, czyli nacjonalizm modernizacyjny* are, as it has been mentioned, the core of the paper. The author divided the material into parts related to the interwar period and the Occupation. Despite the fact that throughout both periods the anti-liberal, Catholic ideology practically remained unchanged in the organisations of the broad nationalist camp, the war years and expected defeat of the Third Reich somehow opened a new chapter in the history of creating political concepts. It concentrated on predicting what would happen after the war and what could be expected in result of

8 Ks. Felix SARDA Y SALVANY, *Liberalism Is a Sin* (St. Louis, Mo.: B. Herder, 1899).

Germany's collapse: Polish nationalists were expecting a large expansion of the Polish territory at the expense of Germany, assuming that the moment was near to regain the lands lost centuries ago to the Western neighbour. The result was a number of new projects of suggested approach to the subject. The ND circles, as well as both national-radical movements of the war period (the so-called "Szaniec" group and the Confederation of the Nation- KN) developed their own opinions on this subject of national importance. These issues were presented by Grott in a degree sufficient for the general narration.

The part of the book dedicated to the Zadruga movement is arranged in a similar manner. It discusses the main sections of ideology, corresponding with the chapters on Catholic nationalism. This approach to the subject is fully justified; it allows for necessary comparison, highlighting numerous interesting problems and making it easier to shape opinions on presented movements. We are therefore introduced to the approach – present in both nationalist movements - to the ideas of nation and its value, political and economic systems, the approach to the Jewish issue and to racism, the attitude towards history as well as to the issues of education and national character. The author presents, in the light of words of prominent politicians and publicists involved in various movements of Polish nationalism, which values they adhered to and how they justified their suggested solutions. It is concluded that in Poland totalitarian systems did not gain much support, and their only form promoted in Poland, the so-called "Catholic", or limited, "totalism", didn't reach outside the sparse National Radical Camp Falanga. The totalitarian concept was suggested by Zadruga, but not openly propagated by the group, and the movement itself was not popular. The biggest differences were in the projects of the new economic system: while Zadruga opted for rapid industrialisation, at the same time promoting the idea of a human who was creative and actively engaging in overcoming the powers of nature, the Catholic nationalists were demonstrating hostility towards capitalism, calling for an economic system rooted in medieval arrangements. They were also turning their back from the widely understood modernity, remaining under the spell of the idea of "The New Middle Ages", heralded by the philosopher Nikolai Berdyaev, the author of the then famous book under the same title. Also on the level of historiography the two Polish nationalist movements radically differed from each other. While for national Catholics the Christian Middle Ages became the model to follow, the Zadruga movement was obviously fascinated by the pre-Christian period, but also by the modern world of technology and conditions for supporting development. In their theories, national

Catholics were basing their attitude towards the Jews on the ideas of St. Thomas Aquinas, rejecting racism, and the followers of Stachniuk didn't put much thought into the subject, focusing instead in the problems of social and psychological aspects of Polish underdevelopment.

To conclude, it should be said that the interdisciplinary and comparative study of Polish nationalism of the interwar period provided by Grott not only sheds a new light on the political movement he describes, but also touches broader cultural issues. It reaches, as it has been said earlier, beyond the limitations of typical historical research and towards the scope of social axiology. It is also free from the stereotypical mind-set characteristic for the pre-1989 period.

It appears, however, that the author should have stressed out even stronger the fact that all totalitarian concepts found in Poland extremely barren soil. To this effect, the author should deepen his reflection on the national-radical Falanga (during the war called the Confederation of the Nation), which in spite of brazenly repeated Catholic slogans did not find much support. For the sake of comparison more places could also be given to the early ND axiology, forming in the period when the movement still maintained its elitist, and therefore remote, character. Despite these shortcomings it should be said again that the *Dylematy polskiego nacjonalizmu* reaches far deeper into the essence of Polish nationalism of the interwar and occupation periods than any other book on the subject. And it remains the book's greatest value.

The book ends with a long summary in English.

Rafał Łętocha

Michał PRZEPERSKI,

Nieznośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku,

Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2016, 460 s., ISBN 978-83-08-06206-7.

Atraktivní název (evokující známý román Milana Kundery) recenzované knihy měl bezpochyby za úkol přitáhnout pozornost čtenáře. Vždyť v současné době, kdy v Polsku sociologické průzkumy ukazují na Čechy jako jeden z nejoblíbenějších národů, se automaticky nabízí otázka: proč tedy Češi a Poláci měli ve dvacátém století mezi sebou tolik konfliktů? Autor má bezpochyby pravdu, když hned v Úvodu píše (s. 6), že v případě česko-polských vztahů máme hodně do činění se stereotypy vnímání a každý historik, který je chce analyzovat, „se musí pokusit rekonstru-

ovat sféry lidského myšlení a pocitů“. V případě studia dějin česko-polských vztahů to platí dvojnásob, zvláště když tyto byly ve dvacátém století skutečně naplněny množstvím vyhocených situací.

Ačkoli podnázev naznačuje, že se publikace zaměřuje na česko-polské konflikty ve dvacátém století, pojetí látky svědčí o tom, že autor chtěl spíše zpracovat přehled novodobých česko-polských vztahů. Napsat takovou syntézu není snadný úkol. Domnívám se, že jsou k tomu nutné hluboké znalosti problematiky získané dlouholetým studiem pramenů a odborné literatury, kterých je opravdu značné množství. Bohužel, už jen pohled do seznamu použitých pramenů a literatury ukazuje, že autor, nemající evidentně větší zkušenosti s výzkumem problematiky, pracoval v podstatě jen s polskými prameny a literaturou. To se nutně odráží na kvalitě publikace. Chybí například fundamentální dílo *Češi a Poláci v minulosti*. Přestože od jeho vydání uplynulo už padesát let, zůstává stále jedinou a materiálově stále hodnotnou příručkou k dějinám česko-polských vztahů. Není podle mého názoru možné podat přehled dějin česko-polských vztahů ve dvacátém století bez znalosti literatury české a názorů české (případně i slovenské) historiografie. To samé platí o pramenech. Bez tohoto předpokladu se publikace nutně musí stát – jak se někdy říkává – jen tzv. polským pohledem na problematiku.

Zcela správně se autor rozhodl podívat se na česko-polské vztahy z širší perspektivy a svůj výklad začíná již od raného středověku. V příslušných kapitolách nastiňuje vývoj česko-polských vztahů, rozdílné dějiny obou národů, které se od sebe v raném novověku značně vzdálily, aby se znovu setkaly po první světové válce. Tyto části jsou bohužel poznamenány ne moc dobrou znalostí českých dějin. Těžko lze akceptovat tvrzení, že král Václav IV. byl zároveň římským císařem, nebo že čeští husité pomáhali Polákům v bitvě u Grunwaldu. Jiří z Poděbrad se stal králem v roce 1468 a nikoli v polovině patnáctého století. Nechtěl bych však, aby to vypadalo, že se chytám každé drobnosti s úmyslem něco autorovi vytknout. Tyto chyby určitě nejsou v publikaci zaměřené na dvacáté století zásadní, nicméně přece jen zamrzí. Daleko vážnějším nedostatkem při výkladu odlišných dějin českých a polských je absence vysvětlení příčin stavovského povstání v roce 1618, kterým vyvrcholilo chronické napětí mezi českou protestantskou šlechtou a Habsburky. Od těchto událostí a jejich následků se odvíjely odlišnosti českého a polského vývoje a bez jejich vysvětlení nemůže polský čtenář, jemuž je kniha primárně určena, pochopit kořeny českého národního obrození a českou politiku v rakouské monarchii v 19. století.

Jako červená nit se knihou vine skutečnost, že se jedná primárně o tzv. polský pohled. Autor si například problematiky školství na Těšínsku a zápasu o něj

mezi Čechy a Poláky všímá jen z polské perspektivy. Nesouhlasil bych s tvrzením autora, že se Poláci v Těšínském Slezsku v druhé polovině 19. století nacházeli v horší situaci ve srovnání s Čechy, že neměli takovou podporu od svých rodáků z chudé Haliče (s. 79). Polský společenský a kulturní život v Těšínském Slezsku byl rozvinutější než český a bylo to podle mého názoru dáno i blízkostí Krakova jako jednoho z důležitých kulturních center. Praha, kam se koncentroval český národní a kulturní život, byla mnohem dál, a tím pádem i podpora musela být slabší. To se odráželo v menším rozvoji českého společenského a kulturního života v Těšínském Slezsku. Ostatně *Slezské písně* byly v té době jakýmsi zdviženým prstem, jímž chtěl Petr Bezruč mimo jiné upozornit na obtížnou situaci Čechů v této – z pohledu Prahy – periferní oblasti.

Knize by slušel fundovaný výklad o složitých národnostních poměrech na Těšínsku, o existenci a aktivitách skupiny obyvatelstva nazývaných Šlonzáci, zvláště když tzv. šlonzácká karta nacházela své uplatnění např. při sčítáních lidu v meziválečném Československu. Čtenář si klade logickou otázku, když čte o ohlasu dění na Těšínsku v polských novinách (s. 95), proč jej autor neseznamuje i s pohledem z druhé strany? Co psaly o tom samém české nebo šlonzácké tiskoviny a jaký závěr z toho historik činí? Jaký je aktuální postoj české historiografie? Dost zřetelné je čerpání informací pouze z polských pramenů a literatury v líčení sporu o Těšínsko a dějin tamní polské menšiny. Myslím si, že tento přístup není správný, zvláště když kniha je evidentně určena širší čtenářské veřejnosti. S ohledem na vypjatost sporu o Těšínsko je rovněž nutno mít na paměti, že tato skutečnost může obsah pramenů zatěžovat.¹ To ostatně neplatí jen pro polské zdroje (a jen pro problematiku česko-polských vztahů), ale i pro české. Kdybychom totiž pracovali jen s nimi a stavěli výklad na jimi prezentovaných údajích, tak nám spor o Těšínsko vyplyne ve zcela opačném, silně protipolském světle. Opírání se v podstatě jen o polské zdroje, nedostatečné zohlednění širšího kontextu a přiblížení pohledů druhé strany při náležitém využití českých pramenů a odborné literatury má na text negativní vliv. Přitom by stačilo sáhnout as-

1 Na několik příkladů poukázal Jaroslav VALENTA, *Nedávno vyrobená legenda*, in: Václav Vever (ed.), *Střední a východní Evropa v krizi 20. století: k 70. narozeninám Zdeňka Sládka*, Praha Karolinum, 1998, s. 335–343; Jaroslav VALENTA, *Dějiny Zaolzí ve 20. století: skutečnosti versus legendy*, *Slovanský přehled* 87, 2001, č. 1, s. 27–42. Srov. též Petr KACÍŘ, *Obsazení Těšínska v roce 1919 – k některým aspektům československo-polského územního sporu*, in: *Slezsko v dějinách českého státu*. Sborník příspěvků z vědecké konference pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě, Opava 1998, s. 308.

poň do edic českých dokumentů, jako je například řada *Dokumenty československé zahraniční politiky* (to samé platí i pro řadu *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne*, kterou autor rovněž nepoužil) nebo (pokud jde o meziválečné období) použít paměti československé vyslance Juraje Slávika, jejichž dva díly pod názvem *Moja pamät – živá kniha* již vyšly.²

Výklad meziválečného období česko-polských vztahů se v knize soustřeďuje prakticky na otázku polské menšiny na Těšínsku, aniž by však byly zohledněny výsledky nejnovějších poznatků historického bádání. Je například škoda, že se autor nevyrovnal se závěry některých historiků, kteří se věnovali otázce sčítání lidu v meziválečném Československu a tomu, zda a nakolik jsou jeho výsledky na Těšínsku věrohodné.³ Text se v podstatě drží schématu o vnímání polské menšiny na Těšínsku československými úřady jako v podstatě nespolehlivého elementu, což je jistě pravda,⁴ avšak zcela pomíjí loajalistické proudy mezi Poláky na Těšínsku a jejich postoje (krátké zmínky o Karolu Jungovi – s. 311–312 nebo Emanuelovi Chobotovi – s. 244 jsou zcela nedostatečné). O roli slovenské a ukrajinské otázky na vývoj vztahů mezi Československem a Polskem, jež rovněž vyvolávaly konflikty, nejsou v knize zmínky, ačkoli i na toto téma máme již k dispozici bohatou literaturu.⁵

2 Juraj SLÁVIK, *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave 1936–1937*, Bratislava 2010; Idem, *Moja pamät – živá kniha. Moje poslanie vo Varšave II, 1938–1939*, Bratislava 2014.

3 Jerzy TOMASZEWSKI, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, Slezský sborník 96, 1998, č. 2, s. 95–105; Ivo BARAN, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, Slovanský přehled 94, 2008, č. 1, s. 15–32; Idem, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, Slezský sborník 105, 2007, č. 3, s. 200–215; Pavel KLADIWA – Dan GAWRECKI – Petr KADLEC – Andrea POKLUDOVÁ – Petr POPELKA, *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*. I. – II. díl, Praha 2016, kapitoly týkající se Těšínska.

4 Srov. I. BARAN, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, s. 200–215.

5 Vedle starší knihy Krzysztofa Lewandowského (*Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918 – 1932*, Wrocław 1974) mohl autor sáhnout zejména po nedávno publikovaných pracích Michała Jarneckého (např. *Miejsce problematyki ukraińskiej w relacjach Polski i Czechosłowacji w okresie międzywojennym [kwestia irlandy]*, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity – řada společenských věd 25, 2001, č. 1, s. 57–69) nebo Dariusze Dąbrowského (*Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej [Podkarpackiej] 1938–1939*, Toruń 2007), které se věnují roli ukrajinské otázky v československo-polských vztazích. V případě slovenské otázky je výborným odrazovým můstkem kniha Dušana Segeše, která vyšla i v polštině (*Partnerzy czy potencji? Slowacy i Słowacja w polityce Rządu RP na obszarze podczas*

Autor také na s. 245 porovnává situaci české menšiny na Volyni (na s. 207 přitom píše, že „Češi v Polsku vlastně nebyli“ – „Czechów w Polsce właściwie nie było“ – na jiném místě zase, že česká menšina v Polsku byla symbolická – s. 256) s polskou na Těšínsku v meziválečném období. Pokud hovoří o menším politickém významu české menšiny v Polsku v porovnání s Poláky na Těšínsku, pak je ale také nutno čtenáři vysvětlit rozdíly v sociálním složení těchto národnostních skupin a v jejich historickém vývoji. Ukázalo by se, že srovnávat postavení a aktivity volyňských Čechů (další česká skupina navíc žila v Zelowě u Lodže) s Poláky na Těšínsku je proto v podstatě nemožné.

Nechtěl bych však, aby tato recenze vyzněla jen jako čistě negativní. Vnímám i některá pozitiva. Velmi dobře autor vystihl jeden ze zásadních problémů v česko-polských vztazích: vzájemná neznalost. Cení si proto kapitoly *Mezi stereotypy (Wśród stereotypów)* a možná by autor udělal lépe, kdyby toto téma více rozpracoval a napsal knihu právě o něm. Souhlasím také s autorovou tezí, že spory mezi oběma státy nakonec posloužily velmocím (nacistickému Německu a Sovětskému svazu) k upevnění svých pozic. Ostře je v knize kritizována polská politika vůči Československu v roce 1938, nicméně čím více autor postupuje po ose času k současnosti, tím je zřetelnější, jak jeho znalosti problematiky slábnou. Odráží se to na kvalitě kapitol, které jsou stále více jen stručným a nepříliš kvalitním přehledem česko-polských vztahů, nebo spíše výběrem toho, co si autor přečetl v různých posbírané literatuře nebo jiných zdrojích, s četnými mezerami a chybami ve výkladu či nevysvětlením kontextu (např. nelze souhlasit s tvrzením, že se na jaře 1968 v Československu komunistický systém rozsypal jako domek z karet). Vždyť poválečnému vývoji je věnováno jen dvacet stran textu, přestože i o tomto období bylo napsáno mnoho monografických i dílčích studií (o archivní základně nemluvě), z nichž mohl autor čerpat.⁶ Text se navíc soustřeďuje zejména na politické dějiny a nerozpracovává například kulturní styky a vzájemné impulsy ovlivňující české a polské umělecké prostředí.

Autor měl dobrý a bezpochyby chvályhodný záměr. Avšak od držitele ceny za nejlepší historický debut (Najlepszy Debiut Historyczny Roku im. Władysława Pobóg-Malinowskiego) bych očekával mnohem lepší výkon: komplexnější přístup

II wojny światowej, Gdańsk 2012). Autor ji sice uvádí v seznamu použité literatury, v textu knihy se to však neprojevuje.

6 Jmenujme alespoň nedávno vydanou knihu Anny Szczepańské (*Warszawa – Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011) nebo práce historiků Łukasze Kamińskiego, Leszka Pajórka, Petra Blažka o Pražském jaru, kontaktech mezi polským a československým disidentem atd.

a důkladnější přípravu k napsání monografie. Výsledkem je spíše kompilace různě posbíraných střípků bez hlubší znalosti problematiky, s množstvím věcných chyb. Škoda.

Jiří Friedl

Martin ČAPSKÝ,

Město pod vládou kazatelů. Charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích,
Praha, Nakladatelství Argo 2014, 200 s., ISBN 978-80-257-1426-3.

Manipulace s informacemi, využívání informačních kanálů, ovlivňování příjemců informací či propaganda jsou v současné době, jež bývá označována přívlastkem mediální, témata často uvažovaná a nanejvýš aktuální. Rozmach studia médií a komunikace – míněno zde v širším smyslu slova jako transfer verbálního, neverbálního, symbolického sdělení od původce k příjemci – je důkazem potřeby soudobé společnosti tento trend vědeckými metodami analyzovat. Zvýšený zájem o tato témata přitom zaznamenáváme i mezi historiky starších dějin. Martin Čapský se publikací *Město pod vládou kazatelů, charizmatičtí náboženští vůdci ve střetu s městskou radou v pozdně středověkých českých korunních zemích* řadí do okruhu badatelů, kteří nový diskurz reflektují.

Není to v tomto případě poprvé, kdy pardubický historik vstupuje na pole studia komunikace. Zatímco však v knize *Zrození země* věnoval hlavní pozornost převážně komunikaci města Vratislavi s bližšími i vzdálenějšími komunikačními partnery a sledoval proměnu komunikační strategie města, které se profilovalo jako distributor písemných zpráv v daném geografickém horizontu, v představované knize se již autor soustředí na uzavřený prostor intravilánu českých a slezských měst. Formou sondy do pěti vybraných měst v období husitských válek i neméně bouřlivých desetiletích po jejich vojenské katarzi se snaží proniknout k podstatě středověké kultury propagandy v prostředí městského milieu, což není při převážně verbálním charakteru středověké kultury vůbec snadný úkol. Za vznik pramenů podchycujících tento fenomén vděčíme narušitelům městského pořádku, pod jejichž vedením došlo „ke sběhu městské obce“ a „búrkám“ či „rebeliím“. Čapský si ve shodě s názvem knihy z velkého počtu zaznamenaných případů městských nepokojů vybírá jen ty příklady, v jejichž čele stála po nějakou dobu osoba kazatele, charismatického vůdce, který vystoupil proti městské autoritě a vstoupil s ní do boje

o ovládnutí veřejného prostoru města, a zároveň v nich došlo k eskalaci ve formě nábožensky motivovaného násilí.

Pojem „charismatické panství“ v naší historiografii evokuje spojení s krátkou vládou Jana Želivského v Praze. Čapský však ukazuje, že shodné prvky lze vysledovat i v případě dalších měst, která se na kratší čas ocitla pod vládou kazatelů. Vedle Želivského Prahy se tak ocitáme na půdě Korandovy Plzně, Ambrožova Hradce, Vratislavi Mikuláše Tempelfelda a Lehnice Bartoloměje Tempelfelda, tedy ve městech utrakvistických i katolických. Objasnění způsobů, jakými došlo k přeměně komunikačních strategií ve veřejném prostoru města při narušení řádu ze strany narušitelů i garantů městského míru, tedy správních institucí, tvoří gros celé knihy.

Nejprve je čtenář seznámen s komunikačním systémem v rámci obvyklého fungování města, kdy je spolupráce institucí městské správy a církve demonstrována na informační funkci kazatele, který byl úkolován městskou radou jako šířitel zpráv a jejích nařízení. Pro nedostatek pramenů v prostředí korunních zemí musel autor hledat analogie v širším středoevropském prostoru, avšak zvolená metoda je relevantní a pro potřeby dalšího výzkumu poskytuje pevný základ. Vybaven touto znalostí má být čtenář schopen snáze odhalit posuny v komunikačních strategiích kazatele, vzbouřené obce i městské rady pětice českých a slezských měst. Zápor analogického a komparativního přístupu bývá nutná míra zobecnění. Přesto se však podařilo poskládat věrohodný scénář geneze vlády charismaticků, které vykazují řadu shodných prvků, a prokázat oprávněnost zkoumání těchto měst vyčnívajících z řady „běžných“ městských bouří. Uvedené příklady městských rebelií totiž charakterizuje kazatel, jehož komunikační role přerostla funkci média mezi městskou radou a veřejností. Komunity, které symbolické násilí směřovaly proti zástupcům panovníka ve městě, spojuje pocit ohrožení ze strany nepravověrných nacházejících se uvnitř městských hradeb, následovaný obviněním městské rady z toho, že nespravedlnosti pouze přihlíží a nekoná v zájmu obce. Nárok na rebelii vůči současnému stavu poskytovala charismatickým náboženská argumentace, podle níž je boží spása dostupná jen pro vyvolené jedince – správně věřící. Tato legitimita poskytuje davu vyšší cíl a smysl, pod jejich vahou se ztrácejí hranice mezi sociálními vrstvami, profesemi a dochází k promísení členů skupin, jejichž akční rádius se za normálních okolností neprotínal. Exkluzivní přístup ke spáse ale mohli ve svých projevech využívat pouze duchovní. Je to právě politický horizont událostí přesahující hranice města a charakter vnitrourbánního boje, čím se tyto příklady násilí liší od městských bouří.

Čapského koncept proměn komunikačních strategií a jeho metodologické ukotvení představují náplň kapitol, které předcházejí samotné analytické sondě. Ke zkoumání tématu knihy vede cesta kombinace studií o konfliktech ve společnosti a komunikaci. Zejména té je věnována velká pozornost. Oproti starší tradici, která se soustředila na mechanismy kontaktu města s okolím a vytváření urbánních komunikačních sítí, se novější tradice pod vlivem mediálních studií zaměřuje na sociální rozměr městského prostoru, na informační kanály a jejich náplň a především uvědomování si, jak důležité bylo tyto kanály ovládat, usměrňovat a využívat. Ke slovu se pak dostává i moc vytvářet oficiální městskou paměť a tím dát vzniknout městské identitě.

Publikace rozvíjí koncept plurality veřejnosti v městském prostoru, rozpracovaný v dřívějších autorových studiích. Podle Čapského mínění je třeba revidovat starší teze Jürgena Habermase ohledně otázky charakteru veřejnosti a veřejného prostoru ve středověku a jejich pojmového vymezení. Čapský sdílí koncepci Gerda Schwerhoffa, Susanne Rau a dalších historiků, kteří patří k odpůrcům některých aspektů Habermasova názoru, zejména těch, kterými popřel existenci veřejného mínění v předmoderní době. Spolu s tím odmítl rozlišovat veřejnou a soukromou sféru, jejichž oddělení spojoval Habermas až s érou občanské společnosti. Měšťanské vrstvy tak odsoudil k pasivní roli pouhého příjemce informací, bez podílu na politické moci (a to ve srovnání s aktivní rolí reprezentativní veřejnosti, tedy držitelů moci). Čapský ve shodě s výše zmíněnými autory kontruje přesvědčením, že veřejnost ve středověkém městě byla veřejností spjatou s určitým časem a prostorem. Okruh zapojených osob byl proměnlivý, ale ne přísně vymezený, ohraničený, jak mínil Habermas. Veřejnost předmoderních měst si tak nemůžeme představovat jako neměnnou homogenní skupinu, nýbrž jako veřejnost s omezenou dobou trvání, vznikající a zanikající. Díky různým vazbám, interakcím a komunikaci se jí dařilo překonat nesourodost a rozdíly, zejména profesní, cechovní, sociální. Dle autora mínění středověké skutečnosti lépe odpovídá koncept komunikační, segmentárně utvářené veřejnosti. Moderní bádání rovněž upustilo od pasivní, příjemcké role publika a mimo jiné pod vlivem poznatků zkoumání lidové kultury se věnuje interakci mezi reprezentativní mocí a publikem. Právě města ovládaná po nějaký čas osobou kazatele, který se pravidelně stával svorníkem oné ad hoc vzniklé veřejnosti a který dokázal lépe než kdokoli jiný využít své mediality a komunikačních schopností k ovládnutí publika, tvoří dobrou matérii.

Stěžejní roli v celém textu sehrává koncepce veřejného prostoru. Vnímání prostoru s jeho sociálním rozměrem, na rozdíl od pouhého fyzicky charakterizova-

ného prostranství, otevřelo nové téma mediality konkrétních míst ve městech a komunikační logiky, se kterou do daných prostor aktéři komunikačního aktu vstupovali. Veřejný prostor přitom musí splňovat podmínku multifunkčnosti (příkladem budiž využívání kostela i pro jinou než liturgickou náplň) i dostupnosti a přístupnosti všem veřejnostem. Nejvíce inspirativní je však část knihy, v níž autor propojuje veřejný prostor a různé komunikační strategie odlišných segmentárních veřejností – jinou formu komunikace volila při oficiálním aktu městská rada, jiná forma komunikace byla vlastní trhovcům, kazatelům, cechovním mistrům. A nejedná se přitom pouze o preference verbální, písemné či symbolické komunikace, ale rovněž o volbu různých informačních kanálů a jazyka. Poznatky z výzkumů středoevropských měst ukazují na opakované spojení určitých míst s předpokládanou komunikační strategií, a pokud se komunikační akt odehrál na jiném než předpokládaném místě, byla tato situace považována za porušení městského pořádku. Snaha ovládnout daný veřejný prostor se ukázala jako stěžejní při disciplinaci a kontrole městských orgánů městské správy.

Ačkoli je přiblížení autorovy teze věnována vsutku obsáhlá část knihy, a vzhledem k některým zajímavým postřehům a námětům stojí za to jí zde rozebrat důkladněji, Čapský potenciál těchto kapitol plně nevyužil a na určených městech neaplikoval v takové míře a takovými způsoby, v jaké čtenář doufá. Přitom pětice měst tvoří vhodně zvolený materiál. Vymezení nábožensky motivovaným násilím a vzbouření se proti autoritě setrvávající mimo město odlišuje oprávněně tyto příklady od sociálních nepokojů a pogromů zkoumaných Františkem Grausem nebo pražských bouří, které František Šmahel komparoval s dalšími „heretickými“ bouřemi v Evropě, jež však postrádaly pražský prvek nábožensko-teologického zdůvodnění svých požadavků. I přes odlišnosti v pěti scénářů lze vypořizovat shodné prvky a sonda jako samostatná část knihy bez vážných výhrad obstojí. Ovšem pokud do svého výběru autor zahrnul sobě blízkou Vratislav, kovaného odpůrce utrakvismu, čekali bychom jako její protipól nikoli Prahu, nýbrž Tábor.

Nedostatek hledejme také ve zvolených pramenech. Kniha staví do kontrapozic osobnost kazatele, který se aktivně chopil role hybatele událostí, ovlivňujícího mínění davu, média, které se vymklo kontrole městské správy a využívalo svého postavení a svých posluchačů k útoku na autority za pomoci náboženské argumentace, a městského písaře, který o celé události zanechal zprávu ve formě kroniky. Její vznik iniciovala městská rada s úmyslem zanechat budoucím odkaz, správný výklad události, oficiální městskou memorii. Paměť na vratislavskou událost z pera Petra Eschenloera a kroniku Vavřince z Březové shrnující pražské nepokoje předvolává

autor na lavici svědků, aby na nich ukázal nástroje propagandy a argumentační strategie vítězné strany (tedy městské rady), všímá si také volby jazykových prostředků. Obě kroniky by si zasloužily hlubšího srovnání, nejen co se týče styčných bodů, ale především volby jazyka, výrazových prostředků, vyznění textu. Naproti tomu témuž rozboru se zaměřením na shodné momenty argumentace se bohužel vůbec nedostalo kázáním a promluvám charismatických kazatelů, což by u textu, jehož ústřední témata jsou komunikace, veřejnost a právě charismatici, čtenář předpokládal. V návaznosti na konceptuální úvod také nedošlo k praktické demonstraci souvztáznosti segmentárních veřejností a míst (prostorů), která se během bouří a nepokojů stávala baštami vzpurných kazatelů a která radnice v nuceném boji ztratila či o ně usilovala.

Přes zmíněné výhrady lze hodnotit velmi pozitivně obě části knihy, které jsou jistě v mnohém přínosné. Obsahují množství námětů k dalšímu výzkumu a vznášejí podnětné otázky, jimž se snad v budoucnu dostane odpovědí.

Michaela Kosařová

Marek WAIC, et al.,

In the shadow of totalitarianism: sport and the olympic movement in the „Visegrád countries“ 1945–1989,

Praha, Karolinum 2014, 251 s., ISBN: 978-80-246-2463-1.

Sport je bezpochyby nedílnou součástí každodenního života mnoha z nás a může tedy sloužit jako jakýsi barometr společenského vývoje a nálady, současně je ale poměrně snadno využitelný a zneužitelný k politickým a propagandistickým účelům – stačí si připomenout například „nacistické“ hry v Berlíně v roce 1936. I proto se k nejrůznějším podobám sportu obrací pozornost značné části historické obce a to především v posledních letech (za všechny práce se sportovně historickým tématem můžeme jmenovat například obsáhlou monografii Martina Kováře nazvanou *Město a hry. Příběh londýnských olympiád* z roku 2012).

Právě na poměrně přitažlivý problém politizace sportu se rozhodl zaměřit kolektiv autorů kolem Marka Waice. Vydání knihy s názvem *In the shadow of totalitarianism: sport and the olympic movement in the „Visegrád countries“ 1945–1989* podpořil Visegrádský fond, a proto se nelze příliš divit, že na ní pracovali celkem čtyři autoři ze zemí dnešní Visegrádské čtyřky – dva Češi, Polák a Maďarka. Všichni

čtyři se problematice sportovních dějin věnují dlouhodobě a spojuje je i fakt, že pracují na sportovních fakultách významných univerzit. Marek Waic působí na Katedře základů kinantropologie a humanitních věd Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy a zabývá se mimo jiné i dějinami trampingu, skautingu nebo sokolského hnutí. Na tato témata napsal desítky studií. Waicův kolega z katedry František Kolář je zase odborníkem na české i mezinárodní olympijské hnutí. Tomasz Jurek z poznaňské Akademii Wychowania Fizycznego zpracovává mimo jiné polsko-německé vztahy na pozadí sportu a tělovýchovy a Katalin Szikorová, která pracuje na budapeštské Univerzitě tělovýchovy (Testnevelési Egyetem), se zaměřuje například na maďarský olympismus nebo na poměr mezi sportem a maďarskými politickými režimy.

Jak už název knihy napovídá, snaží se tito čtyři historici zmapovat, jakým způsobem komunistické režimy, nastoupivší po druhé světové válce, ovlivňovaly a měnily podobu sportovního a olympijského hnutí v jednotlivých státech. Přestože se tyto procesy jeden od druhého trochu lišily (s ohledem na různé tradice a specifika daných zemí), je přirozeně možné pozorovat určité styčné body a vzory, které se ve všech státech opakují – od počátečního odporu komunistických funkcionářů k „buržoaznímu“ olympismu, přes postupné podřízení všech sportovních hnutí a svazů komunistické straně a jejich proměnu podle sovětského vzoru, přes následné mírné uvolnění kolem roku 1956, respektive 1968, až po krizi kolem bojkotu olympijských her v Los Angeles v roce 1984. Shoduje se i protěžování vrcholového sportu na úkor sportu lidového/masového, rétorika obhajující amatérismus, přestože praxe byla zcela jiná, nebo poměr národních olympijských výborů k Mezinárodnímu olympijskému výboru. Za jednotlivá národní specifika naopak můžeme považovat například silné sokolské hnutí nebo spartakiády v Československu, popularitu univerzitních her v Maďarsku nebo takzvané Polské hry (Polonijne Igrzyska Sportowe), na nichž se scházely zástupci polských menšin z celého světa (včetně sportovců ze západního bloku).

Je tak přirozené, že se každý z autorů zaměřil na svou zemi, a proto je kniha rozdělena na čtyři kapitoly. Kdo by si však myslel, že jedna z nich bude zaměřena čistě na otázku slovenského sportu, mýlil by se. Této problematice je věnována jen okrajová pozornost v kapitolách československých. Československu jsou skutečně věnovány kapitoly dvě – v první se Marek Waic snaží obecně charakterizovat sportovní hnutí pod taktovkou socialistického režimu, ve druhé se pak František Kolář zabývá československým olympismem a účastí na olympijských hrách. Tato témata jsou pak v polské i maďarské kapitole spojena v jeden celek. Už právě tato skuteč-

nost může čtenáře poněkud zarazit, nicméně otázka, proč je československá problematika rozdělena na dvě kratší kapitoly (Waicova čítá 29 stran, Kolářova 38 stran), když ostatním stačí jen jedna, ačkoliv delší (52 a 65 stran), zůstává neobjasněna.

Právě jistá nesourodost je dle mého názoru jednou z největších slabin celé knihy. Je to samozřejmě dáno tím, že každou část psal jiný autor, přizpůsobil ji svému stylu a volil i jinou strukturu. Všichni sice zachovávají chronologický rámec, ale zatímco například Waic nebo Szikorová se ho drží poměrně pevně, Jurek se nejprve věnuje obecné charakteristice a následně dílčím tématům. Rozdílná je i volba témat, která samozřejmě musí respektovat výše zmíněná specifika jednotlivých zemí. Přesto je tato odlišnost poměrně markantní. Szikorová se rozsáhle věnuje studentskému sportu, o tom se ale v ostatních kapitolách nedozvíme téměř nic. Na druhou stranu Jurek nebo Kolář pečlivě zaznamenávají strukturální změny jednotlivých hnutí, Szikorová tato fakta upozaduje. Naprosto specifický je pak Waic se svým rozsáhlým popisem likvidace československého Sokola. Zajímavé je i to, že Szikorová svou analýzu dovádí až k současnosti (i když této tematice se věnuje jen velice stručně), tato perspektiva však v ostatních kapitolách zcela chybí. Chybí také alespoň krátké závěry či shrnutí kapitol – o to se pokouší jen Jurek. A za jeden z velkých problémů této práce pak považují naprostou absenci seznamu zkratk, které jsou však v textech hojně využívány a často se liší jen v jediném písmenu, což čtenáře může silně mást a neustále ho nutí vracet se zpět nebo si vytvářet svůj vlastní seznam. Obecně je pak tato nesourodost kapitol poněkud čtenářsky nepřívětivá. Bohužel se mi zdá jako pravděpodobné, že se kniha v očích mnohých roztříští na jednotlivé části, z nichž si čtenáři nedokážou vyvodit jednotný závěr. Ostatně závěr i úvod jsou také slabými místy – v úvodu například chybí jakákoliv reflexe existující historiografie a supluje spíše jakousi předkapitolu, v níž je stručně popsán vývoj sportovních hnutí před a po první světové válce. Závěr zase jen stručně shrne velmi obecné výstupy, které byly naznačeny v jednotlivých kapitolách.

Za druhou a možná ještě zásadnější slabinu považují určitou povrchnost celé práce. Ta je dána důslednou faktografičností. Autoři sice detailně popisují strukturální a personální změny v jednotlivých sportovních hnutích, které byly vynucené nástupem totalitních režimů, ale žádný z nich se nepouští do hlubší analýzy toho, co sport znamenal pro širokou společnost (například možnost symbolické vzpoury proti režimu, respektive SSSR) a bohužel se ani příliš nevěnují tomu, jak byli sport a sportovci využíváni k propagandě režimu. Tyto skutečnosti jsou sice ve všech kapitolách několikrát zmíněny, ale v pouhých krátkých náznacích, konkrétní příklady

téměř chybí. V tomto směru nejpovedenější je zřejmě Waicova první kapitola (především, když rozebírá sokolské tradice, jejich vliv na společnost a postupnou likvidaci režimem), na druhou stranu zcela vynechává některé významné události, které by mohly tuto problematiku dobře ilustrovat – například svatbu Olgy Fikotové s americkým kladivářem Haroldem Connollym v roce 1956 a především vystoupení Věry Čáslavské v Mexiku v roce 1968, ačkoliv obojí skýtalo příležitost k symbolickému odporu proti komunistickému režimu. Stejně tak se ani příliš nevěnuje slavným vítězstvím československých hokejistů nad Sovětským svazem, přestože ta stockholmská v roce 1969 vyvolala rozsáhlé demonstrace, které se následně staly jednou ze záminek k nastolení normalizace (tato událost je popsána v jediném krátkém odstavci). Za určité zklamání pak osobně považuji poměrně slibnou kapitolu Katalin Szikorové, která v některých pasážích výstižně ilustruje roli sportu jak pro režim, tak pro obyvatelstvo, ovšem její popis událostí roku 1956 je až příliš stručný a navíc nepřesný. Právě účast maďarských sportovců na melbournské olympiádě, která začala těsně po rozdrčení maďarské revoluce sovětskými tanky, se stala možností ukázat morální sílu národa a alespoň symbolickou vzpouru proti invazi. V tomto ohledu je asi nejslavnější semifinálový zápas ve vodním pólu, který vešel ve známost jako „krvavá lázeň v Melbourne“ a v němž maďarský tým po tvrdém boji porazil sovětské hráče. Toto utkání se zapsalo do historické paměti nejen maďarského národa, ale i mezinárodního olympijského hnutí a je jednou z největších ukázek politizace sportu. Szikorová však přesto tuto událost shrnuje jen ve dvou větách, přičemž o krvavém charakteru utkání, jeho důsledcích a významu pro maďarskou společnost se vůbec nezmiňuje. Právě po této stránce je celá práce nedotážená a jen klouže po povrchu – některá témata jen naznačuje, ale nesnaží se je nijak detailněji problematizovat. Jurek se například vůbec nezabývá státním dopingem a ani v ostatních kapitolách se toho o tomto výrazném a navíc všeobecně známém problému příliš nedozvíme.

Kniha nicméně nemá jen slabé stránky – za jednu z nejpovedenějších věcí považuji části věnované postupnému přechodu od zavedených tradic meziválečného období (v případě Maďarska a českých zemí můžeme mluvit dokonce i o tradici zděděné z 19. století) k sovětizovanému sportu, což je ve všech kapitolách analyzováno poměrně detailně. Dle mého názoru je pak kniha nejsilnější v pasážích, které se zabývají krizí okolo bojkotů v letech 1980 a především 1984. Všichni autoři velmi přesně a výstižně mapují postoje jednotlivých olympijských výborů a politické zásahy Moskvy a národních komunistických hnutí. Ani zde ale není zmiňováno, jak na bojkot losangeleských her reagovala společnost apod.

Závěrem tedy nezbyvá než zopakovat to, co již bylo řečeno. Kniha má nesporné faktografické přednosti a hledá-li čtenář detailní informace o vítězích jednotlivých olympijských her nebo o tom, kdo kdy a jak vedl jednotlivé sportovní výbory, může pro něj toto kolektivní dílo být cenným zdrojem informací. Zajímá-li se ale o to, jakou roli hrál sport v totalitních společnostech, jak se do něj promítala aktuální nálada národa nebo jak skrze něj byla vyjadřována nespokojenost se systémem, nezbyvá mu než pátrat jinde.

Jana Hůrská

Matěj SPURNÝ,

Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech,
Praha, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum 2016, 287 s.,
ISBN 978-80-246-3332-9.

Uvažujeme-li o českých dějinách, jejich nejsilněji vnímaným mezníkům, vracíme se k tzv. místům paměti. Jedním z nich se stalo také město Most a v souvislosti s tím se téměř každému vybaví zbourání starého hornického města a výstavba toho nového moderního. V historii tohoto severočeského města zaujímá právě tato kapitola čelní místo a stala se také unikátní záležitostí v českých dějinách. Přesto, nebo právě proto o dějinách Mostu ve 20. století panuje mnoho představ omezených pouze na některé aspekty, které provázely jeho bourání a budování. Matěj Spurný, který se dlouhodobě věnuje vztahům poválečné společnosti k menšinám, zpracovává nyní osudy Mostu a jeho obyvatel ve 20. století z netradičního úhlu pohledu, jelikož je zasazuje nejen do kontextu dějin konce 19. století a poválečného pohraničí. Přikládá však také důležitost celkovému ideologickému vývoji ve druhé polovině 20. století jak v politice, tak v architektuře, ale i celé společnosti. Svou pozornost neomezuje jenom na české prostředí, ale srovnává obdobné projekty v Sovětském svazu i v západní Evropě. Z toho vyplývají také některé závěry, které ukazují, že výstavba nového Mostu není výlučně založena na komunistické ideologii a tato idea omezena na tzv. východní blok.

Tuto složitou problematiku se autor snaží vylíčit v sedmi kapitolách nazvaných *Příběh*, *Číslo*, *Odcizení*, *Utopie*, *Kritika*, *Smíření*, *Laboratoř modernity*. V části *Příběh* se snaží postihnout problematiku z pohledu historického vývoje. S tím souvisí i následující kapitola *Odcizení*, které se podrobněji věnuje tématu, které Spurný již dříve zpracovával (Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny*

v pohraničí (1945–1960), Praha 2012.), a to období od konce druhé světové války, které bylo spojeno s výměnou obyvatelstva v československém pohraničí. Neustále však zdůrazňuje, že tato výměna byla jedním z mnoha faktorů, které „umožnily“ zánik středověkého města.

Kapitola *Číslo* osvětluje argumentace podložené kalkulacemi výdělku z těžby hnědého uhlí nacházejícího se pod historickým městem. Celému procesu těžby dodaly punc exaktnosti a vyčíslitelnosti přírodního bohatství. Autor zde však zdůrazňuje, že toto nadšení a technokratické myšlení, tj. že technologickým postupem si člověk může zajistit lepší životní úroveň, není výhradně spojeno s komunistickým Československem, ale naopak odpovídá smýšlení poválečné společnosti (s. 121).

V kapitole *Utopie* autor řeší přístupy tehdejších architektů k vizi o ideálním městě, které by plně odpovídalo tehdejším potřebám života. Zde Spurný ukazuje, že myšlenkové koncepty, které stály u zrodu nového Mostu, vycházely spíše z představ a požadavků, které se formovaly v západní Evropě než v zemích socialistického realismu. Právě tomuto ideovému potýkání věnuje podstatnou část knihy.

Kritika a *Smíření* pojednávají o ochraně přírody a kulturních památek. V odborné literatuře jsou oba ochranné směry považovány za odlišné, Spurný se však domnívá, že se propojují právě v Mostě. Příroda byla z pohledu marxismu brána jako zásobárna surovin. O bydlení platilo: pryč se starým, které je nefunkční. Pomocí techniky a technologií vybudujeme lepší bydlení, lepší životní úroveň. Zde se toto myšlení založené na předpokladu, že na základě současné potřeby a daného okamžiku lze vytvořit lepší životní úroveň, setkává s kritikou, která opět nevychází pouze ze socialistických zemí, ale na konci padesátých let zasahuje také USA a západní Evropu (s. 194–196). Diskuze o ekologických dopadech těžby v Československu však neodpovídá politickému vývoji na začátku 70. let, ve veřejném prostoru nedochází k utlumení diskuzí na toto téma (s. 203). Je zde také poukázáno, do jaké pasti se dostal stát, který vydával prostředky na to, aby jeho občané vychoval k lásce k památkám, ale na druhé straně sám podporoval jejich ničení (s. 235).

V závěrečné kapitole *Laboratoř modernity* autor již jen shrnuje základní poznatky a výsledky své práce. Hledá zde však i spojení se současným stavem tamní společnosti i dnešními problémy spojenými s těžbou uhlí.

Knihy *Most do budoucnosti* není jen o historii těžebního průmyslu v Podkrušnohoří. Stává se také burčující zprávou o stavu společnosti (a krajiny), která podlehla vidině peněz a je zcela orientována na zisk. Přestože se v ní dočteme mno-

ho nového o plánování povrchového těžení uhlí na Mostecku, mnohem závažnější je její poselství environmentální.

Současný stav nového i starého Mostu nelze odtrhnout od jeho historie, ale je také důležité vidět ho v celkovém stavu, vývoji techniky i politických podmínkách. Jak ukazuje práce Matěje Spurného nelze však udělat rovnítko mezi komunismem v ČSR (resp. léty 1948–1989) a likvidací starého Mostu. Do značné míry totiž tento problém přesahuje vymezenou éru jak do minulosti, tak do přítomnosti. Potvrzuje to i současná diskuze o prolomení limitů těžby uhlí. S tímto úhlem pohledu se má čtenář možnost setkat také v závěru knihy. Spíše než na nějaký chronologický výklad se autor soustřeďuje na obecné předpoklady, které umožňují likvidovat historická sídla, ničit krajinu a budovat sídla nová.

V průběhu čtení upoutá rovněž celková koherence knihy, která spočívá v odkazování na související části v jiných kapitolách. I tato skutečnost pak odráží badatelsky teze, že každý tematizovaný prvek je hluboce propojen s ostatními. V jednom případě se však autor dostal do smyčky, když odkazoval kapitolu samu na sebe (s. 232, pozn. 537).

Matěj Spurný ve své knize nabourává některé zažitě představy o dějinách Mostu. Především jde o představu, že likvidace starého Mostu byla od počátku komunistickým záměrem. Jak autor ukazuje, z pramenů vyplývá, že již na konci 19. století existovaly představy o využití uhlí pod městem; tyto představy pak formovaly vztah místních k městu, zejména jejich neochotu investovat do rekonstrukcí a infrastruktury.

Zajímavou složkou, která mnohé čtenáře může vtáhnout do problematiky, je grafická úprava obálky. Zdálo by se, že jde o něco nepodstatného u odborné publikace, ale právě fotografie na obálce otevírá některé otázky a poukazuje na některé autorovy teze. Na první pohled se na ní zobrazuje rozdíl mezi starým Mostem, který je zde reprezentován děkanským kostelem, a novým Mostem, jenž představuje budova ředitelství Severočeských hnědouhelných dolů. Do tohoto obrazu však pronikly i další aspekty provázející dějiny těžby hnědého uhlí v severních Čechách. Dalo by se říci, že jejich symboly na obálce zaujímají stejně významnou pozici, jakou měly ve veřejné diskuzi. Ve spodní části nacházíme přírodu, která hrála v diskuzích velmi malou roli, stejně jako zájmy či názory „obyčejných“ lidí, jež mohou představovat střechy domů v pozadí kostela.

Jediným pro čtenáře rušivým problémem je srozumitelnost kapitol. Najdeme totiž zřetelný rozdíl mezi úvahovými částmi, kdy si je autor jistý tématem, a pasážemi o dějinách architektury, v nichž se autor držel popisného stylu. Některá

místa jsou rozvláčná a hraničí se srozumitelností. Čtenář nemusí být schopný proniknout do autorova myšlenkového procesu. S tím také souvisí přílišné používání závorek, kterými autor činí text až nepřehledným.

Obecně je kniha Matěje Spurného velkým přínosem pro historiky, jelikož ukazuje dějiny města v širších souvislostech, které se někdy projevují anachronicky, respektive nemají souvislost s ideologií, ale s vývojem společnosti a používanými technologiemi. Autor umně zužitkoval práci s velkým množstvím pramenného materiálu, ale i literaturou, která se neomezila pouze na odborné historické publikace. Několik chyb v textu lze autorovi odpustit. Aby čtenář vše správně pochopil, je třeba velké pozornosti. Cenné ovšem také je, že takový pohled na Most může do budoucnosti vnést leccos nového do náhledu na současnou diskuzi týkající se prolovení těžebních limitů. Dokazuje tak svůj přesah a potenciální oblíbenost i u čtenářů nepocházejících z řad odborné historické veřejnosti.

Ludmila Tomášková

Stijn VERVAET,

Centar i periferija u Austro-Ugarskoj. Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova.

Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2013, 532 s., ISBN 978-953-7035-87-7 (Zagreb) – 978-9958-587-71-9 (Sarajevo).

Problematikou utváření moderních národů v Bosně a Hercegovině (dále BaH) během čtyř desetiletí trvajících rakousko-uherské správy tohoto území (1878–1918) se dosud zabývali především historikové. Z relevantních historiografických prací vydaných po roce 1990 bych uvedl například monografie Srečka M. Džaji, Ladislava Hladkého a Robina Okeye.¹ Kniha mladého belgického slavisty Stijna Vervaeta, který momentálně působí na Katedře literatury, areálových studií a evropských jazyků v norském Oslu, jejich bádání zásadním způsobem doplňuje o nový rozměr, jemuž dosud nebyla věnována patřičná pozornost. Vervaet totiž ve své knižní prvo-

1 Srečko M. DŽAJA, *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, München 1994 / *Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878–1918). Inteligencija između tradicije i ideologije*, Mostar – Zagreb 2002; Ladislav HLADKÝ, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2005; Robin OKEY, *Taming Balkan Nationalism. The Hapsburg “Civilizing Mission” in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007.

tině zkoumá dynamiku formování národních identit v BaH ve zmiňovaném období na příkladu textů literární povahy. Jak napovídá název jeho srbochorvatsky sepsané knihy, který v češtině zní *Centrum a periferie v Rakousku-Uhersku*, autor přitom hledá odpověď na otázku, jak dobové národotvorné procesy ovlivňovalo periferní (polo)koloniální postavení BaH v rámci habsburské monarchie. Sleduje tedy dvě základní a vzájemně provázané linie. Jednak chronologicky mapuje vývoj národních narativů přítomných v bosenskohercegovské literatuře mezi léty 1878 a 1918, jednak rozebírá způsoby, jimiž se do nich promítaly postoje tvůrců k Rakousku-Uhersku a koloniální diskurs uplatňovaný centrem politické a symbolické moci vůči periferii říše v podobě zprvu okupované a v roce 1908 anektované BaH.

Jak ukázal Benedict Anderson i další badatelé zkoumající povahu národotvorných procesů, krásná literatura hrála vždy významnou úlohu při utváření představ a šíření vědomí o národní sounáležitosti. Nejinak tomu bylo i v BaH, kde se literatura ve zkoumaném období teprve afirmovala jako důležitá součást místní kultury, jež do té doby měla převažující orální ráz. Byť Vervaeet analyzuje i kanonizovaná díla bosenskohercegovské literatury a knižně vydané autobiografie a cestopisy, svou pozornost soustřeďuje především na texty otištěné v dobových literárních časopisech. Ukazuje totiž, že právě na stránkách těchto periodicky vycházejících publikací, plných básní a kratších próz dnes již mnohdy zapomenutých autorů, lze nejsoustavněji sledovat vývoj jednotlivých národních narativů se všemi jejich mýty, nejednoznačnostmi a rozpory. Tyto časopisy byly zpravidla úzce spjaty s jedním ze tří dominantních etnicko-konfesionálních prostředí v BaH, a není proto divu, že se významnou měrou podílely na konstruování srbské, chorvatské či bosňácké (bosenskomuslimské) národní identity svých čtenářů. Autor v této souvislosti rozlišuje tři generace relevantních periodik, která byla založena a vycházela v BaH za rakousko-uherské správy. Zatímco pro první generaci časopisů byla typická určitá lidovost a napětí mezi jejich osvětově-didaktickým a tradicionalistickým laděním, druhá generace přinášela elitnější pojetí kultury, důraz kladený na estetickou hodnotu literatury a silnější vazby na kulturní a ideová centra mimo BaH (Záhřeb, Nový Sad, Bělehrad, Istanbul). Ve třetí generaci pak autor detekuje ovlivnění dobově populárními myšlenkovými proudy přicházejícími nejen z jiných částí slovanského jihu či metropole osmanské říše, ale také z hlavních kulturních center podunajské monarchie a ze Západu (sociální darwinismus, panislamismus či jihoslovanství).

Každá takováto „generační výměna“ s sebou přinášela redefinování národních narativů a v některých případech i národní identifikace příslušníků téže etnic-

ko-konfesionální komunity. Autor čtenáře provází těmito transformacemi, které ilustruje na ukázkách z excerpovaných časopisů i knižně vydaných literárních děl. Pomáhá si přitom protikladem centra a periferie, jež přejímá od tvůrce teorie světového systému Immanuela Wallersteina, a metodologicko-terminologickým instrumentářem imagologie a postkoloniálních studií, který se ukazuje být zvláště příhodným pro postihnutí komplexních vazeb mezi konstituováním národních identit v BaH a politikou Rakouska-Uherska vůči tomuto území a jeho obyvatelům. Jak Vervaeet opakovaně poznamenává a na konkrétních příkladech dokládá, Rakousko-Uhersko maximálně využívalo stávající etnickou a náboženskou heterogenitu a s ní související sociální asymetrii k upevnění vlastního mocenského postavení v BaH a ovlivňování tamních národovotvorných procesů. A to nejen prostřednictvím přijaté legislativy a politických rozhodnutí, ale také skrze sféru kultury – muzea, výstavy, časopisy, etnografické a historiografické studie, kanonizaci lidové slovesnosti apod. Nesmírně důležitou součástí této strategie přitom bylo utváření obrazu Bosny jako exotické, orientální a zaostalé provincie vystavené záslužné civilizátorské misi Rakouska-Uherska. Autor popisuje evoluci tohoto kolonialistického diskursu o Bosně v novinových článcích, cestopisech či turistických průvodcích a aplikuje na něj koncepci orientalismu Edwarda Saida a balkanismu Marie Todorové. Poukazuje přitom na skutečnost, že konceptualizace Bosny jako periferie, respektive kulturně a ekonomicky zaostalého „Druhého“, sloužilo rakousko-uherskému mocnářství nejen k legitimizaci jeho politiky vůči BaH, ale také k budování vlastního pozitivního obrazu, jehož součástí bylo například líčení Bosňanů jako nejmladšího člena šťastné rodiny národů vedených otcovskou figurou císaře Františka Josefa I.

Jak na toto imaginární a symbolické dobývání BaH i reálné modernizační úsilí iniciované rakousko-uherskými úřady reagovali tvůrci a stoupcí vzájemně konkurenčních národních ideologií, jež byly propagovány na stránkách dobových bosenskohercegovských periodik a literárních děl? Jak se v nich lišil obraz Bosny a jejích obyvatel od diskursu utvářeného v centru říše? Byť mnozí autoři, především z řad bosenských katolíků (Chorvatů) a bosenských muslimů (Bosňáků), zčásti přejímali zmíněnou civilizátorskou rétoriku a otázku modernity prezentovali jako klíčový předpoklad budoucnosti vlastního národního společenství, současně zavrhovali exotismus a orientalismus přítomný v rakousko-uherském diskursu o Bosně a v souladu s tím také nahrazovali negativně či paternalisticky laděné představy o Bosňanech pozitivními autostereotypy. V tomto ohledu se shodovali s bosenskými pravoslavnými (Srby), v jejichž dílech převládá odmítavý, více či méně okcidentalistický, postoj vůči Rakousku-Uhersku, které v jejich pojetí ohrožuje pozitivně

vnímané patriarchální hodnoty a tradiční způsob života pravoslavných venkovanů. Petar Kočić, asi nejrelevantnější bosenskohercegovský prozaik rakousko-uherského období, ale i další tvůrci – zvláště z řad bosenských Srbů – si též brali na mušku odvrácenou stranu modernizace iniciované Rakouskem-Uherskem, jako byly odlidštěná povaha úřední moci či byrokratizace jazyka.

Neméně subverzivní účinek jako vykreslování absurdit úřední mašinérie či užívání lidové mluvy jako prostředku k zesměšnění jazyka byrokratických nařízení ovšem měly z pohledu státní moci také strategie, jejichž prostřednictvím spisovatelé podněcovali solidaritu s partikulárním národním kolektivem a připisovali srbský či chorvatský ráz Bosně, jejímu obyvatelstvu nebo dějinám. Takovéto postoje totiž byly v příkrém rozporu s rakousko-uherskou politikou, jejímž leitmotivem bylo potlačování srbského a chorvatského narativu v souvislosti s BaH. Avšak ani část bosenských muslimů, která principiálně schvalovala odmítavý postoj k šíření srbské a chorvatské národní myšlenky na území BaH, se nikdy plně neztotožnila s národní koncepcí integrálního bosenství, již po více než dvacet let propagovala rakousko-uherská okupační správa. Oficiálními místy prosazované pojetí řešení národnostní otázky v BaH tak spíše přispělo k posílení vědomí národní svébytnosti bosenských muslimů, kteří z rakousko-uherského diskursu o Bosně, její etnografii a dějinách vydělili prvky, které potvrzovaly domnělou historickou kontinuitu, společenskou prestiž a ekonomickou převahu jejich kolektivu ve vztahu ke stoupencům konkurenčních národních ideologií.

I na tomto případě Vervaeet ukazuje, že zkoumaná *Dynamika utváření národních identit v Bosně a Hercegovině mezi léty 1878 a 1918 na příkladu literárních textů*, jak zní do češtiny přeložený podtitul jeho knihy, byla ovlivňována dobovým rakousko-uherským diskursem o Bosně, a to aktivním přejímáním, přetvářením nebo odmítáním jeho jednotlivých částí ze strany tehdejších bosenskohercegovských literátů, novinářů a ideologů. Rozhodně se tedy nejednalo o pasivní recepci či monopol centra nad zpodobňováním periferie (když se posloužíme autorem uplatňovanou terminologií), ale o tvořivou interakci, do níž výrazně vstupovaly další kulturní a ideologická střediska, v první řadě Záhřeb, Bělehrad, Nový Sad a Istanbul. Tento komplexní proces, který Vervaeet jako první badatel obsáhle, systematicky a poučně zmapoval na základě analýzy dobových literárních děl, dal vzniknout řadě „nosných pilířů“ i „fangliček“, které byly zabudovány do národních identit současných Bosňanů a Hercegovců (Bosňáků, Srbů a Chorvatů). Jak dokládá poutavý závěrečný exkurs do politicko-ideologického zákulisí kanonizace bosenskohercegovské literatury rakousko-uherského období v průběhu 20. století, řada

v ní obsažených národních stereotypů, historických mýtů, ale i postojů k modernitě nebo emancipaci žen, tvoří dodnes součást kolektivní paměti, národní sebepercepce a hodnotového systému obyvatel BaH různých národností.

Petr Stehlík

Vojislav ŠIKOPARIJA,

Sećanja srpskog oficira 1910–1918,

Beograd, Zavod za udžbenike 2014, 557 s. ISBN 978-86-17-18804-5.

Recenzované paměti jsou až nečekaně zajímavým vyprávěním, které – pochopitelně v převážné většině jen v ilustrativních jednotlivostech – může doplnit naše znalosti o balkánských dějinách prvních dvou dekad minulého století, zejména o každodennosti srbského venkovského a maloměstského prostředí. Lze v nich nalézt i řadu neotřelých postřehů o realitě srbských zákopů obou balkánských válek i první války světové. Jejich autor navíc nebyl – jak to často v případech podobných knih tohoto žánru bývá – vojevůdcem velícím armádám či divizím, ale mladým důstojníkem sotva zakončivším vojenskou školu, který boje ve všech třech rychle po sobě následujících válkách prožíval jako velitel čety, maximálně roty, obvykle válčící v nejpřednějších liniích fronty.

Nezvyklý úhel pohledu vypravěče do jisté míry předurčil ne zcela obvyklý životní příběh jeho rodiny. Oba jeho rodiče pocházeli ze srbského prostředí Bačky, tedy z tehdejších dolních Uher. Šikoparijův otec působil jako učitel na církevních školách ve Vojvodině a potom v Mostaru. Jako přesvědčený srbský národovec se však nedokázal s okupační realitou tehdejší Hercegoviny sžít a před relativně zajištěnou existencí dal přednost vlasteneckým ideálům. Požádal srbské úřady o možnost přistěhování do Srbska. Ve vytoužené vlasti získal místo venkovského učitele.

Autor začíná vzpomínky vypravováním, jak na voze taženém dobytčaty celá rodina skoro celý den putovala špatnými cestami i bezcestími ze západosrbského Valjeva do nepříliš vzdálené vesnice, kam stát po desetileté přestávce posílal učitele. I z útržků vzpomínek je vidět propastný rozdíl mezi civilizační úrovní Srbů žijících v zaostalých částech habsburské monarchie a venkovským prostředím jihozápadní Šumadije. Vesničané, jejichž domovy osvětlovaly louče, tak například až na samém konci 19. století poprvé u učitelské rodiny viděli petrolejovou lampu. Šipokarija jako malý chlapec sledoval, jak jedna z vesničanek v osamění porodila uprostřed zimy v ústraní chladné stáje. Sama potom umývala novorozence v potoce, na kte-

rém nejdříve musela rozbít led. Teprve poté šla dítě ukázat své rodině. Šipokarijův otec po čase získal lepší místo v posávské vesnici nedaleko od hranic s Bosnou. Díky nedalekému Šabci byla již rodina blíže městskému prostředí. I tak ze vzpomínek dýchá syrová realita tehdejší srbské vesnice. Autor například vypráví, jak otec musel zvyšovat učitelskou autoritu, pošramocenou opilstvím svého předchůdce. Respekt si mimo jiné získával tím, že jednoho z místních, který o něm urážlivě hovořil jako o Švábovi (tedy Rakušanovi), hodil do Sávy.

Dva starší Šipokarijovi bratři studovali na reálce. Jeho samotného však již rodiče z bídného učitelského platu, pro jehož výpočet bělehradské úřady odmítly vzít v úvahu praxi v srbských církevních školách v Zalitavsku a Bosně, na studiích uživit nemohli. Autorova energická matka však nerezignovala. Vydala se na ruské vyslanectví, kde s odkazem na vlastenecký příběh celé rodiny požádala o přijetí syna do carské internátní kadetky. Na ruského vyslance zejména zapůsobilo, že se Šipokarija narodil v Mostaru, tedy ve stejném městě, odkud pocházela rodina knížete Michaila Miloradoviće, ruského generála z napoleonských válek. Autor vzpomínek pak prošel jako carský stipendista kadetkou v Kyjevě a potom v letech 1910–1912 moskevským důstojnickým učilištěm. Šipokarija, ač projevoval umělecké sklony, podle svého vyprávění podmínky ruského vojenského školství bez problémů snášel. Pozitivně vnímal i slavjanofilskou atmosféru, která byla v obou institucích všemožně podporována.

Do vlasti se Šipokarija vrátil v létě 1912. Brzy poté byl přijat do srbské armády a povýšen na podporučíka. Tehdejší poměry v srbském vojsku jistě velmi ilustrativně odráží skutečnost, že si nový důstojník musel veškerou výstroj opatřit na vlastní náklady. Částka, kterou na to vynaložil, pohltila skoro celé úspory jeho rodičů. Za několik týdnů po návratu z Ruska byl Šipokarija odvelen se svou četou k hranicím Sandžaku, kde se po propuknutí první balkánské války zúčastnil bojů. Měl tehdy štěstí, zde dislokované turecké posádky se buď vzdávaly, nebo se po krátkém odporu stáhly do Bosny. Vzpomínky vykreslují euforickou náladu srbského vojska, kterou umocňovala snadnost vítězství a minimum obětí. Z pasáží věnovaných muslimským obyvatelům dobytého teritoria je viditelně patrný autorův paternalistický, až koloniální přístup k nim. Šipokarija, který byl záhy po skončení bojů převelen do poklidné posádky v Sjenici, je zčásti vnímá jako nešťastné potomky srbských konvertitů, částečně jako osoby náležející k jinému (nižšímu) civilizačnímu okruhu. O násilí, kterému byla muslimská populace v Sandžaku po příchodu srbské armády vystavena, v knize nenajdeme ani zmínku. Autor naopak vyzdvihuje striktně korektní přístup vítězné armády k nesrbskému obyvatelstvu.

Ve druhé balkánské válce již byla Šikoparijova jednotka nasazena na jeden z klíčových úseků fronty. V jihovýchodním Srbsku bránila bulharským armádám proniknout k Pirotu, Leskovci a Niši. I když autor z bojů vyvázl nezraněn, v plné míře zažil všechnu hrůzu, byť jen několikátýdenní moderní zákopové války s množstvím raněných a zabitých nepřátel i vlastních podřízených. V jeho vypravování je možné zachytit fatalismus, se kterým řadoví srbsští vojáci (až na malé výjimky rolníci či rolničtí synové) odcházeli do bojů, odevzdanost a smíření, se kterými pak také – alespoň navenek – klidně, až nezúčastněně umírali. Podobně stoicky k jejich umírání, jako k něčemu co k válce, ale i k životu patří, přistupovali i jejich přeživší spolubojovníci.

Po skončení druhé balkánské války byl Šikoparijův pluk převelen do Skopje, kam byl také jako ředitel školy shodou okolností poslán jeho otec. Autor uvádí, že koupil pro své rodiče „malý turecký domek v centru města“, za který zaplatil podobnou sumu, za jakou nedávno nakoupil vojenskou výstroj. O tom, zda zaplatil původním majitelům, kteří zjevně Skopji opustili, anebo úřadům, levně rozprodávajícím na anektovaném teritoriu opuštěný majetek, se nezmiňuje. V pamětech najdeme i konstatování, že do „Starého Srbska“, jak Šikoparija nejen území Kosova, ale i Makedonie nazývá, přicházeli jak vlastenci, ochotní nezištně pracovat na kulturním a osvětovém poli, tak ale také „dobrodruzi a ziskuchtivci“ hledající snadnější život a rychlé obohacení. Ti, podle autora, „osvoboditelům i osvobozeným“ způsobili velké škody.

V pamětech se mihne několik osob, které autor označuje jako Čechy. Jednou z nich byla jeho domácí ve Valjevu, kam byl na jaře 1914 na několik týdnů poslán, aby se zde podílel na výcviku rekrutů. Do Srbska se provdala a přivydělávala si žehlením prádla. Další Češi vstupují do vyprávění na počátku první světové války, kdy Šikoparijův pluk pronikl do Bosny. Čeští zajatci nadšeně zdravili srbské vojáky a měli radost, že z fronty odcházejí do relativně bezpečné internace. S jinými českými vojáky se pak autor znovu setkal v roce 1918. Tehdy putoval jako důstojník Srbského dobrovolnického sboru ruskými pláněmi. Na jednom nádraží v západní Sibiři pobývali českoslovenští legionáři. Autor vzpomíná na disciplinovanost jednotek generála Gajdy. Jejich příslušníci na rozdíl od srbských vojáků pravidelně cvičili a „na místní obyvatele působili velmi dobrým dojmem“.

Osud po necelém roce Šikopariju znovu přivedl do válečných zákopů. Podrobně líčí, jak čelil rakousko-uherské ofenzívě na Drině a jak potom na několik týdnů se svým plukem pronikl do Bosny. Další postup srbských jednotek, které se mohly dostat až k Sarajevu, údajně znemožnila nedisciplinovanost s nimi bojující-

cích černoohorských oddílů. V obšírném vypravování o bojích v Bosně a pak v obranném postavení u města Užice nalezneme mnoho zajímavých, ale nikoliv zcela unikátních postřehů o hrůzách tehdejších bojů. Více zaujmou pasáže, v nichž autor líčí každodennost srbských vojáků. Vyplývá z nich, že stravu si malé oddíly i samotní vojáci postupem času stále častěji obstarávali sami, a to mnohokrát i na úkor srbského vesnického zázemí. Dodávky nových částí výstroje byly naprosto výjimečné. Vojáci bojovali v roztrhaných uniformách, které doplňovali civilním oblečením. Na nohou měli obvykle rolnické opánky, někdy dlouhé týdny válčili i bosí. Šikoparija v tom však spatřuje i jistou výhodu. Dochází k závěru, že srbský voják byl mnohem pohyblivější než jeho protivníci obtíženi na rakouské straně těžkou výstrojí.

Nezajímavé nejsou ani pasáže vyprávějící o období mezi prosincem 1914 až koncem srpna 1915, kdy po odražení druhé rakousko-uherské ofenzívy boje na srbské frontě takřka utichly. Z podrobného líčení vyplývá, že jednotka, které Šikoparija velel, po toto dlouhé období klidu zbraní necvičila a ani se nijak jinak nepřipravovala na další boje. Za pozornost také stojí autorovo vypravování o epidemii skvrnitého tyfu, která si vyžádala desetitisíce životů zesláblých vojáků i civilistů. Týlové složky armády byly proti ní zcela bezmocné. Nedokázaly zorganizovat ani základní hygienická opatření. Vojáci se tak například po několik měsíců nekoupali. Až teprve příchod francouzských lékařů, kteří začali s hromadným očkováním, výskyt skvrnitého tyfu omezil.

Vzpomínky na mnoha místech potvrzují, jak intenzivně byla tehdy srbská společnost provázána rodinnými, ale i sousedskými vazbami. Na jejich základě poskytovaná solidární výpomoc nahrazovala fakticky úplnou absenci státní sociální sítě. V tomto ohledu jsou pozoruhodné obrazy civilistů, kteří přijížděli (přesněji přicházeli) do vzdálených míst fronty, aby svým synům, manželům, ale i sousedům přivezli čisté prádlo či trochu jídla. Pokud to situace na frontě umožňovala, pobývali s nimi i několik dní. Stejní lidé pak odváželi z nepřístupných míst ostatky svých blízkých, aby je pochovali v jejich vesnici.

Po druhé rakouské ofenzívě počet členů Šikoparijovy jednotky výrazně prořídl. Velitelské složky je proto nahradily novými vojáky mobilizovanými v nedávno dobyté Makedonii. Autor jako přesvědčený srbský nacionalista sice neměl pochyby o tom, že vardarská Makedonie je integrálním územím srbského státu, zvláště nových vojáků však registroval. Vzpomíná na to, že několik Makedonců mělo v srbském prostředí málo známou pracovní zkušenost ze severní Ameriky. Rozpoznat je bylo možné podle mnoha zlatých zubů, kterými se rádi pyšnili. Šikoparija připouš-

tí, že vojáci z Makedonie měli daleko k srbské identitě. Část z nich, která se považovala za Bulhary, přeběhla při první příležitosti frontu. Zbytek se do jednoho rozutekl do svých domovů, když se při ústupu k jaderskému pobřeží srbská armáda přiblížila k Makedonii. Šikoparija přitom zdůrazňuje, že dezerce vojáků z užšího Srbska dlouho byly jen velmi sporadickým jevem. Jejich počet narostl až při ústupu přes Kosovo a Albánii. Autor to přesvědčivě objasňuje tím, že vojáci již přestali mít pocit, že by dále bránili vlast.

Líčení událostí z let 1914–1915 tvoří velkou část knihy. Čtenář se přitom musí prokousat dlouhými nezáživnými pasážemi, v nichž autor například popisuje zážitky z jízdy na koni či se zabývá otázkami spojenými se smyslem lidské existence. V dalším vypravování takové části scházejí, ale výklad je naopak bohužel příliš stručný. Dozvíme se tak jen základní informace o strastiplném putování přes kosovské a černohorské hory do Skadaru a pak dále až do jihoalbánské Valony. Jako mnoho dalších autorů i Šikoparija líčí masové umírání srbských vojáků během zimního pochodu, ale i po příchodu k moři. Zaujme vypravování o pobytu v Plavu, odkud Černohorci po balkánských válkách vyhnali albánské obyvatele. Úřady jim sice po čase dovolily návrat zpět, ale do jejich domovů mezitím nastěhovaly černohorské rodiny. V jednom z těchto domů, které společně sdíleli Albánci a Černohorci, prožil autor několik dní.

Zaujme také pasáž o nevstřícnosti italských vojáků k zuboženým a vyhladovělým Srbům. Italové požadovali jejich odzbrojení, neposkytli jim zdravotní péči, nechtěli se s nimi dělit o potraviny. Šikoparija vzpomíná, že se italské jednotky do jednoho rozprchávaly do úkrytů, jakmile bylo z velké dálky slyšet rakouské letadlo. Z předcházejících bojů otupělí Srbové, kteří podobnému nebezpečí nevěnovali pražádnou pozornost, toho využívali k odnášení potravin z italského ležení. Protesty italských důstojníků srbský velitel odbyl tím, že italská stráž má při hrozícím náletu hlídat ležení, a ne se s ostatními zbaběle skrývat.

V roce 1916 byl Šikoparija převelen k srbským dobrovolnickým jednotkám složeným ze zajatých rakousko-uherských vojáků slovinského, chorvatského a srbského původu, které bojovaly na frontě v Dobrudži. Zde ho opustilo štěstí, díky kterému vyvázl z předcházejících bojů. Nepřátelské kulce tentokrát již neunikl. Jen zázrakem se z těžkých zranění v ruské nemocnici vyléčil. Záhy po jeho propuštění z hospitalizace propukla říjnová revoluce. Rusko uzavřelo příměří a srbské jednotky byly evakuovány na soluňskou frontu. Šikoparija v této souvislosti vypráví o svém jednání v bolševickém štábu v Oděse. Ve stručných kapitolách o dalším dlouhém putování, které nejdříve směřovalo k dálnévýchodním přístavům, ale na Sibiři se

znovu stočilo na západ a nakonec skončilo v Murmanskú, se autor zmiňuje o srbských důstojnících, kteří měli být po příchodu na frontu souzeni kvůli svým aktivitám v organizaci Sjedinění nebo smrt. Uvádí, že několik z nich za této situace raději vstoupilo do Rudé armády.

O dalších, neméně pestrých životních osudech již autor vzpomínky sepsat nestačil. Po propuštění z armády vystudoval uměleckou akademii v Paříži, ale výtvarné umění ho neuživilo. Živil se proto jako notář ve Vojvodině. Za dubnové války v roce 1941 byl aktivován a po porážce Jugoslávie se ocitl v německém zajetí. V roce 1945 se vrátil do vlasti a pracoval jako výtvarník navrhující edukativní modely pro zdravotnictví.

Šikoparijovy vzpomínky vydalo bělehradské státní nakladatelství, které po roce 1990 publikovalo mnoho kvalitních titulů odborné historické literatury. Je škoda, že přípravě edice pamětí, pod níž je podepsán bělehradský ambiciózní a jinak bezesporu velmi pracovitý badatel Kosta Nikolić, nevěnovalo více času. Jistě bylo možné některé pasáže, které se opakují, vypustit a zejména připojit vysvětlující poznámky. Absenci příslušného vědeckého aparátu Nikolić v krátkém úvodu k edici lakonicky zdůvodňuje tím, že memoáry pojednávají o událostech, které jsou všeobecně známé. Bez ohledu na problematickou ediční přípravu stojí za to si Šikoparijovy paměti alespoň prolistovat.

Jan Pelikán

Vladimir ŠEKŠ,

1991. Moja sječanja na stvaranje Hrvatske i domovinski rat,

Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 2015, 454 s., ISBN 978-953-280-267-2.

Již velmi bohatou kolekci chorvatských memoárů, které se váží k událostem přelomu 80. a 90. let, tedy ke krizi jugoslávské federace, jejímu rozpadu, zrodu samostatného Chorvatska a občanské válce, v loňském roce rozšířily paměti Vladimira Šekse. Vladimir Šeks vstoupil do veřejného života již počátkem 70. let minulého století. Jako ještě ani ne třicetiletý právník se v roce 1971 stal ve východní Slavonii jedním z vůdčích lokálních protagonistů tzv. masového hnutí požadujícího liberalizaci společenských poměrů, ale také nový, výrazně etnocentrický přístup k národnostní otázce. Po mocenském zákroku proti masovému hnutí, po němž následovaly rozsáhlé čistky v stranických grémiích, úřadech, akademické sféře či ve sdělovacích prostředcích, byl Šeks zbaven postu náměstka okresního státního žalobce v Osije-

ku. Po propuštění ze státní služby přešel do advokacie. Za své aktivity v disident-
ském hnutí byl v první polovině 80. let dvakrát odsouzen k několikaměsíčnímu
trestu vězení. Již před rozpadem jugoslávské federace Šeks patřil k okruhu blízkých
spolupracovníků Franja Tudjmana. Na zakládajícím shromáždění Chorvatského
demokratického společenství (HDZ) se stal na jaře 1989 jeho místopředsedou. Po
vítězství této strany ve volbách byl o rok později zvolen místopředsedou chorvat-
ského parlamentu (saboru). V této pozici koordinoval práce na přípravě chorvatské
ústavy, jejíž přijetí o Vánocích 1990 znamenalo kodifikaci liberálně demokratické-
ho politického systému, ale také definitivní odklon od dosavadní koncepce národ-
nostních vztahů a přeměnu Chorvatska v jednonacionální stát. Již tehdy se Šeks
řadil k radikálně pravicovému proudu vládnoucí strany. Kvůli svým postojům se
dostával do názorových střetů i osobních konfliktů s levicovým křídlem HDZ ko-
lem Josipa Manoljiće, Stipe Mesiće či Josipa Boljkovce. To mu vyneslo dočasnou
Tudjmanovu nemilost. Nicméně v létě roku 1991 po eskalaci občanské války byl
jmenován šéfem krizového štábu pro Slavonii a pevně zakotvil v nejvyšších struktu-
rách Tudjmanova autoritářského režimu. Krátce působil jako nejvyšší státní zástup-
ce, následně pak jako místopředseda vlády. Na rozdíl od většiny dalších čelných
představitelů HDZ se udržel v mocenské elitě i po Tudjmanově smrti. V letech
2003–2008 byl předsedou saboru. Po zvolení kandidátky HDZ Kolindy Grabar-
ové Kitarovićové chorvatskou prezidentkou se Šeks stal na počátku roku 2015 jejím
politickým poradcem. Na rozdíl od mnoha dalších funkcionářů HDZ nebyl Šeks
nikdy spojován s korupcí či finančními skandály. Přes své často militantní postoje
a neústupná stanoviska byl většinou svých politických odpůrců respektován.

Šeksovy memoáry se zabývají jen krátkým obdobím prvních osmi měsíců
roku 1991. Více jak tři čtvrtiny textu knihy jsou přitom věnovány událostem čer-
vence a srpna 1991. Vyprávění o dění v předcházejícím půl roce je tak logicky vel-
mi lakonické, až útržkovité; má do jisté míry podobu chronologického výčtu nej-
významnějších událostí. Šeks se přitom jen z části opírá o svou paměť, velmi často
používá citátů z otevřených zdrojů. Neváhá přitom dlouze citovat z pamětí svých
soputníků, a to i svých politických odpůrců. Čtenáře však nenechává ani na chví-
li na pochybách, že i po čtvrtstoletí považuje své tehdejší pravicové, protijugosláv-
ské a především vyhraněně nacionalistické názory, postoje i rozhodnutí za napro-
sto správné. Za jediné viníky občanské války v Chorvatsku považuje tehdejší běle-
hradské vedení a chorvatské Srby, které důsledně označuje jako vzbouřence,
četníky či teroristické bandity. Porozumění nemá ani pro chorvatskou levici. Před-
evším jí vyčítá sepětí se „zhoubnou jugoslávskou myšlenkou“, kvůli níž postko-

munisté dlouho odmítali souhlasit se samostatností Chorvatska. Šeks opakovaně dává najevo svůj obdiv vůči Franjovi Tudjmanovi. V knize nenajdeme ani jednu kritickou výtku na jeho adresu, byť Tudjman právě v létě roku 1991 Šeksovi mnohé zazlival a zřejmě ho chtěl z vysoké politiky odstranit. Šeksův vztah k Tudjmanovi i charakter jeho myšlenkového světa výstižně odráží následující, poněkud kostrbatě formulovaný citát: „Role prezidenta Tudjmana a jeho taktika byly zásadní pro naplnění všech strategických cílů chorvatské státní politiky. A opravdu, v první polovině roku 1991 prezident (s ohromnou podporou chorvatského národa, saboru a vlády) definoval a realizoval všechny taktické i strategické záměry chorvatské politiky. V Chorvatsku neměl nikdo z politických osobností ani v exekutivní ani v jiné roli, v saboru či ve vládě, ani zdaleka tak významnou a osudovou roli, i když občas narážel na neporozumění jak ve vlastní straně, tak mezi opozicí. Jeho silná autorita, jeho vášnivá oddanost chorvatské svobodě a samostatnosti byly osudovou silou, která – současně s vynikající analýzou jugoslávských, evropských poměrů a světové situace – vyprostila chorvatskou loď z víru, který se ji chystal pohltit.“ (s. 94)

O zákulisí tehdejší chorvatské politiky či o Šeksových aktivitách se z recenzovaných pamětí dozvíme jen málo podrobností. Za zmínku snad stojí vyprávění o neformální večeři chorvatského vedení s jedním z mezinárodních zprostředkovatelů Davidem Owenem, která se uskutečnila v létě roku 1993. Britský politik se na ní údajně pokusil přesvědčit Tudjmana, aby jako vstřícné gesto nabídl Miloševićovi odstoupení chorvatské části Baranje Srbsku. V tomto okamžiku údajně vstoupil do diskuse Šeks, nazval Owena „krvavým kriplem“ a vybídl ho, ať raději on sám Miloševićovi nabídne nějakou část britského teritoria.

Podle Šeksova vypravování Tudjman dlouho věřil, že se lze válce vyhnout. Doufal především, že ministr obrany Veljko Kadijević jako přesvědčený titoista znemožní Miloševićovi, aby na Chorvatsko zaútočil. Šeks zřejmě správně poukazuje na to, že Tudjman na tomto stanovisku setrval i dlouho poté, co se Kadijević s Miloševićem politicky sblížil.

V závěru jara 1991 Tudjman rozhodl o Šeksově přesunu na post člena ústavního soudu jugoslávské federace. Šeks nesl toto jmenování nelibě. Odchod do Bělehradu na – obzvláště za tehdejší situace – zcela marginální funkci správně vnímal jako výsledek vzrůstající Tudjmanovy averze vůči jeho osobě. Přesto se rozhodnutí chorvatského prezidenta loajálně podřídil. Šeksovo bělehradské intermezzo však netrvalo ani měsíc. Po eskalaci bojů v Chorvatsku, bez konzultace se Záhřebem, hlavní město dohasínající federace opustil. Obratně se přitom vyhnul předpokláda-

né rezignaci z postu místopředsedy chorvatského parlamentu. I při líčení bělehradské epizody zůstává Šeks velmi lakonický. Zaujme snad jen informace, že si s sebou přivezl skládací samopal, který v kuloárech ústavního soudu bez rozpaků ukazoval ostatním soudcům.

Jak již jsem uvedl, jsou dvě třetiny čtyřsetstránkových pamětí věnovány událostem, které se odehrály v červenci a v srpnu 1991. Jen malou část vyprávění přitom Šeks vyhradil dění na bojišti ve východní Slavonii, kde působil jako zvláštní zmocněnec chorvatského vedení. Nesrovnatelně větší pozornost věnuje personálním tenzím a názorovým neshodám, které se tehdy objevily ve vedení HDZ a v nejvyšších špičkách chorvatské politiky. Snaží se přitom především vyvrátit podezření, že právě on se tehdy jako vůdce údajně opoziční frakce snažil dosáhnout zásadních změn v nejvyšších mocenských pozicích a pro sebe získat post ministra vnitra či obrany, anebo dokonce nahradit v prezidentském úřadu Franja Tudjmana. Důvodem měly být osobní ambice a nespokojenost pravicových radikálů (kromě Šekse k nim především patřili předseda saboru Žarko Domljan a šéf poslaneckého klubu HDZ Zvonimir Marković) s nedostatečně rázným postupem chorvatských ozbrojených sil v konfliktu s povstaleckými Srby. Šeks chtěl údajně dosáhnout eskalace konfliktu s cílem, aby vzrůstající počet obětí bojů přiměl mezinárodní společenství k vojenskému zásahu v rozpadající se jugoslávské federaci. Rozdíl v názorech na vedení války autor memoárů nekomentuje, vlastní mocenské ambice či dokonce záměr nastoupit na Tudjmanovo místo však rozhodně odmítá. Označuje celou aféru za výsledek intriky zosnované buď jugoslávskou tajnou službou, anebo jeho konkurenty z levicového křídla HDZ. Šeks pro potvrzení svého stanoviska přetiskuje obsáhlé citáty z memoárů jiných aktérů tehdejších chorvatské politiky i dlouhé výňatky ze stenografických záznamů diskusí v nejvyšším vedení HDZ. Nakolik jsou tyto dokumenty autentické, nelze ovšem posoudit. Autor ani nenaznačuje, kde jsou schraňovány a jak k nim získal přístup.

Paměti Vladimira Šekse k poznání moderních dějin Chorvatska mnoho nepřispívají. Nezázivné vyprávění a v jeho rámci přetištěné desítky stran nedostatečně komentovaných dokumentů snad budou moci využít – a to jako nepřiliš hodnotný informační zdroj – badatelé detailně analyzující mocenské zákulisí Tudjmanova režimu v prvních měsících chorvatské samostatnosti.

Jan Pelikán

ZPRÁVY

Oleg V. CHLEVŇUK,
Stalin. Nový životopis,
Praha, Paseka, 2016. 431 s.,
ISBN 978-80-7432-684-4.

V roce 2016 se na našem knižním trhu objevil nejnovější životopis sovětského diktátora Josifa Vissarionoviče Stalina. Dílo z pera ruského archiváře a historika ukrajinského původu Olega Vitaljeviče Chlevňuka, narozeného roku 1959, rozhodně nepředstavuje jen další z řady povšechných Stalinových životopisů, hýčících senzačními informacemi za účelem oslovení co největšího počtu čtenářů. Jedná se o publikaci mající všechny parametry odborné historické práce, jako jsou poznámkový aparát, seznam použité literatury a rejstřík. Sám autor, vědecký pracovník Státního archivu Ruské federace a vysokoškolský pedagog, patří k významným osobnostem nejen evropské, ale i světové historiografie specializujícím se na ruskou historii s důrazem na dějiny útlatu občanů SSSR. Chlevňukovy knihy vycházejí zejména v angličtině, jeho „domovským“ nakladatelstvím je prestižní Yale University Press. Rovněž tento Stalinův životopis byl vydán v anglickém jazyce a přeložen do češtiny.

Předmluva čtenáře přivádí do Stalinovy oblíbené dači v době, kdy je diktátor na smrtelné posteli. Následuje výklad rozdělený do šesti kapitol, z nichž každá popisuje Stalinův život od dětství přes období březnové a lis-

topadové revoluce v Rusku roku 1917 až po události, které zásadně ovlivnily jak jeho politickou kariéru, tak politický a ekonomicko-sociální vývoj celého SSSR. Konkrétně se jednotlivé části knihy věnují počátkům bolševické vlády a uchopení moci Stalinem po smrti V. I. Lenina, dále pak líčí provádění kolektivizace a industrializace, tzv. Velký terroř a období druhé světové války včetně časového úseku po ní, tj. od května 1945 do počátku března 1953, kdy Stalin zemřel. Závěrem předkládá Chlevňuk argumenty namířené proti jakýmkoliv projevům nostalgie vůči stalinské éře, patrným i v dnešní ruské společnosti, jako by si nikdo nedokázal uvědomit, že na každý rok Stalinovy neomezené vlády v letech 1929–1953 připadá na území SSSR více než jeden milion uvězněných či zavražděných lidí, kteří se znelíbili komunistickému režimu, nemluvě o dalších milionech sovětských občanů, jež se staly obětmi řízeného hladomoru. Pečlivým rozbořem způsobu, jakým sovětský diktátor gruzínského původu úřadoval a jak fungoval celý stalinský byrokratický aparát, se chce autor knihy dobrat podstaty Stalinem páchaných zločinů a míry jeho přímé vědomosti a odpovědnosti. Zajímavě vyznívá pokus o komparaci stalinistické diktatury s nacistickou či charakteristika vývoje vztahů mezi Stalinem a Leninem.

Ten, komu se poslední Stalinův životopis dostane do rukou úplně poprvé, dozajis-

ta ocení přehlednou strukturu a také i zdařilou grafickou podobu. Mnohé precizně definované a obhájené názory jsou výsledkem autorova skvělého badatelského rozhledu a důkladné znalosti pramenů uložených v sovětských archívech. Díky tomu, že Chlevňukovi prošly rukama mnohé dopisy neobjevené prameny týkající se vlády Josifa Vissarionoviče Stalina, nevyjímaje dopisy, vzpomínky a deníky, dokázal sestavit novátorský a inspirativní životopis sovětského vůdce, který není pouhým vědeckým výstupem, ale i reálným rozřešením několika otázníků týkajících se stalinismu jako takového. Tato biografie může svými kvalitami vyvážit všechny dosavadní publikace trpící nedostatkem, že Stalina idealizují, přestože tak činí třeba neúmyslně. Bez nadsázky lze knihu vřele doporučit k přečtení, avšak spíše těm, kdo již disponují alespoň základním poznáním dané problematiky.

Vojtěch Szajko

Jaroslav PÁNEK,
*Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin
vzájemných vztahů,*
Brno, Tribun EU 2015, 425 s.,
ISBN 978-80-0987-1.

O autorovi anotované knihy, předním českém historikovi Jaroslavu Pánkovi, je známo, že v minulosti choval (a ještě i v současnosti si stále udržuje) pozitivní vztah k jižním Slovanům, zvláště ke Slovincům. Rozhodující vliv na to měl Oton Berkopec, slovinský intelektuál působící v minulém století v Praze, s nímž spojila J. Pánka úzká osobní pouta. Nebylo náhodou, že během vysokoškolských studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze absolvoval

Pánek vedle historie a archivnictví rovněž slavistiku a v rámci ní polský, srbochorvatský a také slovinský jazyk. Berkopcovou zásluhou rovněž bylo, že získal Jaroslava Pánka v průběhu 60. a zčásti ještě i během 70. a 80. let k sledování jihoslovanských literatur, resp. celého širšího jihoslovanského kulturního dění, k překladatelské činnosti a také k intenzivnímu zájmu o historii česko-jihoslovanských vztahů.

Od poloviny 70. let, kdy byl Jaroslav Pánek přijat jako historik do Ústavu československých a světových dějin ČSAV, se však jeho odborný zájem jednoznačně přeorientoval na problematiku českých, zejména raně novověkých dějin, a od 90. let, pokud chtěl ve své badatelské činnosti zohlednit i některá zahraniční, případně vztahová témata, soustředil svůj zájem v první řadě na Polsko, Itálii, resp. na celý širší západní kulturní okruh.

Nemalá jihoslovanská odborná produkce Jaroslava Pánka, konkrétně v podobě několika menších knih a poměrně velkého počtu nejrůznějších časopiseckých statí (publikovaných nejenom v českém prostředí, ale např. i ve Slovinsku či Chorvatsku), přiměla před několika lety profesora Ivana Dorovského, v současné době nestora českých slavistů a balkanistů a zároveň předsedu Společnosti přátel jižních Slovanů v České republice, aby vybídl J. Pánka k vydání jeho nejhodnotnějších, resp. českému čtenáři ne vždy snadno přístupných statí o Jihoslovanech a česko-jihoslovanských vztazích.

Soubor šestnácti Pánkových textů, původně publikovaných v letech 1972–2012, před časem vydalo brněnské nakladatelství Tribun EU s finanční podporou Společnosti přátel jižních Slovanů. Je třeba zdůraznit, že Jaroslav Pánek prakticky všechny texty před jejich knižním vydáním výrazně (vč-

ně a stylisticky) upravil a zároveň aktualizoval jejich bibliografický aparát, aby odpovídal současnému stavu odborného poznání.

Knihy začíná poměrně rozsáhlým a upřímně napsaným autorovým úvodem *Jak jsem se nestal jugoslavistou*, v němž J. Pánek objasňuje nejenom okolnosti, které ho v 60. letech přiměly zajímat se o kulturu a život jižních Slovanů, ale také důvody, proč na začátku 90. let – v situaci, kdy série krvavých válek natrvalo sežehla Jugoslávii a společenství „jugoslávských“ národů – jugoslavistickou problematiku opustil. V poznámkovém aparátu úvodu je průběžně rozseta prakticky veškerá Pánkova bibliografie vztahující se k jihoslovanské problematice.

Následuje tematický blok tvořený dvěma Pánkovými studii, v nichž zdokumentoval vazby, které se na přelomu 16. a 17. století vytvořily mezi českými Rožmberky a chorvatským magnátským rodem Zrinských.

Další blok je věnován významným českým a jihoslovanským osobnostem, resp. institucím, které se v průběhu 19. a 20. století zasloužily o rozvoj česko-jihoslovanských kulturních vztahů. Pánek zde představuje českého muzikologa, folkloristu a malíře Ludvíka Kubu, slovinského divadelníka Frana Govekara, českou překladatelku Annu Urbanovou, slovinského knihovníka, bibliografa a dlouhodobého lektora slovinštiny v Praze Otona Berkopce, brněnského slavistu a balkanistu Ivana Dorovského a zároveň pojednává i o významu časopisů a dalších vydavatelských aktivit příslušníků české národnostní menšiny v Chorvatsku (na Daruvarsku) pro rozvoj české a chorvatské vědy.

Čtvrtý tematický blok knihy tvoří dvojice Pánkových studií, jež byly napsány již na počátku 70. let v době jeho tehdejšího půso-

bení v benešovském okresním archivu. Týkají se ohlasu balkánských válek z let 1912–1913 na českém venkově. Autor na nich demonstruje možnosti využití regionální problematiky v historické balkanistice.

Poslední blok knihy je sestaven z šesti Pánkových statí, jež se věnují Slovinsku, Slovincům a slovinské historiografii. Všechny vznikly v průběhu 90. let, kdy se rodila samostatná Republika Slovinsko a zároveň byly pokládány základy mezistátních česko-slovinských vztahů. Jaroslav Pánek se v tomto procesu výrazně angažoval – jako publicista, překladatel, organizátor vědeckých akcí i učitel nové generace specialistů na slovinský jazyk a kulturu (slovenistů). Přetištěné studie a články dokumentují trvající autorův zájem o početně sice nevelký, ale v mnoha směrech pozoruhodný národ žijící na „slunečné straně Alp“.

Je dobré, že Pánkova kniha vznikla. Přináší zajímavé texty nejenom o historii česko-jihoslovanských vztahů, ale i o aktivních a činnorodých lidech, kteří svou na první pohled možná drobnou, avšak houževnatou činností pomáhali tyto oboustranně prospěšné vazby utvářet a rozvíjet. Jednou z těchto osobností byl i Jaroslav Pánek.

Ladislav Hladký

Sándor MÁRAI,
Výber z publicistiky,
Bratislava, Kaligram 2014, 638 s.,
ISBN 978-80-8101-786-5.

Jeden z nejvýznamnějších maďarských spisovatelů 20. století, košický rodák Sándor Márai (1900–1989), se intenzivně věnoval také žurnalistice. Jak bylo ve středních a vyšších vrstvách hornouherských měst na

sklonku habsburské éry běžné, ovládal plynně maďarštinu i němčinu. Své literární dílo se vědomě rozhodl tvořit výhradně v maďarštině, jako publicista zůstával ale po značnou část meziválečného období autorem dvojjazyčným. Od raného mládí přispíval do předního německého deníku *Frankfurter Zeitung* a dalších německojazyčných listů, jeho fejetony vycházely také v deníku *Prager Tagblatt*. V maďarštině publikoval zprvu v košickém listě *Kassai Napló*. V polovině 20. let se Márai usadil v Budapešti. Od roku 1925 psal pravidelně pro tamní list *Újság*, od roku 1936 pro *Pesti Hírlap*. V roce 1943 se jako publicista vzhledem k houstnoucí politické atmosféře zcela odmlčel (tehdy se také začal věnovat psaní svého *Deníku*, který je dnes považován za jedno z jeho nejvýznamnějších děl). V prvních letech po druhé světové válce znovu příležitostně psal pro maďarské listy, po odchodu do exilu v roce 1948 spolupracoval s Rádiem Svobodná Evropa.

Nejplodnějším a tématicky nejpestřejším obdobím Máraiovy novinářské a publicistické kariéry zůstává především meziválečné dvacetiletí. Texty z této doby se také staly základem pro reprezentativní výběr z Máraiovy publicistiky, které ve slovenském překladu vydalo bratislavské nakladatelství Kalligram. Z maďarských originálů, resp. z celkem devíti souborů Máraioových publicistických textů, publikovaných v průběhu nulté dekády 21. století, sestavil výběr József Gazdag, který je také autorem doslovu. Překlady se zhostili Peter Kováč, Lubomír Navrátil a Jitka Rožňová. V nakladatelství Kalligram vyšel v posledních letech větší počet překladů Máraioových beletristických děl. Z odborného hlediska lze jistě litovat, že také výběr z autorovy publicistiky vychází spíše vstřícně běžnému čtenáři „krás-

né literatury“, o němž se jaksi automaticky předpokládá, že bývá nerad rozptylován poznámkovým aparátem. Nejde tedy o vědecky zpracovanou edici, svazek neobsahuje vysvětlivky ani komentáře. V případě většiny příspěvků se ani nedozvíme, kdy a v jakých novinách byly původně vydány. Tyto náležitosti našťastí nechybí alespoň u většiny z autorových nejpoličtějších textů, kterými reagoval mj. na Hitlerův nástup k moci nebo dění v roce 1938, kdy se po Mnichovské dohodě a první vídeňské arbitráži jeho rodné město a další etnicky převážně maďarské oblasti znovu octly pod maďarskou správou. Vybrané texty jsou řazeny po určitých tematických celcích, většinou chronologicky, což lze podle dobových referencí místy rozpoznat i bez přesné datace. V poslední části, obsahující autorovy texty týkající se československé krize, přičlenění jižních krajů Slovenska k Maďarsku a Máraiově první návštěvě Košic po dvaceti letech, nás výběr vrací z počátku 40. let zpátky do let 1937–1939. To ovšem v zájmu tematické ucelenosti i jisté gradace svazku představuje docela efektní řešení. Specialista vybavený náležitými jazykovými znalostmi sáhne nepochybně raději po originálu a bude k Máraiově publicistickému dílu přihlížet v jeho celistvosti. Pro laické čtenáře i akademické odborníky, kteří sice maďarštinu neovládají, o maďarskou problematiku však mají zájem z komparativního hlediska, at už se zabývají střední Evropou, československými dějinami, kulturním klimatem meziválečné doby, vzestupem autoritářských a totalitních hnutí nebo obrazy a stereotypy druhého, je však výběr z Máraiovy publicistiky nesporně přínosný.

František Šístek

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Jubileum profesora Jaroslava Pánka

V lednu 2017 oslavil významné životní jubileum – 70. let – přední český historik prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., Dr. h. c. Vědeckou doménou J. Pánka jsou české a evropské raně novověké dějiny. Celkový tematický záběr jubilanta je však mnohem širší. Svou pozornost zaměřuje na historii habsburské monarchie, dějiny stavovství a šlechty, historiografii raného novověku, dějiny Slovinců, Balkánu a osmanské expanze, proměny historického vědomí české společnosti, problémy evropské civilizace na přelomu 20. a 21. století a v posledním období rovněž např. na současný vývoj humanitních oborů. Jaroslav Pánek zastával během své kariéry řadu významných funkcí: byl mj. prorektorem pro zahraniční styky na Karlově univerzitě (1997–2000), ředitelem Historického ústavu AV ČR (1998–2005), místopředsedou Akademie věd ČR se zodpovědností za oblast společenských věd (2005–2012), předsedou Sdružení historiků ČR – Historického klubu (1996–2002), předsedou Českého národního komitétu historiků (2002–2010) a vedoucím redaktorem *Českého časopisu historického* (od roku 2000 dosud; spolu s profesorem Jiřím Peškem). Dlouhodobě spolupracuje rovněž s časopisem *Slovanský přehled*. V letech 1994–2009 byl členem jeho redakční rady a od roku 2010 je členem vědecké rady tohoto časopisu.

Historický ústav AV ČR oslavil nedávné jubileum Jaroslava Pánka prvním číslem *Českého časopisu historického* (ročník 115, 2017), jež bylo celé věnováno jubilantovým odborným aktivitám. Zástupci české historické obce v něm z různých úhlů zevrubně charakterizovali a zhodnotili vědecký přínos J. Pánka. Časopis zároveň otiskl impozantní bibliografický soupis jeho publikovaných prací.¹

Z prezentované bibliografie vyplývá, že Jaroslav Pánek v rámci svých širokých badatelských zájmů věnoval relativně velkou pozornost i některým aspektům dějin slovanských národů, v dřívějších desetiletích zejména jižních Slovanů, v posledním období zvláště Poláků, resp. též problematice česko-jihoslovanských a česko-polských vztahů.

Zájem o jižní Slovany před časem podrobně popsal a okomentoval sám Jaroslav Pánek, konkrétně v úvodu ke knižnímu výboru svých prací s jugoslavistickou tematikou,

1 Václava HORČÁKOVÁ, *Seznam publikovaných vědeckých prací Jaroslava Pánka*, ČČH 115, 2017, s. 103–308.

jež vydal v Brně pod názvem *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*.² (Srov. anotaci knihy v tomto čísle SLPř na s. 202–203)

Pánkovy polonisticky zaměřené práce a zejména jeho přínos pro rozvoj česko-polských vztahů v oblasti historiografie zhodnotil v zmiňovaném letošním prvním čísle ČČH člen redakčního kruhu SLPř Roman Baron.³

Redakce *Slovanského přehledu* se chce tímto drobným připomenutím nedávného jubilea Jaroslava Pánka připojit k četným gratulantům, poděkovat mu za jeho trvalý zájem o náš časopis a o jeho kvalitu a do dalších let mu popřát mnoho zdraví a ještě hodně tvůrčích úspěchů.

Ladislav Hladký – Radomír Vlček – Jiří Friedl

Životní jubileum profesora Jaroslava Vaculíka

Předposlední únorový den roku 1947 se ve Velkých Losinách na severu Moravy narodil budoucí přední znalec dějin českých migrantů a reemigrantů a člen redakční rady *Slovanského přehledu* profesor PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. Symptomatické je, že vyrůstal v obci Franštát nedaleko Šumperku, která byla záhy po druhé světové válce přejmenována na Nový Malín. Stalo se tak na památku obce Český Malín na Volyni, kterou roku 1943 vypálili nacisté. Vysokoškolské studium absolvoval Jaroslav Vaculík v letech 1965–1969 v Olomouci na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého. Opět symptomatická záležitost: jmenovací řízení absolvoval úspěšně o čtyřicet let později, roku 2008 na Filozofické fakultě tamní univerzity.

Ke studiu na vysoké škole si Jaroslav Vaculík vybral obory ruský jazyk a dějepis. Již tehdy jej to bytostně lákalo k českým moderním dějinám. Z nich také vzešlo téma jeho diplomové práce. Zračil se v něm další rozměr Vaculíkova zájmu – vztahová problematika. Šlo o reflexi ruských událostí let 1919–1920 v československém sociálně demokratickém tisku. Po ukončení vysokoškolských studií učil (v letech 1969–1973) na základní devítileté škole v severomoravském Sobotíně.

Zásadní přelom v jeho životní dráze přinesl rok 1973, kdy úspěšně absolvoval konkurz na odborného asistenta pro nové a novější obecné dějiny na Katedře dějepisu Pedagogické fakulty tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnešní Masarykovy univerzity) v Brně. Toto místo, ovšem s postupným ziskem vědeckých a vědecko-pedagogických hodností, dodnes neopustil. Docentem byl jmenován v roce 1986, resp. znovu v roce 2002 po absolvování habilitace podle nových pravidel platných od 90. let 20. století, profesorem byl jmenován v roce 2008. Ve své pedagogické práci měl Jaroslav Vaculík od samotného počátku obdivuhodně široký záběr: od již zmíněných obecných dějin moderní doby, přes

2 Jaroslav PÁNEK, *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*. Brno, Tribun EU 2015, 425 s.

3 Roman BARON, *Jaroslav Pánek – představitel české historiografie v Polsku*, ČČH 115, 2017, s. 47–78.

obecné dějiny novověku až po metodiku vyučování dějepisu. Tomu také odpovídala šíře jeho vědeckého zájmu. Česká historická obec občas zapomíná, že právě z jeho pera vzešlo několik velmi cenných studií a knih o dějinách oboru historie na Pedagogické fakultě dnešní Masarykovy univerzity i o dějinách Pedagogické fakulty MU jako takové. Nicméně gros jeho vědecké práce spočívá v problematice dějin migrace, především emigrace a reemigrace české komunity v průběhu 19. a 20. století. První jeho monografie věnovaná reemigraci a usídlování volyňských Čechů v letech 1945–1948 vyšla v roce 1984. Po dalších zevrubných analytických pracích nad tématem volyňských Čechů vydal ve třech svazcích v letech 1997–2001 světově ojedinělé *Dějiny volyňských Čechů*, v nichž sledoval emigraci Čechů na Volyň ve druhé polovině 19. století, jejich tamní život i následné reemigrační kroky po první i druhé světové válce. Pak následovala řada dalších monografií, ale i dílčích studií rozšiřující pohled české historiografie na české menšiny v Evropě i jinde ve světě, na emigrace a reemigrace Čechů do západní Evropy, severní a jižní Ameriky i jiných koutů světa.

Jaroslav Vaculík vždy patřil k významným organizátorům vědy i pedagogické praxe. Obdivuhodným způsobem dokázal spojit osobnost učitele a badatele. To vše v mezinárodních souvislostech. Tradičně výrazná je zejména jeho spolupráce s polskými historiky a didaktiky. Jaroslav Vaculík stál několik desetiletí v čele Katedry dějepisu na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity, podílel se na chodu fakulty a univerzity jako člen jejich grémií i odborných komisí. Léta pracoval v Grantové agentuře České republiky a spolupracoval s řadou předních českých i zahraničních institucí, spolků a společností. Vyjmenování jeho podílu na řešení domácích i zahraničních projektů by zabralo několik stran. Odkážme jen na bibliografii prací Jaroslava Vaculíka, která byla zpracována nynějším vedoucím Katedry historie Pedagogické fakulty MU Jiřím Miholou při příležitosti Vaculíkových 65. narozenin (Jiří Mihola, *Hérodotos volyňských Čechů. K jubileu Jaroslava Vaculíka*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 26, 2012, č. 2, s. 3–38). Stranou pozornosti nelze ponechat ani Vaculíkovu členství v edičních a redakčních radách, zejména jeho působení v čele redakční rady *Sborníku prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*.

Odborné, především tematické zaměření Jaroslava Vaculíka je obdivuhodné, stejně jako množství jím vydaných prací. Nelze nepřipomenout, že jeho dílo je důsledně založeno na pramenném bádání, a to jak v českých tak zahraničních archivech. Spoustu materiálu má připravenou pro další zpracování. Popřejme mu proto hodně zdraví, klidu, sil a elánu do tvorby dalších děl.

Radomír Vlček

Akademik Mikuláš Nevrlý storočný

V novembri 2016 oslávil Mikuláš Nevrlý v dobrom zdraví, dobrej fyzickej a duševnej kondícii svojich 100 rokov a spolu s ním aj ukrajinská, ba možno povedať aj svetová slavistická verejnosť. Nevrlý celý život venoval dvom láskam – štúdiu a propagácii ukrajinskej literatúry.

ry a kultúry a šachom. Jeho život bol naplnený mnohými dramatickými udalosťami. Narodil sa 15. novembra 1916 v Rostove na Done, keďže jeho rodinu zo západnej Ukrajiny, kde jeho otec Čech pracoval ako stredoškolský profesor, odviekli ruské cárske vojská počas prvej svetovej vojny. Po skončení občianskej vojny v Rusku sa jeho rodina vrátila na Ukrajinu. Mykola (Mikuláš) navštevoval strednú školu a otec učil na škole a pracoval pre ukrajinskú vládu. Ale v rokoch 1932–1933 v Ukrajine vypukol hladomor a aby rodina nezomrela od hladu, rozhodli sa vrátiť do Československa. Po mnohých útrapách sa im to podarilo. Zastavili sa na Zakarpatskej Ukrajine, kde otec pracoval ako profesor gymnázia a Mykola pokračoval v štúdiu, ale Zakarpatskú Ukrajinu v marci 1939 obsadili maďarskí hortýovci a všetci slovansky zmýšľajúci vlastenci museli utiecť. Aj rodina Nevrlých sa presťahovala do Českých Budějovic (1939). Mykola chcel študovať na vysokej škole, ale všetky české vysoké školy počas protektorátu boli zatvorené, tak sa rozhodol navštevovať nemeckú univerzitu a popritom aj Voľnú ukrajinskú univerzitu, kde získal solídne slavistické vedomosti, lebo na oboch univerzitách prednášali vynikajúci nemeckí a ukrajinskí slavisti. Ale po roku 1945 nová československá vláda neuznala diplomy z týchto škôl a tak musel nanovo absolvovať Karlovú univerzitu. Po získaní diplomu potom na rôznych školách Prahy prednášal ruský jazyk a tlmočil sovietskym vojskám, neskôr sa presťahoval do Brna, kde u prof. Wolmanna napísal dizertačnú doktorskú prácu *Ivan Franko ukrajinský revolucionár*, ktorá neskôr po dopracovaní vyšla knižne (1952). Tak sa začala jeho vedecká činnosť.

Pravda, už počas vysokoškolských štúdií sa zoznámil s mnohými ukrajinskými básnikmi, písal o ich tvorbe. Počas vojny chcel aktívne pomôcť pri obnove ukrajinskej demokratickej Ukrajiny a preto sa spolu s mnohými ukrajinskými vlastencami vydal na Ukrajinu v rámci tzv. „pochídných hrup“. Tu opäť nadviazal spojenie s niektorými básnikmi, ale po tragických udalostiach v Babynom Jaru (1941), kde nemeckí fašisti postrieľali tisíce vlastencov – Ukrajincov, Židov a iných, dostal príkaz od univerzitného vedenia, aby sa vrátil domov a dokončil štúdium.

V roku 1956 sa Mykola Nevrlý presťahoval do Bratislavy. Najprv pracoval vo Výskumnom pedagogickom ústave, potom v literárnych ústavoch SAV až do odchodu do dôchodku, kde sa aktívne zapojil do výskumu a propagácii ukrajinskej kultúry a literatúry. Za tých viac ako 70 rokov svojej aktívnej literárnovednej činnosti uverejnil viac ako 1200 štúdií, článkov a recenzií v slovenskej, českej, ukrajinskej, nemeckej, poľskej, anglickej, francúzskej tlači. Stal sa tak najaktívnejším ukrajinistom v Československu.

M. Nevrlý sa v svojej literárnovednej tvorbe zameril na štyri hlavné okruhy: 1) štúdium a propagácia tvorby I. Kotarevského, T. Ševčenka, I. Franka, L. Ukrajinky, P. Myrného a ostatných klasikov ukrajinskej literatúry; 2) štúdium tvorby tzv. „roztrieľaného obrodzenia“, tj. tvorby ukrajinských spisovateľov 20.–30. rokov, ktorých sovietska vláda dala postrieľať, lebo považovala ich za zradcov sovietskeho režimu; 3) štúdium tvorby zakarpatských a prešovských ukrajinských spisovateľov 19. a 20. storočia; 4) štúdium tvorby básnikov tzv. pražskej básnickej školy.

V svojej literárnovednej činnosti vychádzal zo štrukturalistických pozícií, čím sa značne odlišoval od sovietskych autorov, ktorí skúmali a písali o tvorbe ukrajinských spisovateľov. On predovšetkým hľadal krásno, dobro, štylistické bohatstvo a rôznorodosť, a nie

ideológiu v tvorbe jednotlivých spisovateľov. Písač o tvorbe ukrajinských spisovateľov, vždy sa usiloval zakomponovať ich do celoeurópskeho, resp. celosvetového literárneho kontextu. Hľadal, čo majú spoločné a odlišné jednotliví autori Ukrajiny a ostatného sveta, najčastejšie porovnával ich tvorbu s českými, resp. slovenskými autormi.

Azda najväčšou jeho literárnou láskou bola tvorba T. Ševčenko, I. Franka, L. Ukrajinka či zo „sovietskych“ autorov V. Sosiury alebo O. Hončara, im venoval najviac štúdií a článkov. Tak, napríklad, tvorbe T. Ševčenko venoval dve monografické práce – *Bezsmertnyj Ševčenko* (1954) a *Taras Ševčenko – revolučný básnik* (1960), I. Frankovi venoval tiež dve monografické práce – *Ivan Franko ukrajinský básnik revolucionár* (1952) a *Ivan Franko. Život a dielo* (2014) a viac ako 80 štúdií rôzneho charakteru o jeho tvorbe.

M. Nevrlý sa s mnohými spisovateľmi či už pred vojnou alebo po nej osobne poznal, dopisoval si. V období totalitného režimu či už v Ukrajine alebo na Slovensku nemohol uverejniť všetky svoje diela, lebo sa vymykali z potrebného literárneho hodnotenia. Mnohé z nich vyšli až po roku 1990. V Kyjeve vyšli po roku 1990 jeho monografické práce o sovietskej poézii 20. rokov 20. storočia, o tvorbe O. Olesia, o tvorbe básnikov pražskej básnickej školy a najmä výber z jeho prác *Mynule aj súčasne* (Kyjiv 2009, 958 s.).

M. Nevrlý má veľkú zásluhu, že sa český a slovenský čitateľ mal možnosť dozvedieť o tvorbe jednotlivých ukrajinských autorov už v roku 1951, keď vyšla v najnovších moderných českých prekladoch ukrajinská poézia od najstarších čias do roku 1950 vo výbere *Vítězít a žít* (Praha 1951). Slovenský čitateľ aj vďaka jeho úsiliu v brožúrach *Poznávame Sovietsky zväz*, v ktorých vyšli stovky básní a ukážky z prózy ukrajinských autorov. Tie potom kliesnili cestu k samostatným básnickým zbierkam takým autorom ako T. Ševčenko, I. Franko, L. Ukrajinka, P. Tyčyna, M. Rylskij, V. Sosiura, B. I. Antonyč, neskôr D. Pavlyčko, L. Kostenko, B. Olijnyk a mnohí ďalší, k vydaniu ktorých prispel aj on.

M. Nevrlý napísal desiatky článkov do rôznych knižných vydaní, encyklopédií slovenských, českých, ale aj zahraničných. Mnohé z nich vyšli v knihe *Encyklopédia ukrajinskej literatúry a kultúry* (Sládkovičovo 2014).

Popri literatúre umeleckej a vedeckej M. Nevrlý písal a propagoval aj iné druhy ukrajinského umenia. Písal o nich nielen v slovenskej, českej, ale aj zahraničnej tlači a tak prispieval k ich šíreniu vo svete. Stal sa najaktívnejším propagátorom ukrajinskej literatúry a kultúry vo vtedajšom Československu a dnes na Slovensku.

Nečudo, že Národná akadémia vied Ukrajiny ho prijala za svojho zahraničného člena, nečudo, že Vedecká spoločnosť T. H. Ševčenko ho prijala za svojho člena a prezidenti Ukrajiny ho vyznamenali radmi Za zásluhy II. a I. stupňa. M. Nevrlý si svojou prácou zaslúži obdiv a uznanie aj v literárnej obci v Čechách, na Slovensku, v Ukrajine a v ostatnom slavistickom svete.

Michal Roman

Za Mečislavem Borákem

Dne 15. března 2017 zemřel ve věku 72 let profesor Mečislav Borák, výrazná osobnost české historiografie, jeden z předních znalců moderní historie střední a východní Evropy, zvláště pak polských dějin, česko-polských vztahů a problematiky perzekucí ve dvacátém století. Jeho rozsáhlá odborná práce a výsledky byly již mnohokrát analyzovány a zhodnoceny (naposledy u příležitosti jeho sedmdesátých narozenin).¹ Dovolím si proto připomenout zásadní momenty z jeho vědeckého života a vzpomenout Mítu – jak jsme mu říkali – nejen jako vědce, ale i člověka.

Narodil se na Valašsku v obci Růždka a k rodnému regionu se vždy hrdě hlásil. Jeho cesta k historickému řemeslu nebyla přímá. Po studiu žurnalistiky na Karlově univerzitě to zprvu vypadalo, že zamíří k jiné profesi, ale osud nakonec přivedl jeho kroky do Slezského muzea v Opavě a posléze do Slezského ústavu Československé akademie věd. Brzy se vypracoval mezi vynikající znalce dějin německé okupace, zvláště pak specifických poměrů na Těšínsku, a moderních dějin Slezska. Dodnes u mě budí respekt jeho precizní kandidátská disertační práce o odboji na Těšínsku za druhé světové války, zvláště když si uvědomím (ve srovnání s dneškem) tehdejší omezené podmínky práce v archívech (žádné kopírky, žádné digitální fotoaparáty).² Výzkumy ho však vedly dál, brzy se začal posunovat po časové ose (jak směrem do současnosti, tak hlouběji do minulosti) a rozšiřovat svůj zájem na oblast holokaustu nebo poválečných represí vůči obyvatelstvu v Československu. Patřil k průkopníkům výzkumu problematiky retribučního soudnictví³ a dokázal k němu přivést i mladší generace badatelů.

Vpravdě celoživotním tématem mu byla problematika Katyně. Dlouholetým pátráním identifikoval několik stovek obětí katyňského masakru, které měly vztah k území dnešní České republiky. Jeho kniha o vraždách v katyňském lese, ač vydaná už před více jak dvaceti lety,⁴ patří k nejlepším u nás dostupným zpracováním tohoto tématu. Odtud byl už jen krůček k zájmu o výzkum perzekucí československých občanů v Sovětském svazu v letech 1918–1956, který zvláště v posledních letech absorboval značnou část jeho vědecké kapacity. I v tomto případě podporoval a povzbuzoval mladší generace badatelů, aniž by

-
- 1 Dušan JANÁK, *K jubileu profesora Mečislava Boráka*, Slezský sborník 113, 2015, č. 1, s. 174–188; Idem, *K životnímu jubileu doc. PhDr. Mečislava Boráka, CSc.*, Časopis Slezského zemského muzea 54, série B, 2005, č. 4, s. 280–282; Rudolf ŽÁČEK, *Mečislav Borák – historik lidských osudů*, Slezský sborník 103, 2005, č. 4, s. 306–318; Dan GAWRECKI, *Mečislav Borák – historik Těšínska*, Těšínsko 48, 2005, č. 1, s. 29–32; Jiří FRIEDL, *Profesor Mečislav Borák jubilující*, Slovanský přehled 101, 2015, č. 1, s. 234–237.
 - 2 Mečislav BORÁK, *Odboj proti fašismu na odtrženém území Těšínska v letech 1938–1945*. Kandidátská disertační práce, rkp., Opava 1987 (uloženo v knihovně Slezského zemského muzea v Opavě).
 - 3 Mečislav BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Šenov u Ostravy 1998.
 - 4 Idem, *Vraždy v katyňském lese*, Ostrava 1991.

– jak se někdy u historiků stává – žárlivě střežil oblast svého zájmu před těmi, kteří by mu chtěli konkurovat.

Zůstával zároveň velmi aktivním muzejníkem a díky vystudované žurnalistice mu vždy byla blízka i popularizace: ať prostřednictvím psaného slova, nebo tvorbou dokumentárních filmů či výstav. Spolupracoval s řadou domácích i zahraničních vědeckých institucí a po roce 1989 se postupně podílel i na vzdělávání nových generací historiků nejprve na Ostravské univerzitě a Univerzitě Palackého, nakonec zakotvil na Slezské univerzitě v Opavě. Jeho vědecká a popularizační činnost se setkávala se značným pozitivním ohlasem. Když byl v roce 2009 Mečislav Borák jmenován profesorem, měl na svém kontě vedle množství domácích a zahraničních publikací již celou řadu prestižních ocenění. Za všechny jmenujme například Důstojnický kříž Řádu za zásluhy Polské republiky nebo cenu Trilobit za dokumentární film o katyňských vraždách. V redakci *Slovanského přehledu* jsme proto byli velice rádi, když v roce 2009 přijal místo v redakční radě, ačkoli se členství v různých vědeckých grémiích spíše vyhýbal.

Kromě toho, že Mečislav Borák patřil k uznávaným vědcům, byl zároveň i velmi laskavým a slušným člověkem, který nezištně pomáhal. Bylo pro mě velkou ctí a také závazkem, když se před více jak čtrnácti lety rozhodl zapojit mě do výzkumného týmu, jenž měl v ruských archivech pátrat po osudech československých občanů, kteří se stali obětí komunistických represí. S odstupem času mám dojem, že to byla z jeho strany odvaha přibrat k sobě tehdy takového zelenáče. Ačkoli jsem se později tématu perzekucí nevěnoval (možná k jeho smutku, ač to nikdy nedal ani náznakem najevo), zkušenosti takto získané znamenaly pro mě velké obohacení. Vždy mě velmi inspiroval Mítův přístup ke zkoumaným tématům: na prvním místě pro něj byl člověk a jeho osudy, snaha o porozumění a pochopení motivů lidského jednání.⁵ Nepochybně i díky tomu mu byl cizí konfrontační styl při zkoumání některých, dodnes emoce budících, témat, zvláště z oblasti interetnických vztahů. Mladé začínající historiky uměl povzbudit, ale také jim vytknout chyby a pokárat je, avšak vždy přátelským a nikoli ponižujícím způsobem.

Vím, že měl ještě hodně plánů. Ostatně v posledních třech letech dokázal každý rok napsat jednu knihu.⁶ Všechny se týkaly problematiky represí v Sovětském svazu a Mečislav Borák v nich zúročil předchozí, mnohaletý výzkum ruské odborné literatury a sovětských dokumentů. A ačkoli mohl být na svou práci hrdý, vždy zůstal skromný. Svědčí o tom i to, že o svých zdravotních problémech, jež ho tak náhle postihly, nemluvil. Sám mi o nich napsal až několik týdnů před smrtí a jen věcně. Svěřoval se, že má připraven materiál na něko-

5 Osobně za nejlepší příklady v tomto ohledu vnímám tyto jeho práce: Mečislav BORÁK, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*, Opava 2010; Idem, *Památník letecké tragédie v Těrlicku – symbol proměn česko-polských vztahů na Těšínsku v letech 1932–1938*, Časopis Slezského zemského muzea 51, série B, 2002, s. 269–288.

6 Mečislav BORÁK, *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*, Opava 2013; Idem, *Zatajené popravy. Češi a českoslovenští občané popravení na sovětské Ukrajině: z historie Velkého teroru na Volyni a v Podolí*, Opava 2014; Idem, *Ruská literatura o politických represích: z fondu Slezského zemského muzea v Opavě*, Opava 2015.

lik dalších publikací, a stále tajně doufal, že se mu aspoň některé podaří dokončit. Leč těžká nemoc tyto plány zhatila.

Úmrtí Mečislava Boráka zarmoutilo všechny jeho současné i bývalé kolegy a spolupracovníky. Je toho ostatně důkazem i kondolenční kniha na jeho webových stránkách, na nichž chtěl zpřístupnit některé své dnes již mnohdy těžko dostupné texty a materiály (www.me-cislavborak.cz). Během několika dnů se v ní objevily desítky často velmi osobních vyznání.

Jeho odchod je rovněž velkou ztrátou pro *Slovanský přehled*, k jehož zkvalitňování aktivně přispíval. Na schůzi redakční rady se těšil a my v redakci zase na setkání s inspirativním vědcem a dobrým člověkem. Budeme na něj vždy vzpomínat jako na spolehlivého spolupracovníka, přítele a kamaráda.

Čest jeho památce!

Jiří Friedl

Janusz Tazbir (5. 8. 1927–3. 5. 2016)

Pokud bychom hledali specifické charakteristické rysy polské historiografie od druhé světové války do současnosti v perspektivě její mezinárodní role a mezinárodního ohlasu, patřila by k nim mezi prvními pozoruhodná dominance historiků raného novověku: vedle řady medievistů to narozdíl od jiných historiografií byli v polském případě nikoliv tolik představitelé výzkumu novodobých, nejnovějších či soudobých dějin, ale právě badatelé věnující se dějinám polské a polsko-litevské Rzeczpospolité, kteří si v mezinárodním vědeckém kontextu získali širší respekt a známost. Jistěže lze příčiny tohoto stavu hledat ve skutečnosti, že v politickém vývoji poválečného Polska byly dány právě medievistům a „raným novověkářům“ mnohem lepší podmínky pro to, aby rozvíjeli výzkum relativně nerušeně v přímém a intenzivním kontaktu se západní historiografií, než tomu bylo v případě výzkumu dějin nejnovějších, i když i zde se historikové těšili jistě větší autonomii než jejich kolegové v jiných socialistických zemích. Svou podstatnou roli tu však jistě sehrála ona řada specifík sociálního, ekonomického, politického i kulturního vývoje, která dávají polským zemím tak nezastupitelné místo, pokud chceme postihnout (komparativně či jinak) širokou škálu variant evropského vývoje předmoderní či raně moderní doby. A v neposlední řadě k tomu přistupoval i fakt, že raný novověk již od počátků novodobé polské historiografie dokázal – dokonce i v evropském kontextu – mimořádnou měrou fascinovat stále nové generace historiků, že jak v době formování a dominance národně-historického narativu, tak i v době odeznívání této dominance v akademickém světě stále znovu k sobě poutal podstatnou část těch nejnadanějších adeptů a protagonistů historické vědy: diskuze a interpretace týkající se raného novověku vždy patřily v polské historiografii k těm nejdůležitějším a mezinárodně nejviditelnějším, ať už se týkaly toho, co by se dalo nazvat „smyslem polských dějin“, nebo specifickým polského historického vývoje v evropském kontextu.

Janusz Tazbir však patřil k nejprominentnějším představitelům tohoto okruhu také proto, že v jeho rámci snad nejvýrazněji zastupoval spojení různých forem a způsobů, jimiž se historik vyjadřuje. Byl autorem nejen brilantních původních analytických studií a nových,

široce recipovaných interpretací řady problémů polských raně novověkých dějin se vzácnou schopností kontextuálního a perspektivního chronologického záběru od středověku až po soudobé společenské a kulturní procesy. Aniž by slevoval z intelektuálního nároku a aniž by se jakkoliv snižoval k banalitě, suverénně zvládal různé žánry a formy přístupné mimoakademickému publiku – ať již „zajímavému“, nebo i jinému, které tak často teprve dokázal „zajímavovat“. Se stejným zaujetím jako čistě odborným pracím se věnoval didaktice a popularizaci historie (což obě je beztoho v polské tradici od akademické historiografie odděleno mnohem méně výrazně než např. u nás), práci pro různé formy médií, literaturě a také historické esejistice, jejímž byl nepřehlédnutelným tvůrcem a jíž propůjčil nový význam; o samozřejmém intelektuálním rozkoření, jež teprve v posledních desetiletích nabývá na významu a současně se vyprazdňuje pojmem „interdisciplinarita“, ani nemluvě.

Janusz Tazbir byl příslušníkem oné generace historiků narozených v desetiletí konce 20. a počátku 30. let a odborně formované v prvních poválečných desetiletích, která jak v polském, tak například i českém dějepiscetví vydala v neobyčejném sledu takovou řadu formativních, metodicky suverénních, interpretačně nadaných a intelektuálně inspirativních badatelů, jako asi žádná jiná generace 20. století. Přitom byl celoživotně spojen s varšavským akademickým prostředím, jež jen málo opouštěl. Narozený ve východomazovském Kałuszyně 5. srpna 1927, absolvoval již lyceální studium v asi 50 kilometrů vzdálené polské metropoli a vystudoval po válce historii na tamní univerzitě. Po ukončení studia v roce 1950 následovaly v tehdejší ještě „předinflačním“ věku v poměrně rychlém sledu další stupně akademické kvalifikace a postupu: již v roce 1954 získal titul kandidáta historických věd (doktorát) za disertační práci napsanou pod vedením významného historika raného novověku Władysława Tomkiewicze (1899–1982), který jej spolu se Stanisławem Herbstem (1907–1973) pedagogicky ovlivnil asi nejvíce. O šest let později následovala habilitace v Historickém ústavu Polské akademie věd, který byl od roku 1953 na dalších 44 let také jeho pracovištěm, v roce 1966 pak jmenování mimořádným a v roce 1973 řádným profesorem.

S Historickým ústavem Polské akademie věd, který je od počátku až dodnes institucí nejen výzkumnou, nýbrž také činnou v postgraduálním vzdělávání a kvalifikaci badatelů s právem doktorské promoce, habilitace a udílení profesorských titulů, byl tedy Tazbir spojen prakticky po celý svůj činný profesionální život, od sklonku stalinské doby přes přelomové období roku 1956 a všechny politické peripetie 60., 70. a 80. až po první desetiletí po konci komunistické vlády. Více než dvě desetiletí této doby stál také v čele ústavu: od roku 1968 patnáct let jako zástupce ředitele, od roku 1983 do roku 1990 pak jako jeho ředitel. Později, ve funkčním období 1999–2003, působil ještě jako místopředseda Polské akademie věd, jejímž řádným členem se stal v roce 1989. Kromě toho byl členem krakovské Polské akademie věd a umění (PAU) a řady dalších institucí, grémií a organizací jak vědeckých, tak i kulturních, společenských a literárních – mezi jinými Polského PEN-klubu a Svazu polských spisovatelů, což bylo výrazem uznání literárním kvalitám a ambicím řady Tazbirových prací. V odborném prostředí však byla významná také Tazbirova editorská činnost – především jako hlavního redaktora vlivné ročenky *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, vydávané Tazbirovým domovským ústavem, a jako šéfa vědecké rady *Polského biografického slo-*

níku (Polski Słownik Biograficzny), dosud největšího, již od 30. let minulého století realizovaného encyklopedického projektu v dějinách polské historiografie (jehož dokončení v 62 dílech s desítkami tisíc biogramů se předpokládá do roku 2030).

Od 60. let 20. století Tazbir publikoval dlouhou řadu monografických odborných studií, které se věnovaly zásadním interpretačním problémům a (z hlediska polské paměti i nejnovějších historiografických diskusí) dominantním tématům polského raného novověku, a to především z oblasti dějin kulturních a náboženských. Některé z těchto prací trvale ovlivnily historiografický i obecně historický (tedy nejen akademický) diskurs, v některých případech dokonce natolik, že mu propůjčily i některé ikonické, všeobecně rozšířené pojmy či metafory. Na prvním místě se to asi týká „státu bez hranic“ (rozumějí se hranice k upalování heretiků), metafory, převzaté z titulu snad nejznámější Tazbirovy knihy: *Państwo bez stosów. Szkice z dziejów tolerancji w Polsce w XVI i XVII wieku* (1967), již prozradilo stejně jako předchozí a pozdější texty nejen Tazbirovu erudici a intelektuální, ale také již zmíněný literární talent (vždyť i k samotnému zájmu o historii prý mladého Tazbira přivedly dojmy z četby klasických historických uměleckých děl Mickiewicze a Sienkiewicze, k nimž se hlásil i nadále) i tíhnutí k esejistickému stylu. *Państwo bez stosów* se věnovalo problému náboženské tolerance ve šlechtické republice jako jednomu z nejčastěji diskutovaných fenoménů s ní spojených a současně významného atributu konotovaného s touto historickou epochou v polské národně-historické paměti. Nebyla to ovšem ani první a zdaleka ani poslední práce věnovaná kontextu konfesionalního vývoje, tolerance, reformace a protireformace v 16. a 17. století. Tímto komplexem se zabývala již jedna z Tazbirových monografických prvotin z počátku 60. let, která v kontextu začínající protireformace 17. století analyzovala činnost, myšlení a kazatelské dílo Piotra Skargy¹ (později Tazbir pořídil i kritickou edici Skargových kázání),² stejně jako souhrnné zpracování dějin katolické církve v Polsku na konci středověku a v raném novověku³ a spisy věnované polským bratřím resp. tzv. „ariánům“.⁴ Také na pozadí této sociniánské a ariánské problematiky se stále znovu vracel k otázkám tolerance, a to i v publikacích, které si také mimo odborné prostředí získaly široký ohlas a oblibu.⁵

Studia nad reformací, protireformací a tolerancí jak v polském případě, tak i v širokém evropském kontextu byla u Tazbira vždy kombinací náboženských či církevních dějin s dějinami myšlení (idejí) a částečně i dějinami politickými, vždy však také prostupovala dějinami mentalit či v širších perspektivách s historicko-antropologickými přístupy. Právě

1 Janusz TAZBIR, *Piotr Skarga*, Warszawa 1962.

2 Piotr SKAGA, *Kazania sejmowe*. Oprac. Janusz Tazbir przy współudziale Mirosława Korolki, Kraków 1972 (reedice Wrocław et al. 1983, 1995, 2003, 2008).

3 Janusz TAZBIR, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce 1460–1795*, Warszawa 1966.

4 Idem, *Arianie i katolicy*, Warszawa 1971; Idem, *Bracia polscy na wygnaniu. Studia z dziejów emigracji ariánskiej*, Warszawa 1977; viz i Tazbirova prvotina *Ideologia arian polskich*, Warszawa 1956, a řada dalších.

5 Srov. alespoň jeden příklad za všechny Tazbirovu knihu v – během 90. let a na přelomu tisíciletí tak populární a výpravné – sérii „A to Polska właśnie“ Dolnoslezského nakladatelství ve Vratislavi: Janusz TAZBIR, *Reformacja, kontrreformacja, tolerancja*, Wrocław 1997.

zde se Tazbir postupem doby stále častěji projevovat jako historik evropských dějin. Snad nejnázatve toto evropsko-historické a současně historicko-antropologické uvažování dokumentuje další z nejproslulejších Tazbirových knih – *Ukrutenství v novodobé Evropě*.⁶ Avšak toto otevření vůči evropským dějinám neznamenalovo u Tazbira nikdy únik ze zaměření na polskou historickou tematiku: evropské a polské dějiny mu vždy představovaly vzájemně komplementární perspektivy, takže se u Tazbira nikdy nejednalo ani o perspektivní, ani o heuristickou ambivalenci, a otázka volby mezi oběma možnostmi se prakticky nikde nekladla. Zjednodušeně by bylo možno říci, že v Tazbirových pracích obzvláště k ranému novověku mezi „polskou“ a „obecně-historickou“ či „evropskou“ perspektivou vlastně většinou ani rozlišovat nelze, že se obě jak empiricky, tak i interpretativně prolínají. Skutečnost, že evropské (obecné) dějiny zde byly vždy spojeny s historickou tematikou a perspektivou polskou a – to snad ještě více – *vice versa*, sice není Tazbirovým jedinečným charakteristickým rysem. Jistěže toto *iunctim* reprezentovala a rostoucí měrou reprezentuje celá řada dalších významných polských historiků – z Tazbirových generačních druhů a současně „raných novověkářů“ připomeňme alespoň neméně vlivného poznaňského Jerzyho Topolského (1928–1998), který ovšem představoval svým současným zaměřením též na sociální a ekonomické dějiny a svým (neortodoxním) marxismem, otevřeným nakonec i vlivům postmoderní dekonstrukce, docela jinou formu tohoto prolínání. V Tazbirově případě však přesto lze mluvit o jedinečné konstelaci nerozdělitelných polských a kontextuálních perspektiv, kulturních dějin raného novověku a škály forem, jichž autor využíval a jimiž se vyjadřoval.

Ke specificitě tohoto komplexu přistupovala – zřejmě podnícen dřívějšími zájmy o problematiku víry, o dějiny idejí či mentalit a o historicko-antropologická témata – rostoucí fascinace problematikou historických mýtů, ale také mystifikací, legend, ba i spikleneckých teorií dějin. Právě v těchto souvislostech se také častěji dostával do badatelského kontaktu s židovskými dějinami a dějinami antisemitismu, jak to nejpůlněji dokládá jeho kniha o *Protokolech sionských mudrců*⁷ – mimochodem jediná Tazbirova knižní publikace, která byla přeložena do češtiny⁸ (odhlédneme-li od jeho spoluautorství katalogu výstavy o polských ariánech v pražském Národním muzeu na podzim 1959).⁹ Tazbir se ale dostal i k centrálním a tak virulentním národním mýtům polským, a to opět v návaznosti na raněnovověké dědictví; zejména k Polsku jako „evropskému“ (či křesťanskému a kulturnímu) ochrannému valu se vracel několikrát.¹⁰

6 Idem, *Okrucienstwo w nowożytniej Europie*, Warszawa 1993 (další vydání: Warszawa 1999; Kraków 2000).

7 Idem, *Protokoly mędrców Syjonu. Autentyk czy falsyfikat*, Warszawa 1992.

8 Idem, *Protokoly sionských mudrců. Pravda nebo podvrh?*, Olomouc 1996.

9 Alodia KAWECKA-GRZYCZOWA – Lech SZCZUCKI – Janusz TAZBIR, *Polští ariáni. Cesta k sociálnímu a ideologickému pokroku. Průvodce po výstavě. Národní museum v Praze, říjen – prosinec 1959*, Praha, b.d. [1959].

10 Obzvláště Janusz TAZBIR, *Polskie przedmurze chrześcijańskiej Europy. Mity a rzeczywistość historyczna*, Warszawa 1987 (anglický překlad: *Poland as the Rampart of Christian Europe. Myths and Historical Reality*, tamtéž 1989); Idem, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004.

Paralelně k těmto zájmům o mýty, mystifikace, falzifikace a konspirační teorie se rozvíjela i Tazbirova pozornost věnovaná polským tradicím. Ta byla ovšem výslednicí jeho studií týkajících se ústředních témat polského a evropského raného novověku, když jim propůjčovala – svého druhu a poněkud nadneseně řečeno – pomyslný rozměr *longue durée*, a zabývala se tedy následným působením některých kategorií a kulturních či sociálních forem v moderní době, jejich tradicí a pozdějším kulturním či identitotvorným, přitom ale i sociálně relevantním „zpracováním“. Vedle tolerance¹¹ je asi nejmarkantnějším a zároveň nejnápadnějším příkladem těchto prací jeho kniha o šlechtické kultuře v polských dějinách a tradici, kde právě „pozdní působení“ kategorie šlechtictví a kulturních či mentálních forem vlastních „sarmatskému“ období v periodách od konce 18. století představuje jednu ze stěžejních perspektiv.¹² Tazbir se zde, ve své snad nejčastěji vydávané knize,¹³ na jednu stranu setkal s dynamicky se rozvíjejícím evropským bádáním o formacích šlechty a šlechtictví v pozdně-stavovském a postavovském období, současně se však při všem uznání zásadních rozdílů mezi předmoderní a moderní epochou u něj projevil důraz spíše na kontinuitu mezi oběma periodami než na „modernistický“ rozuměný historický zlom. Svým centrálním zájmem o formaci šlechtické kultury v raném novověku Tazbir představoval jistě zajímavý protějšek k o jedno desetiletí starší, rozsáhlejší a ve svém konečném formulování empiričtější práci Jerzyho Jedlického o transformaci šlechty a šlechtictví, jež naopak raný novověk (především jeho pozdní fáze) chápala jako východisko pro interpretaci dalších proměn konce 18. a 19. století.¹⁴

Na Tazbirově studiu mýtů, falz a tradic je tedy pozoruhodné jejich bezprostřední vyústění z jeho studií k raně novověkým „reálně-historickým“ problémům: zdají se být většinou jejich následkem a výsledkem, nikoliv apriorním tematickým východiskem v kulturalistickém či konstruktivistickém duchu, přihlížejícím především k dějinám „druhého řádu“. Možná i zde se Tazbir na jednu stranu setkával s bádáním o historickém vědomí, jak bylo rozvinuté třeba v 80. a 90. letech (a v Polsku reprezentovaném mezi řadou jiných právě již zmíněným Jerzym Topolským, ale i nedávno zesnulým sociologem a historikem Jerzym Szackým), ale na druhou stranu jen částečně s velkou vlnou výzkumu, tematizací a konceptualizací historické paměti od 90. let, i když se s tímto diskurzem zdaleka nemíjel. Charakteristická je totiž pro Tazbira silnější přítomnost napětí mezi fakticitou a fikcí/falzem, která ho zajímala.

Sám byl ostatně účasten aktivního pěstování identitotvorné tradice, jak to dokládá ve druhé polovině 80. let jeho členství v Celopolském grunwaldském výboru (Ogólnopolski Komitet Grunwaldzki), zřízeném centrální radou provládajícího Vlasteneckého hnutí za národní obrodu za účelem propagace polských bojových tradic v čele s Grunwaldem (Tazbir se zde setkal s řadou kulturních pracovníků, umělců, politiků resp. funkcionářů, ale i historiků – mezi jinými s J. A. Gierowským, J. Maciszewským, Cz. Madajczykem, J. Ochmańským, ale také s populárním hercem Stanisławem Mikulským – známým představitelem titulní role z populárního televizního seriálu o kapitánu Klosovi). A i když později, v 90. letech či v dal-

11 Idem, *Tradycje tolerancji religijnej w Polsce*, Warszawa 1980.

12 Idem, *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*, Warszawa 1978.

13 Další vydání: Warszawa 1979, 1983, Poznań 1998, 2013.

14 Jerzy JEDLICKI, *Klejnot i bariery społeczne. Przeobrażenia szlachectwa polskiego w schyłkowym okresie feudalizmu*, Warszawa 1968.

ším desetiletí, kriticky vystupoval vůči některým historicko-politizačním tendencím, opakovaně si stýskal nad stavem polského historického vědomí a činil tak nezřídka v oné normativní rovině, kterou si kulturalisté a dekonstruktivisté přelomu tisíciletí prostě zakázali.

V neposlední řadě k historickému vědomí současných Poláků měla koneckonců i Tazbirova historická esejistika – žánr, který rozvinul zejména od 90. let a který poslední dvě desetiletí jeho publikační činnosti dominoval, přinejmenším z hlediska kvantitativního a z hlediska obecného ohlasu. Tazbir této formě vtiskl nesporně svoji osobitou autorskou pečeť kombinací vědecké erudice, čtivého a přístupného (ale ne banálního) stylu a schopností současně reagovat jak na aktuální problémy historického diskurzu odborného, tak i na „živá“ (či „oživlá“) historická témata diskurzu veřejného. Právě touto pozicí a rozsahem je Tazbirova historická esejistika nezaměnitelná jak s podobně zaměřenými texty jeho oborových kolegů, tak i s povšechnou historickou publicistikou řady komentátorů či dokonce „bořitelů mýtů“, jichž se také v Polsku v posledních desetiletích vyrojilo dost. Obecně lze říci, že mezi profesionálními představiteli historické vědy byl Tazbir nejvýznamnějším tvůrcem historické esejistiky ve své době, a jistě jedním z nejvýznamnějších v dějinách polské historiografie vůbec.

Eseje umožnily Tazbirovi uplatnit jeho nesporný literární talent, k jejich tvorbě pak byl přesto disponován i „novinářskou“ schopností rychlého psaní, takže jeho texty vycházely často pravidelně, mnohdy z aktuálních podnětů v denním tisku i v populárních společenských či politických časopisech, např. v 90. letech v *Polityce*. Tematické i chronologické pole bylo při zachování všech Tazbirových obvyklých preferencí a těžisek zájmu neobvykle rozsáhlé, sahalo od literatury a umění přes politiku či politické dějiny až k antropologickým a sociálním problémům minulosti i současnosti, od středověkých (či dokonce starších) dějin až po nejaktuálnější dění v dlouhodobé historické perspektivě, od „ryze“ polských témat až po obecně-historické, ba dokonce epistemologické otázky. Pokud však historická esejistika byla otevřením dveří historikovy dílny zcela dokořán a směřovala také k práci na historickém vědomí nebo dokonce historické kultuře soudobé polské společnosti, pak to rozhodně neznamenalo, že by Tazbir byl ochoten onoho pověstně „boloňského“ vycházení vstříc lidem „tam, kde jsou“. Tazbir zůstal při vší čtenářské otevřenosti a přístupnosti svých textů jakýmsi autorem-mentorem (byť bez vztyčeného ukazováku), a to tím, že prostě předpokládal (a implicitně tedy požadoval) od svých čtenářů určitou orientaci v historických a kulturních tématech či v (klasické) literatuře. To, co by podle něho měl každý vědět, proto nevysvětloval a nepřipomínal, ale spíše dopovídal, rozváděl a kontextualizoval v dalších úvahách a explikacích. A právě to činí Tazbirovu historickou esejistiku možná méně přístupnou právě tam, kde byla ve své empirii, ve svých reáliích specificky polská: vždyť třeba předpokládal základní čtenářskou zkušenost z širokého kánonu klasické polské literatury, aby vysvětlil původ, proměny a současné implikace historických nebo přímo antropologických fenoménů, a zabýval-li se např. kategorií směšnosti v polské tradici, pochopil jeho reflexe jen ten čtenář, který velmi dobře znal Fredrovu *Pomstu*.¹⁵

15 Janusz TAZBIR, *A Papkina mi jednak żal...*, in: Idem, *W pogoni za Europą*, Warszawa 1998, s. 175–191.

„Polská“ pak byla Tazbirova esejistika ovšem také tam, kde i ona byla (podobně jako četné Tazbirovy akademicky-odborné práce) poznamenána prolínáním polských a obecně-historických či evropských perspektiv. Kulturní prolnutí Polska do Evropy a naopak tak zajímalo Tazbira nejen jako historika idejí,¹⁶ ale také jako historického esejistu, jak ukázaly i jeho nejlepší knižní výběry časopiseckých esejů.¹⁷ Ešejistika zejména po přelomu tisíciletí pak již leckdy přecházela v osobní vypořádávání se s Klió, s historickým poznáním a osobními zkušenostmi,¹⁸ a nezřídka se již proto dotýkala aspektů osobních, autobiografických či vzpomínkových. Byl to jistě v mnohém osobní pohled zpět, ale prostý bilancování na závěr.

Janusz Tazbir zemřel 3. května 2016 ve Varšavě a pochován byl na tamním Severním obecním hřbitově.

Miloš Řezník

Václav A. Černý (27. května 1931– 21. ledna 2017)

PhDr. Václav A. Černý, CSc., který zemřel 21. ledna tohoto roku ve věku 85 let, byl naším nejvýznamnějším kavkazologem, významným i v evropském kontextu. Jeho profesní zájem zahrnoval mnoho vrstev. Kromě svého nesporného překladatelského talentu byl i polyglo-tem, který vedle jiných klasických jazyků ovládal například i perštinu, starou a novou arménštinu, gruzínštinu, čerkeštinu a v neposlední řadě například i havajštinu. Byl jedním z mála, kteří se i po detailním studiu jednoho tématu dokázali nadchnout pro téma jiné, pochopit je do hloubky a předat tento zájem dál svým studentům.

Václav A. Černý působil zejména jako překladatel a pedagog v Orientálním ústavu ČSAV a na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy; dlouhá léta pořádal také bytové přednášky a semináře. Šíře jeho záběru byla obrovská – sahala od překladů středověkých arménských autorů až po autory nejnovější z celého Kavkazu, z nichž se mnozí stali jeho osobními přáteli; zahrnovala romány stejně jako pohádky, eposy a básně. Celým jeho dílem se prolínal hluboký zájem o literaturu, dějiny a náboženství kavkazského kulturního okruhu. Roku 2015 obdržel Václav A. Černý Řád cti za celoživotní zásluhy o reprezentaci gruzínské literatury. Jeho dědictví do značné míry přetrvává v generaci studentů, kterým přednášel na FF UK, z nichž někteří se aktivně věnují arménštině a gruzínštině i v současnosti.

Zájem dr. Černého o Kavkaz, respektive v první fázi o arménštinu, se projevil již během jeho gymnaziálních studií. Václav A. Černý se stal žákem Jaromíra Jedličky (1901–1965), který původně vystudoval vedle angličtiny sanskrt a arménštinu u Nšana Martirosjana a u vídeňských mchitharistů. Později – a to ještě před maturitou na gymnáziu – navště-

16 Idem, *Mysl polska w nowożytnej kulturze europejskiej*, Warszawa 1986.

17 Idem, *Polska na zakrętach dziejów*, Warszawa 1997; TÝŽ: *W pogoni za Europą*, Warszawa 1998, a řada dalších.

18 Idem, *Długi romans z muzą Klió*, Warszawa 2007.

voval V. A. Černý nejen Jedličkovy kursy arménštiny, ale i přednášky z asyriologie. Zvládl tak (vedle klínového písma) klasickou arménštinu (tzv. grabar) i obě varianty moderní spisovné arménštiny – východní („sovětskou“) i západní („diasporickou“). Roku 1954 pak absolvoval obor arménština – perština na FF UK; jeho diplomová práce byla věnována Chačaturu Abovjanovi, autorovi považovanému za zakladatele moderní východoarménské literatury. Po zakončení studia se V. A. Černý zabýval překlady a redakcemi textů; působil zejména v nakladatelství Svět sovětů a v nakladatelství Odeon. Od roku 1960 pak pracoval v Orientálním ústavu ČSAV, kde se věnoval už hlavně gruzínštině a čerkeštině – roku 1963 obhájil disertační práci pod názvem *Vybrané kapitoly z čerkeské syntaxe* a roku 1975 vydal útlou knížku *Základy gruzínštiny*, která je dodnes jedinou příručkou pro české gruzínisty. Právě v 70. letech dr. Černý realizoval nejvíce výzkumných cest na Kavkaz. V roce 1980 Orientální ústav ČSAV z politických důvodů opustil a stal se překladatelem „na volné noze“; většina jeho překladů z této doby vycházela v nakladatelství Odeon. Po revoluci byl rehabilitován a znovu se do Orientálního ústavu ČSAV vrátil, přičemž působil i jako externí pedagog na FF UK, kde vyučoval obecnou kavkazologii (kaukasologii), gruzínštinu a čerkeštinu. Po roce 2000 pořádal dr. Černý bytové semináře pro své studenty, na nichž je seznamoval nejen s kavkazologickými tématy, ale také např. s polynéskými jazyky (které vedle Kavkazu patřily k jeho hlavním lingvistickým zájmům).

Z výborů pohádek a eposů jmenujme jeho podíl na vydání *Starých arménských pověstí* (přel. Bohumil Bareš, 1958); spolu s M. Tvrdíkovou a I. Vaculínem připravil soubor pohádek *Bohatýři dávných časů* (lidové epy národů Sovětského svazu, 1989), *O srdnatém střelci Andrejovi* (pohádky evropských národů Sovětského svazu, 1983, 1989), *O kouzelném ptákově Zymyrykovi* (pohádky středoasijské a kavkazské, 1985) a *O moudrém Chadaunovi a třech sluncích* (pohádky povolžské, uralské a sibiřské, 1983).

Z arménštiny překládal Václav A. Černý poezii středověkých autorů a z prózy pak zejména autory 20. století; mezi nimi povídky Aksela Bakunce (*Osévač černých brázd*, 1982), román či spíše slavnou poému Jeghiše Čarence (*Země Nairi*, 1985) a román Perče Zejthuncjana (*Nejsmutnější člověk na světě*, 1983). Čarenc a později i Bakunc jsou na jedné straně pokládáni za symboly národní arménské literatury a vedle toho i za symboly protistalinského odboje; jejich dílem rezonuje i snaha vyrovnat se se skutečností arménské genocidy a ztráty mateřské země – osmanské „západní“ Arménie. Václav A. Černý rovněž přeložil z angličtiny jedno ze základních referenčních děl k arménské starověké a středověké historii, knihu *Arméni* od A. E. Redgateové (Praha 2003).

Z gruzínštiny bylo přeloženo děl mnohem víc. Václav A. Černý se věnoval jak překladům klasické gruzínské literatury konce 19. a začátku 20. století, tak především prózám svých vrstevníků, s nimiž se přátelil a z jejichž díla s velkým vkusem vybíral pro českého čtenáře stylisticky svěží a myšlenkově bohaté romány a novely. Právě překlad do češtiny byl u leckterého arménskému autora prvním překladem do zahraničního jazyka. Z klasiky si zaslouží zdůraznit poémy z horského prostředí Phšavska a Chevsurska, jejichž autorem je Važa Phšavela (*Pojídač hadů*, 1982, překlad ve spolupráci s Josefem Hiršalem), střídme povídky a črty Nika Lortkiphanidze (*Osiřelá hnízda*) a novela z horského prostředí *Bílý límeček* od Micheila Džavachišviliho, která s humorem pojednává o střetu mezi tradicemi

a moderním světem. Pokud jde o vrstevníky, s velkým zájmem se setkaly prózy bratří Thamaz a Othara Čiladze, především Otharovy mytologizované romány z gruzínské minulosti – *Půjdu za svým hněvem* a *Kainovo znamení*, srovnávané se soudobým magickým realismem, dva romány Džemala Kharčhadze (*Podnájemník* a *Karavana*) a rovněž zbojnická epopěj *Syn luny*, jejímž autorem je bývalý politický vězeň Čabua Amiredžibi. Mezi další překládané moderní autory patří Arčil Sulakauri (povídky *Nenaplněné lásky*), Guram Phandžikidze (*Rok aktivního slunce*), Thamaz Bibiluri (pozoruhodná *Morová rána* z horalského prostředí), Nodar Dumbadze, Guram Gegešidze, Naira Gelašviliová, Otia Ioseliani a Ušan-gi Rižinašvili. Václav A. Černý rovněž pro českého čtenáře připravil prozaicky adaptovaný scénář filmu *Pokání* režiséra Thengize Abuladze, pojatého jako hluboká kritika totalitního režimu (film získal cenu poroty na filmovém festivalu v Cannes, 1987).

Václav A. Černý působil vedle překládání, tlumočení a přednášení i jako odborný poradce v dokumentárním filmu – roku 1998 se podílel na výzkumné cestě po stopách jezídů (synkretické sekty spojující vedle některých rysů hlavních monoteistických náboženství i manichejský dualismus) do Arménie, Sýrie a severního Iráku. Na základě této cesty vznikl film režiséra a dokumentaristy Petra Zrna pod názvem *Vyznavači Anděla Páva*; jeho autoři se tehdy dostali i do prostor nejposvátnější jezidské svatyně v kurdsko-iráckém Laleši. Jezidská problematika úzce souvisí s religionistickými zájmy dr. Černého; patrně nejvíce se v tomto ohledu věnoval tzv. kavkazskému pohanství neboli džvarismu, reliktním původního předkřesťanského náboženství gruzínských horalů.

Dr. Černý nevnímal Kavkaz jako uzavřený, omezený celek, plný navzájem odlišných jazyků a kultur, nýbrž jako souvislý geografický pás, ohraničený na severu horami velkého kavkazského hřebene a na jihu sahající de facto až k pláním starověké Mezopotámie, v němž se všechny kultury a vlivy odpradávná vzájemně prolínaly. Toto vnímání Kavkazu jako skutečné křižovatky kultur je z hlediska kavkazologie (mnohdy roztržštěné na vzájemně rivalizující arménské, gruzínské a ázerbájdžánské dějiny a literatury) nesmírně cenné. Václav A. Černý chápal Kavkaz a jihovýchodní Anatolii spíše jako určitý geografický prostor, v němž se střetávalo rané křesťanství s judaismem, islámem a kavkazským pohanstvím (a vedle toho i s celou řadou synkretických sekt, jako již např. zmiňovaný jezidismus). Tento prostor byl ostatně kolébkou nejen všech tří monoteistických náboženství, ale i známých starověkých kultur jako byla např. akkadská, babylónská, asyrská aj. Tento multikulturní přístup je při studiu Kavkazu nesmírně cenný – jako příklad za všechny můžeme uvést Sajat-Novu, původem arménskému básníka („trubadúra“) žijícího v 18. století ve Tbilisi a píšícího plynule v arménštině, gruzínštině i turečtině, jehož milostné verše obsahovaly literární pojmy společné pro celé arabské, perské i turkické prostředí (geograficky tedy jejich vliv sahal de facto od Balkánu po severní Indii, Kyrgyzstán a Tádžikistán). Václav A. Černý dokázal díky svým encyklopedickým znalostem a také díky svému živému vypravěčskému talentu oživit kavkazské reálie natolik, že k tomuto v České republice poněkud opomíjenému tématu dokázal přilákat celou řadu studentů a podnítit tak bádání v tomto oboru i nadále.

Petra Košťálová – Vojtěch Kubeč

Sedmé mezinárodní balkanistické sympozium v Brně

Není pochyb o tom, že odborný zájem o studium dějin, jazyků a kultury zemí Balkánského poloostrova, resp. celé širší jihovýchodní Evropy v českém prostředí stále trvá. V podstatě každoročně se u nás pořádají menší vědecké konference či semináře věnované balkánské problematice. V posledních letech jsou v tomto směru zvláště aktivní organizátoři z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze či z Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.¹ Prestižním místem setkávání balkanistů v České republice však zůstává Brno, kde se již od roku 1969 daří udržovat tradici pořádání mezinárodních balkanistických sympozií, na která se sjíždějí nejenom čeští a slovenští odborníci specializující se na problematiku Balkánu, ale také badatelé ze samotných jihovýchodoevropských zemí.

Ve dnech 28.–29. listopadu 2016 se v Brně konalo v pořadí již sedmé mezinárodní balkanistické sympozium. Jeho spoluorganizátory byly Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Historický ústav AV ČR a Moravské zemské muzeum v Brně (MZM). Sympozium se uskutečnilo v Dietrichsteinském paláci na Zelném trhu v Brně v hlavní budově MZM. S příspěvky na něm vystoupilo 65 badatelů z osmi států (České republiky, Slovenska, Polska, Slovinska, Chorvatska, Srbska, Makedonie a Bulharska). Setkání bylo multidisciplinární, akce se zúčastnili historikové, lingvisté, literární vědci, etnologové, uměnovědci, byzantologové, politologové i sociologové.

První den sympozia, který z větší části proběhl formou plenárního zasedání, byl věnován bilanci výsledků české a slovenské balkanistiky za období od předchozího (šestého) mezinárodního sympozia, jež se konalo v Brně v roce 2005. Referát o vývoji české historické balkanistiky v letech 2005–2016 přednesl Ladislav Hladký (Historický ústav AV ČR, Brno). Ten konstatoval, že po kvantitativní stránce si historická balkanistika uchovala relativně dobrou úroveň. Ve sledovaném období vyšly v České republice zajímavé, původní práce o stěžejních politických a národnostních problémech současného Balkánu (Václav Štěpánek, *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*; Ladislav Hladký, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*), vznikla řada hodnotných syntéz (např. Miroslav Tejchman, *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*; Jan Rychlík a kolektiv, *Mezi Vidní a Cařihradem. Utváření balkánských národů*; Jan Pelikán a kolektiv, *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje*); Ondřej Žíla, „*Jedna si jedina moja domovina?*“ *Etnodemografické proměny Bosny a Hercegoviny v letech 1945–2013*, objevily se zajímavé práce o historii česko-balkánských vztahů (Jan Pelikán, *Jugoslávie a Pražské jaro*; Ladislav Hladký a kolektiv, *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy*; František Šístek, *Junáci, horalé a lenoši. Obraz Černé Hory a Černohorců v české společnosti 1830–2006*; Ondřej Vojtěchovský, *Z Prahy proti Titovi. Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*; Konstantinos Tsivos, *Řecká emigrace v Československu (1948–1968)*; Jana Škerlová, *Věrnost za věrnost? Československo-jugoslávské politické vztahy v letech 1929–1934: přání, rozpory, realita*) a zároveň byly publikovány i některé významné práce ediční, např. rozsáhlá *Korespondence*

1 Srov. např. *Páté multidisciplinární setkání balkanistů v Plzni*, Slovanský přehled 102, 2016, s. 155–156; *Mezinárodní konference „Balkánský expres“*, ibidem, s. 370–372.

T. G. Masaryk a Slované: (svazek) Jižní Slované. Na přelomu tisíciletí se podařilo pro českou historickou balkanistiku získat a vědecky vychovat řadu mladých talentů, z nichž někteří dnes již působí na vysokých školách či v akademických ústavech (František Šístek, Kateřina Králová, Ondřej Vojtěchovský, Ondřej Žíla, Petr Stehlík, Jana Škerlová, Filip Šisler ad.). Mladí badatelé napomáhají překonávat dosavadní víceméně deskriptivní charakter české balkanistiky užíváním nových, modernějších metodologických postupů. Značným handicapem současné historické balkanistiky je však jednostranná orientace na moderní dějiny, tj. na 19. a 20. století. Zkoumání starších historických etap Balkánu u nás v posledních letech prakticky vymizelo.

Uspokojení s bilancí uplynulého desetiletí vyjádřil na brněnském sympoziu rovněž reprezentant českých etnologů Zdeněk Uhrek (Etnologický ústav AV ČR, Praha). Balkanistická témata, zejména zkoumání historie a současného života českých krajanů na Balkáně, si zachovávají v rámci české etnologie a kulturní antropologie stále slušné pozice. I mezi etnology a antropology se objevila řada badatelů mladší generace, kteří stále intenzivněji využívají inovativní metodologické postupy, např. Marek Jakoubek, Lenka Jakoubková Budilová, Michal Pavlásek, Gabriela Fatková, Barbora Machová.

Dříve velmi aktivní česká filologická balkanistika však v poslední době hodně ztráčí na dynamice. Odráží se to mj. v klesajícím počtu českých překladů z balkánských literatur. Tuto skutečnost na sympoziu konstatovali zástupci filologických disciplín Pavel Krejčí a Petr Stehlík (oba z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Potěšující skutečností bylo naopak sdělení, že se v sledovaném období v Česku podařilo zachovat nejenom univerzitní výuku jihoslovanských jazyků, ale také neslovanských jazyků Balkánu. O současném stavu výuky rumunštiny referovala Libuše Valentová, o studiu novořeckého jazyka na univerzitách v Praze a Brně pohovořil Konstantinos Tsivos a o obnovení výuky albánštiny v Praze informovala Orkida Backus-Borschi (všichni z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze).

Balkanistická studia na Slovensku, jak na sympoziu sdělil zástupce slovenských historiků Martin Hurbanič (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě), jsou v současnosti v mnohem obtížnější situaci. Na Slovensku si v posledním desetiletí uchovala výraznější vědecké pozice v podstatě jen byzantologie a slovanská filologie. V oblasti historiografie využívají Slováci do značné míry publikací českých kolegů.

O své zkušenosti se současným vývojem - a mj. také s problémy - balkanistických studií v Chorvatsku a Srbsku se na sympoziu podělili Damir Agičić (Filozofická fakulta Univerzity v Záhřebu) a Mira Radojević (Filozofická fakulta Univerzity v Bělehradě). Soubor významných badatelských zásad, jež se snažil uplatňovat v rámci své celoživotní vědecké práce, na plenárním zasedání v hutné zkratce prezentoval nestor českých balkanistů Ivan Dorovský (emeritní profesor Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně).

Druhá část brněnského sympozia proběhla v rámci několika oborových a tematických sekcí. V nich bylo předneseno více než padesát referátů dokumentujících velice pestrou škálu současných zájmů domácích i zahraničních balkanistů. Vzhledem k oborovému zaměření *Slovanského přehledu* se ve stručnosti zmíníme pouze o nejzajímavějších referá-

tech z oblasti dějin Balkánu a česko-balkánských vztahů. (Věříme, že informace o příspěvcích z mimohistorických vědních disciplín přinesou další česká periodika.) Po obsahové stránce na sympoziu zaujal např. příspěvek Jana Rychlíka (Filozofická fakulta UK v Praze) *Formování identit balkánských národů*, který informoval o spolupráci českých a bulharských historiků při vzniku publikace *Mezi Vídní a Cařihradem II*, jež by měla podat komplexní obraz politických a národnostních problémů Balkánu v průběhu krajně neklidného 20. století. Metodologicky podnětné sondy do jihoslovanských dějin přelomu 19. a 20. století prezentovali Petr Stehlík (Filozofická fakulta MU v Brně) *Jihoslovanství 19. století: pokus o systematizaci*; Mihad Mujanović (Praha), *Muslimové, a ne mohamedáni. Ke kořenům bosňáckého národního hnutí v letech 1878–1918*; František Šístek (Historický ústav AV ČR, Praha) *Narativy o první světové válce v Černé Hoře* a Hana Dvořáková (Moravské zemské muzeum Brno) *Etnografové za první linii. Sběry na Balkánu v letech 1915–1917*. Z příspěvků zaměřených na problematiku 20. století je třeba zmínit alespoň referáty: Jana Škerlová (Historický ústav AV ČR, Brno) *Demokracie versus diktatura? Československo-jugoslávské vztahy v letech 1929–1934*; Přemysl Vinš (Filozofická fakulta UK v Praze) *Tři klíčové zahraničně politické roztržky socialistické Albánie a jejich propagandistické zpracování*; Jan Pelikán (Filozofická fakulta UK v Praze) *Národnostní vztahy v Jugoslávii na počátku 70. let v reflexi deníku „Politika“*; Filip Šisler (Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni) *Dissent v Rumunsku z řad maďarské menšiny a protirežimní opozice etnických Turků v Bulharsku v komparativní perspektivě* a Ondřej Žíla (Fakulta sociálních věd UK v Praze) *Exodus Srbů ze Sarajeva po skončení občanské války v Bosně a Hercegovině*.

Obohacením sympozia byly rovněž některé příspěvky zahraničních historiků – balkanistů, zejména referát Miloše Lukoviće (Balkanologický ústav Srbské Akademie věd a umění, Bělehrad) *Organizacija stočara na Balkanu i u karpatskom regionu u poznom srednjem veku i ranom novom veku*, jenž v Brně přehlednou formou shrnul hlavní výsledky svého celoživotního výzkumu, který věnoval studiu Vlachů a dalších pastevců v balkánsko-karpatské oblasti. Obsahově zajímavé byly i mnohé další referáty zahraničních badatelů: Đura Hardi (Filozofická fakulta Univerzity v Novém Sadu) *Balkanske snage u češkim pohodima ugarskog kralja Bele IV*; Magdalena Najbar-Agičić (Univerzita v Koprivnici, Chorvatsko) *Problemi istraživanja povijesti socijalističkog razdoblja u Hrvatskoj na primjerima istraživanja povijesti novinarstva* či Eva Škorvanková (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě) *Slovensko-juhoslovanské vztahy v letech 1939–1941*.

Stručnou informaci o sedmém mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně můžeme uzavřít konstatováním, že směrem k domácí odborné a laické veřejnosti se čeští balkanisté, včetně historiků, prezentovali v uplynulém desetiletí relativně úspěšně, zejména svou rozsáhlou produkcí odborně přínosných a čtenářsky přitažlivých knih. Do budoucna by si však měla česká balkanistika postavit ambicióznější cíle. Měla by se snažit o intenzivnější prosazení i na mezinárodním vědeckém poli. Příspěvky, jež zazněly na brněnském balkanistickém sympoziu, vyjdou v rámci publikace s tradičním označením *Studia balkanica bohemoslovaca*, svazek VII.

Ladislav Hladký

Tradice českých/československých bádání o dějinách a kultuře východní Evropy

Výzkumné centrum dějin východní Evropy Historického ústavu Akademie věd ČR uspořádalo ve středu 14. září 2016 ve spolupráci se Slovanskou knihovnou Národní knihovny ČR konferenci reflektující dosavadní česká a československá bádání o dějinách a kultuře východní Evropy. Jejím úkolem bylo přiblížit dosavadní tradice zmíněného výzkumu, kriticky zhodnotit jeho odkaz a naznačit podněty z nich pro současnost. Vše bylo činěno v kontextu aktuálních úkolů českých bádání o dějinách a kultuře východní Evropy.

Během jednodenního pracovního setkání, jež se konalo v prostorách pražského Klementina, zazněly příspěvky z řad historiků, literárních vědců, filozofů a politologů. Reflektována byla především témata širšího kulturně civilizačního zaměření a taková, která upozorňovala na potřebu komplexního zpracování dějin oboru – jak ve smyslu dosavadních zpracování témat a metodologických východisek, tak geneze a vývoje institucí. Konference byla věnována památce nedávno zesnulého doc. PhDr. Václava Vebera (31. srpna 1931 – 24. května 2016), neúnavného organizátora podobných akcí historiografického zaměření.

Jednání předcházela vystoupení ředitelky Historického ústavu AV ČR, v. v. i., prof. PhDr. Evy Semotanové, DrSc., a ředitele Slovanské knihovny Mgr. Lukáše Babky. Mj. v nich zazněl apel na systematické bádání na poli historicko-rusistické slavistiky odvíjený od kritického zhodnocení hluboké tradice českého bádání o dějinách a kultuře východní Evropy. To vše při reflexi nových tematických výzev a aktuálních metodologických postupů.

Následný program konference byl rozvržen do čtyř přednáškových panelů s diskusí, jež následovala jak bezprostředně po jednotlivých vystoupeních, tak po panelech a po celém jednání. První panel uvedl hlavní organizátor konference doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc. (Historický ústav AV ČR, pobočka Brno) připomenutím životních mezníků dvou významných českých badatelů zaměřujících se na dějiny východní Evropy – prof. PhDr. Michala Reimana, DrSc., a doc. PhDr. Václava Vebera, CSc. Jejich dílo označil za stěžejní tematický a metodologický základ českých bádání o dějinách a kultuře východní Evropy a zdůraznil nutnost stálého rozvíjení jejich odkazu. V tomto duchu následovaly také tematicky zaměřené příspěvky doc. PhDr. Lubice Harbulové, CSc., (FF Prešovské univerzity, Slovensko) o výzkumu východoevropských dějin ve slovenské historiografii mezi lety 1990 až 2015 a PhDr. Emila Voráčka, DrSc., (Historický ústav AV ČR, Praha) o československých badatelských tradicích po roce 1945. Cenná byla rovněž vystoupení zahraničních odborníků. Prof. PhDr. Galina Viktorovna Rokina, DrSc., (Filozofická fakulta Státní univerzity v Joškar-Ola, Ruská federace) připravila referát o genezi a proměnách bádání o slovensko-ruských vztazích 19. století, především o jeho reflexi ve slovenské historiografii po roce 2000. Pohled z vnějšku byl cenný především porovnáním aktuálnosti sledovaných témat ruským, slovenským a českým dějepiscetvím.

Druhý panel uvedl Radomír Vlček vystoupením o českých badatelských tradicích o dějinách carského Ruska. Dotknul se především meziválečného období. Zatímco Vlček mohl doložit pozitivní tradice československých historicko-rusistických bádání vcelku snadno, PhDr. Miluša Bubeníková, CSc., (Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Kar-

lovy, Praha) měla mnohem složitější úkol. Na rozboru tematického zaměření časopisu *Československá rusistika*, který vycházel v normalizačním období, se snažila ukázat, že není správné hodnotit apriorně všechny články, jež tehdy byly do časopisu zařazené, negativně. Vyskytovaly se totiž mezi nimi nejen některé tematicky velmi zajímavé, ale i metodologicky – po povinné úlitbě formálního citování tzv. klasiků marxismu – i pro dnešní dobu inspirační práce. Obdobného zaměření byl i referát připravený Mgr. Lenkou Vlčkovou Kryčerovou (Brno), který sledoval genezi a vývoj rusistických bádání mezi pracovníky někdejší brněnské pobočky Slovanského ústavu ČSAV.

Třetí konferenční panel zahájil Mgr. Josef Šaur, Ph.D., (Ústav slavistiky, FF MU Brno) prezentací syntetických a encyklopedických zpracování dějin ruské literatury v českém (resp. československém) prostředí po roce 1945. Vysvětlil nejen jejich přínos pro česká a československá bádání o východní Evropě, ale i jejich význam pro současnou dobu. Obdobně problémově postavil svůj zdánlivě přehledový příspěvek prof. PhDr. Jaroslav Vaulík, CSc., (Pedagogická fakulta MU Brno). Ústředním tématem jeho vystoupení byl význam českých bádání o krajanech v Rusku a na Ukrajině. Završením bloku bylo soustředění Mgr. Radka Soběharta, Ph.D., (Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích) na metodologické vlivy německé historiografie na česká bádání o východní Evropě po roce 1989. Jednalo se o cenné rozšíření možných inspirací stávajících českých bádání o západoevropskou dimenzi.

V závěrečném bloku se téma nejprve přesunulo k filozofii. Doc. PhDr. Hanuš Nykl, Ph.D., (Slovanský ústav AV ČR Praha a Ústav slavistiky FF UK Praha) rekonstruoval stav výzkumu ruské filosofie v českém a slovenském prostředí po roce 1990 a po něm PhDr. Dmitrij Vladimirovič Karnauchov, CSc., (Státní pedagogická univerzita Novosibirsk, Ruská federace) novodobou recepci polských renesančních pohledů na dějiny východoevropských zemí. Završením prezentační části jednání bylo vystoupení prof. PhDr. Jana Holzera, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU Brno), který definoval několik aktuálních témat současné české historické rusistiky a na příkladu projektu „*Rusko v kategoriích přítel/nepřítel*“, jenž je právě řešen na Masarykově univerzitě v Brně, představil možnosti mezioborového přístupu.

Jednáním konference prolínaly jako stěženi otázky stavu, aktuálních úkolů a výhledů bádání v oblasti dějin a kultury východní Evropy. Celé setkání bylo nepochybně významným podnětem pro ty z badatelů, kteří se zamýšlejí nad potřebami jeho dalšího rozvoje. Organizátoři konference hodlají stanoviska, náměty a závěry jednání zpřístupnit širšímu okruhu zájemců. Vybrané, upravené a rozšířené příspěvky konferenčního jednání se stanou základem odborných studií, které budou po náležitém oponentním řízení zveřejněny v 3. čísle *Slovanského přehledu – Slovanských historických studií* 103. ročníku vycházejícího v roce 2017. Proponovaná publikace v mnoha směrech zaktualizuje, doplní a rozšíří knihu *Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii*, která byla vydána zásluhou doc. Václava Vebera před více než dvěma desetiletími. Tato práce je prakticky jediným souborným dílem kriticky hodnotícím dosavadní česká (československá) bádání o východní Evropě.

Radomír Vlček

Pokušení anarchie: pojmy – historické příklady: východní inspirace

Anarchizmus ako pojem je v súčasnosti predovšetkým v západnej Európe často skloňovaný v rámci rôznych vedných odborov, napr. sociológie, politológie či histórie. Navzdory tomu je žiaduce sa takejto téme v rámci stredoeurópskej vedeckej obce neustále venovať. Z tohto dôvodu usporiadalo 11. novembra 2016 Výzkumné centrum dejín východní Evropy Historického ústavu AV ČR v spolupráci s Filozofickou fakultou Masarykovej univerzity konferenciu s názvom *Pokušení anarchie: pojmy – historické příklady: východní inspirace*.

Na úvod v krátkom príhovore ocenili tému konferencie prodekan Filozofickej fakulty prof. PhDr. Lukáš Fasora, Ph.D., a v zastúpení riaditeľky Historického ústavu AV ČR, v. v. i., vedúci jeho brnenskej pobočky Mgr. Milan Řepa Ph.D. Po nich sa ujal slova doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc. (Historický ústav AV ČR, pobočka Brno), ktorý v stručnosti predstavil Výzkumné centrum dejín východní Evropy. Naznačil predovšetkým jeho smerovanie, ciele, najbližšie konferencie a bádateľské metódy či formy práce.

Prvý vedecký príspevok bol pripravený PhDr. Václavom Tomekom, CSc., z Filozofického ústavu AV ČR, v. v. i., v Prahe, ktorý sa pre chorobu nemohol dostaviť. Jeho príspevok s názvom *K charakterizácii anarchizmu 19. storočia prostredníctvom jeho vybraných osobností* preto v skrátenej podobe predniesol doc. Radomír Vlček. Predstavil problematiku prostredníctvom osobností Pierra-Josepha Proudhona, Michaila Bakunina či Piotra Kropotkina a ich najvýznamnejších diel, v ktorých sa často prezentovala kritika náboženstva, štátu či vlastníctva a vyzývalo sa k sociálnej revolúcii.

Následne prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D., (Historický ústav Masarykovej univerzity) v príspevku *Rio Preisner a jeho vnímanie anarchizmu a Ruska* predstavil Preisnera ako významného stredoeurópskeho mysliteľa, ktorý prostredníctvom glos a poznámok kritizoval totalitarizmus v podobe nacizmu a komunizmu. Profesor Hanuš sa však predovšetkým zamerával na Preisnera ako kritika anarchizmu, a to podľa Preisnerovho tvrdenia, že spoločnosť bez štátu je iba kamuflážou skrytej totalitnej vlády niekoľkých jednotlivcov.

Na anarchizmus v jednej z jeho najradikálnejších foriem sa zamerával v príspevku *Anarchistický terorizmus v 19. storočí ako ruský fenomén?* PhDr. Radek Soběhart, Ph.D., historik pôsobiaci na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. V úvode sa venoval pozícii násillia v ľudskej spoločnosti vo všeobecnosti, pričom vymedzil 60. a 70. roky 19. storočia ako začiatok nového ponímania násillia. Radek Soběhart sa tiež snažil v základoch vysvetliť pojem anarchizmus v zmysle sociálneho hnutia. V rámci paradigmy anarcho-terorizmu veľmi trefne poznamenal, že už v období jeho najväčšej intenzity to bol fenomén transnacionálny a nie iba ruský, ako sa mnoho ľudí domnieva. Referent dodal, že nie každý terorizmus v tomto období bol anarchisticky orientovaný. Príspevok Radka Soběharta sa tým stal komplexnou sondou do štruktúr anarchistických skupín páchajúcich teroristické činy.

Prvý panel príspevkov uzatváral PhDr. Emil Voráček, DrSc., z Historického ústavu AV ČR v Prahe s príspevkom *Španielski anarchisti, anarcho-syndikalisti a Kominternu*. Autor opísal počiatky a vývoj anarchizmu na území Španielska od začiatku 20. storočia. Venoval sa tiež vzniku, pre Španielsko dôležitej organizácii, Confederación Nacional del Trabajo, ktorá je dodnes v krajine ústrednou anarchistickou organizáciou. V rámci vývoja si vši-

mal aj zahraničné vzory španielskych anarchistov a úlohy, ktoré zohrávali v Kominterne a Profinterne.

Druhý panel otvorila Mgr. Anežka Hřebíková Ph.D., (Filozofická fakulta Karlovej Univerzity a Masarykov ústav a Archív AV ČR) s vystúpením *Opozičná inteligencia za vlády Kataríny II. a Alexandra I. ako predchodcu ruských anarchistov. Príklad Alexandra Nikolajeviča Radiščeva a Nikolaja Ivanoviča Turgeněva*, v krotom obrátila pozornosť ku koreňom moderných revolučných hnutí v Rusku. Ako prvému sa venovala Alexandrovi Radiščevovi, o ktorom sovietski historici písali ako o prvom skutočnom ruskom revolucionárovi. Radiščev kritizoval nevoľníctvo a predpovedal revolúciu. Bol zato kritizovaný Puškinom, no napopak často citovaný dekabristami. Druhá osobnosť, ktorej sa Mgr. Hřebíková venovala, bol Nikolaj Turgenev. Ten rovnako ako Radiščev kritizoval nevoľníctvo, o čom napísal aj brožúru venovanú cárovi Alexandrovi I., ku ktorému prechovával sympatie. Napokon pre súdny proces s dekabristami bol odsúdený do vyhnanstva na Sibír. Turgenev, ktorý sa vtedy nachádzal v Európe, sa do Ruska nevrátil.

Druhý príspevok *Od Karakozova k Petrovi Kropotkinovi. Ruský anarchizmus 60. a 70. rokov 19. storočia* predniesol doc. Vlček. Predstavil v ňom kľúčové osobnosti toho obdobia: Michaila Larionoviča Michajlova, Alexandra Alexandroviča Serna-Solovjeviča, Nikolaja Alexandroviča Serna-Solovjeviča, Dmitrija Vladimiroviča Karakozova a Sergeja Gennadijeviča Nečajeva, najznámejšieho predstaviteľa tzv. obdobia propagandy činom. Autor sa tiež venoval ich dielam a ideám, prostredníctvom ktorých chceli zmeniť systém v cárskych Rusi.

Posledný vystúpil v rámci druhého panelu Mgr. Zbyněk Vydra, Ph.D., (Ústav historických vied Univerzity v Pardubiciach) s príspevkom *Židia v ruskom revolučnom hnutí. Otázka identity na príklade dvoch generácií*. Zdôraznil, že v rámci ruského antisemitizmu vznikol mýtus, že všetci Židia sú revolucionári. To však podľa autora nebolo ďaleko od pravdy. V úvode príspevku zhrnul vývoj skúmania problematiky židov a revolúcie vo východoeurópskej aj západoeurópskej historiografii. Podľa Z. Vydry práve v ruskej historiografii nastalo pre túto tému prázdne obdobie od 30. rokov 20. storočia až po rok 1990. Jadro svojho vystúpenia usporiadal v chronologickej následnosti. Najskôr vymedzil prvú generáciu (70. roky 19. storočia), do ktorej zaradil Grigorija Goldenberga, ktorý bol aktívny v niekoľkých revolučných kruhoch, ako napr. v Narodnej volji. Agitoval hlavne na vidieku a bol často stíhaný políciou, s ktorou však neskôr spolupracoval a udal takmer všetkých členov Narodnej volji. Od 80. rokov 19. storočia vymedzil autor druhú generáciu. Jej problémom však bola malá sebaidentifikácia. V rokoch 1881 a 1882 totiž prebehli protizidovské pogromy a zastávať sa Židov, či priznávať sa k nim bolo nepopulárne. Jednou z osobností tejto skupiny bol Arkadij Kremer, ktorý bol od roku 1890 vedúcim tzv. Vilenskej skupiny, teda židovských sociálnych demokratov. V roku 1897 založil Kremer židovskú sociálno-demokratickú stranu Bund, pôsobiacu v Rusku, Poľsku a v Litve, ktorá sa zároveň vymedzovala voči sionistom. Neskôr bola začlenená do Ruskej sociálno-demokratickej strany. Druhou osobnosťou, ktorú Mgr. Vydra vybral, bol Grigorij Geršuni. Vedľa jeho pôsobenia v ilegale od roku 1896 zdôraznil jeho podiel na založení Strany socialistických revolucionárov – eserov. V roku 1903 bol Geršuni opäť zatknutý, no podarilo sa mu utiecť pred doživotným žalárom do Eu-

rópy, kde v roku 1908 zomrel. Príspevok bol ukončený tézou, že názorová diferenciácia voči Židom sa naďalej menila spolu s vývojom štátneho postoju k Židom v Rusku.

Posledný – tretí – panel týkajúci sa najmä vykreslenia anarchistov v ruskej literatúre, uviedla doc. PhDr. Helena Ulbrechtová, Ph.D., zo Slovanského ústavu AV ČR v Prahe príspevkom *Anarchia, anarchizmus a ruská literatúra*. Autorka poznamenala, že v literatúre sa skôr narábalo s pojmom anarchia, ako s pojmom anarchizmus v zmysle politického hnutia. Najviac literárnych diel spojených s anarchizmom/anarchiou vznikalo na prelome 19. a 20. storočia. Teoretické diela sa však rodili predovšetkým až od 80. rokov 20. storočia. Docentka Ulbrechtová vo svojom príspevku uviedla ako príklady niekoľko autorov a ich diel. Z nich možno vybrať mená ako Walter Fähnders s prácou *Anarchismus und Literatur*; Hubert van den Berg s dielom *Avantgarde und Anarchismus* a Rainer Barbey spolu s Heirbertom Tommekom v ich knihe *Literatur und Anarchie. Das Streben nach Herrschaftsfreiheit*. Autorka ďalej vykreslila aj politickú situáciu v Rusku, a to preto, aby demonštrovala, ako ovplyvnila postavenie anarchizmu v ruskej literatúre. Zdôraznila, že v tom čase prevládal u anarchistov dekadentný postoj k svetu a nihilizmus. To sa odrazilo už aj v dielach literárnych otcov ruského anarchizmu, akými boli napr. Černyševskij, Turgenjev či Tolstoj. Záver svojho príspevku venovala ďalším autorom, v ktorých dielach sa vyskytuje dekadencia, nihilizmus, či túžba po revolúcii. Boli to Vsevolod Garšin, Fedor Sologub, Leonid Andrejev a Boris Savinkov. Pri poslednom autorovi poskytla docentka Ulbrechtová krátku analýzu jeho diela *Das fable Pferd*.

Spomínaným spisovateľom Leonidom Andrejevom sa v príspevku *Andrejevovi teroristi* zaoberal doc. PhDr. Josef Dohnal, CSc., (Ústav slavistiky Masarykovej univerzity). Analyzoval ako Andrejev vnímal anarchistické osobnosti a anarchizmus ako taký. Prostredníctvom niekoľkých diel rozlišoval, že nie každý protest proti systému možno považovať za anarchizmus. Doc. Dohnal pojal kritický pohľad Andrejeva na terorizmus a anarchistov takým spôsobom, že by mohlo byť zaujímavé komparovať Andrejeva so Savinkovom, ako v diskusii skonštatovala doc. Ulbrechtová.

Na konferencii s posledným príspevkom s názvom *Násilie – štát – revolúcia. Kresťanský anarchizmus Valentina Bulgakova a medzivojnová Európa* vystúpil Mgr. Vojtěch Pícha (Ústav slavistiky Palackého Univerzity v Olomouci). Zaoberal sa pojmom kresťanský anarchizmus, ktorý vysvetlil ako odmietanie štátu v mene boha, v zmysle akéhosi morálneho oslobodenia človeka. Venoval sa najmä Valentinu Bulgakovi, ktorý bol považovaný za radikálneho pacifistu a antimilitaristu. Valentin Bulgakov v mnohom nadviazal na prácu Leva Nikolajeviča Tolstého a v tom istom duchu aj verejne pôsobil. Spolupracoval so západoeurópskymi pacifistami, v rámci solidárnych aktivít. Neskôr sa pochvalne vyjadril k stalinistickému Rusku a priklonil sa aj k téze, že nacizmus treba poraziť silou, čo odporovalo jeho pacifizmu.

Niekoľko príspevkov, ktoré odzneli na konferencii, ukázalo ako široká je téma anarchizmu. Príspevky boli zamerané všeobecnejšie, ale prítomní sa mohli dozvedieť o anarchizme aj prostredníctvom konkrétnej problematiky alebo osobností. Priestor mala aj reflexia anarchizmu a radikalizmu v ruskej, predovšetkým dobovej literatúre. Aj prostredníctvom tohto zaujímavého podujatia je zrejme, že anarchizmus je témou v českom

a slovenskom prostredí málo prebádanou. Preto vzniká výzva, aby sa jej na vedeckom poli venovalo viac pozornosti aj v budúcnosti.

Jakub Rumanovský

Dvanáctý ročník pražské Konference mladých slavistů

Ve dnech 3.–4. listopadu 2016 se konal na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy již dvanáctý ročník Konference mladých slavistů s obecným tématem „neslovanské elementy v kulturách a jazycích Slovanů“. Konference byla organizována Ústavem východoevropských studií FF UK a proběhla pod záštitou Českého komitétu slavistů. Jejím cílem bylo zvýšit povědomí o vědecké práci mladých badatelů do 35 let v oblasti slavistiky a příbuzných oborů. Jednání konference se zúčastnilo 27 přednášejících z vysokých škol a vědeckých pracovišť z různých zemí Evropy (Bosna a Hercegovina, Česko, Estonsko, Chorvatsko, Maďarsko, Polsko, Rakousko, Rusko a Slovensko). Kromě referátů měli návštěvníci možnost seznámit se s prací mladých vědců také formou posterů. Jednacími jazyky konference byly stejně jako v minulých letech všechny slovanské jazyky. Konferenci zahájil předekán pro přijímací řízení a vnější vztahy FF UK Jan Bičovský, následně přítomně přivítal předseda Českého komitétu slavistů Václav Čermák a ředitel Ústavu východoevropských studií Marek Příhoda.

Konferenční jednání otevřela historická sekce. První referát přednesl Jakub Wojtczak z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani, který se dotkl problematiky polsko-skandinávských dynastických manželství a jejich dopadů na politické a kulturní vztahy mezi jednotlivými státy. S referátem *Italská komponenta v československo-jugoslávských vztazích v meziválečném období*, analyzujícím diplomaticko-politický postoj Československa vůči Itálii a Jugoslávii, vystoupila Jana Škerlová z Historického ústavu AV ČR. Sekci uzavřel student košické Univerzity Pavla Jozefa Šafárika Oliver Zajac, jenž promluvil o proměnách vnímání Illyrských provincií ve slovinských učebnicích dějepisu.

Konference pokračovala literární sekcí. První blok přednášek byl zasvěcen klasické ruské literatuře. Zoran Tihomirović z Univerzity v Záhřebu seznámil posluchače s ruskými a neruskými prvky v poemě A. S. Puškina *Kavkazský zajatec*. Dalšímu ruskému klasikovi, I. S. Turgeněvovi, se věnovala Kristina Saryčeva z Tartuské univerzity, jež soustředila svůj zájem na vliv P. Mériméeho na text *Živá mrtvola* z cyklu *Lovcovy zápisky*. Druhý blok literární sekce se věnoval tématům spojeným s jihoslovanským areálem. Doktorandka FF UK Dajana Vasiljevićová představila referátem *Tam, kde se schází Západ, Východ a Orient: interkulturní prvky v poezie Ivo Andriće* dílo a osobnost známého jugoslávského spisovatele a s ním spojené střetávání různých kulturních vlivů a tradic Evropy a Orientu. Na její téma navázala Elvira Mezit z Univerzity Džemala Bijediće v Mostaru sledující orientální a islámské vlivy v dílech autorů z prostředí Bosny a Hercegoviny. Magdalena Maszkiewicz z Jagelonské univerzity v Krakově hovořila o středomořské kultuře v srbské poválečné modernistické poezii. Lidija Ban Matovac z Univerzity v Záhřebu se ve svém příspěvku zabývala antickými a italskými vlivy na dubrovnickou pastorální lyriku 16. a 17. století.

V rámci dalšího literárního bloku se student FF UK Aljaž Koprivnikar věnoval problematice německé menšiny v Praze a s ní spojené literatuře z počátku 20. století. Doktorand Ostravské univerzity Petr Ligocký upozornil na německé vlivy ve slovanském prostředí příspěvkem *Stopy Schopenhauerovy filozofie pesimismu v životě a díle polského prokletého básníka Kazimierze Ratoně*. Referent představil osobnost K. Ratoně, polského básníka 20. století, a vliv filozofie modernismu na poetiku tohoto v českém prostředí nepříliš známého autora. První konferenční den zakončil Zvonimir Glavaš ze Záhřebu zabývající se působením slovanských formalistických škol na postmarxistické teorie. V části svého referátu se zaměřil mj. na výraznou osobnost Pražského lingvistického kroužku Romana Jakobsona.

Program druhého konferenčního dne zahájila literární sekce. Příspěvky byly věnovány převážně ukrajinské literatuře. Tématem referátu Olhy Vozňuk z Vídeňské univerzity byl obraz haličských Židů v místních antologiích 19.–20. století. Autorka na konkrétním materiálu představila kulturní dědictví Haliče jako pomezího regionu mezi Polskem a Ukrajinou. S dalším příspěvkem vystoupila Tatjana Kovalenko z Varšavské univerzity, jež se zabývala orientálními vlivy na ukrajinskou literaturu 20. let 20. století. Literární sekce byla zakončena příspěvkem Kristiny Giacometti ze Záhřebu, která pohovořila o motivech z díla J. R. R. Tolkiena v románu chorvatské autorky Zvezdany Odošajić.

Důležitou součástí konferenčního programu byly dva bloky jazykové sekce. První z nich otevřela příspěvkem *Neslovanské prvky v jesenícké toponymii* Tereza Klemensová z Ostravy, jež se soustředila na německá a poněmčená pomístní jména ve vybraných osadách v oblasti Jeseníků. Dalšími referujícími se stali dva doktorandi FF UK Naďa Vaverová a Michail Kipčatov. N. Vaverová komparovala formule baltských a ruských pohřebních písní, mezi nimiž našla rysy společné pro oba areály. M. Kipčatov představil převzaté lexikum v dialektech sibiřských starousedlíků na základě slovníkového materiálu A. D. Grigorjeva. Dopolední část zakončila Galina Prokudina z Masarykovy univerzity v Brně, která představila výsledky svého výzkumu v oblasti vybraných jazykových konceptů v ruském prostředí. Druhý jazykový blok zahájila Alexandra Polevaja z Univerzity Lobačevského v Nižním Novgorodu rozбором nižněnovgorodských hodonym (názvů komunikací) v závislosti na etnické příslušnosti obyvatel města. S příspěvkem zaměřeným na názvy rostlin neslovanského původu v lidových písních ze severního Polska vystoupila Ewelina Lechocka z Gdaňské univerzity. Následoval příspěvek Istvána Áhyho z Univerzity Loránda Eötvöse v Budapešti, který zkoumal stopy maďarského lexika v podkarpatském tisku v době Rakouska-Uherska. Lingvistickou sekci uzavřela Sonja Vojvodić ze Záhřebu, jež se věnovala vybraným lexémům z chorvatského hudebního názvosloví a jejich českému původu.

Konferenci zakončila kulturní sekce, v níž příspěvky představili referenti z Polska. Elżbieta Benkowska z Gdaňské univerzity promluvila o neslovanských inspiracích v písních polských a srbských fotbalových fanoušků. Další vystupující, Kamil Kozakowski ze Slezské univerzity v Katovicích, přednesl referát o vlivech orientálních kultur, především pak gruzínské, na kulturu polskou. Robert Tomczak z Poznaně prezentoval výsledky svého výzkumu o vlivu Orientu na kulturu Polska v 16. a 17. století. Konferenci uzavřela Elwira Bolek z Lublinu referátem o znacích a symbolech v polském uměleckém plakátu. V průběhu konference bylo možné seznámit se v podobě posteru rovněž s výsledky společného výzkumu

Roberta Tomczaka a Jakuba Wojtczaka o skandinávských archeologických pokladech na polském území.

Symposium z listopadu 2016 úspěšně navázalo na již bohatou tradici pravidelných pražských setkání mladých slavistů. O tom, že přednesené referáty našly své kritické a vnímavé posluchače, svědčí podnětná diskuze, která za řadou z nich následovala. K celkově velmi pozitivnímu vyznění dvanáctého ročníku nepochybně výraznou měrou přispěla skutečnost, že stejně jako v minulých letech počet přihlášek výrazně převýšil kapacitu konference a organizační tým musel přistoupit k pečlivému výběru účastníků na základě zaslaných podrobných anotací. V době, kdy se humanitní vědy, včetně slavistiky, potýkají s potřebou hledání nových témat i metodologických přístupů a musejí prokazovat smysl své existence směrem k vědecké obci i širší veřejnosti, konference nabídla aktivním účastníkům i hostům možnost seznámit se s výsledky výzkumu nastupující vědecké generace. Přes nevyhnutelně různou úroveň jednotlivých příspěvků můžeme s potěšením konstatovat, že převážná část z nich nepostrádala odvalu a invenci při výběru tématu spojené s odbornou fundovaností při formulaci vlastních závěrů. Nehledě na opakující se pesimistické úvahy o budoucnosti slavistiky si účastník konference mohl odnést pozitivní dojem, že tento vědecký obor zůstává stále atraktivní pro talentované mladé lidi. Důležitou informací pro všechny zájemce o slovanský areál je, že se na podzim roku 2017 předpokládá vydání konferenčního výstupu formou recenzovaného sborníku.

Adriana Kokuňková – Marek Příhoda – Petra Steinbergerová – Naďa Vaverová

Konference o mírových iniciativách za první světové války na papežské koleji Santa Maria dell'Anima v Římě

Ve dnech 21.–23. listopadu 2016 se v Římě uskutečnila konference věnovaná mírovým iniciativám za první světové války. Sympóziu, které se konalo pod oficiálním dvojjazyčným názvem *Die Friedensbemühungen Papst Benedikt XV. und Kaiser Karl I. im Spiegel ihrer Zeit und als Anregung im Horizont von Heute / Le iniziative di pace di Papa Benedetto XV e dell'Imperatore Carlo I nell'ottica dei loro tempi e come ispirazione sull'orizzonte di oggi*, pořádala papežská kolej Pontificium Institutum Teutonicum Sanctae Mariae de Anima ve spolupráci s maďarskou papežskou kolejí Pontificium Institutum Ecclesiasticum Hungaricum in Urbe/Accademia d'Ungheria in Roma a českou papežskou kolejí Pontificium Collegium Nepomucenum. Kolej Santa Maria dell'Anima (zkráceně často jen Anima), jejíž rektor, prof. Franz Xaver Brandmayr, byl hlavním iniciátorem a po celou dobu konference také energickým a neúnavným organizátorem akce, sídlí v historickém komplexu budov, který leží jen pár kroků od známého náměstí Piazza Navona v samém centru „Věčného města“. Jméno instituce je odvozeno od původně poutnického kostela Santa Maria dell'Anima, jenž tvoří integrální součást celého širšího komplexu a je běžně přístupný veřejnosti. Spolu s Lichtejnštenským knížectvím představuje papežská kolej Santa Maria dell'Anima v institucionálním slova smyslu jeden ze dvou posledních relikvů Svaté říše římské, kterým se po-

dařilo uhájit svou existenci i po zániku říše v roce 1806. Jak napovídá přídomek Teutonicum, institut je primárně určen pro vyšší vzdělávání kněží z německojazyčného prostoru. Navzdory tlakům německých nacionalistů, jež se v souvislosti s formováním moderních národů a etablováním národních států projevovaly zejména v 19. století, se církevnímu a světskému vedení Animy podařilo ubránit původní teritoriální zaměření koleje, kterým je dodnes území Svaté říše římské. Spolu s kněžími z Německa a Rakouska zde proto mají nárok pobývat také kněží z českých zemí, Slovinska nebo jižních Tyrol. Na dvoře nejstarší budovy komplexu, který si uchoval půdorys átria prvotní stavby z dob starého Říma, tuto skutečnost symbolizuje také umělecky hodnotná socha svatého Václava. Před rokem 1918 měla na provoz Animy rozhodující vliv habsburská monarchie. Na skutečnosti, že instituce nepodlehla tlakům německých nacionalistů a zůstala otevřena i jiným národům, včetně Čechů, měl značný osobní podíl také císař František Josef I., ačkoli Animu během svého dlouhého panování nikdy osobně nenavštívil. Podle nepsaného pravidla je dodnes zvykem, že v čele koleje, která má značný symbolický i praktický význam pro katolíky celého německojazyčného prostoru, stojí Rakušan.

Konference se konala u příležitosti stého výročí úmrtí císaře Františka Josefa I. a nástupu Karla I. na trůn. Kulaté výročí smrti Františka Josefa I. připadlo na první jednací den. Po skončení zasedání jej večer v působivém barokním interiéru kostela Santa Maria dell'Anima za účasti několika příslušníků rodu Habsburků a dalších prominentních hostů připomněla zádušní mše zakončená zpěvem císařské hymny *Gott erhalte (Zachovej nám Hospodine)*. Hlavní pozornost konference se ovšem upírala především k osobnosti císaře Karla I. a širší problematice mírových pokusů za první světové války.

Na konferenci vystoupilo s referáty dvacet aktivních účastníků z Itálie, Německa, Rakouska, Francie, České republiky, Maďarska, Slovinska, Bosny a Hercegoviny, Nizozemska a Lucemburska. Jednacímí jazyky byly angličtina, němčina a italština. Publikum tvořilo několik desítek vysokých církevních hodnostářů, představitelů evropské šlechty, velvyslanců a odborníků z akademické sféry. Navzdory oficiálnímu názvu, v němž byl v souvislosti s mírovými pokusy zmiňován nejen císař Karel I., ale také papež Benedikt XV., a to dokonce na prvním místě, se hovořilo o mírových iniciativách Svatého Stolce během třídního jednání relativně málo. V centru pozornosti byl především poslední habsburský císař, prohlášený papežem Janem Pavlem II. na sklonku jeho pontifikátu v roce 2004 za blahosloveného. (Světské křestní jméno Karol dostal pozdější polský papež po svém narození v roce 1920 koneckonců právě na císařovu počest, o což se zasloužil jeho otec, oddaný příslušník habsburského vojska, o jehož hluboké loajalitě svědčí skutečnost, že syna pojmenoval dva roky po zániku Rakouska-Uherska po tehdy již císaři bývalém, nikoli vládnoucím.) Zájem katolického církevního prostředí o osobnost císaře Karla I., motivovaný jeho blahořečením a potenciálním svatořečením (zahájen byl již také proces, směřující k možnému blahoslovení jeho manželky – císařovny Zity), se protnul se zájmem historiků, kteří na konferenci hovořili nejen o císaři Karlovi I., ale ve většině případů také o dalších mírových pokusech, protiválečných a pacifistických aktivitách a širším kontextu první světové války. Navzdory zjevné úctě, kterou vyjadřovali osobnosti blahosloveného panovníka ve svých projevech přítomní církevní představitelé a příslušníci vysoké šlechty, si konference zachovala převáž-

ně odborný ráz a nevyhýbala se ani problematickým bodům a limitům mírových pokusů z doby první světové války.

Během prvního dne jednání zasedali účastníci v knihovně papežské koleje Santa Maria dell'Anima, již dominuje velký reliéf s vyobrazením emeritního papeže Benedikta XVI., který v Animě ještě jako německý kardinál Ratzinger často pobýval. Konferenci zahájil jménem pořadatelů rektor hostitelské instituce prof. Franz Xaver Brandmayr. S osobně laděným příspěvkem, věnovaným rodinné historii, poté vystoupil arcivévoda Georg von Habsburg, vnuk císaře Karla I. a syn posledního korunního prince a dlouholetého poslance Evropského parlamentu Otty Habsburského (Georg von Habsburg dnes žije převážně v Maďarsku). Příspěvky některých účastníků z řad vysokého kléru se věnovaly spíše širšímu okruhu témat spojených obecněji s válkou a mírem než období první světové války. Arcibiskup sarajevský Vinko kardinál Puljić, který stál v čele katolické církve v Bosně a Hercegovině za války v letech 1992–1995, se věnoval mírovým iniciativám církve a jejím humanitárním aktivitám v období postjugoslávského konfliktu, jichž se většinou bezprostředně účastnil. Plzeňský biskup Tomáš Holub, který získal přímé válečné zkušenosti v roli kaplana Armády České republiky během mírových misí v Afghánistánu, hovořil o dilematech spojených z křesťanského hlediska s použitím síly v boji proti terorismu. S rozsáhlým příspěvkem vystoupil italský profesor Maurizio Dossena. Jeho faktograficky bohatě podložený referát se vyznačoval jednoznačně pozitivním hodnocením „koherentní a mírové linie císaře Karla I. a papeže Benedikta XV.,” které místy přerůstalo až v nekritickou adoraci rakousko-uherské politiky a bagatelizaci podílu Vídně na vypuknutí války (hlavní vinu na vypuknutí války přičítal Dossena především Francii). Rakouská historička mladší generace Tamara Scheer (Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft, Vídeň) se v příspěvku *Kaiser Karl und die Friedensfrage in der österreichisch-ungarischen Presse* zaměřila na téma míru na stránkách válečného tisku v habsburské monarchii. Výsledkem přísné cenzury, která panovala v prvních válečných letech, byla převaha pozitivních zpráv o vítězných bitvách a bojovém nadšení. Téma míru hodnotili váleční cenzori dlouho jako potenciálně subverzivní a zmínky o něm byly proto důsledně potlačovány. Mezníkem v tomto postoji se stala násilná smrt rakouského premiéra K. Stürgkha a úmrtí císaře Františka Josefa I. na podzim 1916. Po nástupu císaře Karla I., resp. od začátku roku 1917, začal rakousko-uherský tisk o mírových iniciativách referovat v neutrálním a nezřídka až pozitivním tónu.

Druhý den se zasedání přesunulo do přednáškového sálu maďarské papežské koleje Pontificium Institutum Ecclesiasticum Hungaricum in Urbe. V její budově na Via Giulia s výhledem na nábreží Tibery zároveň sídlí i Accademia d'Ungheria in Roma, která se na sympóziu organizačně také podílela. Úvodní příspěvek, v němž zdáříle kombinoval osobní a rodinnou historii s úvahami o vývoji postojů k mírovým iniciativám za první světové války, přednesl arcivévoda Eduard von Habsburg, velvyslanec Maďarska při Svatém Stolci. Historik mladší střední generace Rok Stergar z Univerzity v Lublani odkazoval již v názvu svého referátu *Die Waffen nieder! The Emergence of Modern Peace Movements in Austria-Hungary* ke knize pražské rodačky a první nositelky Nobelovy ceny míru Berthy von Suttner (rozené Kinské), do češtiny přeložené pod názvem *Odzbrojte!* Profesor Stergar shrnul vlivy, které působily na genezi mírového hnutí v Rakousku-Uhersku před první světovou

válkou, představil jeho hlavní protagonisty, přelomová díla a klíčové události. Velvyslanec Nizozemí při Svatém Stolci princ Jamie de Bourbone Parme se v následujícím referátu věnoval známému pokusu svého dědečka Xaviera a prastrýce Sixta Bourbonského o zprostředkování míru bez teritoriálních zisků. Připomenul mj. také pozdější kritiku a nemístnou ironizaci tohoto a dalších pokusů o uzavření míru za první světové války, jenž ostatně výmluvně prosvítá i z vžitého pojmu „Sixtova aféra”. Podobně jako jeho předchůdci z rodu Habsburků okořenil svůj referát zajímavými informacemi a zábavnými anekdotami z rodinné historie (k oblíbeným postavám patřila v rámci příbuzenstva mj. někdejší císařovna Zita, k „černým ovcím” naopak svržený německý císař Vilém II.). Navzdory skutečnosti, že pokusy o uzavření míru za první světové války, včetně mise Sixta a Xaviera Bourbonského, ztroskotaly, přispěla dětská fascinace dědečkem, kterého stihl osobně poznat, v případě prince Jamieho k volbě kariéry v diplomacii a účasti na několika mírových misích (působil mj. v Afghánistánu).

Enikő Dác (Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, Ludwig Maximilians Universität, Mnichov) prezentovala odlišnou, lokálně až mikrohistoricky zaměřenou perspektivu, v jejíž optice sledovala problematiku udržení míru a pořádku v sedmihradských městech na sklonku první světové války a v první fázi přechodu oblasti pod rumunskou správu. Etienne Boissier (INALCO – Sorbonne Paris Cité) v příspěvku *Peace Talks and their Effects on the Czechoslovak Project outside and within the Czech Lands* zdařile vystihl ambivalentní až negativní postoj k mírovým iniciativám, který z hlediska svých politických zájmů zastávali vedoucí představitelé českého a slovenského exilu v čele s T. G. Masarykem a E. Benešem. Francouzský badatel prezentoval ve druhé části referátu tutéž problematiku na základě archivního výzkumu v českých zemích. Poukázal mj. na rozpor mezi českou loajalitou vůči habsburské říši, kterou čeští vojáci prokázali zejména na italské frontě, a paušálním podezříváním i otevřeným obviňováním z nelojálních postojů ze strany oficiálních míst.

Poslední jednací den probíhal na půdě české papežské koleje Nepomucenum na Via Concordia, kde sídlí mj. také Český historický ústav v Římě. Účastníky konference zde uvítal ředitel koleje Petr Šikula. Někdejší panovnický rod zastupoval tentokrát arcivévoda Lorenz von Habsburg, který zůstal v publiku. Nadine Akhund-Lange (Sorbonne-SIRICE, Paříž), balkanistům známá svými výzkumy západních pramenů k makedonské otázce na přelomu 19. a 20. století, se zaměřila na názory a činnost Nicholase Butlera, rektora Kolumbijské univerzity v New Yorku a ředitele Carnegieho nadace pro mezinárodní mír (Carnegie Endowment for International Peace) v letech 1916–1917. Její komplexně pojatý příspěvek přiblížil v hlavních rysech genezi a roli Carengieho nadace, včetně její úlohy v balkánských válkách z let 1912–1913. Také prof. Anita Ziegerhofer z Univerzity ve Štýrském Hradci se věnovala významným osobnostem mírového hnutí, tentokrát opět z habsburské monarchie – Berthě von Suttner, Alfredu Friedovi a Richardu N. Coudenhove-Kalergimu. Vedle období před rokem 1914 sledovala i rozvoj a vliv jejich myšlenek po skončení první světové války. Středoevropští pacifisté sehráli v mnoha směrech průkopnickou úlohu a navzdory nepochopení ve své době předznamenaly jejich myšlenky a činy proces evropského sjednocení po druhé světové válce. František Šístek (Historický ústav AV ČR, Praha) hovo-

řil o problematice mírových jednání mezi Černou Horou a habsburskou monarchií v letech 1914–1916. Na této případové studii se snažil ukázat, že uzavření míru bylo vzhledem ke konkrétním mocenským konstelacím, politickým lojalitám a nacionálním diskursům fakticky nemožné. V pozdějších černohorských narativech se proto pokusy o mírová jednání za války fakticky rovnaly zradě a kapitulaci, což platilo zejména pro bezprostřední interpretace z doby mezi dvěma světovými válkami. Matteo Perissinotto z Terstské univerzity se v referátu *Gli ebrei italiani, la “neutralità assoluta” e l'internazionalismo socialista* věnoval postojům italských Židů k první světové válce, které oscillovaly mezi italským vlastenectvím a pacifistickým internacionalismem. K zajímavému okruhu poznatků, k nimž dr. Perissinotto dospěl během svého výzkumu, patří mj. problematika poměru italských občanů židovského původu, zpravidla do značné míry asimilovaných a sekulárně orientovaných, k válečným zajatcům židovského původu pocházejícím ze zemí habsburské monarchie, jejichž kolektivní identita a náboženská víra (nezřídka ale i sionistická orientace) byly zpravidla podstatně rozvinutější. Tyto kontakty, vyvolané válečnými událostmi, přispívaly v konečném důsledku k novému prohloubení vlastní identity italských Židů. Rektor Philosophisch-Theologische Hochschule v rakouském St. Pölten Reinhard Knittel poté nastínil význam mírových pokusů císaře Karla I. v rámci procesu, který předcházal jeho beatifikaci. Konferenci uzavřel emeritní arcibiskup lucemburský Fernand Franck, předseda Modlitební ligy císaře Karla pro mír mezi národy, jenž hrál v procesu beatifikace posledního habsburského císaře a českého krále významnou roli.

Třídenní sympozium se vyznačovalo značnou tematickou a metodologickou pestrostí, vzácnou kombinací účastníků z řad historiků z několika zemí, vysokých církevních představitelů, diplomatů i reprezentantů „první ligy” evropské aristokracie a v neposlední řadě také velkou jazykovou a myšlenkovou diverzitou, která se projevovala v živých diskusích v rámci jednotlivých panelů i v kuloárech. Kulisy Říma, „Věčného města” a duchovního centra západního světa, poskytl y úvahám o velkých tematech války a míru v braudelovské dlouhé historické perspektivě uplynulého století vysoce inspirativní prostředí.

František Šístek

Dědictví první světové války: reprezentace a reinterpretace. Sarajevo, 5.–8. října 2016

Sarajevo, hlavní město Bosny a Hercegoviny, je v mezinárodním kolektivním povědomí pevně spojeno s počátkem první světové války, jejíž záminkou se stal sarajevský atentát na následníka habsburského trůnu Františka Ferdinanda d'Este z 28. června 1914. V roce 2014 připomněla stoleté výročí vypuknutí první světové války řada počinů, od veřejných komemorací přes nové knižní publikace až po vědecká sympózia.¹ V Sarajevu se tehdy mj. konala

1 Přehled problematiky komemorací stoletého výročí začátku první světové války v Bosně a Hercegovině zpracoval Husnija KAMBEROVIĆ, *Commemoration of the First World War in Bosnia and Herzegovina*, Prilozi 43, 2014, s. 7–15, dostupné na: http://www.iis.unsa.ba/pdf/prilozi_43_01_007-015.pdf, cit. 28. 2. 2017.

konference pod názvem *The Great War: Regional Approaches and Global Contexts*, která v celoevropském měřítku patřila k největším a nejvýznamnějším odborným setkáním uspořádaným u příležitosti stého výročí vypuknutí první světové války.² V této souvislosti lze jen litovat, že podle posledních informací nebudou výstupy z konference v důsledku kádrových a koncepčních změn, které nedávno zasáhly sarajevský Historický institut, publikovány v jednom svazku. K dispozici již však máme obsáhlý sborník, jehož autoři k problematice „dlouhé ozvěny sarajevských výstřelů“ přistoupili primárně z hlediska problematiky paměti, narativů a reinterpetací. Jde o výsledek mezinárodní konference historického a kulturologického zaměření, jež se v Sarajevu konala v červnu 2014.³

Nové promyšlení první světové války ovšem rokem 2014 zdaleka neskončilo. Zatímco se již pomalu začíná chystat nová vlna komemorací a konferencí, která podle všeho vyvrcholí v době stoletého výročí konce války v roce 2018, v průběhu roku 2016 se v akademických kruzích diskutovalo v souvislosti s první světovou válkou spíše o koncepčních otázkách a nových posunech ve výzkumu, které nejsou primárně spojeny s klasickou událostní historií. Ve dnech 5.–8. října 2016 se Sarajevo stalo dějištěm mezinárodní interdisciplinární konference *Heritage of the First World War: Representations and Reinterpretations (Dědictví první světové války: reprezentace a reinterpetace)*, jež se konala v hotelu Prezident, vystavěném nedávno mezi nábřežím řeky Miljacky a osmanskou obchodní čtvrtí Baščaršija, tj. v srdci historického centra města. Akci společně organizovaly Filozofická fakulta Univerzity v Lublani (Slovinsko), Slovinská akademie věd a umění v Lublani (Slovinsko), Katedra historie Univerzity v Tuzle (Bosna a Hercegovina), School of History – University of East Anglia, Norwich (Velká Británie) a Univerzita ve Štýrském Hradci (Rakousko). Zúčastnilo se jí přes čtyřicet historiků a etnologů z Bosny a Hercegoviny, Černé Hory, České republiky, Finska, Chorvatska, Polska, Slovenska, Slovinska, Makedonie, Rakouska, USA a Velké Británie.⁴ Jediným jednacím jazykem byla angličtina, dominantním jazykem diskusí v kuloárech a při doprovodných společenských akcích se však stala srbochorvatština, ačkoli nešlo o mateřský jazyk většiny účastníků. Klíčový podíl na organizaci měli slovinští etnologové, početně silně zastoupení i mezi referujícími. Deklarovaným cílem vědeckého setkání byla snaha „vyplnit mezery ve studiích paměti (*memory studies*)“ a otevřít nové otázky týkající se dědictví první světové války v prostoru bývalé Jugoslávie a na Balkáně. Díky několika referujícím z jiných oblastí obohatily vymezený teritoriální záběr také komparativní přesahy do středoevropského prostoru, zejména Polska, Slovenska a českých zemí. Organizátoři pojali paměť první světové války jako živoucí, dosud stále probíhající metakulturní proces, v jehož

2 Srov. Ladislav HLADKÝ, *Mezinárodní vědecké konference v Bělehradu a Sarajevu ke 100. výročí vzniku první světové války*, *Slovanský přehled* 100, 2014, č. 2, s. 439–451.

3 Vahidin PRELEVIĆ – Clemens RUTHNER (eds.), *Sarajevski dugi pucnji 1914. Dogadaj, narativ, pamćenje*, Zenica 2015. Anglická a německá verze svazku budou podle informace editorů následovat.

4 Srov. Alenka BARTULOVIĆ – Marjana STRMČNIK (eds.), *Heritage of the First World War: Representations and Reinterpretations. Book of Abstracts*, Sarajevo – Ljubljana 2016, dostupné na: http://etnologija.etnoinfolab.org/dokumenti/72/2/2016/Heritage_splet_2934.pdf, cit. 28. 2. 2017.

rámci různí sociální aktéři dlouhodobě redefinují dědictví války jako prostředek, který pomáhá formovat současnou kolektivní identitu a přispívá k reinterpetaci vzájemných kontaktů ve zkoumaném regionu. Dosavadní literatura, věnovaná paměti první světové války v jihovýchodní Evropě (nikoli samozřejmě válce samotné), zůstává dosud navzdory bohatému materiálu relativně skromná a fragmentární. Na sarajevské konferenci zazněly referáty věnované posunům v odborném diskurzu, komemorační kultuře v minulosti i v současnosti, odlišným typům „paměťových zásobáren“ (*memory storage*) od filmových archivů po válečné deníky, značná pozornost byla věnována také paměti míst, resp. formativnímu vlivu první světové války a její paměti na krajinu (*landscape*).

Úvodní referát, shrnující celkovou problematiku a předznamenávající některá z hlavních témat, přednesl prof. Božidar Jezernik, etnolog a historik z Univerzity v Lublani, který byl také hlavním iniciátorem a organizátorem celé akce.⁵ Několik referujících poté věnovalo pozornost tematice sarajevského atentátu z června 1914, zejména postavě Gavrila Principa v pozdějších narativech, souvisejícím monumentům a komemoracím, což dobře rezonovalo s „geniem loci“ (jednání se odehrávalo jen dva bloky od místa, kde došlo k atentátu). Alenka Bartulović z Katedry etnologie a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity v Lublani se v referátu *Retracing the Steps of Gavrilo Princip? Alternative Engagements with the Memory of the Sarajevo Assassination* soustředila na samotné místo paměti, na jeho současné reinterpetace a charakteristické významové posuny. Vystoupení A. Bartulović, jež v Sarajevu strávila dětství a v posledních letech se zde věnovala terénnímu výzkumu, nepostrádalo zajímavou osobní dimenzi – její otec byl autorem dnes již odstraněného figurálního reliéfu, který zdobil stěnu budovy muzea sarajevského atentátu za socialistické éry. Mitja Velikonja (Fakulta sociálních studií Univerzity v Lublani), jež se v současné balkanistice zviditelnil analýzou postjugoslávské nostalgie po maršálu Titovi,⁶ znovu zaměřil svou pozornost na paměť historických osobností. Ve svém referátu provedl na první pohled překvapivé, v konečném důsledku však stimulativní srovnání role Gavrila Principa a slovinského generála Rudolfa Meistera jako dvou subkulturních ikon. Rudolf Meister se jako klíčová postava slovinských dějin, známá z poslední fáze první světové války a následných bojů o konečnou podobu jugoslávsko-rakouské hranice, těšil pozornosti i v několika dalších referátech slovinských účastníků. O proměnlivých osudech pomníků Gavrila Principa na bosenskohercegovském území hovořila Maja Slijepčević působící na Panteionské univerzitě v Athénách. Sara Špeclec, doktorandka z Filozofické fakulty Univerzity v Lublani, se zaměřila na opomíjené téma kultu krále Alexandra Karadorđeviče mezi Slovinci. Jugoslávský

5 Mezinárodní věhlas zajistila B. Jezernikovi jeho kniha o obrazech Balkánu v očích Západu, přeložená do několika jazyků, v angličtině jako Božidar JEZERNIK, *Wild Europe. Balkans in the Eyes of Western Travellers*, London 2004, česká recenze viz František ŠÍSTEK, *Božidar Jezernik: Wild Europe*, Český časopis historický, 105/1, 2007, s. 221–222.

6 V angličtině jako Mitja VELIKONJA, *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz Tito*, Ljubljana 2008. Kniha je nyní volně dostupná na adrese <http://mediawatch.mirovni-institut.si/eng/Titostalgia.pdf>, cit. 28. 2. 2017.

Viz též českou recenzi srbského vydání: František ŠÍSTEK, *Mitja Velikonja, Titostalgija*, Slovanský přehled, r. 100, 1/2014, s. 179–186.

panovník, který byl ve slovinském prostředí v meziválečné době a ještě i v prvních letech po své smrti (1934) oslavován a veleben, je dnes ve slovinské kolektivní paměti prakticky zapomenut, jak to ostatně S. Špelec předdeslala již v samotném názvu svého příspěvku – *Alexander the Unifier: the Forgotten Yugoslav King*.

Jeden z konferenčních bloků se věnoval jednotlivým zemím jihovýchodní a v menší míře také střední Evropy. Problematika paměti první světové války v Černé Hoře byla představena ve dvou samostatných, vzájemně koordinovaných referátech, které se tématicky doplňovaly. František Šístek (Historický ústav AV ČR, Praha) se věnoval politické instrumentalizaci paměti první světové války v průběhu 20. století i v současnosti, Nebojša Čagorović z Univerzity Černé Hory v Podgorici se poté soustředil na osudy míst paměti v Černé Hoře. Manželé Ines Crvenkovska-Risteska a Ljupčo S. Risteski z Univerzity sv. Cyrila a Metoděje ve Skopji podali v příspěvku, nazvaném *Monuments Dedicated to WWI in Macedonia. Between Forgetfulness and New Contextualisation*, přehled problematiky paměti a komemorace první světové války v makedonském prostředí. Makedonského obyvatelstva se bezprostředně dotýkala skutečnost, že oblastí probíhala soluňská fronta, která na několik let přetáhla Makedonii, provázanou dosud navzdory jejímu politickému rozdělení po balkánských válkách mnoha vnitřními vazbami. Předkové dnešních Makedonců bojovali za první světové války na obou stranách fronty, zastoupení byli ve všech válčících armádách. Místa paměti věnovaná armádám válčícím na makedonském území, např. srbské nebo francouzské, byla budována bez asociací s historickou pamětí slovanského obyvatelstva Makedonie, resp. pozdějšího makedonského národa. Teprve v posledních letech se objevují snahy integrovat paměť první světové války na území Makedonie v jeden společný narativ. Absence vlastní státности a slabé národní vědomí ovlivňovalo krystalizaci paměti první světové války také na Slovensku, jak připomněla Katarína Zimová (Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra) v referátu věnovaném monumentům padlých, které se nacházejí na současném slovenském území. K. Zimová věnovala mj. pozornost financování pomníků a rozdílné míře jejich vztahu k nacionálnímu narativu, který byl podstatně silnější na západě země a směrem na východ spíše klesal. Většina pomníků, připomínajících padlé v první světové válce, byla na Slovensku podle jejího vyjádření realizována v rámci lokálních komunit, vlastními prostředky a bez sjednocujícího „velkého narativu“. V zastoupení zazněl také referát nepřítomné Liljany Dobrovšak z Institutu sociálních věd Ivo Pilara v Záhřebu věnovaný místům paměti, která jsou spjata s první světovou válkou na území Chorvatska.

Řada příspěvků se vyznačovala interdisciplinárním přístupem, jenž nejčastěji spočíval ve skloubení historie a etnologie. K zajímavým příspěvkům, které bychom mohli zařadit do kategorie „čisté“ historiografie, patřily referáty bosenskohercegovských historiků z Univerzity v Tuzle. Dževad Drino a Benjamin Londrc se věnovali osobnosti „zapomenutého hrdiny“ Rudolfa Zistlera, obhájce sarajevských atentátníků a jejich pomahačů z procesu konaného v Sarajevu těsně před vypuknutím první světové války i jeho dalším osudům po skončení války. Prof. Adnan Jahić z téže univerzity pojednal o konfliktních narativech o první světové válce v politickém životě Bosny a Hercegoviny v prvních letech existence nového Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, zejména s ohledem na rozpory mezi „jugotatary“ (bosenským muslimy) a „vepřožrouty“ (Srby), jak zněla dobová pejorativní označe-

ni. O rekonstrukci válečných událostí i každodennosti na soluňské frontě v letech 1915–1918, která je dnes v západním vnímání první světové války, včetně odborné literatury, fakticky „zapomenutou frontou“, pohovořil na základě autobiografických záznamů a pozdějších výpovědí přímých účastníků Samuel Foster z University of East Anglia v Norwichi. Velký ohlas vyvolal u publika také originální příspěvek Jany Pospíšilové a Zdeňka Uherka z Etnologického ústavu AV ČR. Čeští etnologové promítli krátký dokumentární film zachycující autobiografické, místy až hrabalovsky pábitelské, vyprávění pamětnice – dcery české ženy a polského válečného zajatce z první světové války, který posléze doprovodili odborným komentářem.

Jedna ze sekcí se zaměřila také na „marginalizované příběhy války“. Dan Podjed z Ústavu slovinské etnologie Slovinské akademie věd v Lublani analyzoval rituály kooperace bojovníků zneprátelených stran, včetně slavných epizod společného zpěvu vánočních koled a fotbalových zápasů v „zemi nikoho“ mezi zákopy. Daša Ličen a Saša Babič z téže instituce referovaly o válečných denících slovinských vojáků a jejich použitelnosti pro výzkum kolektivních identit. Nechyběly ani rozborů uměleckých reflexí konfliktu a uměleckého života za války. Lana Šehović Pačuka z Hudební akademie Univerzity v Sarajevu prezentovala výsledky svého výzkumu hudebního života v Sarajevu během válečných let. Její poznatky mohou být vzhledem k výraznému angažmá českých hudebníků a dalších představitelů hudebního života ve městě i v habsburské armádě zajímavé také pro české badatele.

Další tematický okruh představovaly na konferenci samotné zdroje paměti, zejména archivy, fotografie a film. Rakouský historik Karl Kaser (Univerzita ve Štýrském Hradci), jenž patří k nejvýznamnějším balkanistům z německojazyčné oblasti, vyzdvihl význam, který má bělehradský *Arhiv jugoslovenske kinoteke*. Fotografickými narativy o první světové válce z pohledu polských archivů se zabýval Dragnoslaw Demski z Institutu archeologie a etnologie Polské akademie věd ve Varšavě. Vzhledem k velkému počtu slovinských účastníků byla hojně zastoupena také témata, spojená se sočskou frontou a dědictvím první světové války na slovinském území. Mluvílo se např. o využití muzejních expozic, relikvií válečné infrastruktury v krajině či historicky a přírodně atraktivních lokalit v místech někdejší rakousko-italské fronty (mj. Jaka Repič: *Memorialisation of WWI in the Landscape of the Julian Alps*; Miha Kozorog: *Conservations of Military Landscapes in the Upper Soča Valley in Slovenia* a další).

Sarajevské sympozium, věnované reprezentacím a reinterpetacím dědictví první světové války, dokázalo díky svému interdisciplinárnímu zaměření zdařile propojit minulost, v níž první světová válka tvoří zdánlivě uzavřenou kapitolu, se současností. Výsledný dojem plně potvrdil předběžné teze organizátorů: paměť první světové války představuje v kontextu jihovýchodní Evropy nadále živý, mnohotvárný a fascinující proces, který se právem těší stále rostoucí pozornosti.

František Šístek

Mezinárodní workshop Mezinárodní asociace pro studium jihovýchodní Evropy (AIESEE) „Balkánští Židé a problém menšin v jihovýchodní Evropě“, Varšava 7.–11. listopadu 2016

Na sklonku minulého roku, 7.–9. listopadu 2016, se ve Varšavě uskutečnil mezinárodní workshop pod názvem „Balkánští Židé a problém menšin v jihovýchodní Evropě“, který uspořádala Polská komise balkánské kultury a dějin. Hlavním organizátorem byla Varšavská univerzita, fakulta Artes Liberales v čele s filoložkou, prof. Jolantou Sujeckou, předsedkyní výše zmíněné Polské komise balkánské kultury a dějin. Polská komise byla založena na X. kongresu Mezinárodní asociace pro studium jihovýchodní Evropy (AIESEE) v Paříži v roce 2009 a o dva roky později připravila první varšavský workshop na téma „Obraz Ruska na Balkáně“. AIESEE vznikla v roce 1963, tedy ještě v předceauscovské Bukurešti, a také výroční X. kongres odkazoval na někdejší frankofonní tradici, v jejímž duchu byla většina setkání i publikací vždy vedena.

Druhého varšavského workshopu AIESEE, formátem připomínajícího spíše konferenci, se zúčastnily více než čtyři desítky juniorních i seniorních badatelů z východní, středovýchodní a jihovýchodní Evropy, ale i z několika dalších zemí. Patřili mezi ně reprezentanti z Německa (Humboldt Universität, HU), Izraele (Bar-Ilan), Spojeného království (University College London), Řecka (Aristotelio Panepistimio Thessaloniki), Itálie (Sapienza a Východní Piemont) nebo Francie (Sciences Po). Hojně byly zastoupeny především polské akademické instituce (Poznaň, Toruň, Vratislav, Varšava), avšak nechyběli ani zástupci z Běloruska, Srbska, České republiky či albánské, bulharské a ruské Akademie věd. Lze předpokládat, že jejich zájem o prezentaci na této akci podpořil přechod k angličtině coby jednacím jazyku. I přesto se objevilo několik příspěvků seniorních badatelů ve francouzštině.

Hlavním cílem interdisciplinárního setkání bylo otevřít debatu o povaze mezietnických vztahů v oblasti jihovýchodní Evropy s přihlédnutím k postavení místních Židů, a to v kulturním, historickém, společenském i ekonomickém kontextu. Příspěvky široce definované pěti tematickými okruhy – od postavení Židů v osmanské říši a mezietnických vztahů na Balkáně; přes roli sefardské kultury a v ní obsaženou přeshraniční výměnu v jazykové, literární i náboženské rovině; dědictví mnohonárodnostních říší; menšinovou problematiku v kontextu holocaustu a identitu Židů na Balkáně po holocaustu; až po menšinovou politiku a židovské komunity v současné jihovýchodní Evropě – logicky časově směřovaly především do 20. století a nového milénia. Nechyběly však ani referáty týkající se Židů na Balkáně v 19. století.

Z časového a teritoriálního pohledu, ale i co do metodologie byl výjimečný příspěvek Benedetta Ligorio (Sapienza University of Rome) nazvaný *Propojení kultur. Interkulturní obchodní síť Sefardů z Ragusy v 16. a 17. století*, který byl velmi zdařilou ukázkou toho, jak dnes můžeme díky novým technologiím a konceptům analyzovat i vzdálené dějiny kvantitativně.

Otevírat téma týkající se židovské menšiny a holocaustu je v současné době jistě odvážné, navíc pestré složení hlavních řečníků slibovalo zajímavý zážitek, mimořádný ze-

jména co do různorodosti badatelských přístupů, jež u publika vyvolávaly rozporuplné reakce a tím ovšem pozitivním způsobem stimulovaly debatu. Agnieszka August-Zarębska z Ústavu románských studií Vratislavské univerzity přednesla příspěvek zabývající se jazykem a literaturou sefardských Židů v balkánském kontextu. Nadège Ragaru z francouzské Sciences Po se věnovala tranziční spravedlnosti v Bulharsku v kontextu perzekuce místních Židů ještě před norimberskými procesy. Ve své přednášce spojila dobový archivní materiál (psaný i vizuální), primární zdroje právní povahy i ohlasy v tisku. Dnes již více než devadesátiletý prof. Vladimír Iliescu, kontroverzní svým postojem k holocaustu, který léta působil na univerzitě v Cáchách, přednesl ve francouzštině příspěvek založený na svém rodinném příběhu, který byl zajímavým dokladem léta pěstovaného hegemonického narativu oprádcujícího osudy rumunských židů. Konstanty Gebert, dlouholetý reportér deníku *Gazeta Wyborcza* a člen nepočetné židovské komunity v Polsku se silnou židovskou identitou příslušníka druhé generace přeživších holocaust, se v přednášce s názvem *Války a Židé na Balkáně: několik úvah přibližujících* vrátil ve vzpomínkách do 90. let 20. století, kdy coby válečný korespondent aktivně působil v rozpadající se Jugoslávii.

Široce zastoupená byla témata v rámci výzkumu utváření narativu, identity a kultury vzpomínání, která se prolínala prakticky celou konferencí a jimž se budu věnovat podrobněji. První den přednesl Wojciech Sajkowski (Historický ústav, Univerzita Adama Mickiewicze v Poznani) referát týkající se obrazu balkánských Židů ve francouzských cestopisech v 19. století. Na něj navázal Paweł Michalak z těžce instituce příspěvkem *Židé a takzvaná „židovská otázka“ v meziválečné Jugoslávii podle deníku Politika*, v němž zkoumal utváření narativu týkajícího se jugoslávských Židů v daném periodiku před vypuknutím války. Dospěl přitom k závěru, že zatímco sefardští Židé byli líčeni neutrálně či dokonce pozitivně, Aškenazové byli na základě identifikace s Německem reflektováni jako cizí a nedůvěryhodný element ve společnosti. Irina Lyubomirova Ognyanova (Ústav balkánských studií, Bulharská akademie věd) se rovněž zabývala otázkou diskurzu v meziválečném období, který v případě Bulharska definovala jako boj za národní myšlenku. Olimpia Dragouni z HU Berlin se zaměřila na narativy týkající se Židů v podání bosenských Muslimů. Jonna Rock (Ústav jihoslovanských studií, HU Berlin) analyzovala ve svém příspěvku k židovské komunitě v současném Sarajevu otázku kulturní identity a etnické či náboženské příslušnosti místních Židů na základě konceptů hybridní a hegemonické identity.

V následujících dnech upozornila Kateřina Králová (Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova) na složitý proces vyjednávání v rámci poválečného Řecka co do přijetí a přizpůsobení se měnícím se politickým okolnostem, které mohly Židy na základě jejich identity vyloučit z řecké společnosti. Genderovým specifickým válečné zkušenosti se věnoval Bojan Aleksov (University College London) v referátu nazvaném *Židovští uprchlíci na Balkáně: spleť pohledy na druhou světovou válku a holocaust*. Tijana Zebić z Univerzity Bělehrad představila v mikrostudii zaměřené na obec Pirot veřejné projevy náboženské identity před první světovou válkou. Mateusz Maleszka (Univerzita Mikuláše Koperníka v Toruni) se soustředil na otázku akulturace galicijských Židů v Bosně a prof. Krinka Vidaković-Petrov z Institutu pro literaturu a umění v Bělehradě analyzovala problémy židovské identity v Jugoslávii před a po holocaustu na příkladu židovských autorů a autorek. V závěrečné sek-

ci se otázkami paměti a vzpomínání zabývaly referáty Denise S. Ermolina (Ruská akademie věd), který zkoumal židovské hřbitovy v Prištině jako místa paměti, a Dzmistry Shavialiou (Běloruská státní univerzita), který se zaměřil na postavení Židů v Moldavsku v postsovětské éře.

Ojedinelým zážitkem bylo v tomto ohledu také setkání s Rachel Kesselman, zakladatelkou *Yiddede Memory*, a její prezentace týkající se snah tohoto nadačního fondu o připomínání a obnovu kulturního dědictví předválečné židovské komunity v Radomsku, odkud pocházel její otec.

Pobyt ve Varšavě a konferenci o židovské problematice završila tematická prohlídka oblasti někdejšího varšavského ghetta a návštěva muzea Polin s odborným výkladem. Mnohé, co bylo během tří dnů tohoto workshopu řečeno, lze vnímat – v kontrastu se současným směřováním polské kulturní politiky a politiky dějin obecně – jako cenný příspěvek svobodné akademické obce napříč východní, jihovýchodní a středovýchodní Evropou do jedné ze stále aktuálních odborných i společenských debat.

Kateřina Králová

Democratic Transformation in Post-Conflict Societies: A Path to Ensured Success? Mezinárodní konference, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, 26.–27. září 2016

Dvoudenní konference s názvem *Demokratická transformace v postkonfliktních společnostech: Cesta k jistému úspěchu?* se uskutečnila ve dnech 26.–27. září 2016 na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (FSV UK) ve spolupráci s Univerzitou Vídeň a Institutem pro výzkum východní a jihovýchodní Evropy v Řezně (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung; dále jen IOS Regensburg) za finanční podpory Friedrich-Ebert-Stiftung Prag a Česko-německého fondu budoucnosti. Cílem konference bylo zmapovat a zhodnotit, jakým způsobem byl proces demokratické transformace v postkonfliktních společnostech ovlivněn vývojem posledních let, jež se nesly v duchu ekonomické recese, migrační krize a politické radikalizace. Konference se zaměřila jednak na konkrétní výzvy, jimž nové demokracie musejí čelit, především na problematiku politické participace, zapojení občanské společnosti do politického rozhodování, společenské solidarity či proměn politiky dějin (*politics of history*), a dále pak na komparativní analýzu postkonfliktních společností.

Konferenci za Fakultu sociálních věd UK zahájila Kateřina Králová společně s Kateřinou Boťovou (Friedrich-Ebert-Stiftung). Úlohu hlavních řečníků převzali Peter Rutland (Wesleyan University) s přednáškou *Zobrazování národa*, Attila Ágh (Korvínova univerzita v Budapešti) s přednáškou *Rostoucí EU populismus jako megatrend ve středovýchodní Evropě: Od fasádových demokracií po sametové diktatury* a Nikos Marantzidis a Giorgos Siakas (Makedonská univerzita v Soluni) s přednáškou *Migrační krize v řeckém politickém vnímání*. Konference byla dále rozčleněna do šesti tematických panelů, v jejichž rámci se představili účastníci z řad českých a zahraničních seniorních a juniorních badatelů (včetně doktorských studentů) a zástupci neziskového sektoru.

V rámci prvního bloku byly pod vedením Dietera Segerta (Univerzita Vídeň) prodiskutovány příspěvky, jejichž pojitkem byly konflikty politiky paměti v postkomunistické východní Evropě. Tatiana Zhurzhenko z Institutu humanitních studií (Institut für die Wissenschaften vom Menschen; Wien) se ve své případové studii o Charkovu zaměřila na spory, jež zde v roce 2015 vypukly v souvislosti s kampaní ukrajinské vlády za odstranění symbolů sovětské moci z veřejného prostoru a za změnu zeměpisných názvů upomínajících na sovětské období. Otázky národní identity, vypořádání se s vlastní minulostí a dalšího směřování nových demokracií prostupovaly též případovou studii Bakara Berekashviliho (Polská akademie věd) věnované Gruzii a komparativní analýzou Bogdana Zawadewicze (IOS Řezno) srovnávající případy Ukrajiny a Bosny a Hercegoviny.

Zastřešujícím tématem druhého bloku, jemuž předsedal Hans-Joachim Spanger z frankfurtského Institutu pro výzkum míru (Peace Research Institute Frankfurt), byla problematika budování státu a transformace v postkomunistických zemích. Anna Quirin z Německé společnosti pro zahraniční politiku (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik) představila komparaci národotvorných a transformačních procesů ve visehradských zemích. Selver Sahin (Bilkent Üniversitesi) se soustředila na otázky demokratického vládnutí jako strategického nástroje k zajištění dlouhodobého míru v zemích, v nichž došlo k násilným konfliktům. Tento fenomén přiblížila ve své případové studii věnované Kosovu. Ladislav a Helena Bauerovi (oba Metropolitní univerzita Praha) se zaměřili na údajně konsenzuální charakter politického systému Bosny a Hercegoviny, který však v praxi konsenzualitu prostrádá v řadě politických i společenských otázek a vede k formování elitní demokracie. Šárka Cabadová Waisová (Západočeská univerzita Plzeň) tuto prezentaci doplnila o perspektivu fungování neziskového sektoru v Bosně a Hercegovině a ozřejmila jeho roli v mírotvorném procesu.

Nosným tématem třetího panelu, jemuž předsedal Rainer Liedtke (Univerzita Řezno), byly příspěvky věnované politice paměti v éře studené války. Maria Zarifi (IOS Řezno) se soustředila na program tzv. vědecké rekonstrukce, který měl v poválečném Řecku přispět k obnově a rozvoji průmyslu, zemědělství a modernizaci technického vzdělávání. Tobias Blümel (Freie Universität Berlin) představil svůj výzkum zaměřený na právní, politické a společenské postavení řeckých Židů mezi lety 1939 až 1981. Příspěvek Jiřího Kociana (FSV UK) vyzdvihl specifčnost přechodu Rumunska k demokracii, které jako jediná země bývalého východního bloku po roce 1989 započalo tento proces ozbrojeným konfliktem s nejistými vyhlídkami na demokratizaci. Rumunsku se věnovala též Bianca Bican (Universitatea Babeş-Bolyai), tentokrát ovšem problematice konfliktní paměti z perspektivy tamních národnostních menšin.

Ve čtvrtém bloku pod vedením Tiny Olteanu (Univerzita Vídeň) byly prezentovány příspěvky k otázkám postavení občanské společnosti a účasti v ní. Tobias Spöri (Univerzita Vídeň) se pokusil vysvětlit, proč je ve většině postkomunistických zemí střední a východní Evropy občanská společnost dosud méně rozvinutá, než je tomu u zavedených západoevropských demokracií. Karin Hofmeisterová (FSV UK) poukázala na příkladu Srbska na specifické postavení pravoslavných církví ve veřejném prostoru postkomunistických zemí procházejících komplikovaným přechodem k demokracii. Farhan Patel (University of

Chester) prezentoval případovou studii o organizaci *Soul of Europe* a její podpoře mírotvorného procesu v bosenské Banje Luce.

Pátý blok se pod vedením Tomáše Weisse (FSV UK) věnoval tématu konfliktních a postkonfliktních společností v evropském sousedství. Chuchu Zhang (University of Cambridge) přiblížila faktory, jež ovlivnily státotvorné procesy v zemích Středního východu a severní Afriky. Thomas Sommer-Houdeville (Stockholms Universitet) identifikoval v případech rozpadu Jugoslávie a „imploze“ Iráku po americké invazi některé společné vzorce, jež vedly k vypuknutí násilí (např. rozklad a přetvoření politického prostoru a ekonomického systému, absence nového legitimního politického a ekonomického řádu). Daniel McCoy (University of New Orleans) se zaměřil na politické a sociální podmínky v Iráku po americké invazi a poukázal na problémy se zaváděním demokracie vnějšími aktéry a s jejím následným přijetím iráckou společností. Pelin Ayan (Anglo-American University in Prague) se soustředila na transformační proces v Turecku, změny uvnitř islamistických a kurdských stran a vývoj země po pokusu o puč z roku 2016.

Poslednímu bloku na téma politika historie v semiperiferii Evropské unie předsedal Bruno Schoch z Hesenské nadace pro výzkum míru a konfliktů (Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung). Lenka Kopřivová (Museum moravských Chorvatů v Jevišovce) se věnovala problematice nízké informovanosti veřejnosti o jedné z nejstarších etnických menšin žijících na území České republiky, tj. o moravských Chorvatech. Zuzana Netolická (Forum 2000) se zabývala polskou veřejnou debatou o politice dějin (*polityka historyczna*), snažím o vyrovnání se s komunistickou minulostí a úsilí politické strany Právo a spravedlnost přijmout „jednotnou historickou politiku“ za svůj politický program. Snezana Stankovic (Humboldt-Universität Berlin) vysvětlila, jakým způsobem postkonfliktní společnosti států bývalé Jugoslávie proměňují své dějiny a historickou paměť v příběhy s nostalgickými narativy a zároveň tak jugoslávské dějiny přetvářejí v řadu navzájem si odporujících a konfliktních variant. Jonna Rock (Humboldt-Universität Berlin) se zaměřila na podmínky jazykové identifikace sefardské komunity v době bývalé Jugoslávie a židovské menšiny v současné Bosně a Hercegovině. Objasnila, jakým způsobem sefardské Židy ovlivnil rozpad Jugoslávie, k jakému jazyku se přiklonili v důsledku rozdělení srbochorvatštiny na dva různé jazyky a jak odlišné ideologické předpoklady poznamenaly utváření jejich identity z hlediska jazykového chování.

Součástí konference byly též dva kulaté stoly, z nichž první se věnoval úloze občanské společnosti v řešení migrační problematiky posledních let. Vystoupili na něm zástupci výzkumných institucí (Univerzita Loránda Eötvöse v Budapešti) i neziskového sektoru (Organizace pro pomoc uprchlíkům, Konsorcium nevládních organizací pracujících s migranty v České republice, Maďarský helsinský výbor). Druhý kulatý stůl pak konferenci uzavřel společnou debatou všech účastníků na téma výzev v postkonfliktních demokraciích.

Nikola Karasová

Zpráva z konference Central European Political Science Association (CEPSA) 2016 v Lublani

Ve slovinské Ljublani, konkrétně na půdě Fakulty sociálních věd Lublaňské univerzity, se ve dnech 3. a 4. června 2016 uskutečnil již 21. ročník mezinárodní konference Středoevropské společnosti politických věd (CEPSA) tentokrát nazvané *Challenges of Political Leaders in Central and Eastern Europe*.

Hlavním tématem konference byla reflexe současné situace ve středovýchodní Evropě s důrazem na politické elity, politické vládnutí, personalizaci politiky a politických stran, na strany typu „firma“ ve středovýchodní Evropě. Problematice politického vedení (*leadership*) v České republice, na Slovensku a v Maďarsku pak byly věnované dokonce speciální panely. Prostor na další témata nabízely návštěvníkům konference zejména panely věnované lobbyingu, participaci mladých a roli Ruska (nejen) ve středovýchodní Evropě.

Téma konference bylo ovlivněno odklonem politických elit ve středovýchodní Evropě od EU směrem k populismu a neliberálním formám vládnutí. Tento trend vystihla jedna z účastnic konference Boglárka Koler poznámkou, že středoevropské státy považovaly za projev emancipace vstoupit do EU, avšak nyní usilují emancipovat se od EU. Krisztina Arató poukazovala na změny, k nimž ve státech regionu dochází, především na vzestup a trvání fenoménu Viktora Orbána u moci v Maďarsku, na ostré spory mezi levicovým premiérem Victorem Pontou a pravicovým prezidentem Trajánem Basescem v Rumunsku a na konflikty vlády strany Práva a spravedlnosti a ústavního soudu v Polsku. K uvedenému výčtu Arató připojila též někdejší Rakousko s Jörgem Haiderem v koaliční vládě, přičemž zdůraznila, že politologie dosud nemá společný termín pro tuto dramatickou proměnu. Legenda středoevropské politologie Atilla Ágh se ve svém pesimistickém proslovu ztotožnil s názvem konferenčního panelu „potopený kontinent“ (*sunken continent*). Evropa musí podle Ágha nyní čelit několika závažným problémům najednou; její budoucnost záleží na výsledcích voleb v Německu a Francii v roce 2017. Aleš Maver upozornil na fenomén vzestupu fenoménu personalizace politických stran, který se sice projevil též v západní Evropě, nicméně tento trend je mnohem výraznější ve středovýchodní Evropě. Tuto personalizaci politiky odstartoval v první polovině 90. let Viktor Orbán v maďarské FIDESZ a Janez Janša ve slovinské sociální demokracii. Jako příklady z nedávné doby by mohl posloužit vzestup Bloku Julije Tymošenkové, Bloku Petra Porošenka, ale také rozmach ANO Andreje Babiše v České republice. Andrea Schmidt se ve svém příspěvku, příznačně nazvaném *Friends forever?*, zaměřila na prohlubování spolupráce zemí Visegrádské čtyřky s EU a krizí zmítanou Ukrajinou v době uprchlické krize z Blízkého východu. Svetluša Surova se věnovala novodobému utváření národního státu a konstrukce diaspory na Slovensku. Příspěvek Alexandra Manoliho byl zaměřený na dissent, Chartu 77 a odkaz Václava Havla. Matej Makarovič a Tomšič Matevž se věnovali problematice vnímání EU ze strany politických elit ve středovýchodní Evropě. Teresa Sasinska-Klas spojila Kaczynského volební vítězství v roce 2015 mimo jiné s uprchlickou tematikou. Také Diana Janusauskiene se zaměřila na téma imigrace, uprchlictví a na Rusko. Ve svém příspěvku věnovaném bezpečnostním hrozbám v Litvě ze strany politických elit se zamýšlela i nad tím, zda a nakolik jsou hrozba, Rusko, migrace

a terorismus vzájemně propojené. Více než polovina občanů Litvy považuje uprchlíky a zejména pak muslimy za hrozbu. Muslimy pak identifikuje s teroristy na 40 % Litevců. Většina je proti udělování litevského občanství uprchlíkům a jen menšina by jim chtěla pomáhat.

Z výše uvedeného vyplývá, že mezi účastníky konference převažovali badatelé z oboru politologie ze středovýchodní Evropy, kteří se regionu dlouhodobě věnují. Také z České republiky dorazila početná skupina politologů. Ladislav Cabada a Vít Hloušek se ve svém příspěvku zaměřili na konceptuální problematiku fenoménu „stran-firem“, Miloš Brunclík a Michal Kubát na prezidentský a stranický *leadership* v České republice, Petr Just a Jakub Charvát se věnovali „stranám-firmám“ jako novému fenoménu v české politice po roce 2010 a Michal Pink problematice volebního systému v České republice, přičemž mj. promýšlel i možné důsledky zavedení většinového volebního systému „prvního v cíli“. Pavel Dufek přednesl příspěvek z oblasti pluralismu v politické teorii, Přemysl Rosůlek se věnoval problematice formování otázek pro referendum o nezávislosti a Šárka Cabadová Waisová environmentální spolupráci.

Organizátoři konference poskytli prostor také badatelům mimo středoevropský rámec. Sangtu Ko z jižní Koreje se ve svém příspěvku zamýšlel nad zvýšenou intenzitou ruských aktivit v Sýrii a na Ukrajině. Ko argumentoval tím, že ruskou politiku je nutné vnímat prizmatem obrany ruského politického systému a negativní percepce „západních hodnot“. Motivací ruského angažmá na Ukrajině byl nejen zájem o obranu tamního proruského režimu, ale i snaha zabránit další „oranžové“ revoluci. Na regionální úrovni pak jsou aktivity Ruska na Ukrajině vysvětlitelné snahou zmařit jak podepsání asociační dohody mezi Kyjevem a EU, tak i další expanzi NATO na východ.

Jedním z vrcholů celé konference bylo vystoupení hlavního řečníka (*keynote speaker*) Stevena Smithe, ředitele Americké asociace politických věd, jenž přednesl příspěvek na téma „Budoucnost politických věd“. Smith nejdříve shrnul vývoj politických věd od svého vzniku jako státovědy na sklonku 19. století až do současnosti, přičemž zdůraznil rozmach oboru od 60. a 70. let 20. století a diverzifikaci na prahu nového milénia až k soudobým trendům (např. rozvoj online vzdělávání, interdisciplinární výzkum, úsilí o větší transparentnost výzkumu, rozvoj výzkumných institucí mimo politicko-vědní katedry do think-tanků, nevládních organizací a výzkumných center). K dalším trendům patří, že disciplínu nyní obohacuje mnoho mladých lidí, žen a reprezentantů z etnických menšin jakož i šíření principu publikačních výstupů ve formě *Open Access*, v níž se objevuje stále více politologických časopisů. Dále se zvyšuje počet autorů, kteří nejsou Američané, ale přitom publikují v USA. Podle Smithe vede cesta k budoucnosti rozvoje politologie posílením internacionalizace, zapojením vlivných osobností v politických institucích (*stakeholders*), rozvojem *Open Access* (ale pozor na predátory!), větší participací veřejnosti, aktivní komunikací s politickou elitou, která má reálnou moc rozhodovat (*decision makers*) jakož i prostřednictvím většího zájmu politických věd o veřejnou sféru (*public sphere*).

Další, již 22. ročník konference CEPASA, se uskuteční 14.–15. září 2017 v polské Vratislavi ve spolupráci s Institutem politických věd Vratislavské univerzity na téma *Integrace vs. dezintegrace?* se zaměřením na peripetie vztahů středovýchodní Evropy a EU.

Přemysl Rosůlek

Zpráva z konference o politické mobilizaci a anti-minoritním diskurzu v Kluži

Na půdě Fakulty politických věd a veřejné správy univerzity *Babeş-Bolyai* v rumunské Kluži proběhla ve dnech 15.–17. září 2016 mezinárodní konference na téma *Political mobilization of Ethnic Minorities and Anti-Minority Discourse in Europe Conference*. Jak už z názvu konference vyplývá, jejím hlavním tématem byla debata o různých aspektech etnické mobilizace. Konference se především zaměřovala na nacionalistický a anti-minoritní diskurz, imigraci a diskriminaci menšin.

Vzhledem ke skutečnosti, že účastníci konference byli výzkumní a akademičtí pracovníci zejména ze zemí středovýchodní Evropy, méně pak z Pobaltí, Ruské federace a USA, nikoliv však ze západní, severní a jižní Evropy, debata probíhala převážně na témata týkající se geograficky středovýchodní Evropy. Převládajícími diskuzními lokalitami pak byly země Visegrádské čtyřky s logickým přesahem – vzhledem k místu konání a přítomnosti četných tuzemských badatelů – na Rumunsko.

Diskuze probíhala mezi badateli z různých sociálně-vědních oborů – politologie, mezinárodních vztahů, sociologie, antropologie, etnologie a moderních dějin. Proto byla prezentována celá plejáda témat i metodologických postupů, ať už v rovině bezpečnostních studií, výzkumu médií, nacionalistických diskurzů či terénních výzkumů v obcích a malých městech.

Mezi příspěvky, v nichž zaznělo pojednání charakteru identit ve středovýchodní Evropě v širším pojetí, je třeba zmínit kupříkladu porovnání ruského přístupu k národnostním menšinám s relativně umírněnějším pojetím vůči náboženským menšinám v Rumunsku (Beth Admiraal). Vzhledem k aktuální situaci se celá řada badatelů věnovala migrační vlně z Blízkého východu a vlivu na společensko-politické klima – kupříkladu v obecné rovině ve středovýchodní Evropě při výzkumu vztahů mezi politickým „mainstreamem“ a anti-imigračním étosem radikální pravice v Polsku (Konrad Jajecznik), na Slovensku (Barbora Olejárová) anebo o příčinách islamofobie v České republice (Přemysl Rosůlek). Tématem byla nezřídka i romská otázka, ať už na úrovni politického stranictví v Maďarsku (Balász Dobos) anebo na mikroúrovni v případě komparační studie zaměřené na volební participaci a hierarchizaci Romů v rumunských městech Huedín a Oradea (Tibor Toró). Zajímavou sondou byl též příspěvek o každodenní etnicitě a představách „neformální bezpečnosti“ v Târgu Mureş (Lucian Dimitrescu).

Je však zapotřebí zdůraznit, že kromě témat aktuálních, k nimž bezesporu patří společensko-politické dopady imigrace z Blízkého východu, jakož i témat „tradičních“ (např. romská otázka v regionu), ponechali organizátoři dostatek prostoru i na prezentaci partikulárních, avšak nikoliv marginálních okruhů. A tak byly do programu zařazeny zajímavé příspěvky na tak specifická témata, jakými jsou postupné mizení kočevských Němců ve slovinském regionu Kočevje (*Gottschee*) (Ksenija Šabec), revitalizace německé identity (*Germanness*) „oživované“ v Transylvánii paradoxně nikoliv Němci, nýbrž Rumuny (Ovidiu Oltean) či analýza „migrace“ ojetých osobních automobilů ze západní Evropy do Rumunska (Anatolie Cosciug).

K hladkému průběhu konference přispěla též skutečnost, že jednotlivé panely řídili badatelé z Katedry politologie Univerzity v Kluži a Rumunského institutu pro výzkum ná-

rodních menšin v Kluži (Levente Salat, George Jiglaâu) a že akce byla připravována kvalitním týmem organizátorů (Sergiu Gherghina) z univerzity *Babeş-Bolyai*, jež patří k nejprestižnějším univerzitám ve středovýchodní Evropě podle prestižního žebříčku sestavovaného *Times Higher Education World Universities Rankings* (THE).

Přemysl Rosůlek

SEZNAM AUTORŮ**Mgr. Lubomír Dlábk, MBA**

Topolová 6983/11A,
940 55, Nové Zámky, Slovensko
lubomirdlabik@gmail.com

Stefan Gužvica, BA

Central European University,
Department of History,
Nador u. 9, H-1051 Budapest, Hungary
Guzvica_Stefan@student.ceu.edu

prof. PhDr. Dušan Janák, Ph.D.

Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě,
Ústav středoevropských studií,
Bezručovo náměstí 14, 746 01 Opava
dusan.janak@fvp.slu.cz

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktoři / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek, Jana Škerlová

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Pavel Boček, † Mečislav Borák, Marcel Černý, Vladimír Gonč, Petr Kaleta,

Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Nicolas Maslowski, Jan Němeček,

Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek,

David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Ivo Pospíšil (Brno),

Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava),

Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa),

Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

Podkyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 103.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p.,

Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele

www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s. p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9,

130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též

v Knihkupectví Academia nebo přímo

v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i.,

Prosecká 76, 190 00 Praha 9,

tel. 286 882 121, l. 230

e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

